

Szent István, az ötvenhatos forradalom és a magyarok

Az első pillanatban kétségtelenül különösnek, netán mesterkéltnek látszik a címben érzékeltetett párhuzam. Sokakban nyilván felvetődhetik a kérdés, milyen összefüggés lehet az ezer évvel ezelőtt élt államalapító király és a halála után jó kilencszáz évvel később ki-robbant magyar forradalom és szabadságharc között. Valóban, mesterkéltnek látszik a párhuzam a magyar történelemben játszódó két esemény: az első magyar király uralkodása és az ötvenhatos események között.

Ma azért kínálkozik ezzel a párhuzammal foglalkozni, mert az első magyar király nemzeti ünnepé emelkedett emléknapija után két hónappal meg arra emlékezünk, hogy ötven évvel ezelőtt robbant ki a nemzet legfényesebb pillanatainak egyike, az ötvenhatos magyar forradalom. Fél évszázaddal ezelőtt a magyar nép megelégedlően az elviselhetetlenné vált önkényuralmat és rabságot, arra vállalkozott, hogy szabadságát és önállóságát visszaszerezze és Magyarország függetlenségét helyreállítsa. E kísérlete a túlerővel szemben és a szabad világ közönyétől kísérve rövid idő alatt elbukott. Nem adta fel azonban annak reményét, hogy az ország önállóságát visszaállítsa és szabad akaratának érvényesülését lehetővé tegye. Ez a történelem egy kedvező fordulata, a külső és belső zsarnoki uralom bukása után 1989–90-ben be is következett.

A Szent István-i ország, illetve az, ami belőle napjainkig legalábbis területben és népességben megmaradt, visszanyerte szabadságát. A magyar nép történelme folyamán sohasem felejtette el, amit első királyának köszönhet: keresztény mivoltát, európaiságát és az európai eszmékhez való hűségét, Közép-Európa sorsáért érzett felelősséget, a mindenkori viszonyokhoz igazodó helytállást. Azóta, hogy a királyságot felváltotta a köztársaság, a római pápa által Szent Istvánnak küldött koronát napjainkig ugyanaz a tisztelet és megbecsülés övezi, mint bármikor a nemzet története folyamán. Ez a tisztelet és megbecsülés akkor is eleven volt, amikor az ország nem volt független, szabad és önálló. Idegen megszállás alatt is élt az első király és a korona tisztelete és megbecsülése.

Magyarország lakossága több mint 4 évtized múltán immár tizenhetedszer ülheti meg ismét szabadságot és önállóságot élvezve mind Szent István napját, mind forradalmának évfordulóját. Azt nem mondanám, hogy mind javuló közállapotok, mind a nemzeti egység jóleső állapotában.

Anélkül, hogy belemennék ennek bővebb és alaposabb elemzésébe, annyi nem csak kívülről nézve, de belső észleletek és vélemények alapján is állítható, hogy a nemzet többsége eléggé megosztott állapotban éli meg idej két nemzeti ünnepét, Szent István napját és az ötvenhatos forradalom félévszázados évfordulóját.

Sajnos, a hazai magyarság politikailag mintha két részre szakadt volna. A két tábor igen távol áll egymástól. Olyannyira, hogy hamarosan aligha remélhető valamiféle nemzeti közmegegyezés. A lakosságot ennek ártalmas hatása nem hagyhatja ártalmak nélkül. Ez kívülről is látható. Elsősorban gazdaságpolitikai tekintetben. Nyugati – mind európai, mind amerikai – politikai elemzők és kommentátorok figyelmét nem kerülte el a magyar gazdasági mutatók romló irányzata és a kormányzat képtelensége a gazdasági állapotok megjavítására. Az árak emelkedése, a fizetések csökkenése, az elszegényedés ijesztő mérete, az általános proletarizálódás és a másik oldalon a gazdagok, a nagy jövedelműek, a jómódban élők, a vagyonukat fitogtató, különböző formában privilegizáltak kasztjának mind önzőbb viselkedése nyugtalansággal látszik eltölteni a lakosság nagy részét.

Különleges sajátosságuk a magyar állapotoknak, hogy a nagy vagyonú, mind több hatalomra szert tevő, uralkodó, magát szocialistának nevező réteg nagyrészt hajdani kommunistákból áll. Ennek régi szemlélete, felfogása, emlékei, rokonszenvei, kapcsolatai megmaradtak, de kaméleon módjára sikeresen hasonul a kor és helyzet kívánalmaihoz, frazeológiájához és igényeihez. A keleti kommunizmus hajdani ifjú hívei közül sokan ma tüntetően nyugatbarátok és ezt oly sikeresen teszik, hogy a nyugatiak szövetségeseket látnak bennük. Olykor nagyobb megbecsülésnek örvendhetnek, mint a régi meggyőződéses és őszinte nyugatbarátok. Ennek jeleit régóta tapasztalhatják a külföldön élő magyarok. A hatalmon belüli álságos barátoknak olykor nagyobb hitelük van, mint a hatalmon kívüli igazi barátoknak.

Nyugaton sokan vannak és nemcsak magyarok, akik meglepőnek és elgondolkodtatónak tartják, hogy Magyarországon másfél évtizeddel a kommunizmus bukása után volt kommunisták a hatalom birtokába kerülhetnek. Persze, ez nem csak magyar jelenség. Sokszor és sokhelyütt felvetődik a kérdés, hogyan lehetséges, hogy sokévtizedes kommunista önkényuralmat elszenvető és attól megszabadulni akaró országokban a nép szabad választásokon ismét hajdani elnyomóit vagy azok utódait emeli a hatalomba. Igaz, azok megtagadni látszanak múltjukat és alkalmazkodnak az idők változásaihoz; új köntösben és új ígéssel jelennek meg a nyilvánosság előtt, de miért hiszik milliók és milliók, hogy valóban megváltoztak? Persze, a történelem emberi gondolkodások, politikai magatartások és viselkedések módosulásával is nyújt példát. Gondoljunk csak Nagy Imre és Alexander Dubček esetére, vagy akárcsak az orosz Gorbacsovra vagy Pozsgay Imrére, akik kedvezőtlen körülmények között és mérhetetlen kockázatot vállalva igyekeztek új irányt szabni népük történetének. De ezek ritka kivételek voltak és a kezdeményezések csak azért sikerülhettek, mert a világtörténelem is kedvező irányba fordult.

A szabadság és megújulás érdekében végbement magyarországi fáradozások sikerének egyik előmozdítója kétségtelenül az ötvenhatos forradalom és szabadságharc volt, amelyet nem lehetett kitörölni azok emlékezetéből sem, akik annak elfojtása és kudarca érdekében mind magyar, mind külföldi részről munkálkodtak. A magyarok hite a szabadságban és a demokráciában töretlen maradt. Hősi harca ezek megvalósítására az ötvenhatos vereség ellenére sem volt hiábavaló. Ihletően és lelkesítően hatott azokra, akik nem tudtak megbékülni a szovjet zsarnoksággal és annak szolgálatára vállalkozó Moszkva-hű hazai

kommunistákkal. Mivel a történelemben sem tartott minden zsarnokság az idők végezetéig, előrelátható volt, hogy előbb vagy utóbb az ötvenhat utáni magyarországinak is vége szakad egyszer. Csak annak ideje volt bizonytalan, hogy a nép mikor rázza le az idegen igát és mikor kezdheti berendezni az országot a maga igényei és kívánalmai szerint.

Ennek ideje 1989-ben következett be és a változások iránti igény sodró ereje olyan erős volt, hogy annak olyanok sem tudtak ellenállni, akik korábban a fennálló elnyomó rend hívei, támogatói, elviselői voltak. Mindinkább kiderült, hogy a diktatúrának mily kevés valódi és meggyőződéses híve van, és mily nagy azok tábora, akik csak kedvetlenül vagy kényszerből viselték el a munkásosztálynak tulajdonított, de csak kevesek által gyakorolt uralmat, amelytől a munkásság nagy része ugyanúgy szenvedett, mint a többi társadalmi osztály. Kiderült, hogy a moszkvai mintájú szocializmusnak elkötelezett párttagoknak csak egy szerény hányada érzi magáénak a megváltását ígérő marxista eszmét és mily nagy azok tábora, akiket csak önös érdekek, egzisztenciálisak és anyagiak, tartanak a pártban. Amikor azután végéhez látszott közeledni a párt kizárólagos uralma, hamarosan az is világossá vált, hogy mit ért a nyolcszázezer kommunista párttag. Túlnyomó többségük meg sem mozdult, amikor a szocializmusnak nevezett uralomnak vége lett.

A történelem sajátos alakulásának következménye, hogy sok más történelmi fordulattól eltérően a kommunista tábor úgy élte meg vereségét, kizárólagos uralmának végét, hogy rövid átmeneti időszak után és csak kis veszteséggel újból társadalmi erővé lett, helyenként és időként csaknem kizárólagosságot vívott ki magának. Ez Magyarországot is beleértve, a legtöbb hajdani szocialista országra is érvényes.

Ennek okaira és magyarázatára most nincs hely kitérni, legyen elég annak megállapítása, hogy az elmúlt másfél évtized története Kelet-Közép-Európában, így Magyarországon is inkább a – jobb szó híján – baloldalinak nevezhető és kevésbé a jobboldalinak tekinthető tábor sikere jegyében ment végbe. Sokhelyütt polgári szövetségeseikkel ismét hajdani kommunisták és mai híveik vannak hatalmon.

Visszatérve mostani ünnepünkre, elgondolkodtató történelmi párhuzam tódul fel agyunkban. Az ugyanis, hogy Szent István országa kereszténnyé tételében és – mai kifejezéssel – modernizálásában igénybe vette a korábbi pogányokat is, de csak azokat, akik valóban kereszténnyé lettek és az ország jövőjét illetően a Szent István-i szellemben és lelkületben gondolkodtak. Nem történelmietlen és indokolatlan e párhuzamban azt óhajtani, hogy hazánk jövő sorsának kialakításában is döntő szavuk csak azoknak lehessen, akik a kommunista múlttal szemléletben és tettekkel szakítottak, azt nyilvánosan megtagadva és elítélve. Mit sem ér az elnevezések és kapcsolatok megváltozása, ha a régi vonzalmak és összefonódások megmaradnak. Persze, demokráciában minden polgárnak azonos jogai vannak, amelyek mindenkit megilletnek. A választás joga is. Ha méltatlanok kerülnek törvényhozói és vezető helyekre, a felelősség azoké, akik megválasztották őket. Magukra vessenek, ha kormányok és törvényhozók rossz irányba vezetik az országot és java helyett ártalmán munkálkodnak. Magyarország sorsa – minthogy parlamentáris demokráciában él – végső fokon nem a politikusain, hanem az állampolgárain múlik. A szavazóhelyiségekben dől el.

A Nyugaton élő magyarok sem lehetnek elégedettek a hazájukkal való viszonyukkal. Hogy miért és kiknek a felelősségéből, ezt most nem érdemes kutatni. Mindenképpen elgondolkodtató, hogy gyengültek a magyar-magyar kapcsolatok, akadozik a szóértés nyugati magyarok és hazai illetékesek között. Mintha a mai kormányzatot a korábinál kevésbé érdekelné az idegenben élő magyarok sorsa, a velük való szóértés és összeköttetés. Igaz, és ez nem hallgatható el, hogy a nyugati magyarokban gyengébb a bizalom a mai budapesti kormány irányában, mint volt korábban, amikor polgári kormány vezette az országot. A bizalomhiány és hűvös viszony olykor eléggé szembeszökő. Ez állapot javulásában egyelőre nemigen lehet reménykedni. Legfeljebb abban, hogy ne romolják tovább.

Elérkezettnek látszik az idő annak megfontolására is, mit tehetnének a nyugati magyarok, hogy legalább a maguk portáján javuljanak az állapotok. Sajnos, azt kell látnunk, hogy visszaesett az önmagukkal – helyzetükkel, céljaikkal, gyerekeik magyarként való megmaradása szükségével és módjával – való foglalkozás. A magyar közösségek ereje folyamatosan gyengül, tervek és kezdeményezések gyérülnek, a hazával való kapcsolatok – a családiak kivételével – a mindenkori politikai hatalmi viszonyok függvényei. Olykor javulnak, olykor romlanak. Állandó változásnak vannak kitéve. Miután a közeljövőben aligha valószínű olyan politikai változás, amely a nyugati magyarok számát akár növelhetné, akár csökkenthetné, a belátható jövőben is csak azzal számolhatunk, ami pillanatnyilag van. Úgy látszik, kialakultak minden kontinensen azok az intézmények és kezdeményezések, amelyek, ha a korábbiaknál kisebb mértékben is, de biztosíthatják a világban majd mindenütt magyarok jelenlétét.

Minden túlzás vagy kérkedés nélkül megállapítható, hogy a világban szétszórt magyarok nagyjából hatvan évvel az 1945–46-os kirajzás, ötvenöt évvel a demokratikus kormányzás lefejezése és irányítóinak menekülése, valamint ötven évvel a magyar októberi forradalom és szabadságharc után létszámban és erőben ugyan megfogyatkozva, de más emigrációkkal vagy diaszpórákkal összehasonlítva tiszteletreméltó számban és erőben üli meg az egymást követő évfordulókat.

Semmi okuk, nyugati magyaroknak, hogy bármelyik társemigrációval összehasonlítva, kisebbségi érzésük támadjon amiatt, hogy hivatásukról és feladataikról megfeledeztek, nemzetük iránti elkötelezettségükhöz hűtlenek lettek és nem tettek meg minden lehető, hogy elődeikhez, a Rákóczi és Kossuth nevével illetett emigrációk tagjaihoz méltókká váljanak. Sokakkal együtt úgy érzem, hogy hazájukhoz nem lettek hűtlenek, világnézetük és politikai felfogásuk, ha olykor el is tért, de nem ellenkezett a magyar nép gondolkodásával, ahol és amikor lehetett, vagy kellett védelmezte érdekeit és nem alkudott meg azokkal, akik rossz útra terelték.

A mostani évfordulón nyugati magyarok aligha kívánhatunk többet és mást, mint azt, hogy hazánk vészelve át erőben és egységben a mai nem éppen kedvező időket és örvendhessen olyan közállapotoknak, amelyek nemzeti önbecsülését, jó közérzetét, polgári szabadságait és anyagi gyarapodását erősítik.

Borbándi Gyula

Mócsi Ferenc

Egy győztes vereség margójára...

(In memoriam T. F.)

az évek
csak a vereségről szólnak
a győzelemről
alig tesz valaki említést

dicsőség a legyőzötteknek
jaj a győzteseknek
két emberöltő múltán
a Forradalom lemeztelenítve
a kőpadon és
az akkori szabadság
hiányát szenved ma is
a szolga nép

a felkelés zászlaja
agyonfoltozott
de még lobog és
fellebbenti
az emlékezés
lyukas szemfedelét

halottaink
még mindig hallgatnak
zavarja őket
a sok felesleges
bűnbánó beszéd

az ünnep
méltósága megfélemlíti
az áruút

sok fészélynek
sok a kárvallottja és
az istenadták gyülekezete
megrémítve szegi
a feledtetés
feszlett kendőjét

a létáztatta föld
kiveti egyszer
gyilkosait

megváltásra kész
a kiválasztott
felejteti képtelen
a megtapodott

a történelem
tapasztalattal teljes
a filmfoszlány
lelkiismeretet verdes

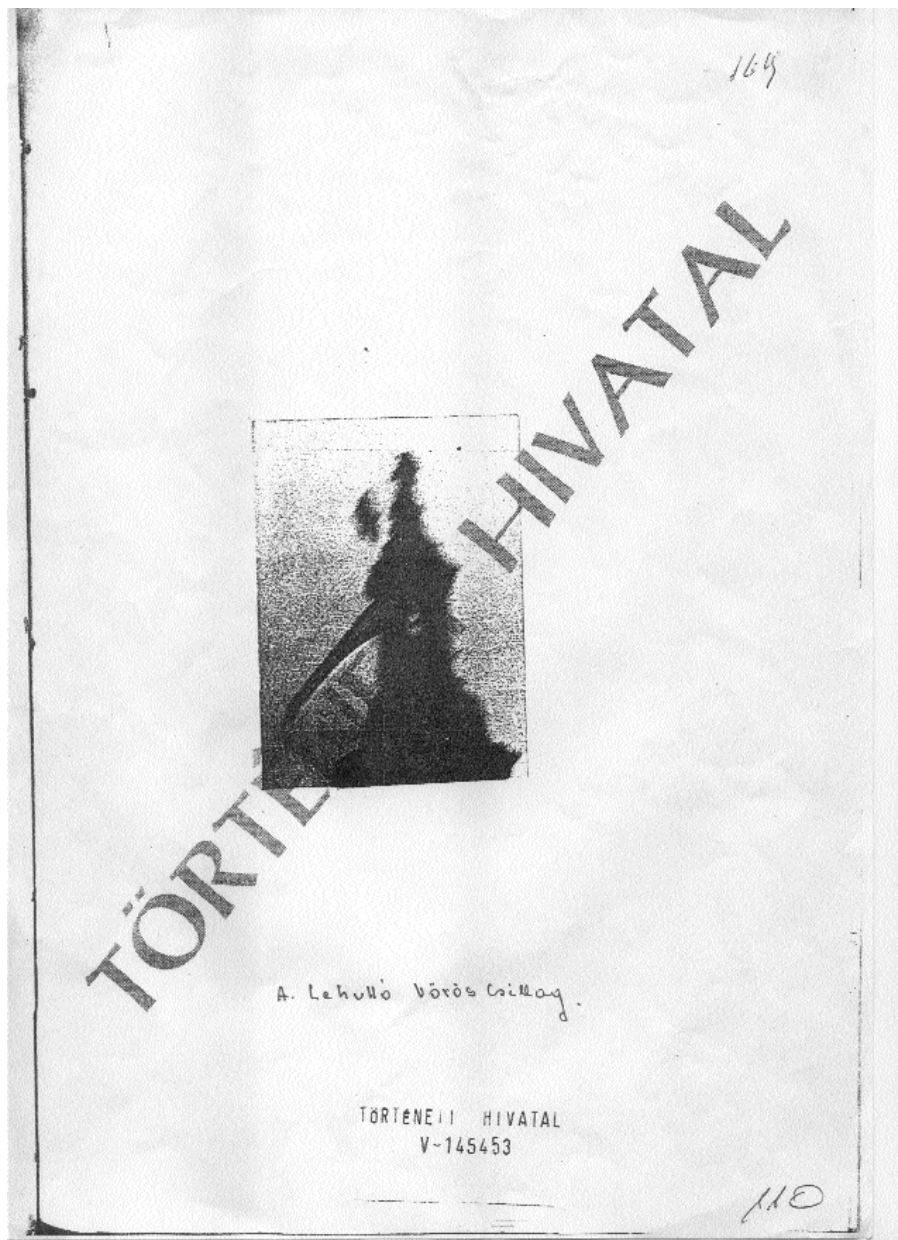
a hazugság bajnokai
szoborcsoportosulnak
a nyughatatlan díjasok
váltásbrigádokat alakítanak

a helyzet keleten is
abszurd és tarthatatlan
a tűrés határai elmosódtak

56 még kényelmetlen
de már illemkódex

a közelmúlt felparcellázása
folytatódik de
hol késik a tények
felvállalható homálya...?

Csik-Hágó, 2003. október 23.

Lehull a vörös csillag a veszprémi tűztoronyról

Sipos István

Fejet ajándékba nem adunk

Filmnovella

Alagút – éjszaka

Ámbár az álomjárás határán az öntudatra ébredés előtti sebességgel haladunk, a sötét-ségben fel-felvillanó hegesztőmunkások képe kék-vörös fényben, a visszhangzóan távolba vesző gépzajokkal, csak a reális munkafolyamatot tükrözik.

A szikrazáporok közti csendben úsznak fel a főcím felirata, munkatársak névsora s maga a cím is: FEJET AJÁNDÉKBA NEM ADUNK

A látottakkal párhuzamosan, a főcím teljes hosszában, egy a kedvesét simogató férfi magyarázó-suttogó hangját halljuk:

– Úgy érkezel, hogy a fény általad, veled együtt változik. Mérhetően, fokozatosan, vagy hangsúlyosan...

– Miről beszélsz, kedvesem?

– Dunáról, Tiszáról... Ha tehetném újjáépíteném az egész rakpartot, de legalább az első sáv építményeit szelíden lábához hajlítanám... s mindent, ami ezt az egyszerű, gyermekléptekkel közelíthető ölelést gátolná, azt...

– De miről beszélsz, kedvesem?

– A csodáról. Amikor egy városrész olyan épületek összhangjában közelíthető, melyeket a folyam partján perspektivikus, nyitott és közhasznú funkcióval terveznek... Kikötők, kecses hidak, középkori piacok, korzók a teraszoktól a hullámokig... Az építészet az ígézeté. Az ígézet statikája, mely hatványozza környezete szépségét.

Hegyekben – naplemente

Motorkerékpár kapaszkodik az erdei ösvényeken felfelé. Ifjú pár. A finom arcélú, zsidó származású férfi megigazítja a visszapillantó tükrore, s rákacsint a fiatal lány tükörben rázkódó képmására.

– Figyelsz? A lány kíváncsian kinyújtja nyakát.

– Azt hallottam, hogy te voltál Miskolc legcsinosabb lánya.

– Micsoda? Azt hallottad?! Na megállj! – sikoltja és tenyerével püfölni kezdi a férfi bőrkabátját, majd a lábtartón felállva eltakarja a motoros szemüvegét, mire a férfi hirtelen lefékezi a régies járgányt. Kacagva huppannak a földre, majd a szőke lány kergetni kezdi a bokrok közé menekülő férfit.

Amint egy rejtettebb ligetbe érnek, a férfi lehúzza a lány pulóverét, akinek hosszú, szőke haja körbefonja mellét, a természetet, a napsugarakat... Gyengéden átöleli kedvesét és lassan forogni kezd véle. A lány szoknyája, mint egy óriási virág lebeg áttüzesedett arcuk felett. A magasból, egyre magasabbról letekintve, úgy tűnik, mintha a férfi csókjait és a lány boldog sikolyait az egész erdő visszhangozná.

Aléltan fekszenek a lemenő nap utolsó sugaraiban...

Mikor a lány kinyitja a szemét, kedvese mosolygós arcát látja, amint az hosszú szempilláival cirógatja... Ő is elmosolyodik, majd különös hangszúllyal azt suttozja:

– Mi lesz a neve, drágám?

– Mit mondasz?

– Gyermeünk lesz!

– Micsoda?

– Mondom, gyermeünk lesz!

A férfi önfeledt örömmel, széttárt karokkal ugrik fel, majd kételkedve újra megszólal:

– Esküdj meg!

A lány felegyenesedik, a férfi elé áll és kedvesen így ismétli:

– Én, Jungreis Ernő apai és anyai áldással egybekelt hitvese esküszöm, hogy az első sejtelmes magzati mozgások után, a következő mondatokat véltem hallani, suttozóra fogva: „Ha nincs kincsed, játszogass egy-két órát egy gyerekkel!” – tanácsolta az óriás. Három óra múlva visszatértem az óriáshoz, s önfeledt boldogsággal nyújtottam érte égbe a karom: éreztem, amint ő lassan, finom méltósággal felemel...

A férj most térdre borul és csókokkal borítja el ifjú felesége hasát, majd csendben félrevonul. Megáll egy nagy tölgyfa tövében, elmélyülten fohászkodik. Szemében könnycseppek csillannak meg, amikor azt mondja:

– Jó Isten, bocsáss meg...

Felesége érkezik mellé ruháival és felöltözteti a magába zártan álló férfit. Átöleli lágyan, hosszan összefonódva nézik egymást. A férfi többször is megpróbálja, amíg végre meg tud szólalni:

– Ha... ha mindent elmondok magamról, el kell, hogy hagyjalak.

Az asszony átbilincseli:

– Hallgatlak, kedvesem.

Jungreis suttozva folytatja:

– Sebesültek menekülnek szerte-tova, s én mindig annak útját járom, akinek az élet... a leginkább fáj. Erről írtam ma neked egy levelet. A haláltáborunkról... első feleségemről, akit ott...

– Már mindent elmondtál, sőt azt is tudom, amit ki nem mondanál.

A Városháza vetítőjében – késő délután

Miskolc város vezető beosztású új funkcionáriusai gyülekeznek a különböző Rákosi-képekkel dekorált vetítőteremben. Az izgatottan beszélgető csoportoknak tálcán bort szolgálnak, mígnem megérkezik a vezérkar és Oszip István főispán ünnepélyesen bejelentheti, hogy a Miskolcon is megalakuló Forintvédő Bizottság rendezésében, első rendkívüli napirendi pontként levetítik a legújabb filmhíradót, a „magyar nép nagy vezérének” feledhetetlen miskolci látogatásáról.

Aztán kezdetét veszi a fekete-fehér film vetítése, Rákosi emlékezetes nagygyűléséről, ahol 250.000 ember előtt hirdeti ki a harcot az új forintért, majd a következő mondattal

uszítja híveit a kötelező megtorlásra: „Aki a forinttal spekulál, aki alá akarja aknázni demokráciánk gazdasági alapjait, fel kell húzni az akasztófára!”

A film vastappsal, kitörő lelkesedéssel ér véget.

Szikár egyenruhás férfi lép az egyik felszabadultan éljenző csoporthoz, Fogarassi Artúr, a politikai rendőrség vezetője:

– Gratulálok, Steiner Dezső elvtárs! Láttam, ahogy magával Rákosi Mátyás kezét fog! Mit nem adnék egy ilyen kétkezes szorításért: legalább így másodkézből hadd érezzem dicsőséges vezérünk örökös jelenlétét, szent odaadását... – s azzal hosszan megrázza a joviális, úriember külsejű férfi jobbját – Lelkünk mélyébe ivódtak szavai, különösen nekünk, akik kizárólag zsidó származásunk miatt ismerkedhettünk meg a haláltáborok poklaival... S így, igazán tudjuk, milyen nemes vagy kíméletlen feladatot róhat ránk az új rend védelme. Hadd mutakozzam be tehát, úgy is mint sorstárs, de úgy is, mint leendő harcostárs, hiszen a Forintvédő Bizottsággal én biztosítom a közvetlen kapcsolatot felfelé...

Ekkor elmosolyodik, és a csoport tagjainak sorba a kezét nyújtja:

– Fogarassi Artúr, a Rendőrség Politikai Rendészetének vezetője...

– Elnézést! Nem a valahai Frankel Artúr osztálytársamhoz van szerencsém? – szorítja meg elsőnek kezét egy rendkívül elegáns, magas férfi.

– Pali! Fekete Pál... – öleli át patetikus mozdulattal Fogarassi és máris tegezve folytatja – Te meg mit keresel itt Miskolcon? Hogy megy sorod, drága barátom?

– A „Kultúra Nyomda” igazgatója lettem.

Beszélgetésüket újabb tapsvihar szakítja félbe.

Bejelentik, hogy közkívánatra megismétlik a filmvetítést. A nézőtér azonnal elsötétül. Ekkor jelentkezik be Szabó hírszerző, és kihívja Fogarassi főhadnagyot a vetítőteremből.

A szomszédos üres irodában gyorsan megfejtí és felolvassa egy titkos rádióadás kódolt üzenetét, miszerint a tervezett forintvédő akcióorozat forgatókönyvével tökéletesen egyetértenek, kivéve egy részletet: „A foglyokat szállítandó villamosnak a városhatáron lévő Kertész kitérőben kell várakoznia.”

– És kit ajánlottak Kontér főmolnár helyébe?

– A főbűnös megtévedt unokaöccsét.

– Hogyan?! – kapja fel a fejét Fogarassi. – Szóval ő is! Azt az akasztófáraló szentségit! Na, gyertünk!

Visszasietnek a vetítőbe, ahol még javában peregnek a híradó képei. Fogarassi megkeresi Steinert és az előtér sarkába vonva halkán közli véle:

– Hogy Rejtő Sándor feketézik... az egész város beszél, azt viszont, hogy unokaöccse, Jungreis Ernő is belekeveredett gyászos üzelmeikbe... ugye, kevesen tudják?!

– Jungreis is? Az lehetetlen!

– Ismeri személyesen?

– Nem, de kezeskedem érte.

– Itt van! – hajol felé Fogarassi, s a meglepett férfi kezébe nyomva egy csillogó fémdarabot még sietve hozzáfűzi: – Ajándékba adom magának... Ma 200 millió adópengőt ér, és napokon belül egy kiló kenyeret. Mintapéldány!... Azért, hogy ne feledje: ha kell, életünkkel fizetünk érte!... Na, induljon és kérdezze meg Palitól, hogy ott maguknál, a Kultú-

ra Nyomdában majd mennyit visznek az asszonynak belőle?!... Hamarosan jelentkezem!
– sziszegi még távozóban.

A vetítés dübörgő vastappsal ér véget és a lelkes jelenlévők munkacsoportokra oszlanak szét...

Steiner elfehéredve, kezében az új forintot szorongatva csatlakozik elvtársaihoz, éppen abban a pillanatban, amikor látjuk: az MKP megyei titkára hivatalosan ismerteti a döntést, miszerint az „ügy lebonyolításának első felvonását Rejtő Sándor régi ismerőseire, Steiner Dezsőre és Fekete Pálra bízák”.

Lassan kettesben maradnak, s az árakról, a megkötendő szerződés feltételeiről ejtenek félszavakat...

Aztán Steiner zavartan megmutatja az új forintot, és idegesen megkérdezi csodálkozó barátjától:

– Mondd Pali, mennyi jut majd ebből egy nyomdásznak... „osztályrészül”?

– Kb. 220...

– Havonta?

Fekete nem válaszol.

Steiner hosszan maga elé mered, aztán bizalmas hangon barátjához hajol:

– Mégis, te mit mondasz... mit gondolsz az egészről?

– Nem gondolkodom, tehát vagyok... – üti el a választ egy tréfával kollégája.

Mikor kilépnek az elnéptelenedett teremből, az ajtószegletnél váratlanul Oszip főispán lép eléjük:

– Kérem, Steiner elvtárs, jöjjön be a szobámba egy pillanatra! Maga megvárhatja...

Belépnek a tágas, előkelően berendezett hivatali szobába. Hosszan nézik egymást.

– Mit gondol maga rólunk, Steiner elvtárs?...

– Őszinte legyek?

– Nem vagyok gyáva, meg miért is kényszeríteném... – mondja Oszip mosolyogva. – Kíváncsi vagyok véleményére, tanácsára. A partizánok ismertek minden fát az erdőben, s így bizonyos jelek után... életveszélyes csapdákból is megmenekültek, ha az előttük haladó jelzése helyes volt. Tehát?

– Maga még sokra viszi. Eszes ember, de közel jár, közel van... közel él ahhoz a szférához... ahol a logika már nem elég.

– A hitre gondol? – kérdi Oszip elmerengve, s mivel Steiner csak bólint egyet, a főispán kissé megváltozott hangnemben folytatja. – Igen, én hiszek, hiszek! Ilyen emberséges vallás, ha úgy tetszik, még nem létezett... És csak hittel lehet megsemmisíteni a hitetleneket...

– Minden megsemmisítés törékeny... eszköz!

– Igen, jól mondja! Bár a cél szentesíti az eszközt, én is inkább az átnevelésben hiszek, vagyis az „átszeretésben”, ha úgy tetszik, Steiner elvtárs – teszi hozzá Oszip elmosolyodva. – Méghozzá a gyorsított átnevelésben, melyhez a szeretet mellett persze bátorság, tetterekészség és határozottság szükséges. És mindehhez, sok más tényező közül egy nagyon fontos érvet emelnék ki, ez pedig az idő kényszerítő hiánya! Nincs időnk imára! – s azzal kikíséri Steinert a folyosóra. – Igen, igen... s így leszünk végül a történelem nagy iskolájában – én, a volt gyári proli és te, a volt egyetemi tanár – egyenlő osztálytársak!

Kilépnek a hallba, ahol munkásküldöttségek várakoznak a következő vetítésre. Büszke tartású, szegényes viseletű emberek nyitnak utat a széles csigalépcső aljáig.

Városháza előtt – késő délután

A kapu előtt fekete autó vár Steinerre és Feketére. A sofőr udvariasan, de határozottan betessékeli Steinert a hátsó, lefüggönyözött ajtón.

– Hazakísérem! – szólal meg mellette Fogarassi a félhomályban.

Amint elindulnak, egy motorkerékpár robog el közvetlenül mellettük, s a párjába kapaszkodó asszony szoknyája fellibben a forró szellőkésben. Megbillen kosara is, csillognak a hulló gyümölcszsemek. Fogarassi utánuk néz, aztán ujjai közt pergetni kezd egy új forintost.

– Nos, megkérdezte Palit?

– Ő 220 új forintot számolt egy nyomdász...

– Látja, nem sokat tévedtem. Egy új forintért egy fehér kenyeret adnak... Mindenkire gondoltunk, a költségvetést is hamarosan mi állítjuk össze! Aztán benyújtjuk a számlát... minden feketézőnek!

Útközben alig szólalnak meg. Mikor az autó megérkezik, Fogarassi a búcsúzó szavak mormolása közben váratlanul három „szigorúan bizalmas” feliratú dossziét ad át Steinernek:

– Az ügyet természetesen Fekete elvtárssal együtt bonyolítják tovább... e titkos anyagok segedelmével.

– Mikor kell...

– Nincs mikor! Sürgősen! – vág közbe élesen Fogarassi. – Ha pedig még mindig sakkpartiban gondolkodna, akkor megnyugtathatom, hogy még csak a kezdet kezdeténél tartunk... Már pedig az köztudott, hogy a megnyitás elméletek között egy sincs, amely tisztázó tartalmazna... Szabadság, elvtárs!

A kocsit gyorsan elhajt.

Villában – este

A nagyvonalúan, polgári ízléssel berendezett villa az európai értelmiség kifinomult értékorientációját tükröző könyvtárral, szobrokkal jó szemű műgyűjtőre vall.

Steiner Dezsőt felesége (csinos, a református Kelet-Kárpátok vidékéről származó asszony) és két fia várja terített asztallal, felszolgálónővel. Felesége azonnal felfigyel Dezső szokatlan viselkedésére. Az otthon örökké vidám, csipkelődő, tréfálkozó, gyermekimádó apa most gondterhelt, mozdulatai merevek. Fel-alá járkálását az egész család kíváncsi szemekkel követi:

– Csak nem feledkeztem meg valamiről? – kapja rajta magát hirtelen, és felesége fülébe súgja:

– Névnap?... Vagy...

– Már egy hete ígéred az építőkockákat! – öleli át felesége.

– Drágám, folytonosan ülésezünk. Befogtak a... szóval, reggeltől estig egyetlen szabad percem sem volt!

Megcsókolja a gyerekeket. Újra a kedves, figyelmes családfő. A fiúk imádják, játszanak vele, de az asszony alig várja, hogy lefektethesse őket, mert érzi, hogy Dezső menekül előle, valósággal körülbástyázza magát a gyerekekkel, s közben furcsaságokat beszél:

– A gyűlés kezdetén, mielőtt lefotóztak, észrevettem, hogy a fotóriporter először a saját talpát fényképezi le... Nos, megkérdeztem, hogyan gondolja ezt... s tudjátok, mit felelt?

– Hogy nem elefánt! – mondja a kisebbik kacagva.

Dezső rázza a fejét.

– Nem is volt film benne! – kiáltja a másik.

– Nem, nem. Ezt hallgasd meg, drágám, mint egy prof., úgy oktatott ki: „Az első kockákat mindig elsúrjuk valahol, így viszont legalább azonosítani lehet, ha netán nyoma veszne, vagy eltévedne... a gyári szórásban.”

A gyerekek semmit sem értenek az egészből, de teljesen odavannak apjukért, aki végre felszabadultan hancúrozik velük...

Visszavonulnak hálószobájukba. Felesége gyertyát gyújt... Dezső meglepődik, de még mindig nem tudja, miről lehet szó... Zavartan, sietve csókolgatja asszonyát.

– Ne haragudj, drágám, teljesen megfeledkeztem... magamról... Rendkívüli nap volt! Huh!... egészen kivert a verejték.

Az asszony szemében egyetlen kérdés...

Dezső érzi, hogy a vallomás elkerülhetetlen, de előtte még ruhát vált a szomszéd szobában... Csengetnek.

– Ki lehet ilyenkor? – kérdezi az asszony, és kinyitja az előszoba ajtaját. Férje áll ott egy csokor virággal a kezében.

– Úgy látszik, kint felejtettem – mondja megtört hangon.

Felesége nem bírja tovább és feljajdul:

– Istenem, mi történt veled?

– Nyugodj meg, drágám, semmi baj! Bocsáss meg, hogy nem ezzel kezdtem. Tudod jól... Megalakult a Forintvédő Bizottság. En lelkesen felvállaltam társadalmi munkában, hogy... s most hirtelen úgy érzem, hogy teljesen alkalmatlan vagyok a feladat elvégzésére... Lehet, hogy egyszerű rövidzárlat csupán... vagy túlzott lelkiismeretesség... Ki tudja? Hirtelen minden tekintet felém irányul, minden baj rám is vonatkozik... Mintha más lakásba lépnél, ami a tiéd, de már nem az... S az otthonos világ fokról fokra veszít varázserejéből, mert valami ott legbelül, amitől ember az ember, úgy érzed, megpattant és feltartóztathatatlanul repedezik tovább...

(Amíg Steiner suttogó vallomását halljuk, álmokképek elevenednek meg.)

– ...Azt hittem, hogy álmodom csupán!... Mintha az egész egy távcső keresztlének lenyomatában látnám... A szomszédos díszpáholyban Rákosi szokott ülni! – hallottam franciául, és meglepődve fordultam hátra. A delegáció élén szelíd fiatalembert láttam belépni. Krisztusi szépségű kreol arc, meleg, barna szemeiben tisztánlátó szomorúság és bölcs derű... Ismeretlen szorongás fogott el jelenlétében és fokozódó lelki fájdalommal néztem Bartók „Csodálatos mandarin” balettjét, teljes büntudat gyötört mindenért, szinte beleöszültem, éveken, korokon, életeken, csatatereken vergődtem át, az előadás végéig évtize-

deket öregedtem. A kódára szakadó csendben szembefordultam vele, szelíd másságának varázsa újból lenyűgözött, majd hirtelen az a rettenetes sejtés kerített hatalmába, hogy ez az ember mindent tud rólam, mint aki egy messiás jövőből érkezett közénk, talán emberöltők távlatából... Egész éjszaka álmatlanul vívódtam, majd a hajnali vadászon mellé szegődtem egy néptelen csapásnál... *(A néző csak most kezdi sejtetni, hogy az Ifjú nem más, mint Jungreis Ernő.)*

Egy csapat őz futott át a ligeten. Fának támaszkodva néztünk utánuk.

– Mit gondol a jövőnkéről? – kérdeztem akadozva.

Zenei szépségű gondolatfüzerei tovább erősítették sejtelmem, hogy ő már megélte azt a kort, amely előttünk áll:

– Egy építmény tartópilléreit állítják sorba. Az alapozásnak... ezúttal ki kell bírni az idők próbáját, mert ha az építők érdekvédelmét nem szervezi újjá egy bensőséges, belülről látott és vezérelt folyamat eredményeként a bennük és értük kinyilvánított akarat, a ház szelleme sem állhatja ki ezt a próbát. Az ember mestere, de élvezőjeként birtokosa is az ellenőrzött jövőnek. A szociális elkötelezettség kibont minden dossziét, gúzsba kötött dogmát: az építő tudja miért dolgozik, mivel adós, mikor kezdheti tiszta lappal életét: ahol a számokat homály fedi, ott a halál fenyeget. Ahol az értelem a konfliktus feloldásáért száll közös vitába, ott az ember összes érdeke szüli újjá az összemberi érdeket. A ház így szabadul fel. A szocializmus védelme az ember önvédelme: esélyegyenlőség az egyetlen fegyver, mely nem öl, hanem kér, épít, alkot. Kérdéssé csak azt teszi, ahol nem lehet kérdés: a szocializmus felvirágzás. Így a hatalmi elit szerepe: ha szolgálat, a néppel számol... ha örökletes kiválasztódásával, a kiváltsága tisztavirág-életű csupán... Mert minden emberi, az igazi demokráciában!

Aztán továbbhaladt, de én konokul követtem és megvallottam, „úgy érzékelem őt, mint aki a jövőből érkezett közénk” és kérve-kértem árulja el, „mi lesz velem”. Ő komoran végigmért, majd csendben azt mondta: „Miért kényszerít... hogy mások *múltjában* kutassak?”

Döböntem álltam magamban, mígnem feltűnt a szarvascsorda. Céloztam és mellélőttem, de azt állítottam, hogy a szarvas elesett... „Majd a távcsöves puskám segítségével pontosan helyére irányítom” – küldtem őt a bokrok közé a szarvas keresésére. Mikor a helyére állt, homlokára szegeztem a keresztet és lőttem.

A villában – éjjel

Az asszony idegesen gyújt cigarettára a rózsafüzérekkel behálózott erkélyen, s amíg Steiner megfürdik, belelapoz az íróasztalon fekvő három „szigorúan bizalmas” feliratú dossziéba. Az egyik Rejtő és Jungreis káderlapjait, a másik érvényes szerződésmintákat, a harmadik („Piros levelek”-felirattal) a zárt borítékokat tartalmazza.

– Mik ezek? – kopogtat be a gőzölgő fürdőszobába.

A meglepett Steiner felkapja csíkos pizsamáját és összefüggéstelen gondolatmenetben vázolja a kialakulóban lévő új politikai helyzetet, melyet a gyűlésen ismertettek, éberségre ösztönözve a Forintvédő Bizottság tagjait... Beszél Fekete Paliról, aki szerint sötét fellegek gyülekeznek a párizsi békekonferencia egén, mert a Moszkvából érkezett zsidó ve-

zerek ötös fogata, Rákosi, Gerő, Farkas, Vas, Révai a „kemény ököl” koncepció révén tör a proletárdiktatúra megvalósítására, ahol aztán „mindnyájunkra megalázó feladatok várnak”... Személyesen úgy érzi, hogy „zsákutcába lépünk, olyan útra, mely újra szétszakít demokratát és kommunistát, zsidót és keresztényt, parasztot és értelmiségit, sőt talán anyát és gyermekét is.”

Az asszony nem tágit, kicibálja a levegőtlen fürdőszobában köhögő férfit a hallba.

– Te valamit rejtegetsz előttem... Ki vele! – kiált fel indulatosan Steinerné. – Mi közöd például ezekhez a városszerte notórius feketézökként ismert alakokhoz? Jogom van tudni...

– Várj! Rendben van, legjobb, ha szép sorban elmondok mindent. Tegnap reggel kezdődött...

(Megelevenedik a jelenet)

Flórián-malom (1946. július 26., péntek reggel)

Egyszerűen berendezett, tágas irodájában Rejtő Sándor az asztalnál jegyzetel, amikor határozott kopogtatás után Steiner lép be azonnal.

Valamelyest hasonlítanak egymásra, bár Rejtő testesebb és agilisabb a nyomda igazgatójánál.

– Jó napot kívánok!

– Jó napot, Steiner úr! – köszön vissza kissé ironikus kedvességgel Rejtő. – Hogy vagyunk? És főleg mi járatban errefelé? Nem is emlékszem, mikor és hol köszöntünk egymásra utoljára...

Steinert meglepi a közvetlen hangnem, de nem válaszol.

– Foglalj helyet, kérlek! Szóval? Csak nem valamelyik géped kéne megreparálnom? Tudod, a hosszú fogságban mindent én javígtattam...

– No, nem éppen, ámbar az alagsorban rácsodálkoztam, hogy mennyire „azonos elvek alapján” gördülnek a golyós csapágyak melletti szalagok... De megállj!... Szóval, üzleti ügyben jöttem, s rögtön a szemedbe mondom, hogy nem is akármilyenel... Ha köztünk marad, ez lehet az évszázad ajánlata! – fejezi be mosolyogva Steiner.

Rejtő furcsálkodó arckifejezéssel méri végig magabiztos vendégét.

– Tudod jól, nincs jogom magánszemélyeknek lisztet árulni, s különösen nincs felvásárlási engedély nélkül...

– Elnézést, hogy nem ezzel kezdtem rögtön. Természetesen nem magánemberként, még csak nem is barátként jöttem, hanem nyomdánk, egy állami cég nevében: hivatalosan! Bár nem az én reszortom, de a helyzet... az általános elszegényedés, a munkások elégedetlensége azt kívánta, hogy mint régi ismerős, olyan kéréssel forduljak hozzád, amelyet mint vezérigazgató, más formában még követelhetnék is... Röviden, az emberek félnek, hogy kenyér nélkül maradnak. Ennyi az egész!

Rejtő fejét ingatva körbejár a dekorációk nélküli helyiségben, majd barátságosan megfogja Steiner karját:

– Ha nem ismernék... – köhint egyet Rejtő – mint idegennek, lehet, hogy igent mondanék, s látatlanban is elfogadnám megnyerő ajánlatod...

Steiner elhűl, s szinte teljesen megsemmisülve, segítséget remélve néz körül az irodában. Rejtő kissé meg is szánja...

– Ha jól látom ezen a lapon – folytatja hosszan fürkészsze a kötlevelet –, néhány mázsá liszt ellenében ezt az összeget fizetnéd ki... Így van?

– Természetesen, természetesen... – jut levegőhöz Steiner. – Nagyon jól láthatod, hogy mindnyájunk számára... kölcsönösen kedvező áron: 120 forintért mázsáját... a hivatalos 80 forint helyett!

– Nos – vakarja meg Rejtő a homlokát – szóval, ilyen felállásban... lehet róla szó, de volna egy konkrét feltételem, éspedig az...

Rejtő habozik, hosszan kivár...

– Éspedig? – toppant türelmetlenül Steiner.

– Az idegek, igaz? Nyilván. Nézd, néked is jobb lenne, ha eltekintenél ettől a ... kínos kéréstől, annál inkább, mert egy ilyen kivételes esetben a hivatalos szerződést, a hivatalos felvásárlási engedéllyel együtt, záros határidőn belül kellene...

– Mikorra? – vág közbe Steiner.

Rejtő újból hosszan vizsgálja az izzadságcseppektől telített Steinert, majd könnyedén kiböki:

– Holnap délelőttre! Holnap, szombaton délelőttre...

– Rendben! – vágja rá megkönnyebbülten Steiner.

– Holnap, azaz 1946 július 27-én, szombaton...

– Rendben van, viszont az ajánlott összeget csak augusztus 10-ig tudnám letenni az asztalra, három részletben... Megfelelne?

– Meg... Kérlek, ne haragudj e sietős kapkodás láttán, de sürgős és folytonos teendőim várnak! Rengeteg a dolgom. Holnap tehát, mondjuk 8 és 10 között...

– Rendben van, uram! – mondja felszabadult mosollyal Steiner és kezét nyújtja. – A viszontlátásra!

Rejtő megrázza a feléje lendülő jobbot, de nem engedi el:

– Elnézést, de lenne még egy kérdésem!... Végleg nem tudom eldönteni, hogy a nyilvánosság előtt urazzalak-e, vagy ma már az úr is elvtárs?

Steiner tanácstalanul felhúzza a vállait, aztán Rejtő kikíséri az ajtóig:

– Nos, bár problémák támadtak veletek minden vonalon, de... egy kis jóindulattal egymás segítségére is lehetünk. Szóval, ha semmi sem jön közbe, akkor holnap aláírom... most búcsúzom. Viszontlátásra!

Rejtő ágaskodva, az ablakon át nézi a malom udvarán keresztül óvatosan távozó Steinert, aki majd beleütközik a magas, vékony, rendkívül jóvágású és lendületes léptekkel érkező Jungreiszebe. Kikerülnek egymást, Jungreisze ügyet sem vet rá, Steiner viszont hosszasan utána néz, még akkor is szemmel követi, amikor már csak gyors lépteinek dobbanását hallhatja a falépcsőkön... Mielőtt pillantásuk találkozhatna, Rejtő visszalibbenti a poros csipkefüggönyt. Jungreisze valósággal berobban a szobába.

– Ki volt ez? – kérdi félvállról.

– Egy elvtárs, de régi ismeretség.

– Igen? És mit akart tőled?

Rejtő gondolataiba mélyedve visszamegy az asztalához, aztán szembefordul unokaöccse kérdő tekintetével. Megszólalna, de végül két kezét kezdi lassan pörgetni egymás körül, majd csúsztatva többször is egymásra veri tenyerét.

– És te?! – kérdezi meghökkenve Ernő.

– Eljön holnap...

– Lehetetlen!

– Ez az én dolgom – válaszolja higgadtan Rejtő.

– Most, amikor az egész város a feketézéseidről beszél?

– Fel kell újítanom a malmot.

– Idefigyelj! – folytatja Ernő egyre hevesebben. – Ésszerűnek tartod, hogy egy negyvenéves, tapasztalt üzletember – éppen a forint bevezetésének előestjén – illegális ügyletet kössön?! Éppen most, amikor az ügy büntetőjogi kockázata többszörös, tekintettel a nemrég ismertetett különleges forintvédő rendeletre?!

Rejtő többször mélyet lélegzik, aztán legyint egyet, szemmel láthatólag meggyőzték, mégis felsorolja ellenérveit:

– Ismered gépeink állapotát... Fogalmad sincs, hogy mibe kerülnek nekem az új gépek. Tessék! – eléltolja jegyzeteit. – És akkor mi lesz, ha lerobbanunk? Akkor mit esznek?... Ki ad nekik lisztet?...

Kihúzza asztalfiókjából a Steinertől kapott papírlapot, apró grimasz kíséretében felmutatja unokaöccsének, és gúnyosan darabokra tépi.

– De ne vesztegessük az időt hiába! – mondja határozottan. – Megfogalmaztam a beadvány szövegét. Diktálhatom?

Jungreis leül az írógép elé, és villámgyorsan gépelni kezdi a fel-alá sétáló Rejtő kurta mondatait:

– Tisztelt... szokásos formula, tehát... Én, alulírott Rejtő Sándor négy évi ukrainai munkaszolgálat után, a felszabaduláskor tértem haza Miskolcra. Mindenemből kiforgatva, csak a malmomat találtam épen és a véletlen folytán 39 vagon lisztet. Érkezésemkor ezt a lisztet, még 1945. januárjában felajánlottam a diósgyőri vasgyár munkásai részére. Ezzel indult az újjáépítés. A gyárral megállapodást kötöttem, minek értelmében ők ezt a kölcsönt mindenkor a hivatalosan megállapított vasárnak megfelelő összegben fogják visszafizetni. Múltak a hónapok, bevezették a kötött gazdálkodást, de a gyár többszöri önkéntes kísérlete ellenére nem fizette meg adósságát, mert a gyár egy volt munkása, Oszip István, akiből időközben főispán lett, határozottan megtiltotta az összeg folyósítását. Személyes intrikái és ellenségeskedése révén, végül feljelentettek uzorázásért. E hamis feljelentés alapján, a főispán internálni akart, de az ügy a Közellátási Minisztériumhoz került, ahol azt a döntést hozták, hogy a főispán eljárása jogtalan és amennyiben engem jogsérelem ért, forduljak független bírósághoz. Oszip István főispán – a határozat ellenére – azóta állandóan fenyeget, több ízben azt üzenté, hogy internáltat. Schumolánt pedig, a malom volt főgépészét, aki szintén rosszakaróm volt, kinevezte malomellenőrnek és állandóan arra biztatja, hogy zaklasson.

– No, álljunk meg egy szóra, bátyám! – húzza ki Ernő a papírlapot az írógépből. – Nagyon is kilóg a lóláb! Majd én átírom ezt a piszkozatot... Egyébként sem jó elhíttetni a pandúrral – szembenéz Rejtővel –, hogy az egész város reszket tőle. Most látom... Kommunista újságokat olvasol? Tájékozódsz?

Rejtő sértődötten fordul az ablak felé, miközben Ernő felemeli az asztalon lévő „Szabad Magyarország”-ot. Belelapoz és hamarosan élcelődve megjegyzi:

– Ezt nevezem! „Tudósítás a bolondokházából”. Veretes cím, ráadásul tudósítás...

Gyorsan átfutja a cikket, és egyszer csak felcsattan:

– Hallgasd csak, ez neked is szól! „Tessék megírni, hogy világtalanul is elvállalok zongorahangolást. Nem is kérek pénzt érte, mert a hatóság nem állapította meg az árakat... A bolondok nem feketéznek. Inkább természetben kérem a tiszteletdíjat.”

Ernő, aki helyeslő hangnemben olvasta fel a bekezdést, hirtelen elkomorodik. Rejtő sápadt unokaöccsére pillanat:

– Mi történt?

– Minden... – reked meg a hangja Ernőnek. – Egy Auschwitzban megőrült nőt is meginterjúváltak!...

– Kit?

– Egy özvegyet...

Rejtő azonnal felméri a helyzetet, és váratlan hangnemváltással veszi elejét Ernő felindultságának:

– Tudod, ki hagyta itt ezt a példányt?

Ernő döbrent értetlenséggel emeli fel fejét.

– És azt tudod, hogy ki ennek a főrmédvénynek a felelős nyomdavezetője?

– Honnan tudnám? – tér magához Ernő.

– Egyazon személyi! Ott áll a neve a szerkesztők között... Tessék! Szkladán Ágoston megyei titkár, Pál Tamás szerkesztő, Fekete Pál műszaki igazgató és Steiner Dezső felelős nyomdavezető! Érted? És ki más küldhette őt ide, mint az az átkozott főispán?

Rejtő teljesen felhergeli magát:

– Csak azt tudnám, hogy a fenébe emelkedett ilyen magasba, amikor egy éve még vasat cipelt a gyárban?! Képzelheted, mi mindenre volt kapható...

– Ugyan, mert gyűlöled őt! – próbálja csillapítani Ernő.

– Áh! Te semmit sem értesz, semmihez sem értesz, s ami a legrosszabb, mindenkit megértesz. Ne nézz így rám! Ez az igazság! Tessék, itt van! – Mutat rá egy ceruzával a bekerített újságcikkre: „Özvegy Vas Albertné elvtársunk, mint falusi ellátatlan, lisztutalványért fordult Ács Ádám jegyzőhöz – olvassa visszafogott hangon Rejtő. – A fiatal bürokrata peckesen, régi göggel intézte el a hozzáforduló falusi parasztasszonyt, mondván, ő bizony nem ad lisztutalványt. Forduljon a Kommunista Istenhez (Oszip főispán elvtárshoz), ha pedig ő nem ad, dögöljön meg éhen.” Tessék, most gúnyolódj!

Jungreisz egyre zavartabban téblábol...

– Kétélű cikk, az biztos, hogy nem a barátja írta... Úgy érzem, két tűz közé kerültem, de anélkül, hogy védeném, csak emlékeztetek: éppen két hónapja Oszip harcolta ki, hogy

minden vasgyári dolgozónak és hozzátartozónak egy kiló finom és egy kiló kenyérlisztet, továbbá a gyárnak 98 mázsa margarint...

– Mi az az én 39 vagon lisztemhez képest?!... Amit jutányos áron már '45 januárjában felajánlottam nekik! Ugyan, ne is folytasd! Az esszenciális különbség köztünk, hogy ez az Isten elvtárs engem személyesen gyűlöl, én pedig a rendszert, amit egyelőre ő képvisel. S lehet, hogy egyben igazad van, hogy még ő képviseli a legjobban, mert hitből teszi... Rámenős, karrierista, az biztos, de nem cinikus bürokrata. Kiszámítható... – fejezi be Rejtő és engesztelő gesztussal unokaöccséhez lép. – Sajnos, a legrosszabb ezután következik...

Kintről recsenés hallatszik.

Rejtő kimegy és bezárja az előszoba ajtaját.

– Figyelj jól! És erről egy szót se... még a családnak se! – hajol bizalmas közelségbe unokabátyja. – A Kommunista Párt 17 %-os választási kudarca után, a Lux Szálloda hatos fogata úgy határozott, hogy felszámolja a demokráciát, és erőltetett menetben bevezeti a totális, ún. proletárdiktatúrát, a Rákosi közvetlen irányítása alá rendelt politikai rendőrség erőszak szervezetei által. Mindent államosítanak, megszüntetik a pártokat...

– Hisz ez képtelenség! – vág közbe ijedten Ernő.

– Reményeid fellegrát, még a szocdemet is! Mindent bekebeleznek, aztán harácsolnak. Lehet, hogy örülségnek tűnik mindez, de a lapokat már leosztották. Rákosi személyi titkárnőjének magyaryűlölő férje, Péter Gábor a főnök... A népellenes, a nemzeti jelleget felszámoló, a magyar etnikumot zsugorító karámpolitikát pedig...

– Elég! Ez örülség, s azt is tudjuk, hová vezet...

– Miközben megsemmisítenek minden olyan becsületes embert, fajra, nemre, vallásra és pártállásra való tekintet nélkül, aki ellenük felemeli szavát, sőt először azokat, akik egyáltalán felemelhetik. S így évek múltán mindenki potenciális osztályellenes mivoltában, természeténél fogva irracionálissá válik! S gondolhatod, hogy én, a volt elnyomóosztály parazitája az elsők között lehetek, akit nem csak átnevelő munkára visznek...

– Az ördögbe is! ... Honnan veszed mindezt?

– Ahogy mondod! Aranyért ma mindent, de amit nem, azt lisztért megveheted... A többi rám tartozik.

– Becsaptak! Csak egy provokátor lehetett!

Rejtő fölényes nyugalommal körbejárja unokaöccsét, megigazítja nyakkendőjét, és talányos mosollyal válaszol:

– Egy angyal szállt át Európa felett. Vedd úgy, hogy éteri üzenet... Egyébiránt azt tanácsolta, hogy repüljünk együtt.

– Tehát... a malmot akarják!

– S ez az, amiért nem megyek el. Alig vártam, hogy hazatérhessek Ukrajnából, hogy beindítsam,... hogy átalakíthassam! Rádásul, szeretem ezt a várost, tervekkel telve álmodozom még ma is! Sőt, azt hiszem nem árulok el nagy titkot veled, hogy mi is szeretnénk... összehozni egy kis örököszt!

Rejtő leemel egy bőröndöt a szekrény tetejéről. Felnyitja. Levelek, címek, megrendelések...

– Látod, értük is – hangsúlyos szünetet tart –, helyettük is folytatni kell! Neked viszont, azt tanácsolom, hogy tanulj tovább, s az építészet helyett, egy kevésbé „elkötelezett” karon, matematika vagy biológia, mert félek, hogy ez a rémálom valóra válik... Igen, féltelek.

Keresik egymás rejtett gondolatait, teljes tekintetét. Végül Rejtő töri meg a közjük szakadt csendet:

– Bocsáss meg, tudom... a te szocializmusod más...

Ebben a pillanatban megcsörren a telefon. Rejtő veszi fel, és mosolyogva hallgatja a telefonáló dallamos mondatait, miközben a széktámlára vetett kabátjából kihalássza a motorkerékpár kulcsát. Jungreis csendben mellélép, némán átveszi a kulcsot és gondterhelten távozik.

Utcák, terek – napközben

A telefonáló Rejtő az utcai ablakon át nézi, ahogyan a proli gyerekek futnak a motorkerékpár után.

Jungreis szegényes utcákon robot, majd elsuhan a monumentális Rákosi-portréval díszített emelvény előtt, melyet félig lebontva, már kalap, homlok, és szempár nélkül pillant meg. Széles mosoly marad utána.

Építkezés – nappal

A motorkerékpár romokból újjáépülő házak, munkások között halad. Jungreis a tikasztó hőségben felfedezi ifjú nejét, aki a téglarakások között ebédelni készül vidám munkatársaival és éppen táncolni tanít egy ifjúnunkást, akinek esetlen mozdulatain többen is kacarásznak...

Jungreis, mikor megérkezik, azt hiszi rajta nevetnek, s ahogyan igazgatja magát, ettől még hangosabban hahotáznak...

Aztán melegen üdvözlök, átkarolják, s közben az egyik srác már a feleségének parodizálja a kedves jelenetet, a félreértést, a képzeletbeli virág átnyújtását... A játékot csak tetézi, hogy Jungreis átveszi „azt” és ingébe rejti, majd egy valódi rózsát húz elő onnan, amikor... kettesben maradnak.

Ott a téglakerdő közepén, a fiatalasszony örömhírt újságol Ernőnek... Azonnal felkerekedik a művezető.

Iroda – nappal

A művezetőt hevenyészett irodája előtt találják, munkaeszközök, reklámok sokasága között.

– Jó napot! Mi ügyben? – fogadja őket régi ismerősként a jó kedélyű művezető.

– Szeretnék egy szabad délutánt kikérni fontos családi probléma miatt... Egy babakocsira leltünk.

Általános meglepetés.

– Tudják – tárja szét karját patetikusan a derék ember – a fiatal házások ügye nem csupán az építkezés kollektívájának, de az egész országnak szívügye. Mi többet adunk egy

szabad délutánál: egy szabad életet! Egy egész életet! Természetesen, teljesítem kívánságát, s azt ugye hozzá se kell fűznöm, hogy társadalmi munkában pótolni fogjuk a kieső órákat,... hiszen egyik legkiválóbb dolgozónkról van szó!

Az asszony szerényen elmosolyodik:

– Ugyan... szeretnénk többet nyújtani a lehetségesnél, ennyi az egész!

– Így van jól. De volna egy apró kérésem a férjéhez, hiszen úgy hallottuk, hogy építésznek készül...

– Kétségtelenül álmodozom egy ilyen pályáról – válaszol Jungreis udvariasan – s mihelyt a családi fészek biztosított, tanulásra adom fejem.

– Mi is így gondoljuk jónak... – s egyet kacsintva megszorítja Jungreis karját – „Fejet ajándékba nem adunk!” Terveink vannak magával, ország-építő terveink, s kik szolgálhatnak jobban céljainkat, mint a rátermettek?!

Jungreis meghatódva érzi, hogy ennek az embernek egyszerű gesztusai többet mondanak a korszakra olyannyira jellemző patetikus mondatainál:

– Most azt tudjuk nyújtani, amennyit tudunk: rohammunkában felhúzott épületek!... Óh, leendő takaros házaink... Az álmok helyett, most egy kis segítséget kérnének magától! Egy jelszót! Egy olyan jelmondat megfogalmazását, amely nem csupán munkásaink derűs elszántságát, munkakedvét fokozná, de amely szebbé, nemesebbé tenné életüket, s elképzeléseinket is!

– Bocsásson meg, de én képtelen vagyok jelszavakban gondolkodni! Túl egyszerű lenne minden...

– Rendben van! Gyarapodjunk, gazdagodjunk együtt... Akkor fejtse ki bővebben, talán egy faliújságcikk is születhetne belőle?! – mosolyog Ernőre és int a titkárnőnek, hogy jegyzeteljen.

Jungreis felemel egy-két plakátot, nézegeti azokat s közben hangosan gondolkodik:

– Látják, az az idő, amit jelenleg élünk: egyben jövő idő is. Alighogy kigondolunk valamit, az azonnal változtat a dolgok állásán, s mihelyt kimondjuk: a dolgok is változni kezdenek, sőt, változtatnak az eredeti gondolaton is...

– Igen, ez így nagyon szép, még ha nehezen értjük, akkor is... Írhatjuk tehát? Különös hangulatú jelenet. Egyre többen érkeznek. Az egyszerű emberek áhítatos csendben állják körbe Jungreisz és koncentrált figyelemmel lesik „ajkáról patakzó szavait”:

– Vajon a legősibb építkezési formákban, a földbe vájt hajlékból miként szembesült az ember a horizonttal? Bizony a földszínel azonos szemmagasságból éppen hogy beláthatta azt: perspektíva nélkül élt... A ma embere viszont másként gondolkodik a szemhatárról: a horizont, az „alapállás” magasságától függően, már a jövőt is érzékelteti... Sőt, az építmény szerkezetének rejtelmét is sejtetni engedi: a szerves folytonosság titkait, stílusában pedig, egy nép hagyományait, eredetének „tér-lehelet kristályosodását”. – *Jungreis körbenéz.* – Miként is vetíthetném lelki szemeitek elé ezt a lenyűgöző térharmóniát? Képzeljétek el a következő jelenetet: egy gyönyörű, finom térszeletekkel osztott szállodában egy afrikai kölyök játszik a személyzettel. Ők elegáns uniformisban a pult mögött állnak. Egyikük nevetve leguggol. A kölyök hiába ágaskodik, nem látja s végül megszólal: „If I'll

grow up, you couldn't hide! Vagyis: „Ha megnövök, nem bújhatsz el!” Előbb egy-két munkás, aztán többen is nevetni kezdenek, Jungreis kezét szorongatják...

A motorkerékpár körül már népes csapat várja. Jókívánságaikkal halmozzák el az ifjú párt, és piros szalagot fűznek a meghatódott asszony hosszú, szőke hajába.

Rejtő lakás – nappal

Napsugaras, tágas folyosón sétál Rejtőné, kezében hordva a telefont. A hosszú kreden-
ceken különböző korszakokból származó miniatűr szélmalomok kerekeit pergeti a lágy
szellő, mely a harminc év fölött járó asszony selyemruháját is fodrozza.

– Halló, halló! – ismétli többször is türelmetlenül, pedig közeledő lépteket hall. – Jó napot kívánok! Én... Oszip úrral szeretnék beszélni.

– Szabadság! Ki maga? – kérdezik meglepetten.

– Én Rejtő Sándorné vagyok.

– Áh, maga az?... (*Mint akit kicseréltek!*) – hallja meg Rejtőné a telefonkagylóban a fél-
reejtett megjegyzést.

– Találkoznom kell a főispán úrral!

– Ügyfélfogadás minden másnap...

– Akkor adja most! – szól közbe Rejtőné határozottan.

– Oszip elvtárs nyugati vendégeinkkel tárgyal.

– Kérem, életbevágóan fontos!

– Megpróbálok, ... milyen tárgyban?

Rejtőné megáll az utolsó malom előtt, melynek kerekeit kis csermely pergeti:

– Malmunk jövőjéről van szó!...

– Az a férjura vállain nyugszik, elvtársnő!

– Én vezetem a könyvelést.

– Értem... Rendben.

Rejtőné észreveszi, hogy egy ideig befogják a telefonkagylót, majd gyorsan utasítják:

– Ha mégse menne, kérem, fogalmazzon meg egy üzenetet, de lehetőleg távirati stílusban!

Rejtőné megérti, hogy reménytelen a kívánsága és megkeményedve megkérdi:

– Diktálhatom?

– Pillanat!

– Szóval, olyan plakátszerű stílusban? – néz keserű mosollyal az asszony a pergő, ter-
mészetes környezetébe ágyazott, picinyke vízimalomra és gyorsan, hogy könnyeit vissza-
fojthassa a következőket mondja:

– Egy esőcsepp kérdi a szíromtól: Örülsz? Mire a szírom belepirul a kérdésbe, s elvörös-
södve azt válaszolja: Lehetne egy cseppel több? – s azzal leteszi a kagylót.

Hirtelen összerезzen, mert a szomszédos szobából váratlanul jazz-zene hangfoszlányai
ütik meg a fülét. Érzelmes szaxofon-szóló dallama hallatszik át. Az asszony meglepődve
lép a szobába:

– Hogy-hogy itthon? – kiállt fel boldogan.

Rejtő elfordul, mintha nem halotta volna a kérdést.

– Ma úgy énekel, mintha rekedtebb volna a hangja...
 – Mi van veled, életem?! – simul hozzá az asszony kedvesen.
 – Aggasztanak a híresztelések... – gyengül el váratlanul ez a robosztus, életerős ember.
 – Rajtad múlik, csak a legjobbat választhatod és teheted!... – szorítja meg kezét, de férje nem válaszol.

– Ma felhívott valaki és megkérdezte, hogy az utóbbi napokban érdeklődött „volna” más is a malom megvételének ügyében?

– Állandóan a nyakamra járnak! – inti le Rejtő ingerülten feleségét, aztán tétován hozzáfűzi. – Vigyázhatnánk jobban is, ennek a Schumolánnak kétszer akkora a füle, mint a telefonkagylónknak...

Az asszony érzi, hogy a férje még mindig másról beszél:

– És ezért nem mondasz el semmit?! – kérdezi élesen.

– Éppen most? Könyörgöm, ne gyötörj te is! Nem ezért jöttem haza... Majd holnap este a falunkban mindent megbeszélünk...

– Remélem, ott Ernőéket is „vallomásra” fogjuk! – teszi hozzá csendesebben az asszony hasát simogatva.

– Babát várnának?! – kapja fel a fejét Rejtőné.

– Éva mindent megtesz érte... Ernőt csak egy baba gyógyíthatná ki végképp melankóliájából!

Mérlegelik egymást. A férfi szemei is menekülnek...

– Nos, válaszolsz végre? – kérdi az asszony újra nagyon kedvesen.

– Nézz gyávának, de jobb félni, mint megijedni... Én félek.

– Mítől? Beszélj már! Lehetetlen ilyen bizonytalanságban élni!

– Pedig ettől rosszabbra is felkészülhetsz...

– Erős vagyok! – válaszolja határozottan Rejtőné.

– De a falak törékenyek...

Döbbsen tekintenek egymásra.

– Jól hallottam?

– Igen, ők az árnyékukkal döngetik, én meg a két karommal tartom. Ez van. Minden erőnkre szükség lesz. Sajnos, anyagi értelemben is...

Az asszony remegve átöleli férjét, szorosán átfonódva állnak, hallgatják a zenét.

– Istenem, húsz éve szeretlek.

A városban – délután

Földszintes, öreg ház kapuján tolja ki Ernő a kecses babakocsit egy nénike kíséretében, aki a motorkerékpárnál várakozó fiatal asszonynak is ad néhány jó tanácsot a régi babakocsi használatát illetően, majd hozzáteszi:

– Mi is így szereztük lelkem, nagy kincs ám ez manapság!

A szerkentyűket tanulmányozva, a fejtetőn kis emblémára vésve névjegyet fedeznek fel: „Schöffner Rozika, 1943”.

Aztán megpróbálkoznak a babakocsi és a motorkerékpár együttes elszállításával, húzzák-tolják, rögzítik, ámde sehogy sem sikerül... Végül lépésben maguk mellett görgetik és közben meg-megállnak.

Természetesen a liftbe se fér be, így aztán feje fölé tartva, Ernő cipeli fel a második emeletre. A lakásban aztán alig bírnak magukkal, végtelenül boldogok.

– Minden kívánságod teljesül! – kapja fel feleségét Ernő.

– Ma egyetlenegy is elegendő lesz! – válaszol pajkosan az asszony, majd váratlanul komolyra fordítja a szót - És unokabátyádnak mikor fedjük fel a titkunk?

– Holnap este, a búcsúban...

Hosszan, szenvedélyesen csókolják egymást.

– Megyünk? – kérdezi csillogó szemekkel az asszony, de időbe telik, amíg kibontakozik a vad ölelésből.

Leszaladnak a motorkerékpárhoz és elindulnak a hegyekbe. A hajszalag rózsaszínre vált a szép ellenfényben... Robognak. A főtéren a szokásos tömeg, és ők játszva suhannak el a fekete állami autók mellett. Jungreiszné szoknyája meglibben és a kosárból aláhull néhány szem gyümölcs...

– Déja vu? – kérdi Ernő kacagva.

Hegyekben – este

A motorkerékpár elhagyott hegyi utakon kanyarog. Váratlanul egy egyenruhás személy állítja meg őket, és szigorúan felhívja figyelmüket, hogy jobbra nem térhetnek le az útról, mivel ott a párt vendégei vadásznak: „s így lesz ez már a hét minden hajnalán és esthajnalán”.

Kacagva, tréfálkozva robognak tovább, míg meg nem érkeznek a szokásos ligethez. A lombok mögött levetkőznek, és suttogó szavaik egymásba forradnak, mámorosan, időtlenül...

– Így pillantottam meg őket először! – halljuk a képsort szinte végig narráló Steiner suttogó hangját – Felemeltem távcsövem... s most is magam előtt látom... Ott áll célkeresztben Ernő imára kulcsolt kézzel, meztelen... Elébe lép felesége... Szemük egymásba merül... Álomszerű jelenet.

– Bocsáss meg, ha tudsz! – mondja Ernő keserűen és maga után vonja asszonyát. Együtt futnak...

A patak partján, bokroktól takarva, a meztelen pár kétségbeesett arckifejezése a Paradicsomból való kiűzetés drámai képeit idézi...

(Steiner hangját közben egy csendes spirituálé váltja fel)

Ernő megáll egy nagy kőnél, kiemeli a patakából és helyéről egy vízhatlanul záródó aranydobozt húz elő. Nyakláncáról kis kulcsot szakít le és kinyitja a dobozt, melyben elsárgult fotók és levelek sorakoznak. Kiveszi az elsőt.

– Ezt égesd el! – mondja.

A fiatalasszony, aki megdöbbenéssel nézte Ernő mozdulatait, félhangon gyorsan elsuttogja a gyönyörű levél sorait:

– Mit akarsz tőlem, babarózsa, hisz száz gyönyörű szírom-arcodból mind azt olvasom, hogy rajtam segítve szeretnél elhagyni, s csak egyetlen tekint tiszta szeretettel felém... Mint a földi szerelem, mely embernek sok, Istennek kevés...

Éva leguggol és összefonja karjait:

– Ezt első asszonyodnak írtad? Mielőtt Auschwitzba hurcoltak benneteket? Miután megölték? – a fiatalasszony felkiált. – Ugye, mielőtt megismertél?!

Ernő hallgat, a felhőket nézi. Hirtelen lövések hallatszanak...

Ruháikat összekapkodva ugranak fel a motorkerékpárra és ijedten, összekapaszkodva menekülnek... egy távoli távcső célkeresztjében. A metszet körívén kívül már teljes a sötétség.

Steiner villában és a toronyban – éjjel

Éjjel 4 óra. Erélyes csöngetések. Steinerné felébred, hiába keresi férjét az ágyban, csak hűlt helyét tapogathatja. Felkel és félmeztelenül kinéz az ajtóból a nyitott teraszra, majd egyre idegesebben keresgélni kezd a lakásban. Belép a fürdőszobába, a kád még telve gőzölgő, forró vízzel. Rohan az ajtóhoz és kirántja. Ismeretlen kalapos férfi áll előtte. Becsapja az ajtót, és befut a hallba. Kinyit egy szekrényajtót, ahonnan egy hosszú vadászpuskátokot ránt elő, amit felhajtva döbbszentesen veszi észre, hogy üres belül... Közben többször is kopogtatnak. Pongyolába bújik, és az előszobába rohan. Kinyitja az ajtót és izgatottan kérdi:

– Ki maga?

– Nyugodjon meg elvtársnő, itt felejtettük a dossziékat!

– Hol a férjem? – kiált fel az asszony.

– Hajtóvadászat... Hogyhogy, nem mondta?

Az asszony hátrál, mint aki a legrosszabbra készül.

– Mit akarnak a férjemtől? – jajdul fel újra.

Mögötte megjelenik a nagyobbik fiú és riadt hangon szólítja anyját.

– Kérem ne csináljon fölösleges jelenetet! A férje nap mint nap külföldi vendégeket kísér ki a vadászatra, s így engem kértek meg, hogy vigyem fel a dossziékat.

Az asszony erőt vesz felindultságán, belépnek a hallba.

– Itt vannak, de a férjem...

– Elvtársnő! Nekünk csak a harmadikra van szükségünk...

A férfi kiválasztja a dossziét.

– Ez az! Életbevágóan fontos! – teszi hozzá élesen és gyorsan kifelé indul. Az ajtóban azonban még megáll egy szóra.

– Elnézést kérünk, pontosabban megértését...

– De miért éppen az én férjemet választották?

– Tudtommal, Steiner elvtárs a feladatot önként vállalta, társadalmi munkában. – válaszolja hidegen, majd váratlan mosollyal, furán megemeli hangját. – És az emberek megbíznak benne! Éppen napjainkban, amikor mindenki attól reszket, hogy elvesztheti állását...

Kalapját megemelve elköszön, és lesiet az utcasarkon várakozó fekete autóhoz. Beül a sofőr mellé, és hátranyújtja a dossziét Steinernek, aki némán átveszi. Elindulnak az éjsza-

kai utcákon. A főtéren megállnak és egy melléklépcsőházon kapaszkodnak fel a padlás vasajtáig, ahol Fogarassi Artúr várja és vezeti őket labirintusszerű folyosókon és padlásokon át a többszörösen zárt toronyszobáig. Ott morzejeleket kopogtat az utolsó vasajton. Egy fiatalember nyit ajtót, akit Steiner látott már a vetítésen, de ettől függetlenül udvariasan bemutatkozik...

– Örülök, hogy megismerhetem, Steiner – mondja elbátortalanodva.

– Szabó, adóvevő... – válaszol csendesen somolyogva a magas ifjú. – Azonnal hozzálátunk, tudja a Központnak ez a legmegfelelőbb időpont... máskor lehallgathatják az imperialista ügynökök is!

Bekapcsolja az egyszerű rádióadót és fülhallgatót helyez fejére. Gyors jelszavak szűrődnek az éterből a tompított fényű szobába, ahonnan lőrészerű kis ablakon át körbelátni az éjjeli homályba burkolódzó város utcáin, terein... A puritán berendezésű szoba falain Sztálin és Rákosi arcképe, az asztalon telefonkészülékek, térképek, vonalzó, távcsövek...

– Mindjárt bejön! Még néhány perc! Igyanak addig egy kávét...

Töltenek a termoszból, nyugati rádióállomások ontják a híreket. Szabó megigazítja a szemüvegét, székét húz Steiner elé és előkészíti az adóvevőt, ahonnét most hívójelek érkeznek, s végül megszólal egy ismerősnek tűnő hang:

– Maga az Steiner?

– Igen, jó napot!

– Üdvözlöm. Csak percekig tartanám fel, bár mondandóm lenne bőven... Az idő rohan, s ha nem dolgozunk jól, összeforrottan, kicsúszunk kegyeiből... Tudják jól, a reakció támadásba lendült... ellenünk fordítják átkos politikájuk következményeit: a megélhetési küzdelmek szülte elkeseredést, a nyomort, az elszegényedést... Sőt, a soraikból kikerülő feketézőkkel szembeni elégedetlenséget is! Mi több, a fasiszták azt terjesztik, hogy a feketepiac zsidó jelenség... országszerte szítva ezzel a feléledő antiszemitizmust. Elébe kell vágnunk, mert egy hamarosan megjelenő újságcikk szavaival élve, „a vádlottak padjára kerülünk lassan-lassan mindnyájan. Természetesen, nem a bíróság termeiben, hiszen semmit sem vétettünk, hanem a közvélemény bizonyos rétegei előtt... Mindazok, akik részesek abban a kétségtelenül elkövetett „zsidó bűnben”, hogy életben mertek maradni... Nem tagadjuk, hogy voltak és vannak feketézők a zsidók között, mivel a zsidók is esendő emberek, de azt igenis tagadjuk, hogy a feketézés valamiféle zsidó gáztett lenne.” Íme, egy idézet a holnap megjelenő Új Életből, s ha eddig nem tudtuk volna, most már értjük, hogy azonnal cselekednünk kell!... A Flórián-malom régóta hírhedt feketézőit például, tisztelt Steiner elvtárs, már a Központban is úgy tartják nyilván, mint akik „busásan pénzeltek és gazdagodtak az inflációs nyomor konjunktúráján.” A köznép pedig azt suttogja, hogy mi mögöttük állunk, hiszen Oszip főispán feljelentésére se internáltuk az uzsorást! Sőt, a Közellátási Minisztériumban jogtalanak minősítettük a főispán eljárását. Brávó!... Így tartunk össze! Hát, ennyire gyávák és gyengék lennénk? Képtelenek vagyunk leszámolni előítéleteinkkel, polgári dilemmáinkkal, amikor minden óra számít? Steiner, azért hívtam magát, hogy megértessem magával is: addig nem lehetünk olyan erősek, hogy bárkit is – feljelentés alapján is – átnevelő táborba küldhessünk, ameddig kételyeket hordunk önmagunkban... ameddig nem vagyunk halálbiztosak a dolgunkban! Steiner, ért végre engem?

– Természetesen egyetértek... – válaszolja Steiner sápadtan.

– Akkor minden rendben lesz. Nekünk ma, azaz szombaton tényeket, bizonyítékokat kell produkálnunk, még az új forint bevezetése előtt! Szerződést és tettenérést! E módszerrel kapcsolatban pedig hadd hívjam fel figyelmét a Haladás július 11-i számára, amelyben ekképpen ír egy polgári radikális: „A magyar demokrácia majdhogynem a stabilizáció sikerén áll vagy bukik, s amikor a demokrácia veszélyben van, a védekezés minden eszközt jogosnak tartom, még a méltányosság és emberség átmeneti sérelme árán is.” Összefoglalva, ma az egész ország, sőt, a párizsi békekonferencia miatt az egész világ felénk fordul, végezzék hát el okosan és pontosan a számunkra kirótt feladatot. Búcsúzóul, kedves Steiner, megkérdezném még, tudja már, hogy miért éppen magát jelölték e gyötrelmes, de megtisztelő tárgyalássorozat lebonyolítására?

Steiner homlokának ráncain izzadságcseppek futnak alá.

– Mert bíznak bennem.

– Igen, Rejtő is!

A rádió elhalkul, az első napsugarak a lőréseken át fordítva vetítik a város képét a frissen meszelt falakra.

Steiner, aki iszonyatos feszültségben élte át a beszélgetést, lassan megkönnyebbül... Fogarassi rá se hederít, elmélyülten forgatja a fényképes káderlapokat tartalmazó dossziékat, s lábjegyzeteket készít. Végül, a vasszekrényhez lép, ahonnan egy vadonatúj vadászpuskát vesz elő.

– Egyedülálló darab, nyugati barátaink ajándéka, távcsővel! Fogja! Ilyent még nem láttak városunkban, maga lesz az első, aki a párt bizalmát élvezve használhatja is... Tessék, próbálja ki nyugodtan!... Látott már ilyent a világ? Ravasz, biztosítózárral!

Átnyújtja a fegyvert és a lőrés felé int fejével.

Steiner vállához emeli a puskát és belenéz távcsővébe. Az utcán munkába induló emberek igyekeznek sietős léptekkel...

Nemsokára köztük kanyarog fekete autóján ő is, a B lépcsőház előtt azonban még elbúcsúzik Fogarassitól.

– Köszönöm a fegyvert.

– Semmiség, de arra mindenképpen jó, hogy belássuk, rengeteg a dolgunk, hogy behozzuk ezeket a kapitalistákat... Hallotta, ők már televízión át közvetítik a délutáni eseményeket! Do you understand what I mean? De siessen előbb haza, és nyugtassa meg feleségét, hogy ezután... nem maga következik. Sorainkból tisztet nem áldozunk, még ha a parasztok vezetnének is!

Steinert most a hideg rázza. Kezet fognak. Elindul az autó.

– Hajtsunk ki előbb a hegyekbe! – utasítja a sofőrt.

A hegyekben egy lesállásnál megállnak. Gyönyörű panoráma...

– A puskát? – kérdezi a sofőr.

– Köszönöm, nem... Csak sétálok egyet, de egyszer kipróbálhatja, ha tetszik – mondja csendesen, s meg sem várva a meglepett sofőr válaszát, elindul lefelé az ösvényen, majd rágyújt egy cigarettára.

A fekete autó megáll a Steiner villa előtti utcakereszteződésnél. Steiner gondterhelten az órájára néz. Látja, amint felesége lekíséri a gyerekeket, megcsókolja őket s azok kézen fogva elindulnak az iskola felé. Váratlanul egy fekete autó áll szorosan melléjük. Letekerik a sűrke ablaküveget.

– Egy apró részletről megfeledkeztünk... – közli a szemüveges Szabó és átnyújt az ablakon egy leragasztott borítékot, majd tiszteleg Steinernek, s jobbról előzve őket azonnal továbbhajt az útkereszteződésen át a hegyek felé...

Steiner felbontja a borítékot és amíg a villához érnek, elolvassa az üzenetet:

„IDEÁLIS SZÁLLÍTÁS VASÁRNAP: HOLNAP HAJNALBAN. MÁZSÁNKÉNT MAX. 240-ÉRT. A MEGÁLLAPODÁSRÓL FEKETÉVEL KÖZÖSEN CSAK OSZIPOT KELL ÉRTESÍTENI, DE AZON NYOMBAN.”

Steiner bemegy a villába, felesége sírva borul a karjaiba. A férfi nem tud mit válaszolni a gyötrő kérdésekre.

– Majd később mindent elmagyarázok, fekdj le szépen, kedvesem!

Betakarja egy pokróccal asszonyát és miközben az altatószert keresi, belebotlik a fegyvertokba. Felnyitja és ijedten egyenesedik fel az üres tok előtt:

– Mi történik itt, Istenem?!

Visszafut a hálószobába.

– Hová tűnt a puskám? – kérdi izgatottan.

Az asszony rémült szemekkel felé hajol, majd hirtelen jövő görcsös rángások közepette sikoltozni kezd. Steiner nehezen szorítja le zokogó élettársát. Hosszan öleli, simogatja, nyugtatja, míg végre vizet tölthet és beadhatja az altató tablettát az idegösszeomlás határán lévő asszonyának. Rejtőné lassan elszenderül, de egyre csak azt suttogja: ezt nem teheted, ezt nem teheted...

Külvárosban – szombat reggel

Korán reggel Jungreisék az udvarban hagyott motorkerékpárjukon egy kis srácot találnak, aki mosolyogva közli, hogy övé a motor, mert haverjai közül egyedül ő találta ki a márkanévet, s bizony nem száll le róla, bárhog is okoskodjanak vele... Jungreis ki egyezik vele, hogy megtanítaná a használatára, ha a motort nem sikerülne beindítania... Majd azt is elárulja a dudába kapaszkodó kölyöknek, hogy nem csupán a benzin tűnt el a tankból, de a lecsavart szelepek is kellenének a tiszteletkörhöz... A kölyök letérdepel az első kerékhez, s amikor felfedez egy kiálló szöveget a külső gumiban, lemondóan széttárja a karját:

– Ezek istentelenül elbántak velem!

Steiner közben a MALOMHOZ érkezik, ahol lerongyolódott, kiéhezett emberek könyöradományra várnak és a távolabb parkírozó vezérigazgatót „vetélytársnak”, majd „spekulánsnak” nézve rendkívül durva szavakkal illetik, két lekopasztott fejű serdülő lány pedig a ruháját is megrángatja.

A malomban – szombat reggel

Steiner megviselten lép Rejtő irodájába, bár a kapu előtti incidens felrázta apatikus állapotából. Köszönnek, méregetik egymást.

– Iszol valamit?

– Köszönöm nem, megmondom őszintén, fáradt vagyok és szeretném, ha már túl lennék az egészen, Egész éjjel fent voltam, rengeteg a dolgom... – válaszolja Steiner.

– Azonos cipőben járunk. Én meg a javításokkal bíbelődöm, de azért egy félórát rászánok.

– Ne haragudj, félóra múlva már a nyomdában kell lennem! Én elnöklök egy társadalmi szervezet soros ülésén... Majd szétmegy a fejem! A tanszerek és a tankönyvek árát akarjuk leszállítani, hogy ugyanabból a költségvetésből megoldhassuk az iskolák fűtését és az ablakok beüvegezését. Szóval, azt javaslom, vágjunk neki! – mondja sietősen Steiner, s azzal előveszi tömött táskájából az iratokat.

Rejtő nyugodtan figyel, kívár...

– Íme, Fekete Pállal már előkészítettük, aláírtuk a kötlevelet... ahogy megállapodtunk, holnap, tehát, vasárnap hatkor szállítanánk át a húsz mázsát, magunk közt mázsáját 120 forintért, és augusztus 10-ig garanciával kifizetjük az egészet.

Átnyújtja Rejtőnek az iratokat, aki leellenőrzi, majd farkasszemet nézve, határozottan darabokra tépi az egészet. Kíváncsian szemlélik egymást, mint akik egyaránt lehetnének barátok is és ellenségek is.

– Kemény legény lettél a munkatáborokban! – szólal meg csendesen Steiner. – Helyedben talán én is ezt tenném...

– Nem feketézek és kész. Ismerem a politikai helyzetet, a szigorú rendelkezéseket, körülöttünk a nyomort, az elkeseredést, az elszabaduló indulatokat... Az ablakból jól láttam, milyen arccal fogadták az éhezők... Gondold csak el, hogy napról napra így szidalmaznak! Mondd, téged is lezsidóztak? – parázslik fel Rejtő hangja.

– Hiszen te is tudod, jobban élünk... a két serdülőnek arra sincs pénze, hogy benzint vegyenek a tetvek ellen, inkább kopaszra nyírják fejüket...

Emlékeikbe burkolózva elhallgatnak, először néznek szeretettel telten egymásra.

– Tényleg nem iszol valamit? Elég rossz színben vagy...

– Nem, nem... – válaszolja Steiner magába mélyülten. – Még rengeteg a dolgom... Nem is tudom, hogy álljak a többiek elé... Betegre dolgozzák magukat, és hétfőre nem lesz egy falat kenyérük sem! Szó szerint azt mondták: „Szereztek lisztet, akár a föld alól is!” A párt pedig engem küldött, mert tudják, hogy ismersz...

– Sajnálom, de ez nem megy... vásárlási engedély nélkül, még a mindenható Istennek sem, nemhogy a Kommunista Pártnak! Elképzelem Oszip István mosolygó arcát, mikor megtudja, hogy milyen naivan besétáltam a csapdájukba... No, ezt azért a világerért sem!

Steiner mint egy mentőövbe kapaszkodik a váratlanul jött ellenérvbe:

– Igazad van! Oszip személyes ellenséged, régóta tudjuk, minden tekintetben ellenszenvvel él irántad... De a párt mi vagyunk, köztük többségében sorstársaid, akik bizalommal vártak... Nem titok, hogy éppen a mi barátaink állították le Oszip eljárását a Közellátási Minisztériumban... Igen, ha nem hatálytalanítjuk feljelentését, ma már az internáltak között tárgyalnánk veled, ez tény! – mondja Steiner furcsa, elcsukló hangon.

Aztán feláll, kényszeredetten mosolyog:

– Tudod, erre azért koccinthatnánk!

– Rövidet? – kérdi Rejtő udvariasan. – Egy pohár konyak most jól jönne!

Töltenek és Steiner idegesen felhajtja az erős italt, majd azonnal folytatja:

– Mindezt persze te is tudod, s attól tartok olyan idők..., hogy mondjam, nehéz évek következnek, amikor ezt a tettekben kinyilvánított bizalmat ápolni kellene, kölcsönösen megerősíteni!

– Konkrétan?

– Lehet, hogy többet árulok el a kelleténél, de köntörfalazás nélkül a tudomásodra hozom: akik ma a pártot – a hatalom megragadásának forradalmi viharaiiban – bármilyen módon is segítik, akár egy könyvvel, akár egy zsák liszttel, azokról a hatalom végleges megragadásának történelmi időszakában, a proletárdiktatúra éveiben sem fogunk megfeledezni!

A közjük szakadó csendben Rejtő újból hűvösen szemléli Steinert:

– Tudod, mindketten negyven körül vagyunk, valahol egymásra is szorultak, ... mégis úgy érzem, hogy nálad legalább kétszer idősebb vagyok... Mint aki megjárta és jól ismeri az általad reményteljesnek hitt jövőt... Ahogyan egy fogolytársam mondta: „A szoborrá nemesedő győztes itt életet vesz.” Rövidre fogva tehát, te, aki nem tudhatod, hogy ketőnk közül melyikünk lesz a kiszolgáltatottabb, miért éppen tőlem várod el, hogy segítsen a BÁLVÁNY útjait egyengetni?

Steinert váratlanul éri az éles hangnemváltás, feláll. Az ablakhoz megy, hatásos szünet után hirtelen ő is új hangot üt meg:

– Nem moralizálni jöttem ide és időm sincs rá! Ezért megteszem az utolsó javaslatot, amire felhatalmazást kaptam. Két lehetőség között választhatsz: vagy most aláírod a kötlevelet 240, ismétlem 240 forintért mázsánsként, mi pedig a Párt támogatásával egy-két napon belül átnyújtjuk a pénzt és a szükséges vásárlási engedélyt... Ha viszont holnap hajnalban nem lesz liszt, hétfőn heves tüntetésre számíthatsz, kifejezetten a Flórián-malom ellen! A dühödt munkásoknak majd elmagyarázhatod, hogy ki az elnyomó és ki a kiszolgáltatott... Arról pedig biztosíthatlak, hogy lesznek közöttük olyanok, akik többet tudnak a főispánnál is bizalmas üzelmeidről... és nem valószínű, hogy haragos pillanatainkban élni kívánnak a feljelentés jogával! Gondolkozz öt percig, ha akarod, itt a kitöltött második példány...

Rejtőt ismeretlen erejű szorongás fogja el, körbejár az irodában, felnéz a bőröndre, automatikusan megigazítja, majd leül az asztalhoz és aláírja a kötlevelet. Steiner megköszöni, összehajtja és berakja az iratok közé. Még egyet koccintanak, amikor kopogtatás nélkül Jungreis lép be a szobába. Meglepődve néz körül, Rejtőnek kell bemutatni az el-sápadt, elegáns férfit, aki azonnal megérzi, hogy valami jóvátehetetlenül megtörtént.

Közelebb lépnek egymáshoz. Végül Jungreis szinte magában beszélve, vívódva-akadozva eluttog egy-két különös mondatot:

– Bocsássatok meg, vannak pillanatok, amikor az ember rádöbben létének teljes értelmetlenségére, kivetettségére egy ellenséges világban... S ebben a kietlenségben és vissza-

fordíthatatlanságban már csak a közömbös idő határozza meg az embert: s talán a halandó menti az esendőket... – Jungreis ekkor felnéz, majd lassan magára találva, mentegetőzve teszi hozzá: – Egy pillanatra ez a felismerés fojtotta belém a szót... Hadd jelentsem be hát csendben, amit mondani akartam... Kétséget kizáró módon megtudtam, hogy apa leszek hónapokon belül, te pedig Sándor, ha átölelsz, keresztapa!...

Falun – napszállta

A közösségi ünnep színes forgatagában, a köszöntők s megszólítások sodrában, minden egymáshoz közelítő mozgás erős, érdekes egyéniségeket tár fel. A népviseletben ringó lányok között Jungreis hol boldog nevére, hol a hegyvidéki tájra pillantva, elragadtatással egyesül az ünnepség emelkedett, e népre oly jellemző méltóságú rituálé ritmusával. Daloló ifjak néhány hegedűs kíséretében, terített, fehér abroszú asztalokon gyümölcssel rakott bőségkosár és a táncok táncát varázsos erejéig felpergető párok mindenütt...

A hajnalt illanásra késztető első napsugarak keltének pillanatában settenkedik a Moloch... Valahol, ennek a láthatatlan képződménynek egy bizonyos pontján, Schumolán most rendkívüli feladatot teljesít. Falhoz tapadva, lélegzet-visszafojtva lesi, hogyan rakják meg zsákokkal a nyomda teherautóját... Itt a várva várt pillanat, amiről neki jelentést kell tenni, még ha az egyetlen szó csupán: valaminek a tagadása... De ő még törlesztheti mindezt, s mint esendő ember, egyszer majd megvallja bűnét.

Oszip főispán viszont már úgy intézkedik, mint akit egy gépezet irányít. Vasárnap hajnalban kiszáll a helyszínre, tetten éri Kontár főmolnárt és a fuvarosokat, majd további tartoztatásokra ad szigorú utasításokat...

Vasárnap 10 órakor Rejtő látogatást tesz a malomban, ahol még annyi ideje marad, hogy felhívja feleségét:

– Drágám, ne nyugtalankodj! Képzeld, itt a malomban, egy perce sincs, hogy kezembem nyomtak egy idézést!... Igen, Jungreisszel és Kontárral együtt beidéztek a rendőrségre... Azonnal indulnunk kell!

Bent ülnek egy kopár helyiségben, mögöttük egy ügyeletes tiszt irdogál. Fogarassi jön be sietve:

– Jó napot! – köszön a két meglepett férfinak. – Bizony már találkoztunk, de sose hittem volna, hogy ilyen helyzetben kelljen viszontlátnom Rejtő úr! Röviden: a vádak súlyosak, feketézés... s ezúttal az államhatalom letéteményesével: a nyomdánkkal szemben! Ki hallott már ilyent?!

– Kérem, Fogarassi elvtárs! – vág közbe Rejtő megdöbbenve a teljesen összeomlott Jungreis mellől. – Mindez merő félreértés!

– Érthető, hogy a letartóztatási parancsot fent rendelték el... – folytatja Fogarassi rendíthetetlen nyugalommal. – A legjobb, amit most tehetnek, ha lélekben felkészülnek a holnapi végzésre, mivel a gyorsított bűnvádi eljárás tárgyi bizonyítékai egytől egyig adottak.

– Lehetetlenséget állít, hiszen az ügyletet Steiner vezérigazgatóval teljes egyetértésben bonyolítottuk le – védekezik konokul Rejtő. – S ha bárminemű vád érhet bennünket, akkor ő, mint vásárló ügyfél ugyanolyan kihágást követett el, mint mi! Hogyan lehet tehát, hogy őt be sem idézték ide?

– Tudja Rejtő úr, az újjáépítés „lenni vagy nem lenni” kérdéseiben nincs szükségünk el-lentmondásokra – kezdi el gyorsan Fogarassi hatásos eszmefuttatását. – Vagy engem is balfácánnak néznek? Egyáltalán... maguk minek örülnének az én helyemben? Tudják mit beszélnek városszerte?... Hogy a zsidók feketéznek, uzsoráznak... – hosszú hatásvadászó szünetet tart – mert mi eltűrjük! Napról napra érkeznek a feljelentések, s akiket internálunk, azok engem gyűlölnék. Holott minden rendszer így működik, a malom is... Azzal az egy különbséggel, hogy az államapparátusban nem a dolgok állása határozza meg az ember helyét, hanem az ember helye a dolgok állását!... Kontár maga szabad, de Rejtőt és Jungreiszt az ítéletig fogva tartom.

Lekíséri őket a fogdába, ridegen rájuk csapja a rácsot, s még annyit tesz hozzá:

– S mindez Rákosi elvtárs nagygyűlése után!... Soha jobbkor.

Kontár Rejtőnéhez siet és izgatottan számol be a történekről.

– Látod?! – válaszolja az asszony kemény hangon és azonnal öltözködni kezd. – Ha keresnének, Jungreisznénél leszek.

Rejtőné belép a kicsi, egyszerű, de takaros lakásba és finoman átöleli Jungreisznét.

– Jól figyelj, kedvesem! Egyelőre csak annyit mondhatok el, hogy feketézés vádjával letartóztatták élettársainkat.

– Micsoda?!... Hogyan?! – szédül meg a fiatalasszony.

– Mondom, nagy lelkierőre van szükségünk... bárhog is legyen! Hiszen mi mást is tehetnénk, mint védjük azt, ami bennünk a legjobb, s nem hagyjuk szeretetteinket összeroppanni... a vélhető legrosszabbal szemben.

– Ez nem lehet igaz! – tér magához Jungreiszné.

– Én is így gondolnám helyedben... mivel Ernő szinte semmit sem tudhatott az egészről, és számára ugyanolyan valószínűtlen a helyzet... Hiába lépett fel a legerélyesebben minden kölcson... vagy törvénytelen ügylet miatt... Sajnos, azt kell mondjam, éles vitáink ellenére férjem hajlott arra, hogy önkényes bírságot vegyen... az égbe szökő árak láttán. Tudod jól, a megállíthatatlan pénzromlás, a hihetetlenül elértéktelenedett pengő miatt...

Jungreiszné zokogva omlik Rejtőné karjaiba.

Az ablak előtt egy lovas kocsiról leesik egy üres fahordó. Gyerekek futnak az üres fahordó után és tovább gurítják.

Rejtőné becsenget a villába. Steiner siet ki a kertkapuhoz, útközben kapja magára a kabátját, idegesen igazgatja nyakkendőjét.

– Steiner vagyok. Mi járatban, ilyen szokatlan időpontban?

– Rejtő Sándorné.

– Á, tessék befáradni! Elnézést, de most csak itt a kerthelyiségben fogadhatom – tol egy széket az asszony elé szabadkozva. – Miben segíthetnék?

– Férjem...

– Tudok róla! Engem is éppen az imént hallgatott ki Oszip főispán... Sajnos, a férje súlyos hibákat követett el, ne mondjam bűnöket! Szerencséjére, minderre csak az összesítések után derült fény...

– De uram, maga vezette le az üzleti tárgyalásokat!

– Erről még lesz szó... – emeli meg hangját Steiner. – Itt azonban más tényezők játsszák a főszerepet... Magának talán Schumolán alkalmazottjuk mesélhetné a legtöbbit... minderről. Bocsásson meg, feleségem rosszul van, sietnem kell hozzá!

Kikíséri az asszonyt. A csukódó kapuajtónál még szemben állnak egy percig. Steiner nem állja meg szó nélkül, s váratlanul megtöri a reájuk szakadt dermesztő csendet:

– Legyen nyugodt, még ma délután közbejárok értük a pártban... – mondja megtört hangon, mert a férje által aláírt szerződések valahogyan a rendőrség kezébe kerültek és ott ki-derült, hogy a lisztet nem kölcsönadta, hanem... eladta!

Másnap, hétfő reggel Rejtőné telefonál Jungreisznének, hogy vegyen ki betegszabadságot, majd a malomba indul. Átsiet a malom udvarán. Haragosan belép a raktárba és köszönés nélkül, valósággal ráront Schumolánra.

– Mi történt? Ki vele!

Schumolán feláll és ijedten hátrafelé lépked.

– Igen, igen... nagyságos... Szégyellni való, de nem tehettem mást! Az történt ugyanis, hogy hajnalban, miután felrakták a zsákokat, én összetalálkoztam Oszip főispánnal az utcán, aki szigorúan felszólított, hogy igazoltassam... szóval, hogy igazoljuk a teherautót... honnan van a liszt?! Van-e rá engedély?

– És hogy került oda Oszip?

– Fogalmam sincs! Talán valaki már értesítette...

– Közülünk? – kérdezi az asszony élesen, s azzal választ se várva, tárcsázni kezd egy telefonszámot.

A rendőrség fogdájának előszobájában Fogarassi lép az ügyeletes Hornyák főhadnagy mellett várakozó Rejtőnéhez:

– Rejtőné? Üdvözlöm, asszonyom. Férjét Oszip elvtárs utasítására tartjuk fogva. Maximum tíz perc beszélgetési időt engedélyezhetek! Élni kíván jogával?

Lent a fogdában Rejtőné a rácson át megöleli meghatott férjét.

– Tíz percünk van, drágám! Schumolánt térdre kényszerítettem... Sajnos, a kutya máshol van elásva. Beszéltem tegnap Steinerrel, szörnyen nézett ki, remegett és mindenfajta segítséget ígért... ehhez képest ma már az ajtót se nyitotta ki és rendkívül gorombán bánt velem!

Rejtő, aki elrémülve hallgatja felesége fegyelmezett, gyors beszámolóját, végül felkiált:

– Lehetetlen, ez lehetetlen!

– Mondd csak – kérdezi az asszony meglepő hidegvérrel –, adtál-e valamilyen írást is nekik... mert egy szerződés aláírása miatt gyanúsítanak?!

Rejtő hirtelen megért mindent...

– Provokátorok csapdájába kerültem! – üvölti összetörten, majd az asszony gyors kézszorítására óvatosan félrepillant, és határozottan kijelenti. – Természetesen, én semmiféle írást nem adtam! A rendőrség kezébe került bizonyítékok csak hamisítványok lehetnek!

– Érték mindent... Indulnom kell! – búcsúzik el az asszony váratlan gyorsasággal.

– Vigyázz! Provokátorok! – veszi el újra önuralmát Rejtő és rácsát rázva üvöltözni kezd a távozó asszony után, aki a lépésektől visszhangzó lépcsőházban hirtelen Fogarassi kezébe kapaszkodik.

– Könyörgöm, segítsen rajtunk! Hiszen maga is a haláltáborokban szenvedett! Mint üldözött zsidók sorstársak voltak a háborúban... s akkor éppen a békében veszejtenék el egymást?!

Fogarassi megáll egy pillanatra és hidegen válaszol:

– Asszonyom, két katona között a világ minden tájékán több a közös vonás, mint egy elítélt és őrzője között.

Rejtőné minden lelkierejét összeszedve elindul felfelé, egyedül...

Két órakor Fogarassi főhadnagy a rendőrség épületében többek jelenlétében kihirdeti az ítéletet: „Rejtő Sándort, a Flórián-malom tulajdonosát és a tárgyaláson résztvevő unokaöccsét, Jungreis Ernőt július 29-én a főkapitányság 1857 és 1856/1946 számú véghatározatával internálja, és még ma délután a közrendőr átkíséri a foglyokat a Huszár-laktanyában lévő internálótáborba.”

A „Kultúra Nyomda” gépsorának végén Steiner leemel egy frissen nyomott Szabad Magyarországot és félhangosan olvassa a lap egyik cikkét:

„Aki a forint korszakában is meg akar gazdagodni a dolgozók bőrén – nyilatkozta Oszip István főispán –, az rosszul jár. A Flórián-malom ügyében én személyesen jártam el, hogy leleplezhessem a visszásságokat. Elég volt a nélkülözésből!”

Július 30-án, kedden reggel a diósgyőri üzemek munkásai az üzemkezdetkor izgatottan olvassák a Szabad Magyarországot, majd kifüggesztik a falújságra a feketézőkről írt cikket, és felháborodottan tárgyalják szélteben-hosszában a gyár egész területén. Azt hangoztatják, hogy a munkaidő után be kell vonulni Miskolcra: tüntetni! Az üzemi bizottság is támogatja a tervezett akciót...

Az internálótábor kapuja mellett lévő padnál várakozik Rejtőné. Férje szinte futva érkezik egy ügyeletes kíséretében, aki időről időre elsétál mellettük. Amikor az ör feljűk háttal áll, az asszony átnyújt férjének egy kis élelmiszercsomagot és egy pokrócot, amelyet egy percre arcuk elé emelve megcsókolják egymást... Rejtő szorosán öleli a feltartott kezű asszonyt, talán utoljára... A közeledő lépések hallatára aztán Rejtő gyorsan beszélni kezd:

– Most tudtam meg drágám, hogy szerdán hajnalban...

– Holnap?!

– Igen, holnap hajnalban visznek át minket a diósgyőri bányába kényszermunkára... Szigorúan bánnak velünk, de értem ne aggódj, hozzászoktam már a munkatáborokban... Ernő persze nehezebben bírja... folyton Évára gondol... Vigyázok rá is, ne féljete!... Költözzetek össze!...

Újból összefonódnak.

Kedden délután a diósgyőri új gyár irodájában Dudás Alfréd, 24 éves munkabeíró, (akit az első jelenetekben már volt módunk megismerni, mint a Forintvédő Bizottság egyik aktivistáját), Bánhegyi Béla és Papp István üzemi bizottsági tagoktól körülveve felhívja az MKP újdíósgyőri székházát:

– Jó napot kívánok! Itt Dudás Alfréd. Dusek László titkárral szeretnék beszélni nagyon gyorsan!

- Milyen ügyben? – kérdi a titkárnő meglepődve.
- A munkásság hangulatáról kell sürgős jelentést adnom!
- Azonnal kapcsolom.

Kis szünet után erélyes férfi hang csendül fel:

- Szabadság Dudás elvtárs! Hogy s mint állnak dolgaink?
- A felháborodás óráról-óra fokozódik... Tüntetésre készülünk! Éppen most fogalmaztam meg célkitűzéseinket egy „Piros levélben”... Ismertessem?

Megbízunk magukban. Jogos a felháborodásuk. A tüntetésnek nem lehet akadály. De okosan!

- Értettük Dusek elvtárs!
- Rajtunk a világ szeme... Párizstól Miskolcig!
- Mi, mi mindent megteszünk!

Dudás Alfréd megkönnyebbülten leteszi a telefonkagylót, kiveszi aktatáskájából az említett iratot és fennhangon, erőteljes kézmozdulatok kíséretében olvasni kezdi átlelkesült társainak, miközben Bécsi Antalné titkárnő már gépeli is a sokszorosító részére. A szöveg szinte „lábra kel”, mialatt halljuk Dudás döbbenetes tirádáit, látjuk a folyamatot is, amint Papp István átküld Rontó Vilmával négy példányt a „Halál a Flórián-malom feketézőire!” című Piros levélből az ógyárba, ahol Reiter Lajos kifüggeszti azokat a különböző falitáblákra, így a gyárkapunál is, míg Dudás Alfréd a lakatos, illetve a megmunkáló műhelybe tűzi ki a levelet.

Az uszító irat rendkívüli hatást gyakorol a csoportokba verődő munkásokra:

„Eltársak! Proletárok!

A miskolci rendőrkapitányság letartóztatta Oszip István elvtársunk intézkedésére a Flórián-malom feketézőit, akik a vasgyári és Nagy-Miskolc dolgozó proletárjai szájából ismételten kirabolták a lisztet, a kenyeret, ami létünket jelenti, gazember fasiszták.

Nyomorgó proletárok!

Eljött az idő, hogy ezeknek a gazembereknek megmutassuk az öklünket és népitéletet hajtsunk rajtuk végre! Felszólítunk minden proletárt és öntudatos dolgozót, akár szocialista, akár kommunista vagy bármilyen pártállású, hogy ma délután 2 óra után az újgyári kapu előtt gyülekezzen az, aki ezeket a feketézőket ki akarja a nemzet társadalmából törölni. Mutassuk meg dolgozók, hogy elég volt a feketézők elengedéséből, mert csak a dolgozók sírját fogják előbb-utóbb megásni, üssünk tehát ezeken a bitangokon tekintet nélkül bármilyen körülményre. Kommunista és jó szociáldemokrata ott kell lenned, ha elmaradsz, önmagad árulója leszel.

Ne tőrjünk tovább, hogy most, amikor 2 éves álmunk a forint kibocsátására kerül, ilyen feketéző gazemberek vegyék ki ismét a dolgozók szájából a kenyeret, addig, amíg ő verejtékezve, s a munkagépe fölé hajolva izzadja utolsó vércseppjeit.

Eltársak!

Mindenki legyen 2 órakor a gyár kapuin kívül, ahonnan fegyelmezett, zárt sorokban levonulunk a miskolci rendőrség elé és a Flórián-malom feketézőire halált fogunk kérni! „Piros levél”

Rejtőné éppen indulni akar az internálótáborba, amikor Jungreiszné felhívja, hogy azonnal menjen a lakására. Nem mondhat többet, mert a telefonvonalát „figyelik és a postán valaki minden beszélgetésről beszámol a rendőrségnek.”

A készülődő tüntetésről Dusek László jelentést tesz a MKP megyei titkárának. Szkladán Ágoston azonban kommunista hite miatt és más emberséges indokokból kifolyólag helyteleníti a tüntetést, ezért utasítást ad annak megakadályozására...

Ugyanebben az időpontban, déli 12 óra körül az internálótáborban egy rendőr közli az elítéltekkel, hogy ők hárman, Rejtő Sándor, Jungreis Ernő és egy Baranyai Péter nevű volt csendőr a Baross-aknába mennek dolgozni, készüljenek fel az indulásra...

Felszerelkeznek, kimennek a kapuhoz, ahol Rejtő a szolgálatos rendőrhöz fordul:

– Mivel fogunk menni, kérem?

– Mehetnek gyalog vagy villamoson is – válaszolja az őr gúnyosan.

Már éppen indulnának, amikor egy kerékpáron érkező rendőr utoléri őket:

– Várjanak! – mondja határozottan. – Maguk még nincsenek felvéve a lajstromba...

Délelőtt nem volt rá időm. Na, jöjjenek vissza az irodámba!

Visszafordulnak, majd az irodában a rendőr hozzáfog a személyi adatok felvételéhez.

A megyei pártvezetőség határozatáról értesülve, Dudás Alfréd és az üzemi bizottság tagjai, valamint a bizalmiak megkísérlik a tüntetésre készülő munkástömeget feloszlítani és megnyugtatni. Dudás Alfréd letépi a „Piros levelet” a faliújságról... Az ógyár munkásai azonban már kivonultak az üzem elé és indulásra készülnek, sőt az újgyárból távozó munkások is csatlakoznak hozzájuk. A tömeg hangulata izgatott és elkeseredett, a tüntetést visszatartani már lehetetlen, hiába próbálják meg a vezetők: Dusek, Dudás, Papp és Mazár üzemi bizottsági elnök...

Rejtőné megérkezik a gyengélkedő és pánikba esett Jungreisznéhez, aki rögtön elmondja, hogy Hornyák főhadnagy telefonon figyelmeztette, „ne mozduljanak el otthonról, Diósgyőrben a munkások leállították a gépeket és kivonultak az utcára...”

Rejtőné, ez a 35 év körüli, vonzó alkatú, dinamikus zsidó származású szép nő, finoman megsimogatja a törekeny fiatalasszonyt és mélyen a szemébe nézve lelket önt belé:

– Miért adnánk fel, nem igaz? És éppen most? Lehet, hogy ezekben az órákban a legapróbb mozdulatot is nehezebb megtenni, mint amihez emberfeletti erő lenne szükséges... Rajta, próbáld meg te is! S ez kis mozzanat segíteni fog, lelkierőt ad, hogy elvégezzük mindazt, ami emberileg csak elképzelhető. Gyerünk! Ez nem a sírás órája!

Azon nyomban a telefonhoz ül és tárcsázni kezd...

– Halló!

– Budapestet most nem kapcsolhatjuk, kérem! Minden vonalunk fogalt, órákra előjegyezték, elnézését kérjük!

Rejtőné újból zsebnaptára fölé hajol, koncentrálni és elszántan tárcsázza a következő számot:

– Ez Steiner! Kissé ráijesztek...

Hallgatja, hogy hosszan kicseng, de nem veszik fel.

– Ez nem lehet... Felesége fekvő beteg. Na még egyszer!

Újból tárcsázza a számot.

A személyi adatok felvétele után a foglyok elköszönnek.

– Jó mulatást maguknak! – válaszolja gunyoros mosollyal az adatfelvevő.

Végül, Magyar János próbarendőr kíséretében elindulnak a bányába. Útközben a próbarendőr engedélyével Jungreis beszalad a VII. Kieg. Parancsnokság épületében lakó élelmezési tiszthez, hogy pénzt kérjen a villamosjegyekre. A jóindulatú tiszt megígéri, mihelyt teheti, felhívja hozzátartozóikat, sőt, abba is beleegyezik, hogy nehezebb csomagjaikat addig őrzi, amíg amazok a délután folyamán érte nem jönnek...

A diósgyőri gyár vezetői látván, hogy a tüntetést nem akadályozhatják meg, megpróbálják a demonstráció rendezett lefolyását biztosítani. Felsorakoznak és elindulnak ők is a tömeg két oldalán. A tüntetők nagyjából rendezett sorokban, demokratikus jelszavakat hangoztatva, az Internacionálét énekelve vonulnak a Diósgyőr-Miskolc műúton, a villamos-sínek mentén...

Rejtőné még mindig a „Kultúra Nyomda” igazgatóját hívja, végre felveszik a telefonkagylót, de nem szólnak azonnal bele...

– Halló! Steiner úr? Jó napot!

– Jó napot! - válaszol vontatottan egy felismerhetetlenül eltorzult hang – Férjem nincs itthon...

– Itt Rejtőné beszél... Hogyan is kezdjem, jó Isten?! Nagyon sürgős ügyben keresem a férjurát, de talán maga is tudna segíteni...

– Miről volna szó?

– Tudja, a férjem rendkívüli helyzetbe került, és azonnal beszélnem kellene Fogarassi főhadnaggal.

– Ki az a Fogarassi?

– A politikai rendőrség vezetője.

– Nem ismerem.

– Nagyságos asszonyom, kérem... az ő telefonszámára lenne szükségem, vagy valakire, aki azt ismerheti, égbekiáltóan fontos!

– Várjon csak! Itt van az asztalán néhány hivatalos telefonszám. Amit tudok, lediktállok. Készen áll?

– Halló, igen, máris írom... Köszönöm asszonyom, mindent százszor köszönök!

Ámbár beszélgetésüket furcsa kattogó zajok zavarják, Rejtőné most boldogan lélegzik fel.

– Pillanat, egy pillanat... Végigolvastam, sajnos, ő nincs köztük, de ne keseredjen el! Várjon, azonnal felhívom férjem és mihelyst megvan a szám, visszahívom! – közli a beteg asszony és óriási erőfeszítések árán tárcsázni kezdi férje számát, aki rögtön felveszi a telefonkagylót.

– Mi történt, drágám? – kérdi Steiner gyorsan.

– Az asszony hívott és kéri a Fogarassi nevű főhadnagy telefonszámát.

Steiner nem válaszol. Idegesen egy akasztófát rajzol az előtte lévő papírlapra.

– Nem felelsz? Mit csinálsz? Rajzolsz, mint egész éjjel?

– Igen... – válaszolja Steiner megtörtén.

– És mit?

– Mondjam, vagy...
 – Tudom, érzem a hangodból... Szóval, hol van az híres telefonszám, kedvesem?
 – Kösd a lelkére, hogy titkos, szigorúan titkos!
 – Valószínűleg jobban tudja, mint én – válaszolja hűvösen az asszony. – Hol van?
 – Ott a felső fiókban, balra... De kérlek, ne ártsd többé magad a mi dolgunkba... Ráadásul, egyelőre még nekem sincs világos képem az egészből... Lehet, hogy tévedtem...
 – mondja kapkodva Steiner és idegesen összegyűri a rajzot. – Feküdj le szépen, kedvesem... Én még benézek a Tanácsházára, aztán rohanok haza! Csókollak!

Steiner feláll és idegesen összehúzza az utcára néző ablak függönyeit. Visszalép az asztalra ejtett telefonkagylóhoz:

– Hogy-hogy?! Te még nem tetted le? – kérdezi idegesen füléhez szorítva. – Idefigyelj! Mindez nem bizonyított és nem bizonyítható! Bár elkövették, de igazságérzetemet bántja, hogy részt vállaltam ebben a szégyenletes leleplezésben... Várj, várj! Hadd mondjam meg, hogy most Fogarassihoz majd Osziphoz sietek, és mindent elkövetek az enyhébb felelősségre vonás...

– Elég! Elég belőletek! – kiállt közbe az asszony elfulladva. – Mit mondasz majd a fiadnak, ha egyszer ő von...

– Drágám, kérlek, nyugodj meg!... Azonnal indulok. Még minden rendbe hozható... Ölellek!

Lecsapja a kagylót. Gyorsan összekapkodja szanaszét heverő iratait és egy madzaggal összekötve az egész aktatáskájába csúsztatja. Rohanva elindul. Becsapja az ajtót is, melyen meglíbben egy kézzel írott felirat: „A pozíció az esélyegyenlőség ellensége: legyen a többség az elnöki szék is.”

Rejtőné alig teszi le a telefonkagylót, valaki máris hívja őket. Az élelmezési tiszt jelentkezik férje üzenetével, miszerint a nála hagyott felszerelést vigyék utánuk kocsival a Baross-aknába.

– Szóval, már elindultak?

– Igen, két órákor.

Rejtőné rosszat sejtve megkérdi:

– És mivel mentek?

– Villamossal kérem, a kisvasúthoz.

Rejtőné tiltakozni szeretne, de nem jön ki hang a torkán...

– Az imént szálltak fel a villamosra, s ha igyekeznek talán még utolérhetik őket... Egy félóra múlva a Kertész kitérőnél lesznek. De... vigyázzanak!... Most hallom, hogy a tünnetők is arrafelé haladnak! Vizszontlátásra.

Rejtőné megdermed egy pillanatra, majd az életösztön túllendíti bénultságán:

– Csak provokáció lehetett! Azonnal hívom Jekkel századost! –mondja határozottan, megkeresi és tárcsázza az internálótábor telefonszámát. – Jó napot kívánok! Hívom Önt, mert Jungreiszné azt az értesítést kapta Hornyák főhadnagytól, hogy ne mozduljunk ki otthonunkból, s így a délutáni látogatásra sem tudunk...

– Milyen látogatásról beszél?

- Hát az Ön engedélyével...
- Hogy-hogy... maguk még nem tudják? Férjuraikat vagy tíz perce elindítottam a Baross-aknába.
- Hogyan?! – kiált fel Rejtőné.
- Az utasításnak megfelelően.
- De hát, ma reggel még azt mondta nekem, hogy holnap után, a szerda hajnali transzporttal viszik át őket?! – kapaszkodik Rejtőné az ígéretes szavakba.
- Mire fel? Asszonyom, ismer engem tűzkórus korom óta... Higgycs el, Jungreisz és a maga férje... tizenegy perccel ezelőtt elindultak a bányába. Ennyit mondhatok, a viszontlátásra!

Rejtőné azonnal a malomba telefonál és egyik alkalmazottjukat, Cubi barátjukat keresi, akit korábban az internálótáborba küldött élelmiszeres csomagokkal. Cubi azonban még nem érkezett vissza...

A villamoson Magyar János próbarendőr közli Rejtőékkel, hogy útközben le fognak szállni a Mészáros-patika előtt, mivel át kell veyen egy vödröt az internálótábor részére. Kevesen utaznak a régi járművön, köztük Rác József, Rejtő egykori barátja, akivel úgy belemerülnek a beszélgetésbe, hogy elfelejtenek szólni Magyar próbarendőrnek a Mészáros-patikánál...

Megérkeznek a város határában lévő Kertész-kitérőhöz, s mivel ezen a vonalon csak egyetlen sín pár biztosítja a kétirányú közlekedést, várakozni kezdenek a Diósgyőr felől érkező villamosra, annak ellenére, hogy néhány járókelő figyelmezteti a villamosvezetőt: a felvonulók leállították a szerelvényeket. Egyszer csak Rác József megjegyzi, hogy „milyen későre jár, már 2 óra 30 perc” és a beszélgetés közben hirtelen észreveszi, hogy a villamostól 300 méterre Diósgyőr irányából hatalmas tömeg tart feljűk.

Rejtőné a diósgyőri gyár egyik hivatalnokától közben megtudja, hogy a felháborodott, hajthatatlan munkások már elindultak Miskolc felé a sínek mentén... Azonnal Fogarassi számát hívja, hagyja hosszan kicsengeni a telefont, majd ingerülten lecsapja a kagylót:

- Hiába... ez a szám rossz! Nincs más, megpróbálom újból Jekkel, a táborparancsnokot... – s máris tárcsázza a számot. – Jó napot! Rejtőné vagyok. Kérem, ezekben a tragikus percekben ne azt kérdezze, hogy miért pont Ön hívom újra, hanem azt: mit tehetne értem?
- Mire gondol?
- Férjem, mint Ön, szörnyű dolgokat élt át zsidó származása miatt, s attól tartok, hogy a legszörnyűbb megpróbáltatásokkal küszködik ezekben a pillanatokban... – remeg meg váratlanul az asszony hangja a félelemtől – Félek, a tömeg fékevesztett dühétől.
- Asszonyom, megértem szorongását, de...
- Mindez halálosan komoly Jekkel úr! És ebben a pillanatban egyedül Fogarassi főhadnagy segíthetne rajtunk, akinek sem az otthoni, sem a hivatali száma nem felel. Megadná kérem, mindenre és mindenért kérve, az ő személyes, hogy mondjam... titkos telefonszámát?!
- Hogyan adhatnám, ha ilyen nem létezik?
- A tárgyalás alatt nekem megadta ezt a számot, de képtelen vagyok hazamenni érte ebben az iszonyatos tömegben. – rögtönözi döbbenetes lélekjelenléttel az asszony.

– Rendben van. De csak akkor adom, ha halálos veszély fenyeget...

– Esküszöm, uram!

– Diktálom. Írja?

Rejtőné elkéservedve fedezi fel, hogy az utolsó számjegy héttel nagyobb a Steinerné által megadottnál... Fejét két kezébe temeti, de aztán megrázza magát és azonnal hívja a malmot, ahol utasítja Kontért, hogy induljanak a Kertész-kitérőhöz: menteni, ami még menthető.

Kontér és Cubi rohannak a motorkerékpárokhoz és száguldani kezdenek a kísértetiesen elnéptelenedett mellékútvonalakon, a tömeggyűlés félig lebontott díszletei mögött...

Amikor Magyar János próbarendőr meglátja a közeledő és háborgó tömeget, megparancsolja, hogy szálljanak le a villamosról és próbáljanak elmenekülni a mellékutca felé... Onnan azonban már szembejön egy 15–20 főből álló csoport, amely a hatalmas, mintegy ezer fős tömeg felé kiáltozza:

– Itt vannak a feketézők!

Pillanatok alatt bekerítik őket. Amikor a hozzájuk csatlakozó Gulyás városi főmérnökkel lelépnek a villamos lépcsőjéről, egypáran már feléjük rohannak és ezt ordítják:

– Vissza a villamosra és senki el ne hagyja!

Az internáltak engedelmeskedni akarnak a tömeg követelésének, de Magyar János nemet mond:

– Álljanak elém és induljanak!

El akarnának indulni, ekkorra azonban már hatalmas tömeg veszi körül őket és a következőket ordítózzák:

– Ne engedjük megszökni őket! Itt vannak a bitangok! Még ma lógni fognak!

Majd többen kéri a próbarendőrt, hogy adja át őket. Magyar János azonban meglepő bátorsággal menti őrizeteseit, csőre tölti fegyverét és erélyes hangon figyelmezteti a tüntetőket:

– Nem adom ki ezeket az embereket! A fejemmel felelek értük!

Végül a tömeg haragjának engedve, beleegyeznek, hogy a menet élén haladva az internáltakat elkísérje Oszip főispán hivatala elé, de látva, ahogyan Baranyai Péter internált csomagjait, valamint egy „Halál a forintrontókra!” feliratú fatáblát ugyanazok a 'hangadó' Rejtőre aggatják, váratlanul hozzáfűzi:

– Elindulunk, de aki tíz lépésnél jobban megközelíti őket, abba belelövök.

A végeláthatatlanul hullámzó tömegben a hátizsákot és koffert cipelő Rejtőt egyre fenyegetőbbé váló átkok kísérik. Kikerülnek egy vasgyári teherautót, melyen néhány munkás az internáltak szemébe nevet...

– Ezek szállították tőlem a lisztet... – mondja Rejtő segédkező unokaöccsének. – Számtalanszor adtam nekik egy-két kilót ajándékba.

Utánuk fordulnak, mögöttük kötelet lóbálnak a levegőben... népítéletről harsognak...

Az unokatestvérek egymásra néznek, tudják, végük van.

Jungreiszné kimerülten fekszik az ágyon.

– Könyörgöm, mondjál már valamit!

– Mindent megtudhatsz, még egy egész életed van rá! – simogatja meg a fiatalasszonyt Rejtőné. – De most minden perc, minden hívás egy apró kis esélyt rejt... hogy folytathat-

tom! Felfogtad, hogy drámai a helyzet?! Nem ijesztgetni akarlak, csak figyelmeztetni drágám, s talán lelkierőt adni azzal, hogy elmondom, amitől tartok. Úgy látom, eddig minden rendkívül szervezeten halad előre, s talán éppen ebben a fogaskereknek pontosságával működő mechanizmusban húzódik az egyetlen esély az életre... mert ellenkező esetben, ha egy tömegben az uszító jelszavak spontán dühkitörésekkel találkoznak, az eredmény csak gyászos lehet...

Kimegy a fürdőszobába és egy pohár vízzel, törölközővel tér vissza:

– Tessék, itt van! Hoztam egy doboz nyugtatót, ezt a két tablettát vedd be azonnal!

Rejtőné ezután a telefonhoz lép és a rendőrséget hívja:

– Jó napot! Főkapitányság!

– Jó napot. Itt Rejtőné beszél. Hornyák főhadnagy kért, hogy hívjam...

– Rejtőné... Rejtőné?! Azon tanakodok, hogy mit is üzent magának Hornyák elvtárs, mert tudja, ő most oda van – válaszol egy férfi tájszólással. – Mondja már, nem a maga férje az a szerencsétlen feketézó?

– De, de... kérem! Mi van vele?!

– Sajnálom, mert igen meghurcolták őt is! Most meg mindenki oda van segíteni érte...

– S hol találom a férjemet pillanatban?

– A szomszédokban vannak, nem hallja ezt a mennydörgést? Lehetnek vagy húszezren körülöttük!...

Az ügyeletes rendőr kinyitja az emeleti ablakot és kihajol rajta. Arrébb morajlik a tömeg.

– És mit akarnak? – kérdezi Rejtőné kétségbeesetten.

– A főhadnagy elvtárs azt mondta, hogy Oszip főispán kéne neki, de az meg nincs Miskolcon, így aztán a többiek próbálnak a lelkükre hatni...

– És a férjemet?

– Hiába kérik, hogy oszoljanak szét... ez a megvadult tömeg nem adja ki őket. Nem csodálom, van köztük minden fajta... Az újságokat lobogtatják... Hallja, azt üvöltik: „Itt megírták, hogy bűnösök! Akkor miért csapnak be minket?”... Attól tartok, asszonyom, hogy Szkladán elvtárs már hiába emel szót a Független Magyar Bíróságért, itt az ördög ítélkezik.

– Mít mond?! – sikolt fel Rejtőné.

– Nyugalom, asszonyom. Most kértünk erősítést Hornyák és Gál főhadnagynak... Sőt, Kossi Gyula már el is indult a Bujdosó tanosztályszakaszaért... – válaszol egyre aprólékosabban az ügyeletes.

– Könyörgöm tartsa a vonalat, amíg...

– Látja, megmondtam! – vág közbe a rendőr. – Még Fekete Istvánt se hallgatták végig! Sőt, elindultak a Búza tér felé, szinte maguk előtt tolva... Bocsánat! Indulnom kell! Ezek akasztani akarnak!

– Úristen! – sikolt fel Rejtőné.

– Mi történt? – rémül meg a fiatalasszony.

– Megszakadt... – fegyelmezi magát Rejtőné újra. – Borzalmas! Minden személytelené válik, nem csak az ellenség, de még az is, aki segít, jó Isten!

Tanácsháza – késő délután

Felhevült légkörben a tanácsháza folyósóján Steiner rohan Oszip főispán szobájához. Kopogtatás nélkül benyit:

– Hol van Oszip elvtárs? – kérdi elgyötört hangon.

– Kérem! – áll útjába egy egyenruhás férfi. – Most tilos bejönni ide!

– Mi történt?

– Látja! – lép elé egy megyei vezető. – A helyzet ellenőrizhetetlenné vált... sőt, azok fordulnak ellenünk, akikért barátaim életüket adták! Oszip elvtárs nincs a városban, de most egyre megy... Hirtelen olyan helyzet állt elő, hogy legyen az ártatlan vagy bűnös, egyikünk se segíthet a másikán... Itt már csak a fegyverek...

– Nincs joguk hozzá! – kiáltja kétségbeesetten Steiner –, akarom mondani: jogunk...

– „Csak jogunk marad, ha elveszik szabadságunk, s ez a palota a börtönünké válhat!” – mondta itten magának Oszip elvtárs... Emlékszik, mielőtt Jungreiszék „átneveléséről” értekeztek... Mit is válaszolt maga? Igen, „börtönné válhat minden, ha az idő hiányá silányul...”

– Maga is ott volt akkor?! – kérdi Steiner megrökönyödve.

– Mit akar még tudni... vagy jelenteni?

– Kérem, én segíteni jöttem.

– Akkor igyekezzen ki az utcára! A jogaiért...

Tanácsháza előtt és a padláson

Steiner kifurakodik a térre. Megkerüli a Rejtőéket körbefogó embergyűrűt és felfut a „B” lépcsőházon át az ismert padlástér felé, melynek ajtaját egy rendőr őrzi.

– Oszip elvtárs parancsával jöttem! – mondja gyorsan.

Az őr átengedi. Fut a hosszú padláson. Megérkezik a vasajtóhoz, de hiába próbálja kinyitni... Kopogtat, dörömböl, azonban a tömeg lármája, ütemes kiáltásai elnyomják ökölcsepásainak zajját. Fogarassi nevét üvölti, majd Szabóét,... de nem nyitják az ajtót, miközben lent már azt harsogják:

– Vigyük a Búza térre őket!

– A Búza téren akasszuk fel!

Steiner arcát fájdalmas görcsök torzítják el. Felnéz a gerendákra...

– Nem tehetik ezt velem!... – kiáltja és remegve, botladozva rohan körbe a padláson a tömeg mozgását követve, melynek eleje most fordul be a városháza mögötti szűk Búza térre.

– Kötelet! – ordítják többen.

– Akasszuk őket a stráfkocsihoz inkább!

Kinéz a résen, de csak annyit lát, hogy valaki ostorral üti-veri a lovakat, hogy hátrább tolathassa a kocsit.

– Istenem! – roskad össze Steiner. – Mit vétettem, mit... hogy mindezt meg kell éljem?!

Újból felnéz a gerendákra a magánkívül üvöltözni kezd:

– Ember! Emberek!

Futna, rohanna, de keze-lába belegabalyodik a látható és láthatatlan dróthálóba, amelyet kétségbeesetten kapálózó mozdulataival maga feszít egyre szorosabbra...

Amikor Kontérék a Városházától a gr. Apponyi Albert utcán át a Búza térre érnek, a tömeg két szárnya hirtelen körbefogja egyrészt Rejtőt, másrészt Jungreiszet, elsodorva őket az őrizetesk mellett még mindig kitarató Magyar János próbarendőrtől.

Rejtőné, versenyt futva az idővel, Fogarassit keresi. Az először megkapott telefonszámon nem éri el, de a második szám hívásakor (melynek utolsó számjegye a nyolcas), váratlan fordulat következik:

– Pillanat! – szól bele valaki a telefonba és félretartva a készüléket, izgatott hangon folytatja az előbbi beszélgetést, amit így Rejtőné is jól hallhat. Az asszony azonnal megéri, hogy az ismeretlen (akinek hangjáról idővel Szabóra ismerünk) valakinek az ablakon át látott eseményeket közvetíti...

Rejtőné rendkívüli lélekjelenléttel Jungreisznének ismétli Szabó gyors tőmondatait... *(Az eseményeket Steiner és Szabó szemszögéből látjuk is közben.)*

– Elindulnak a végzet felé. A gyűrű bezárul körülöttük... A csendőr hátizsákja és a bőrdöngye most esik le Rejtő hátáról. A csomagok kinyílnak, tartalmuk széthull a földön... Szalámi rudak, kalács, kockacukor!... A tömeg meglátja a lukulluszi csomagokat és dühödten rájuk veti magát!... Irgalmatlanul verni kezdi őket... ott ütik, ahol érik... tuskóval, bottal, doronggal... Akinek más nem jut, kézzel. Csupa fiatalok körülöttük, még véletlenül sem akad egy idősebb munkás... Percek alatt földre teperik őket... Rejtő orrán, száján, fejéből folyik a vér... Elájul... Jungreisz... még annyit látok, hogy nyakába szíjat akasztanak, lovas kocsához kötik... a kocsi elindul...

Rejtőné kezéből földre hull a telefonkészülék. Az ablakhoz lép, becsukja szemét és imádkozni kezd. Majd kinyitja az ablakot:

– Bocsáss meg Istenem, hogy szavaiddal a sírból hoztam vissza egy ártatlan lelket...

Az alkonyi szürkületben, feldíszített tereken, lepusztult utcákon robog Kontér. Az épületeket fokozatosan nyeli el a sötétség... Végül, mintha minden egyetlen hatalmas alagúttá válna: se fény, se kép, se hang...

Mentés

Miként a film kezdetén, egy alagútban haladunk. A szirénázás távoli hajókürtként visszahangzik: idő-alagútban vagyunk. A teljes sötétségből, a kommentátor zárszavával párhuzamosan lassított képek villannak fel, amelyek az illető jelenetsor egy-egy lényeges fragmentumát ábrázolják tárgyilagos távolságból:

Jungreisz Ernőt 1946 július 31-én a megtevéstett tüntetők megfojtják a Búza téren.

Rejtő Sándort Kiss Ferenc rendőr alezredes társaival kiment a tömegeből és egy orosz tiszt segítségével az Erzsébet Kórházba szállítják.

Fogarassi főhadnagy nem fogadja el Kiss Ferenc alezredes ellenjavaslatát és Tömpe Andrásnak, a Vidéki Főkapitányság Politikai Osztálya vezetőjének rádióadón át leadott utasítása szerint letartóztatja a tetteseket, valamint a tüntetés munkás szervezőit, majd agyonkínózzák őket.

Másnap a kiszabadításukra indult néptömeg – meglátva az időközben elengedett és therautón közeledő áldozatokat, akik ingüket levéve mutatják a brutális kínzások nyomait –, felháborodottan behatol a Főkapitányság épületébe és antiszemita szidalmak közepette meglincseli a pincében bujkáló Fogarassi Artúrt.

Az újabb atrocitásokat a helyszínre vezényelt kilenc-tíz szovjet sorkatona akadályozza meg. Erőszakmentesen, de határozott fellépéssel felosztatják a tömeget, melynek egy fekete-fehér csoportja az Erzsébet Kórházba indul, hogy Rejtővel is végezzen.

Ott azonban dr. Ágoston népügyész – aki Oszip István titkárának felhívására reggel óta géppisztollyal őrizte Rejtőt – kikényszeríti a szükséges rendőrségi engedélyt, és az utolsó pillanatban... mentőautóval Budapestre indítja Rejtő Sándort és feleségét.

A tragikus események következményei

Az idő-alagút lassított emlékkép-foszlányait most fekete-fehér dokumentumfilm-képsorok váltják fel: a korszakváltás, majd az önkényuralom legjellegzetesebb eseményeinek szocialista realista lenyomata.

Narráció:

„A Rákosi kedvenc tételét igazolandó események híre – a „fasiszta, bűnös magyar népről” – azonnal eljut a párizsi békekonferenciáig, ahol éppen ezekben a napokban tárgyalják Magyarország ügyét:

A magyar kormány a négy nagyhatalom külügyminisztereinek 1946 májusában eljuttatott jegyzékében Erdély egy részének visszacsatolását kéri, s azt javasolja, hogy a visszacsatolt területen a románok száma pontosan egyezzen meg a Romániának adott erdélyi terület magyarságának számával. A magyar jegyzék a fegyverszüneti szerződésre támaszkodik, amely csak annyit állapít meg, hogy Erdély nagyobb részét Romániának kell adni. Másrészt Magyarország visszautasítja a 800 000 csehszlovákiai magyarnak áttelepítésére vonatkozó cseh javaslatot, tekintettel a Magyarországon már végrehajtott földosztásra és a magyar ipar elszegényedésére.

Révai József a Szabad Nép 1946. augusztus 4-i számának, az újság teljes első oldalát kitöltő „Miskolc és Párizs” című cikkében a történeteket fasiszta provokációnak minősítette, olyan „ürügynek”, amely véleménye szerint alkalmas lehetett volna egy belpolitikai fordulat kezdeményezésére. Révai szerint, egy szervezettnek induló munkástüntetést „csőcselék elemek, fasiszta antiszemita lincseléssé változtatták át.”

Az áldozat özvegye, Jungreiszné a következő nyilatkozatot teszi:

„Arról beszélnek, hogy mindenki kegyelmet kap. Hiszen én nem is azt akarom, hogy a félrevezetett tömeget büntessék meg, de azok, akik fellázították... akik tudatosan emberölésre ingerelték őket, azok számára ne legyen kegyelem.”

Pártai Tivadar, a Kisgazdapárt észak-magyarországi titkára a Parlamentben Rákosi Mátyás szemébe mondja, hogy az ő felelőtlen kijelentései indították el a szomorú végű eseménysorozatot, mire Rákosi cinikusan azt feleli, hogy „ami ebben az országban történik, azért ők csak 17 %-ban felelősek.”

Magyar zászló a tűztornyon

A forradalom Veszprémben

Előzmények

1956. október 15-én a Hazafias Népfrent megyei elnöksége „értelmiségi ankétot” rendezett Veszprémben, az egyetem egyik épületében. A helyi napilap, a *Veszprém Megyei Népiújság* október 19-i számában Izsák Erika egész oldalas riportban számolt be a politikai jellegű gyűlésről, „amelyen sokan részt vettek azok közül is, akik nem kaptak meghívót”. A gyűlést tehát eredetileg zártkörűnek szánták, az erre kiválasztott és meghívott értelmiségiek részvételével. Csakhogy a meghívottak sejtették, hogy „az értelmiségiek megbecsüléséről” szóló új irányvonal ismertetése Orbán László, az MDP Központi Vezetőségének helyettes osztályvezetője részéről kényes kérdések megvitatására ad alkalmat, és értesítették barátait is, akik közül sokan megjelentek – így én is.

Orbán fellépése, előadása elárulta a pártvezetés zavarát, amelyet készületlenül ért a közvélemény változást követelő, fokozódó nyomása. Az Orbánra a pártközpontban kirótt feladat nyilván az értelmiség megnyugtatása volt, annak hangoztatása, hogy a párt tanult a múltban elkövetett hibákból, változtat a politikáján, mindenekelőtt az eddiginél jóval fontosabb szerepet szán az ország életében az értelmiségnek. Az előadó igyekezete ellenére a kedélyek megnyugtatása alig sikerült, amit jól mutat, hogy a zsúfolt teremben vagy öt óra hosszat egymást követték a kendőzetlen, sőt heves felszólalások, kérdések, mintha egyszerre kipattant volna mindaz a feszültség, sérelem, elkeseredés, ami az utóbbi hónapokban, sőt években az emberekben felgyülemlett.

A Népiújság tudósítója lehetőségeihez képest őszintén – de persze csak kivonatosan – ismertette az ankéton felvetett „néhány legfontosabb problémát és az ezekhez kapcsolódó véleményeket”. Többször is idézett engem, majd Brusznjai Árpádot, az alábbiak szerint:

„Funkcionárius-kérdés nincs, mondotta dr. Brusznjai Árpád pedagógus. Viszont van gyilkos-kérdés, kártevő-kérdés, szélhámós-kérdés és sarlatán-kérdés. A gyilkosokat és kártevőket meg kell büntetni, a szélhámósokat meg kell akadályozni, hogy szélhámoskodhassanak, a sarlatánokat pedig, akiknek nincs meg a funkciójukhoz szükséges hozzáértésük, vissza kell állítani a termelőmunkába.”

A fenti idézet nyilvánvalóan csak egy töredékét tartalmazza Brusznjai felszólalásának, később még ebből is csak egy részt ragadtak ki, amikor 1957-ben megindult a bosszúhadjárat ellene. Mellette álltam a gyűlésen, tanúsíthatom, hogy Brusznjai az *általánosítások ellen* foglalt állást, lényegében hasonlót mondott, mint én, vagyis hogy nem általában a funkcionáriusokkal van baj, hanem azokat kell felelősségre vonni, illetve leváltani, akik súlyos bűncselekményt követtek el vagy alkalmatlanok tisztségükre. Brusznjai a forradalom napjaiban is hű maradt elveihez, vezetése alatt a Nemzeti Forradalmi Tanács például

leváltotta a korlátolt, sztalinista Péntek Károly megyei ügyészt, de feleségét, akinek bírói működése ellen nem volt kifogás, meghagyta állásában.

Orbán László csak akkor esett ki majdnem a szerepéből, amikor egyes felszólalók a Rajk-per körülményeit kezdték firtatni. Hogyan volt lehetséges, hogy hosszú éveken át szóban és írásban bizonygatták a párt- és állami felelősök Rajk és társai árulását, bűnösségét, míg most, hét évvel később, az ellenkezőjét magyarázzák nekünk? „És Ön is, Orbán elvtárs, évekig hitte, sőt hirdette a hazugságokat?” – szegezték neki a kérdést. A pártküldött vörös arccal, bosszúsan magyarázkodott, higgyük el, ő annyira bízott a pártban, hogy igaznak tartotta mindazt, amiről nemrég kiderült, hogy hamisítás volt...

A veszprémi gyűlés végül, Szabó István tanársegéd javaslatára elhatározta egy szabad vitafórum létrehozását, a fővárosi Petőfi-kör mintájára. Éjfél után azzal a meggyőződéssel hagytuk el az ankét színhelyét, hogy ez csak a kezdet, a hangulat az országban annyira forró, hogy döntő változások előtt állunk.

Október 23-án délutánra a Vegyipari Egyetemen is – más vidéki egyetemek példájára – megalakulóban lévő MEFESZ (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete) szervezői nagygyűlésre hívták az egyetemistákat, más értelmiségieket s a megyei párt- és állami vezetőket a veszprémi Petőfi Színházba. Az ügyvédek közül Szilassy Sándort és Jónás Oszkárt láttam a jelenlévők között. Elsősorban a szegedi és a miskolci egyetemen küldöttei – akik kapcsolatot kerestek a többi egyetemen szervezkedő ifjúsággal – olvasták fel követeléseiket, amelyek hasonlóak voltak az aznapi budapesti tüntetéseken elhangzottakhoz. A pontokba foglalt követelések általában mérsékelték voltak, kerültek

*S. Szabó, elvtársi levél.
Távíratok a Munkahelyi Társaság és Radio 10-ra*

A távirat száma	Felvevőhivatal	Pénztári szám	Szám	Nap	Óra, perc	Hivatalos megjegyzések
4 85	54 VESZPREM/1	3056	3224	1	55	-
68 17	TÁVIRAT		MAGYAR RÁDIO BODI		557	
Vette:	MAGYAR RÁDIO 5-7 BUDAPEST					
Hivataltól	Nap	Óra, perc				Továbbította:
		1600				Munkahelyen
Munkahelyen:						Nap
<p>• UEDVOEZELJUEK NAGY IMRE ELVTAARSAT ELITELJUEK A VERONTAAST GEROE IERNOE RAADIOBESZEDEVEL NEM ERTUENK EGYET KOEVETELJUEK VISSZAHIVAASAAT A STATAARIUM ELTOERLESET ES A KOEZOENSEGES BUENOESOEK KIVETELEVEL MINDENKINEK AMNESZTIAT - VESZPREMI MEFESZ ++ 15556/9</p>						

LD 05—08291. sz. NY. Sorunkváltó — OBS kézzelírt távirat. KIC. 6082 — 1966. V. 1200 10mh. — Állami Nyomda. — 2204/S.

A veszprémi MEFESZ távirata

minden szélsőséges megnyilvánulást, akárcsak a legtöbb felszólaló. Az egyik fiatal felvette az erdélyi magyarság hovatartozásának kérdését, mire egy miskolci küldött igen józanul és mértéktartóan válaszolt. Az egyetemisták – mondta – foglalkoztak az erdélyi kérdéssel, de nem követelik Erdély visszacsatolását, mert úgy gondolják, az újabb igazságtalanságot teremtene, ezúttal a többségben lévő románok számára. Így a Kossuth által elképzelt Duna-konföderációban látják térségünk nemzetiségi problémáinak jövőbeni megoldását. Végül a gyűlésen részt vevő egyetemisták elsöprő többséggel kimondták a MEFESZ helyi szervezetének megalakulását. Éjfél tájt hazamenet barátaimmal együtt abban reménykedtünk, hogy az érezhetően bizonytalanná vált pártvezetés meg fog hátrálni az egész országban kifejezésre jutott kívánságok elől és kénytelen lesz rálépni az égetően szükséges, radikális, de békés reformok útjára.

Felkel a nép

Október 24-én csendes volt a város, a lakosság szinte lélegzet-visszafojtva figyelte a rádiót, hallgatta a Budapestről telefonon vagy személyes hírhozó útján kiszivárgott híreket az előző esti és éjjeli tüntetésekről, a Sztálin-szobor ledöntéséről, a Rádió épülete előtti vérontásról. Gerő Ernő rádióbeszéde, amelyben ellenforradalmi csőcseléknek nevezte a tüntetőket, ügyvéd kollégáimat és hivatali munkatársaim többségét felháborította. A hangulat nyomott volt, többen fegyveres szovjet beavatkozástól tartottak, ami később be is következett.

Ami előző nap még hihetetlennek tűnt, október 25-én Veszprémben is megmozdult a város lakossága. Nem tudom, kik, hogyan kezdeményezték az esti tüntetést, feltehetően a helyi MEFESZ vezetői voltak a szervezők. A Veszprémi Vegyipari Egyetem tanácsa megtiltotta a diákoknak a felvonulást. De akkor már nem sok hatásuk volt az ilyen tilalmaknak. Szájról szájra ment a hír, így értesültem én is, hogy tüntetés készül. Estére több ezren vonultak fel Veszprém utcáin, köztük az egyetemisták nagy része.

A tömeggel vonultam én is – sok fiatal karonfogva haladt, „szabadságot!”, „független Magyarországot!” skandálva – a Vörös Hadsereg tér közepén emelkedő, otromba, szovjet katonai emlékmű felé. Egyszerre felfedeztük egymást Szilassy Sándorral és feleségével, Klárával. Klára látható meglepetéssel üdvözölt. Együtt vonultunk tovább. Ez a nap, ez az óra alapozta meg életre szóló barátságunkat...

Október 26-án délutánra küldöttgyűlést hívtak egybe az egyetemre, a város üzemei, vállalatai, intézményei két-két, megbízólevéllel ellátott képviselőjének részvételével. Ezen Bruszniai Árpád mértéktartóan, bölcsen szólalt fel, s a többség egyetértett vele abban, hogy szükség van a bomlásnak indult állami szervek helyébe lépő új megyei hatalmi testületre. A küldöttek végül egyhangúlag elhatározták a „Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács” felállítását és megválasztották annak huszonhárom tagját. A gyűlés folyamán elköttem azt a meggondolatlanságot – amely még ma is nyomja lelkemet –, hogy másokkal együtt én is ajánlottam Bruszniai Árpád megválasztását, abból az őszinte meggyőződésből, hogy nincs nála alkalmasabb e kényes feladatra. A Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács tagjai még aznap este megtartották első ülésüket a városházán, hogy kezükbe vegyék a megye sorsának intézését.

Tüntetés

Ekkor megszólított Brusznjai Árpád, hogy számít segítségemre a Forradalmi Tanács munkájában. 27-én délelőtt a Tanács elnökének Lóránd Imrét, elnökhelyettesnek Brusznjai Árpádot választotta meg. Brusznjai előterjesztette, szeretné, ha jogi tanácsadóként rendszeresen részt vennék a Tanács munkájában. Javaslataát a jelenlévők is elfogadták. Így kezdődött szoros kapcsolatom a Nemzeti Forradalmi Tanáccsal, amelynek munkájában nyolc napon át reggeltől gyakran késő éjjelig részt vettem.

Első feladatomként egy kiáltvány közzétételét jelölték meg, amellyel a Forradalmi Tanács Veszprém megye lakosságához fordul. A kiáltvány lényeges tartalmát megvitatták a Tanács ülésén, megfogalmazását azonban rám bízta. Brusznjai irányelvként megadta, hogy a kiáltványnak egyrészt kifejezésre kell juttatnia az elmúlt napokban elemi erővel megnyilvánult népakaratot, másrészt békés, minden vérontást kerülő, az alkotmány keretében történő változásokért kell fellépnie. E kettős törekvés jellemzi a Forradalmi Tanács állásfoglalásait is a következő napokban.

Közben Münnich, az új belügyminiszter utasítására fel kellett oszlatni az ÁVH „operatív állományát”. Havasi ÁVH-főnököt kérésére Kiss Gaál Imre százados, a Forradalmi Tanács tagja többedmagával gépkocsin a szentkirályszabadjai repülőtéren berendezett szovjet támaszpontra vitte. A „szovjet elvtársak” ennek azonban nem nagyon örülhettek, egyebek közt azért, mert maguknak is fogytán volt az élelmiszerük (később Brusznjai gondoskodott arról, hogy magyar készletekből kapjanak pótlást). Két nap múltán (29-én) visszaküldték Havasit és társait Veszprémbe, akik jelentkeztek a rendőrségnél, mire Ferenczi László rendőrőrnagy, a Forradalmi Tanács tagja a városban az ÁVH volt vezetőivel szemben

kialakult ellenséges hangulatra tekintettel biztonsági őrizetbe helyezését javasolta. Röviddel később izgatottan jelentek meg a börtönparancsnok küldöttei a Forradalmi Tanács ülésén: a városban máris híre járt, hogy az ávosok a börtönben rejtőzködnek, vagy 50–60 ember tüntet a börtön épülete előtt, az ávosok kiadatását követelik, féltő, hogy bántalmazni, sőt meglincselni akarják őket. Lóránd félbeszakította az ülést, megbízta Brusznnyait, hogy azonnal menjen a helyszínre, kérésére elkísértem. Életem egyik megragadó élménye volt, ahogyan Brusznnyai, mint a jó tanár a diákjait, lecsitította a felindult embereket. „Ne piszkoljuk be nemzeti forradalmunk tisztaságát” – mondta. „A börtönből nem szökhettek meg, és aki bűnös köztük, azt a rendes bíróság fogja felelősségre vonni.” Néhányan a tüntetők közül még ellenkeztek, de Brusznnyai szelíd határozottságával leszerelte őket, s végül az emberek elcsendesedve hazamentek.

Magyar zászló szovjet tankon

Október 31-én negyedszer ült össze a megyei küldöttgyűlés. A Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács a megyei és a városi közigazgatás irányításának átvételével túl volt terhelve munkával. Ezért elhatározták a hatáskörök kettéválasztását, egy külön városi, és külön megyei Forradalmi Tanács felállítását – kevesebb, de megbízható és aktív tagokkal. A gyűlés kezdete előtt valaki bekiabálta: „Mit keresnek itt zsidók?” –, amivel nyilván Lóránd Imrere célzott. Tudtommal a veszprémi forradalom egész ideje alatt ez volt az egyetlen eset, amikor valaki nyilvánosan antiszemita hangot ütött meg. Brusznnyai felháborodottan tiltakozott, s a többség helyeslésével az örök kivezették a bekiabálót. De Lóránd nem vállalta már az újjáalakított Megyei Forradalmi Tanács elnöki tisztét. Lemondását őszintén sajnáltam. Régi, meggyőződéses szociáldemokrata volt, aki az elszenvedett munkaszolgá-

lat kálváriája után is hű maradt elveihez, ezért kizárták az MDP-ből és elvesztette állását a megyei lapnál. Elnökként integráló szerepet töltött be, Brusznnyaival vállvetve dolgozott a forradalmi célok békés, vérontás nélküli megvalósításáért. Lemondása után átvette a megyei lap szerkesztését – amelyet a Tanács megalakulása óta felelős kiadóként jegyzett –, én megmaradtam a Tanács által megbízott összekötőnek, így a következő három napon is egyetértésben dolgoztunk együtt. A forradalom eltiprása után őt is utolérte a bosszúállás gépezete. Bátorságára vall, hogy a Brusznnyi-per vádlottjaként is barátjának vallotta Brusznnyi Árpádot!

Végzetes napok

November 1-jén az újjáalakított Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács Brusznnyi Árpádot, a Veszprém Városi Forradalmi Tanács dr. Jónás Oszkárt választotta meg elnökének. Brusznnyi előző este dr. Horváth Ferenc közigazgatási szakembert javasolta az elnöki tisztre, aki azonban ezt gondolkodási idő után elhárította. Végül Brusznnyi, felelősségérzettől hajtvva nem tehetett mást, mint hogy elfogadta, ideiglenes jelleggel, a tisztséget. Célja az immár a forradalmárok nagy többsége által elismert Nagy Imre-kormány támogatása, a sztrájk beszüntetése, a békés kibontakozás elősegítése a munka felvételével, s a felesleges tüntetések leszerelése volt. Emellett gondot fordított a közbiztonság és a közellátás további biztosítására. Tárgyalt a Magyar Nemzeti Bank veszprémi képviselőjével a megyei és a városi (tanácsi) alkalmazottak illetményeinek kiutalása érdekében. Telefonon két kormánytagnak, Kossa Istvánnak, majd Erdei Ferencnek is beszámolt a veszprémi helyzetről. Megbeszélésükről úgy tájékoztatt bennünket, hogy mindketten jóváhagyták a Forradalmi Tanács működését, helyeselték politikáját és kérték Brusznnyait ennek az eddigi szellemben történő folytatására.

Napközben vészjósló hírek jöttek orosz csapatmozdulatokról, majd a Szabad Kossuth Rádió esti adásából megtudtuk, hogy Nagy Imre az ENSZ-hez fordult és kinyilvánította Magyarország semlegességét. A Tanács többsége örömmel fogadta a hírt, én rosszat sejtettem.

Másnap, november 2-án Brusznnyi Budapestre készült, de előtte még fogadta Pap Jánost, az újonnan megalakult Magyar Szocialista Munkáspárt Veszprém megyei titkárát és Stefán László volt DISZ-titkárát, akiket Meskó Gábor egyetemi oktató, a Tanács elnökhelyettese vezetett be Brusznnyaihoz. Pap János Brusznnyi intézkedését kérte, hogy a megszűnt MDP és ifjúsági szervezete, a DISZ dolgozói hozzájussanak fizetésükhöz, mert a volt MDP bankszámláinak befagyasztása miatt nem tudták kifizetni a bért. Brusznnyi dr. Horváth Ferencet bízta meg az intézkedéssel, a bérjegyzékek eljuttatása ellenében. Tudom, hogy Pap János korábban már járt a Forradalmi Tanácsnál, hogy bejelentse az MSZMP megalakulását és a Tanács védelmét kérje (amit Pap később letagadott a Brusznnyi-per tárgyalása során). Brusznnyi mindkét esetben korrektül viselkedett vele szemben, és november 2-án elrendelte a volt MDP épületének és vagyonának őrzését.

Budapesten Brusznnyi Maléter Pál honvédelmi minisztert akarta felkeresni, de csak Kána Lőrinc vezérőrnaggyal, a Honvédelmi Minisztérium forradalmi bizottságának elnökével tudott beszélni. Utasítást várt, hogy felfegyverezhetik-e a nemzetőrséget Veszprémben, amit a Forradalmi Tanács mindaddig – emberéletekért felelősséget érezve – ellenezett, de amit sokan követelnek. Kána azt felelte, miniszteri rendeletre fel kell fegyverezni a nemzetőröket. Viszont amikor Brusznnyi kérte, adjon erre utasítást a veszprémi honvédségnek, Kána kitért ez elől, mondván, elég, ha Brusznnyi továbbítja az ő szóbeli parancsát. (Később nyilvánvalóvá vált Kána csalárdsága, aki a perben letagadta szavait, maga kibújt a felelősség-

Egyetemisták rádiója. Bemondó:
Kampós Edit vegyészhallgató

revonás alól, és hagyta Brusznynai száradni a legsúlyosabb vádat, a fegyverek kiosztását.) Mire Brusznynai visszaérkezett Veszprémbe, egyes honvédtisztek már kiosztották a fellelhető fegyvereket.

Aznap délután találkoztam Szilassy Sándorral, aki hozzám hasonlóan, igen pesszimistán ítélte meg a helyzetet. Egyetértettünk abban, hogy a szovjetek fegyverrel készülnek leverni a forradalmat, páncélos csapataik beözönlése az országba erre mutat. Ezt nyilván Nagy Imre és kormánya is így látja, ezért a kétségbeesett próbálkozás, a semlegesség kinyilvánításával az utolsó pillanatban elhárítani a tragédiát. A fölényes túlerővel szemben a gyengén felfegyverzett, csak részben megbízható honvédség és a lelkes, de tapasztalatlan fiatal nemzetőrök ellenállása kilátástalan. Sándor mindenben osztotta nézetemet, közölte, hogy családjával együtt Nyugatra menekül, ha az oroszok támadnak, és ezt ajánlotta nekem is.

Azok az elemzések – mint pl. *Kopácsy Sándoré** –, amelyek szerint Nagy Imre túl messze ment el a Varsói Szerződésből való kilépés és az „örökös semlegesség” bejelentésével, véleményem szerint összekeverik az okot az okozattal. Nagy Imre jól ismerte a Szovjetuniót, ahol élete nagy részét töltötte, mindjárt az első jelekből megértette, hogy az október 30-i nyilatkozathoz képest hirtelen irányváltás történt a Kremlben. *Ezután* tette meg kétségbeesett lépéseit, amelyekkel fel akarta rázni a világ közvéleményét és egyszer s mindenkorra kinyilvánítani, hogy a magyar nép szabad, független államban kíván élni.

A veszprémi szabad sajtó *november 3-i*, utolsó számában, mely még a lakosság kezébe került, két fontos felhívást olvashattunk:

„A Veszprém megyei Forradalmi Tanács felhívja a megye valamennyi munkását, parasztját és értelmiségi dolgozóját, hogy a nemzetőrség, polgárőrség kivételével a sztrájkot szüntesse be és foglalja el munkahelyét”.

„Megalakult a veszprémi Helyőrségi Katonai Tanács... amelynek jelenleg fő feladata a lakosság felfegyverzésével, a nemzetőrség szervezésével kapcsolatos teendők ellátása... A nemzetőrnek jelentkezők a forradalmi szervek javaslatával keressék fel a Helyőrségi Katonai Tanácsot Bajcsy-Zsilinszky út 24. szám alatt...”

Eközben a Forradalmi Tanácsnál Brusznynai Árpád tisztán látta a fegyveres harc kilátástalanságát. Nagysága abban is megmutatkozott, hogy nem ingott meg, folytatta a küzdelmet, amit vállalt, noha számolt a bukással. Korábban mindent elkövetett a céltalan vérontás megakadályozására, ma már nem tehetett semmit: az egyetemisták, de az idősebbek közül is egyre többen jelentkeztek a nemzetőrségbe, és a honvédelmi miniszteri utasításnak megfelelően megkapták fegyvereiket...

* *Kádár János és kora, Budapest 2001, idézi Sebő József, Moira. Brusznynai Árpád élete és kora. Kairosz Kiadó, 2002, 157–158 o.*

Kitelepülés Balatonfüredre, balról Peremartoni Krisztina

Életemnek egyik legszebb, embert formáló szakasza volt a forradalom tíz napja, s ebben döntő volt a Brusznjai Árpáddal való együttműködés, a naponkénti eszmecsere. Szilárd jelleme, minden szélsőségtől mentes, józan ítélete, keresztény és humanista életfelfogása nagy hatással volt rám, vezetését meggyőződéssel követtem.

Epilógus

1957. szeptember második felétől már Svájcban éltem, menekültként. 1958 januárjában édesapámtól – a még otthon megbeszélte rejtjeles írással – levelet kaptam. Amikor megfejtettem, remegett kezemben a papír, nem akartam elhinni a borzasztó üzenetet: „Veszprémi barátodat felakasztották”. Nem, ez nem lehet igaz, ilyen elvetemültségre mégsem lehetnek képesek! – gondoltam. A Brusznjai-perről szóló hírek lassanként eljutottak hozzám Svájcba, megtudtam azt is, hogy elsőfokú ítélete életfogytiglani börtönre szült, és csak másodfokon ítélték halálra, miután az ügyész súlyosbításért fellebbezett.

A legmegdöbbentőbb, és még a kádári bosszúhadjáratban is kirívó volt Pap János, az újjáalakult MSZMP Veszprém megyei bizottsága nagyhatalmú titkárának gyalázatos szerepe a Brusznjai elleni justizmordban, amelyről Kahler Frigyes alapos munkájából* értesültem. Pap János a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez intézett levelében „a megye kommunistái, becsületes dolgozói” nevében az első fokon kiszabott életfogytig tartó börtön helyett a „legsúlyosabb ítéletet” követelte Brusznjaira. Talán el kellett örökre hallgattatni a tanút, aki előtt Pap János meghunyászkodott, és támogatásáról biztosította a Forradalmi Tanácsot előbb az MDP, majd az MSZMP nevében? Amikor meghallottam, hogy Pap 1994-ben szolgálati pisztolyával lelőtte feleségét, majd végzett magával is, nem tudtam másra gondolni, mint hogy „Isten nem ver bottal”.

Brusznjai Árpád pedig életével, emberi nagyságával ma is példát mutat a fiataloknak. Az utókor hálával és tisztelettel őrzi emlékét.

Szöllősy Pál

* *A Brusznjai-per: Emberi sorsok a politikai megtorlás idején. Második kiadás, Kairosz Kiadó, 2001. – A könyvet Brusznjai Árpád özvegye a következő ajánlással adta nekem ajándékba: Keresztényi kötelességünk, hogy megbocsássunk! Kötelességünk az is, hogy ne felejtsünk! Szeretettel Brusznjai Árpádné, Vác, 2001. nov. 4.*

Bruszniai Árpád emlékezete

Önök most, immár évről évre ismétlődő, nemes gesztusként, azért gyűltek össze, hogy egy mártír emlékének adózzanak, ünnephez illő módon, Mozart-misével, melynek elhangzása után az én tisztem annyi, hogy tanú legyek: az egykori személyes ismeretség alapján szóljak Bruszniai Árpádról, s így – legalább néhány rövid percre – megpróbáljam Őt az élmény közvetlenségével Önök elé idézni.

Hogyan ismerkedtem meg Bruszniai Árpáddal? Nos, első találkozásunkra keservesen sorsfordító években, 1947-ben vagy 1948-ban került sor, amikor a második világháború után kialakuló demokratikus rendet a Rákosi irányította nyílt párt-diktatúra váltotta fel, amikor tehát – Vörösmartyval szólván – ugyancsak „megnehezült az idők viharos járása” a haza fölött. Ő épphogy befejezte, magam épphogy elkezdtem tanulmányaimat az akkor még Pázmány Péter, utóbb Eötvös Loránd Tudományegyetemen, de mindketten görög-latin szakosok voltunk, Neki, mint frissiben kinevezett könyvtárosnak és demonstrátornak, munkahelye lett a görög tanszék szemináriumi szobája, én meg az óráközi szünetekben szerettem ott időzni – ez szükségképpen hozta magával, hogy néhány éven keresztül szinte naponta találkozunk. Szorosabb kapcsolatot azonban más teremtett köztünk: az, hogy mindketten az Eötvös Kollégium tagjai voltunk, és – ami a legfontosabb volt –, hogy az élet és a világ dolgairól (a napi politikát is beleértve) nagyjából hasonlóképpen gondolkodtunk. Úgy is mondhatnám: egyikünk sem vált az újonnan szerveződő diktatórikus hatalom elvtelen kiszolgálójává. Így aztán kis idő múltán nem az egyetemen találkoztunk csupán, hanem az egyetem falain kívül is, szűkebb és intimebb baráti összejöveteleken, amelyeken egymás iránti teljes bizalommal, nyugodtan és őszintén beszélgethettünk bármiről – mert a bölcsészkar nagy nyüzsgésében a véleménynyilvánítást, mi több, az elejtett megjegyzéseket is, hovatovább rosszindulatú fülek vigyázták. Ilyen bensőséges összejöveteleken lett Ő számomra „Bruszniai tanár úr”-ból egyszerűen „Árpád”, akit a későbbiekben nem egyszer egyedül és invitálás nélkül is felkereshettem, olykor valamilyen talányos görög vagy latin szöveget megvitatandó, másszor csupán azért, hogy közös kikapcsolódásul lebonyolíthassunk néhány viharos, kötözködésekkel és baráti tréfálgatással bőven kísért sakk-játszmát. (Mellesleg: nemcsak szeretett, tudott is sakkozni; én többnyire örülhettem, ha egy remít nagy nehezen kiharcolok.)

„Baráti tréfálgatás?” – kérdezhetnék. Miközben az egyetemen különféle ürüggyekkel tanárokat menesztenek és hallgatókat dobtak ki? Miközben már jártak éjszaka a fekete autók, hogy rosszarcú, bőrkabátos legénységük hajnaltájt összeszedhesse – hivatalos szóhasználatlálva – a „nép ellenségei”-t? S amikor a kormányzati sikerpropaganda ellenére az egész ország bizonytalanságban és félelemben élt, amikor mindannyian szegények voltunk és – a korabeli fényképek és filmek tanúsítják – nyüzsgött-soványak? Első hallásra talán különös, hogy ilyen körülmények között sem veszett ki belőlünk a humor és a jókedv; de akkor-tájt alighanem az el nem felejtett nevetés jelentette a szellemi immunrendszerünket védel-

mező legfőbb vitamint. Árpád számára is – hadd említsem Őt mostantól fogva így, a keresztnevéen, ahogyan gondolatban, Rá emlékezve mindig neveztem.

De ne maradjak a pusztá elvontságoknál. Emlékszem, valamikor 1949 elején lehetett, „pártunk és kormányunk” (ezzel a kifejezéssel kezdődött a Rákosi-korban minden rendelet vagy utasítás) felszólította az ifjúsági szervezeteket, hogy haladéktalanul tisztítsák meg soraikat az – úgymond – „oda alattomosan beférkőzött” a „reakciós gondolkodású” azaz „ellenséges” elemektől. A latin és a görög szak ifjúsági alapszervezetének ülésén, a tárgysorozatról mit sem sejtve, magam is jelen voltam, s hamarosan tudomásul kellett vennem, hogy többedmagammal együtt, ma már legfeljebb rossz viccnek minősíthető indoklás kíséretében, Árpádot is ünnepélyesen kizárták a szervezetből. A gyűlés befejeztével természetesen tudomására hoztam a döntést. „Zseniális intézkedés volt, kollégám” – mondta a hír hallatán Árpád, bujkáló mosollyal a szemében, Eötvös-kollégista szokás szerint tegezés helyett magázásra váltva, „igazán zseniális. Ezzel az erővel akár a Magyar Nők Demokratikus Szervezetéből is kizárhattak volna: annak ugyanis éppúgy nem vagyok tagja, mint emennek.”

A humor védőpajzsát használta Árpád akkor is, amikor – nem tudom milyen úton-módon – kezébe került a káderlapja, vagyis az a hírhedt és 1956-ig szigorúan titkos, időről időre módosított feljegyzés, mely minden felnőtt magyar állampolgárról akart – elsősorban politikai szempontból – képet adni, s amely egy, az érdekelttől nem ismert és nem is fellebbezhető, bár sokszor pletykákon vagy rosszindulatú vélelmeken alapuló jellemzés alapján emberek sorsát határozhatta meg. A mindig egyenes és szókimondó Árpád esetében, mondanom sem kell, nem a szocialista rend és a Magyar Népköztársaság iránti töretlen elkötelezettséget hangsúlyozta a káderlap, s pozitívumként legfeljebb vitathatatlan tudását és tehetségét ismerte el. Az akkori perspektívákat tekintve korántsem volt valami szívderítő olvasmány. Árpád azonban nem lemondó kézlegyintéssel fejezte be az olvasást. „Azért mégiscsak intelligens írásmű” – mondta. „Nézd meg, méltatásomat versben kezdik” – mutatott a papírra. A kezdő mondat ugyanis így hangzott:

„Csendőr volt az apja Brusznjai Árpádnak”.

És való igaz, az elítélőnek szánt mondat szabályos felező tizenkettes, hat meg hat szótag, középen ott a sormetszet, hibátlanul.

A folytatás a káderlapnak megfelelően alakult: Árpádnak rövidesen távoznia kellett az egyetemről. Családunknál lakott a Bocskai úton. Hamarosan munka után nézett. És vajon mit tehet egy klasszika-filológus, ha elbocsátják? Több lehetőség esszébe juthat az embernek, de az biztosan nem, hogy kántori feladatokat vállal – márpedig Árpád, gunyoros fricska az egyetem akkori fura urainak, ezt tette, s előbb Mendén, utóbb már Vácott, a püspöki székesegyházban orgonált-énekelt. Tehette, mert meglepően jól zongorázott és szép, erős baritonhangja volt: ha zeneszerszámhoz jutott és egy kis közönsége akadt, szívesen nyúlt a billentyűkhöz és különösebb unszolás nélkül is hajlandó volt énekelni, slágert, népdalt vagy operaáriát akár, ahogy éppen a hallgatóság igényelte vagy a hangulat diktálta. És voltak kedvencei: bennem a mai napig, dallammal és szöveggel együtt megőrződött az egyik, egy drámai hangvételű Beethoven-dal: „A sírban, a néma sírban, hagyj ott pihenni majd...”

Árpád Vácott alapított családot, s mert nem zenei, hanem tanári pályára készült, innen költözött a neki gimnáziumi állást kínáló Veszprémbe. Ezekben az években kapcsolatunk meglazult, már azért is, mert nekem meg néhány évig az ország keleti felén juttatott munkát az a bizonyos, Vele kapcsolatban már emlegetett káderlap, pontosabban annak egy somás bejegyzése, miszerint „csak vidéki általános iskolában” taníthatok. Ritkán láttuk tehát egymást, de leveleiből, s ha máshonnan, hát közös barátainktól és Budapestre került tanítványaitól azért tudtam, hogy a tanítás mellett továbbra is szoros kapcsolatban maradt a zenével, s hogy 1956 októberének előestéjén többször felszólalt a veszprémi gyűléseken.

Aztán jött a forradalom, jöttek az oroszok, jött a megtorlás, és kezdetét vette Árpád életének utolsó felvonása. A leginkább és legtöbbször ismert, tudós monográfusaitól a leg részletesebben kikutatott és bemutatott szűk két esztendő. Magam új és eddig ismeretlen adatokkal nem szolgálhatok ugyan, de van két olyan emlékem, amelyeket eddig csak szűk körben mondtam el, nagy nyilvánosság előtt soha. Hadd tegyem meg ezt most, Veszprém-ben, az emlékének áldozók, vagyis a legilletékesebbek előtt.

1956 novemberének utolsó, vagy december első napjaiban történt. Este tíz óra felé csöngettek. „Ilyen későn és bejelentés nélkül?” – morfondíroztam. „Ugyan, ki lehet az?” Az ajtónál Árpád állt. „Kollégám, most érkezem Debrecenből – mondta –, Veszprém felé az utolsó vonat is elment, némi ételen és italon kívül éjjeli szállást kérnék.” Az arcán láttam, hogy nem tréfál, valami nagyon komoly ok vezette hozzám. Beengedtem, s mialatt evett és ivott, elmesélte, hogy – mint a veszprémi forradalmi bizottság elnökét – elfogták és többedmagával egy kárpátaljai internálótáborba akarták szállítani, de csak Debrecenig jutottak, onnan váratlanul szabadon engedték őket. (Később derült ki, hogy az internálásokat a nemzetközi felháborodás hatására leállították az oroszok); aztán kérdésemre röviden beszámolt a forradalom veszprémi eseményeiről és ezekben játszott szerepéről is. Ezenközben tettem fel a kérdést, vajon nem jutott-e eszébe – mint oly sokaknak – a külföldön keresendő menedék és biztonság. Válaszát nem lehet elfelejtenem. Szinte szó szerint tudom idézni ma is: „Mehettem volna, kollégám, persze, akár a megyei pártbizottság autójával, ha nagyon akarom. De miért mentem volna? Mialatt a forradalmi bizottság elnöke voltam, Veszprém-ben lövés nem dördült el, a haja szála nem görbült meg senkinek, rend volt és nyugalom. Az én lelkiismeretem tiszta.” És a szavai, a hangsúlyai, az arckifejezése hitelesítették, hogy az igazat, csak a tiszta igazat mondja. Másnap így, talán nem minden nyugtalanság nélkül, de tiszta lelkiismerettel tért vissza Veszprémbe, a családjához, a munkájához.

Nem telt bele sok idő, hogy kiderüljön: a tiszta lelkiismeret nem elég. Árpád tanácsosabbnak látta visszaköltözni Vácra. A hatalmat újra megkaparintó diktatúra azonban ott is nyomára talált, időről időre beidéztek és kihallgatták, csak éppen letartóztatási parancsot nem adtak ki ellene. Akkor, 1957 tavaszán találkoztam Vele utoljára. Emlékszem, verőfényes délután volt, a Bajcsy-Zsilinszky úton sétáltunk a Nyugati pályaudvar felé. Beszámolt magáról, feleségéről és leányáról, felőlem és a munkámról érdeklődött, s mellesleg kitért a váci ÁVH-nál tett kényszerű látogatásairól is. Rossz előérzetektől szemlátomást nem szabadon, de enyhén ironizálva beszélt, megint szinte szó szerint idézhetem: „Tudja, kollé-

gám, nem túlságosan kellemes érzés ott állni a pökhendi kihallgató tiszt előtt, és nem tudni, hogy a háta mögé állított pribék mikor mit csinál az emberrel.” Utolsó képem Róla, Árpádról, Bruszniai tanár úrról, hogy a Vác felé nekilóduló vonat ablakából kihajolva integet felém.

És már csak a végső eseménysor van hátra, a letartóztatás, a két ítélet. Amikor elterjedt a hír, hogy bitó vár rá, felesége kérésére tiltakozó aláírásokat kezdtünk gyűjteni. Ezért és más mondvacsinált ürüggyel engem eltávolítottak az egyetemről... Ő pedig hiába kért kegyelmet – nem folytatom, mindannyian tudjuk. Mikor a végső stáció felé haladt, szavahihető tanúk állítják, meg nem bicsakló hangon a Himnuszt énekelte. Ha élne – és élhetne még! – a magyar klasszika-filológia egyik elismert tekintélyeként tisztelhetnék, Neki azonban a mártíromság adatott, s vele az, hogy ne csak egyedül Veszprém, hanem az egész nemzet számára példaképpé magasodjék. Bátorságban, emberségben, igaz magyarságban. A mi tisztünk, valamennyiünk tiszte azon örködni, hogy emlékéen erőt ne vehessen a feledés.

Szepessy Tibor

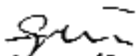
Elhangzott 2006. január 14-én a Veszprémi Egyetem aulájában tartott megemlékezésen. Bruszniai Árpádot posztumusz Magyar Örökség Díjjal tüntették ki június 24-én az MTA dísztermében, laudációt mondott Imre Frigyesné, a mártír emlékéet ápoló veszprémi alapítvány elnöke.

Több kérdésben átvették az Elnöki Tanács jogkörét. Hozzáfogtak egészen magyarázat nélkül a régi közigazgatás megszerkesztéséhez. A kommunizációval, kb. 170 volt letartóztatva/ a párt anyagi értékeinek kiszáradásával lényegében szétverték a pártot is. Hatalmuk szilárdítása érdekében többszer fegyvert kiosztottak és elkészítették a védelmi tervet, megszerkesztették a szovjet olvtárca elleni ellenállást. Ennek következményeként felelősek kb. 250 ember haláláért, felelősek óriási értékek elpusztulásáért, egyéb anyagi károkért.

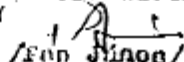
Mindenek és több más súlyos ellenforradalmi bűncselekmény a tárgyalás során bizonyítást nyert. A megye kommunistái, becsületlen dolgozói – a népi demokratikus államrend megdöntéséért küzdő vezető csoport jutszó ellenforradalmárok felelősségrovonásánál – a leg súlyosabb ítéletet varták nem pedig a törvényes büntetési tételt minimumát.

Kérjük a Legfelsőbb Biróságot, hogy az ügyben – mely fellebbezés előtt áll – a törvényes intézkedések megfelelő komoly ítéletet hozzon.

V e s z p r é m , 1957. november 2.-

/Cséger Róla/
M. adn. főfelügyelő.

Elvtársi üdvözléssel:

/Pap János/
M. titkár.

Szemelvény Pap János hírhedt leveléből

Brusznai Árpád

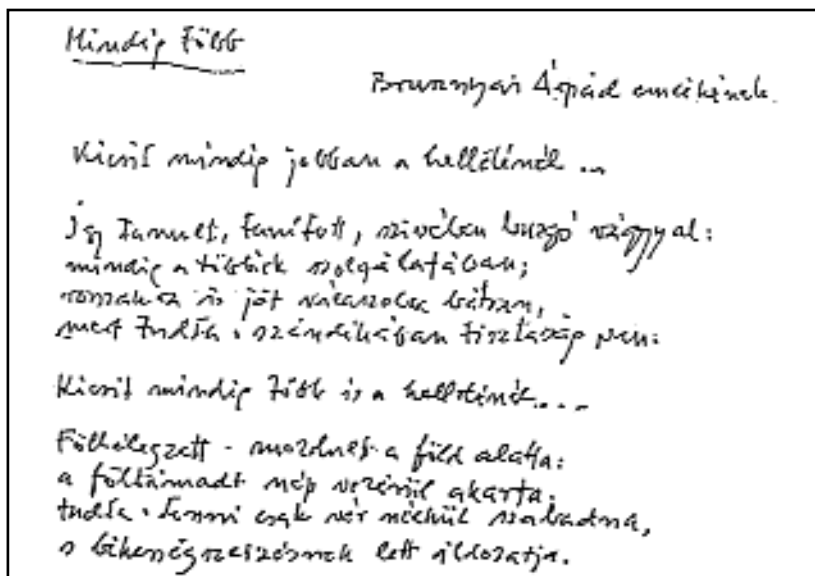
Botár Attila

Mélosz néma

(Brusznai Árpád emlékére)

a folyó mellett eltöltött gyerekkor
a tenger mondatával bíbelődik
vörös kövek zabálták fel nyomát

Mélosz néma. Hallgat az Iliász.

Részlet Keresztury Dezső verséből
(megjelent az Új Horizont legelső számában, 1990-ben)

1989-ben eltávolítják Lenin szobrát

Melocco Miklós emlékműterve a Megyeház térre

Ahogy világosodik a múlt...

Melocco Miklós gondolataiból

A mártírok emléke közkincs, közös megemlékezést hív életre. Veszprémben Brusznjai Árpád mártírhalála, 1956 eleven emléke, a megrendülés és harag hívja életre az emlékművet, amelynek alapkövét az 50. évfordulón helyezzük el.

Ahogy közeledik október 23-a, úgy erősödik a harag és a fájdalom. '56 emléke ötvenéves, a mártírok mind öregebbek a forradalomnál. Még Mansfeld Péter is, 16 évvel. Ez magyarázza az emlékművek örök késlekedését. Ez is, más is. Meg kell, hogy nőjön a fájdalom, az emlék ereje elviselhetetlenné, tovább már nem halaszthatóvá.

Fájdalommal motyogunk és beszélünk közös emlékeinkről. Hosszú évtizedekig nő ez a fájdalmas emlékezés, és mondjuk, mondogatjuk: ennyi és ennyi éves lenne, ha élne.

Minden forradalom fiatal, de ha '56-ról beszélünk, nekünk van a legöregebb forradalmunk. „Ugye szépek a vén virágok?”

Amikor a veszprémi '56-os emlékmű legelőször szóba került, Brusznjai Árpádról beszélünk. Aki, mint én, nem veszprémi, azt ezek az emlékezések szégyennel is eltöltik. Mert amikor Mansfeld Péter emlékművét készítem, tervezem, Tóth Ilonkának, Obersovszky Gyulának is legalább síremléket kell állítanom, vagy Kmetz Mihálynak, akit kétszer lőttek föbe...

Nem. Nem lehet győzni ennyi mártírt, ennyi hősi halottat.

Ahogy világosodik a múlt, úgy nő az adósságunk, úgy tartozunk egyre több halottnak egyre több fájdalommal. (Boldog XIX. század a maga 13 aradi vértanújával. Persze 15 volt. Csak azért ennyi, mert a halálos színjáték dramaturgiája ennyit emelt fel a fénybe.)

Nagy Imréék újratemetésén éreztem, hogy az utókorban kényszerűségből kialakul a mártírarisztokrácia.

A múltunk olyan, mint az ismeretlen katona sírja. Igen a múltunk és fájdalmunk megismerhetetlenül nagy és sok.

Így kezdődött a gondolkodás a közös emlékezetben a veszprémi '56-os emlékműről.

Makett az emlékműről

Hogyan maradtam ki a forradalomból?

A Magyar Ásványolaj és Földgázkísérleti Intézet (MÁFKI) 1951 őszén költözött a Budapesti Műszaki Egyetemről Veszprémbe. Vele együtt jöttem én is, mint frissen végzett vegyészmérnök.

1956. október 14-én öten indultunk a MÁFKI-ból hivatalos kiküldetésben szakmai tapasztalatcserére a Német Demokratikus Köztársaságba (NDK).

Nem kis izgalommal készültem erre az útra, hiszen a háború után ez volt a második külföldi utazásom (az első – feleségemmel Bernadettel együtt turistaként – 1956 nyarán Erdélybe és a román tengerpartra vezetett), ráadásul az NDK annak idején egy kicsit „nyugati” országnak számított, mert még nem volt meg a berlini fal. Emiatt egyrészt az NDK igyekezett polgárainak egy kicsit jobban kedvezni, mert igen könnyű volt lelépni az NSZK-ba, másrészt meg lelkesített az a gondolat is, hogy átmehetek Nyugat-Berlinbe és legalább egy kicsit megnézhetem azt a másik, tiltott világot.

Vonatunk este indult Budapestről. Az étkezőkocsiban vacsorázva persze politizáltunk, úgy éreztük, hogy megindult egy jóirányú fejlődés, kis lépésekkel ugyan, de majd csak kialakul egy normálisabb világ Magyarországon.

Az NDK-ban a tervek szerint folyt a hivatalos programunk. Jártunk Berlinben is, ahol beültünk az S-Bahn járatába és átutaztunk Nyugat-Berlinbe. Az utolsó kelet-berlini állomáson a hangszóró mindig bementa, hogy „Der Zug verlässt den Demokratischen Sektor!” („a vonat elhagyja a demokratikus övezetet!”). Sokszor egy civilruhás titkosrendőr is végigment a kocsiban és megnézte magának azokat, akik ülve maradtak. Ilyenkor kellett teljesen közömbösnek látszani, mint aki minden nap megteszi ezt az utat (sokan laktak és dolgoztak akkoriban még más-más szektorban), mert az izgatottan viselkedőket, különösen a fiatalokat ilyenkor leszállíthatták és igazoltathatták. Elvben nekünk sem lett volna szabad átmennünk a nyugati szektorba.

Október 24-én társunknak, Berty Jóskának, aki abban a tanévben a merseburgi egyetemen volt vendégelőadó, reggel nyolctól tízig órája volt. Kocsival mentünk érte. Egyszer csak Jóska láthatóan igen izgatottan jön kifelé, odaszalad hozzánk és feldúltan mondja: „Magyarország kitört a forradalom! Harcok folynak Budapesten!”

Az első reakciónk természetesen a megdöbbenés, a második pedig – erre jól emlékszem – az elkeseredés volt. Mindannyian úgy éreztük, elrontottuk a békésen, jó irányba haladó fejlődést, ebből – az oroszok által megszállt országban – csak tragédia lehet. Sajnos, ez az első reakciónk volt a reális, bár a következő napokban, amikor egymás után érkeztek a hírek a váratlanul kedvező fordulatokról, természetesen minket is elkapott a lelkesedés.

Nyugodt, szakmai munkáról ezek után nem lehetett szó. Csak az érdekelt bennünket, hogy mi újság van odahaza, tudunk-e kapcsolatot teremteni az otthoniakkal. Nem emlék-

szem már, hogy tulajdonképpen melyik nap akartunk az eredeti tervek szerint hazaindulni, csak annyit tudok, hogy nemsokára (Kelet) Berlinbe utaztunk és jelentkeztünk a magyar követségen. Két fontos okunk is volt erre: egyrészt itt reméltünk hírekhez, információkhoz jutni (az NDK-sajtóban és -rádióban természetesen egyetlen szó sem esett a magyarországi eseményekről), másrészt kezdett elfogyni a pénzünk és máshonnan aligha kaphattunk támogatást. Az ugyanis hamar kiderült, hogy egyhamar nem tudunk hazautazni, mert a vonatok csak a magyar határig közlekednek, ott a csehszlovák hatóságok megállítják.

A követségen felszabadult hangulat uralkodott. Nem mi voltunk az egyetlen társaság, aki szorult helyzetbe keveredett. Voltak közöttünk olyanok, akik a Keleti pályaudvarról október 23-án este induló vonattal jöttek el Budapestről, akkor, amikor már hallották a Rádió épülete felől a puskaropogást. A követségtől szerencsére kaptunk annyi pénzt, hogy fizetni tudtuk berlini szállásunkat (magánlakásoknál) és ennyivalóra is tellett.

A követségről fel tudtam hívni apámat Budapesten, akitől megtudtam, hogy mindenki jól van a családban, beleértve Bernadettet is a két kicsi gyerekünkkel. Ez megnyugtató, mert azok a hírek, amelyeket a nyugat-berlini fényújságon olvastunk, mindig igen felzaklattak minket. Mértéktelenül eltúlozták a történeteket, egyik nap pl. azt láttuk méteres betűkkel kiírva, hogy „50.000 Tote in Budapest!” (50.000 halott Budapesten!). Ennyit a bulvársajtó etikájáról. Szinvonalas, megbízható lapokat nem tudtunk venni, mert nagyon kellett takarékoskodnunk.

A legnagyobb gondunk az volt, hogy miképpen tudnánk hazajutni. Arra nem mertünk vállalkozni, amire Polinszky Károly, a Veszprémi Vegyipari Egyetem akkori rektora, aki szintén az NDK-ban járt hivatalos ügyben. Polinszky október utolsó napjainak egyikén, amikor otthon látványosan kezdett normalizálódni a helyzet, nekiindult vonattal, mondván, addig rostokol a határon, amíg gyalog át nem engedik, Magyarországon meg majd csak elboldogul valahogy. (Sikerült is átvergődnie a határon és jóval előbb hazajutott, mint mi.)

November legelején érkezett a hír a követségre, hogy november 4-én hazaindul Bécsből a Deák Ferenc nevű dunai sétahajó, amelyik kintrekedt a forradalom miatt. (Érdekes volna tudni, hogy vajon kik voltak azok a kivételezettek, akik ezzel a hajóval Bécsbe kirándulhattak '56-ban!) Ha ezt elérjük, eljuthatunk vele Pestre! Igen ám, de útlevelünk csak az ún. kis szocialista országokra szólt (még a Szovjetunióra sem), Ausztriába meg pláne nem volt érvényes. A szocialistának és demokratikusnak nevezett korlátolt bürokrácia idején ez áthághatatlan akadály lett volna, de mivel néhány napja már győzött a forradalom, a követség igen rugalmasan állt a kérdéshez: nincs semmi probléma, mi kiterjesztjük az érvényességet! Tintával beírták az útlevelünkbe, hogy „Ce passeport est valable pour l’Austrie aussi” (ez az útlevél Ausztriára is érvényes), tettek rá pecsétet és ezzel el volt intézve az ügy. Pontosabban csak az egyik része, hiszen akkoriban osztrák vízumra is szükségünk volt. Átmentünk Nyugat-Berlinbe az osztrák konzulátusra, ahol igen nagy szeretettel fogadtak bennünket és azon nyomban beütötték az osztrák vízumot. Tehát fel a vonatra és irány Bécs!

Hárman indultunk útnak: Berty Jóska, Oltay Ernő és én. Előbb Prágába utaztunk, ahol átszálltunk a bécsi vonatra és 3-án este értünk a csehszlovák-osztrák határra. Nem sokan

utaztak ezen a vonaton, mind osztrákok voltak. Feltűnt magyar mivoltunk, a derék osztrák polgárok szemében így amolyan „hősök” lettünk, akik most utaznak haza, hogy harcoljanak a hazájukért (az egyik hölgy fogalmazott így).

Bécsben, a pályaudvaron kellemetlen csalódás ért bennünket, mert nem váltották be a keletnémet márkánkat. Hiába érveltünk, hogy Nyugat-Berlinben ezt megtették, itt az NDK márka már nem számított igazi pénznek. Természetesen forintjainkon is csak szánalmasan mosolyogtak.

Ott álltunk egy fillér nélkül. Mit volt mit tenni, nekiindultunk az éjszakában bőröndjeinkkel gyalog, a villamossíneket követve, hogy eljussunk a hajókikötőbe, ahol a Deák Ferenc várakozott. Elég hosszú „séta” volt, de a hajón szerencsére még voltak üres kabinok. Azzal a boldog érzéssel fekhettünk le aludni, hogy másnap reggel indulunk haza, a szabad Magyarországra!

Másnap, november 4-én, már reggel hat óra körül hallottuk, ahogy az osztrák határőrök és vámtisztek sorra járvák a kabinokat, hogy kezeljék az útleveleket, de egyszerre csak csend lett – nem értettük mi történt? Berohant hozzánk Oltay Ernő és izgatottan újságot: „Az oroszok ezer tankkal megtámadták Budapestet! Egyelőre nem indulunk el.” A teljes kétségbeesés lett úrrá rajtunk.

Elkezdődött kilenc napos, aggodalmakkal teli bécsi várakozásunk. Az osztrákok szerencsére azonnal felismerték a hajón tartózkodók kiszolgáltatott helyzetét, így kaptunk a Vöröskeresztől enni és fázunk sem kellett, mert fűtötték a hajót. Budapesttel nem lehetett kapcsolatba lépni, a telefonok nem működtek. Tehetetlen volt a magyar követség is.

A barátságatlanul hűvös, szeles, esős időben gyalogoltunk a bécsi utcákon telve izgalmal. Berty Jóskának eszébe jutott egyik Bécsben élő nagynénije, akitől kaptunk fejésként 100 Schillinget kölcsön. Később sokat töprengtem, hogyan is tudnám megadni tartozásomat, de kapcsolatot teremteni nem tudtam vele, 100 Schillinghez pedig különben sem lehetett Magyarországon hozzájutni az '56-ot követő években. Szerencsére Berty Jóska, aki '57-ben kimenekült – ahogy akkor mondták „disszidált” – Amerikába, megadta onnan mindhármunk tartozását.

Az újságokból még a ténylegesnél is sokkal tragikusabb képet kaptunk az otthoni helyzetről. Hazaindulásunk előtt mindhárman élelmiszereket vásároltunk a megmaradt Schillingjeinken, én pl. lisztet és cukrot. Azt hittük, hogy otthon nincs mit enni.

Egyik nap az utcán magyar szó ütötte meg a fülemet. Egy fiatalasszony mesélte nagy vidáman, hogy most jöttek át a határon. Turistáknak néztek ki, nem menekülteknek. Ezekben az első napokban a zöld határ átlépése inkább csak kirándulás lehetett, de jöhettek akár vonattal is.

Napról napra nyilvánvalóbbá vált, hogy otthon vége a szép forradalmi álomnak, a „helyzet normalizálódik”. Az osztrákoknak is egyre inkább terhükre lettünk, hiszen még csak menekültek sem voltunk, mert az újra kommunistává lett Magyarországra akartunk hazamenni (!). Persze nem mindenki, észrevettük, hogy kiürült egy-egy kabin. A kintmaradás azonban számomra szóba sem jöhetett, hiszen Bernadett a két és fél éves Tomival és az egyéves pici Dettivel, Veszprémben vártak.

November 12-én délután elindult a Deák Ferenc a Dunán, lefelé. Estére Pozsonyhoz értünk, kikötöttünk, sok magyar várakozott ott már a hajóra, hogy Budapestre mehessen. Hozzánk hasonlóan kintrekedt honfitársaink voltak, akik november 3-a után érkeztek meg Pozsonyba és így már nem tudtak átvergődni a határon. A hajón persze csak nehezen lehetett helyet szorítani nekik.

Az éjszakát a pozsonyi kikötőben töltöttük, nyilván nem lett volna tanácsos sötétben hajózáni a Dunán. Reggel, november 13-án azután elindultunk lefelé, Budapestnek. A szürke, borús novemberi időben kíváncsian kémleltük a magyar partot, amely szinte teljesen kihaltnak látszott. Az általános sztrájk miatt a gyárkémények nem füstölögtek, az utakon is alig volt némi mozgás, dermedt volt az ország.

A déli órákban érkezünk meg Pestre, ahol meglepően sokan várták a hajót, rokonok és ismerősök. Apám várt rám azzal a jó hírrel, hogy ők is, meg kis családom is jól van, nem szenvednek szükségét semmiben. Veszprémbe végül november 19-én, egy ponyvával fedett MÁFKI-s teherautóval jutottam le.

Bernadettől tudtam meg, hogy néhány nappal korábban váratlanul becsöngetett hozzánk Keresztfalvi Pista, gimnáziumi osztálytársam, egyik legjobb barátom. Útban volt Ausztria felé és szeretett volna tőlem elbúcsúzni. Elmondta, hogy október 26-án a Parlament előtt mellette lötték agyon menyasszonyát – ezek után semmi értelmét nem látta annak, hogy ebben az országban maradjon.

A MÁFKI-ban semmi munka nem volt az „összkomfortos országos sztrájk” idején. Összkomfortos azért, mert az élelmiszerellátás működött, otthon megvolt a tüzelőnk és az intézetben is fűtöttek valamicskét.

Egy alkalommal az intézet két igazgatóhelyettese értekezletet hívott össze, hogy mit is csináljunk, hogyan is alakulhat a MÁFKI sorsa. Valami írásos anyagot is kaptunk különböző alternatívákkal. Ezt a papírt sajnos nem őriztük meg és már csak egyre emlékszem a jövőre vonatkozó elképzelések közül, amelyik valahogy így hangzott: „Magyarország helyzetét a nagy nyugati kölcsönök jellemzik”.

December 4-én, tiltakozásul az egy hónappal azelőtti szovjet beavatkozás ellen nőüntetést szerveztek Veszprémbe. Bernadett is ott volt. Bizony ez így utólag visszatekintve nagyon kockázatos dolog volt, de szerencsére akkor itt még nem dördült el sortűz.

Természetesen bennünk is komolyan felmerült az ország elhagyásának gondolata. Nagyon nehezen ugyan, de végül csak rászántuk magunkat és megállapodtunk abban, hogy minket is felvesznek egy Kapuvárra menő teherautóra. Onnan azután gyalog kellett volna a Hanságon át elérnünk az osztrák határt. Az időpontot is megbeszéltük, melyik reggel kellett volna megállnia a teherautónak a ház előtt. Szorongva csomagoltuk össze a legszükségesebbeket.

Másnap reggel hiába vártuk a teherautót – az igazat megvallva alaposan megkönnyebültünk. Ma, utólag végiggondolva életünket, nem bántam meg, hogy nem hagytuk el az országot, és nem csak azért, mert itthon is tisztas egzisztenciát teremtettünk magunknak. Azokban a napokban ugyan nem olyan kategóriákban gondolkoztunk, hogy hűség a hazá-

hoz – a hazát veszve láttuk –, de azért ma ebből a szempontból mégiscsak jobb a közérzetem. A döntést végül is nem mi hoztuk meg, így semmi érdemünk nincs benne. Az alkalom illant el és a megkönnyebbülés pedig a bizonytalan kalandtól való megszabadulásnak szólt.

A helyzet – a remélt politikai kibontakozás helyett – mindinkább kilátástalanná lett. Egyre unalmasabbá vált az is, hogy nem dolgoztunk, hanem csak locsogtunk, aminek igazából már semmi értelme nem volt, hiszen a történésekre érdemi befolyást nem tudtunk gyakorolni. Karácsony és újév között jutottam arra az elhatározásra, hogy elvégezzük az első laboratóriumi kísérletet. Bevallom, jólesett ismét a szakmámmal foglalkoznom. Ezzel számunkra lényegében le is záródtak a forradalommal kapcsolatos események, mert az azt követő becstelenség és durva megtorlás minket szerencsére nem érintett. Ezt nyilván annak köszönhetjük, hogy azokban a szép, de kritikus napokban nem voltam idehaza, mert különben biztosan belekeveredtem volna az eseményekbe.

Voltak persze periódusok az életünkben az elkövetkező évtizedekben, amikor bizony bosszankodtunk azon, hogy nem vándoroltunk ki az értelmesebb és szabadabb világba. Különösen, amikor a kommunista rendszer fafejű üldözési mániájával gyötört bennünket és mindenhová fölösleges akadályokat állított. De ki tudja, igazán meg tudtuk-e volna szeretni azt a számunkra mégiscsak idegen világot – ma, idős fejjel, ezt persze már el sem tudom képzelni.

Markó László

Nőtüntetés

Kárpátaljai ötvenhatos magyarok a gulágokon

Az 1956-os magyarországi forradalmat és szabadságharcot jól érzékelhető rokonszenvvel kísérte figyelemmel a kárpátaljai magyarság. A mindenható megyei pártvezetés és a helyi belügyi szervek, a KGB (Komitet Goszudarsztvennoj Bezopasnosztyi, 'Állambiztonsági Bizottság', a Szovjetunió államvédelmi szerve) attól tartott, hogy az események hatására lázadás tör ki a kárpátaljai magyarság soraiban. Feltételezésük azonban alaptalan volt, mert ottani honfitársaink emlékezetében, sőt a zsigereiben élénken éltek az egy évtizeddel korábbi szovjet megszállás vészterhes hónapjai. Mindenekelőtt az 1944. novemberi kegyetlen megtorlás, az összesen 40 ezer, 18. és 50. életév közötti ártatlan kárpátaljai magyar férfi gulágokra hurcolása, akiknek a kétharmada elpusztult a lágerekben. Másrészt a forradalom előtti időben, 1955–1956-ban kaptak általános amnesztiát az 1945–1946-os koncepciók perekben elítélt magyarok százai. Ráadásul a besúgók hálózata Kárpátalján is kiválóan működött, gyakorlatilag minden harmadik ember megfigyelés alatt állt.

A KGB és a kommunista párt helyi vezetési a magyar forradalom és szabadságharc levezetését követően Kárpátalján is igyekeztek erőt mutatni. 1956 végétől 1959-ig tartott az újabb általános megfélemlítés korszaka, és ez idő alatt, a becsült adatok szerint legalább 35 ezer helyi lakos ellen indult rendőrségi-ügyészségi vizsgálat politikai „bűncselekmények” alapos gyanújával. Feketelistákat készítettek azokról a magyarokról, akik nyíltan vagy burkoltan kinyilvánították rokonszenvüket a magyar forradalom iránt. Koncepciók perek tucatjait indították, de társadalmi hatásuktól tartva, az ügyek döntő részét zárt ajtók mögött tárgyalták, és hozták az ítéleteket. Azok némelyikéről a sajtó csak egy rövid időszakban tudósíthatott, a büntetésekről azonban már nem számolhatott be.

A fortélyos félelem légkörében mégis több magyar településen – elsősorban középiskolás fiatalokból – ellenálló csoportok jöttek létre, amelyek titokban szervezkedtek. Kezdetleges eszközökkel röpcédulákat is sokszorosítottak és terjesztettek, valamint tiltakozó feliratokat készítettek. Így a járási székhely, Nagyszőlősön, valamint Gállocs és Mezökaszony községekben. A hatóságok szemében az volt a fő bűnük, hogy együttérzésüket fejezték ki a Vörös Hadsereg ellen Budapesten fegyvert fogott „pesti srácokkal”. Csak két évvel a magyarországi szabadságharc leverése után, 1958 decemberére tudta a KGB felszámolni a kárpátaljai szervezkedő csoportokat. Tagjaikat a bíróságok több évi javító-nevelő kényszermunka-táborban letöltendő büntetésre ítélték, többségüket a Moszkván túli Mordvin ASZSZK 7., illetve 11. számú ún. „politikai láger”-ében tartották fogva.

A történelmi Magyarország legkisebb vármegyéje, a hajdani Ugocsa székhelyén – ekkor a Nagyszőlősi járás központja –, Nagyszőlősön a magyar középiskolások egy csoportja már 1955 ősztől 1957 júliusáig titkos összejöveteleket szervezett, s röplapok százait készíttette és terjesztette. A KGB csak több mint másfél év után jutott a nyomukra, amikor a

csoport tagjait – Illés József, (Fertősalmás), Varga János (Feketeardó), Kovács Zoltán, Milován Sándor és Dudás István (Nagyszőlős) – letartóztatták. A csoport két diáklány tagját csak tanúként hallgatták ki, mert a fiúk nem árulták el őket. Az 1956-os forradalom eltiprása mélységesen felháborította a fiatalokat. Az első, kézzel írott rölapok után ekkor már gumikliséket készítettek, zsillettel vágták ki a betűket. Az egyikben ez állt: „Oroszok, azonnal vonuljatok ki Magyarországról!” Ezeket a rölapokat Nagyszőlős piacterén, csütörtöki napokon szórták el, vagy ragasztották ki, mert ekkor volt vásárnap, s ekkor gyűlt össze ott a legtöbb ember. Az 1957 augusztusában tartott tárgyaláson a középiskolások közül Illés József volt az elsőrendű vádlott, akire 15 évet kért az ügyész. Természetesen volt védőügyvédjük is, aki azonban nem védte, hanem inkább támadta a vádlottakat. A bíróság ítéletei: Illés József (6 év), Varga János (5 év), Kovács Zoltán (4 év), Milován Sándor (4 év), Dudás István (3 év).

A hajdani Bereg vármegye tiszaháti síkságán, a Beregszásztól több mint húsz km-re északkeletre fekvő Mezőkaszony községben – természetesen a nagyszőlősi ifjaktól függetlenül – három fiatal szervezkedett. Egy testvérpár, Ormos István és húga, Ormos Mária, valamint unokatestvérük Szécsi Sándor, akiket szintén államellenes izgatásért és rölapterjesztésért vontak felelősségre. Az Ormos családot az 1940–1950-es évek fordulóján embertelenül meghurcolták. Az asztalosmester édesapát, Ormos Józsefet kuláknak minősítették, és tágas házát a kommunista hatóságok „közösségi célra” elkobozták, majd a familiát minden vagyonából kiforgatták. Az apát 1948 novemberében letartóztatták, és koholt vádak alapján 25 évi szibériai kényszermunkára ítélték. A család eltartója fia, Ormos István lett, aki a mezőkaszonyi állami gazdaságban szőlőmunkásként, este a falu klubjában filmvetítőként dolgozott, közben a helyi iskolában is tanult. Amikor Budapesten kitört a forradalom, a két testvér és az unokatestvér elhatározta, hogy falragaszokat, rölapokat készít, amelyekben „magyar testvéreink megsegítésére” buzdították a helyi magyarságot. Felhívásaikat Mezőkaszonyban terjesztették, de hamarosan besúgó is akadt. A három fiatal 1957. november elején tartóztatták le. Az ítélet: Szécsi Sándor (6 év), Ormos István (4 év). Húga, Ormos Mária (3 év) Szibériában, a kemeroói női politikai lágerben raboskodott.

Az Ungvár közelében fekvő magyarlakta Gállocs községben a forradalom hatására Pasztellák István és Perduk Tibor 1957 őszétől 1958 december elejéig szervezkedett, miközben további fiatalokat – Molnár László, Szanyi János és Deák Ferenc – is bevontak. A budapesti események második évfordulóján, 1958 októberében szovjetellenes rölapokat készítettek és terjesztettek, amelyben felszólították Kárpátalja magyar lakosságát, hogy kezdjen szervezett harcot a szovjethatalom, a kommunista párt ellen. A fiatalok a világháborúból visszamaradt fegyvereket is gyűjtöttek s rejtegettek. Az ítéletek: Pasztellák István (5 év), Perduk Tibor (2 év). A harmadrendű vádlott Molnár László, akkor múlt 13 éves. Bár ő őrizte a fegyvereket – mivel kiskorú volt –, vele szemben elejtették a vádat. Egy évig azonban szigorú megfigyelés és átnevelés alá vetették.

A belügyi szervek a gálóczi fiatalok szellemi vezérének Gecse Endre helyi református lelkészt tekintették, a feltételezésük azonban téves volt. A pap időközben elkerült a községből, mert Huszt hajdani magyar koronaváros gyülekezete megválasztotta lelki gondozójának, és 1958 májusában beiktatták tisztségébe. A hatóságok a Gecse tiszteletes ellen ko-

holt vádakkal – kapcsolatban állt a magyarországi felkelőkkel, Kárpátalján, illetve a szülőföldjén amerikai ügynöki tevékenységet fejtett ki – az ekkori idők legnagyobb kirakatperét akarták megrendezni. Az „amerikai kapcsolat”-ot a KGB úgy hozta össze, hogy a huszti gyülekezet egy palástot ajándékozott új vezetőjének, amely egy Amerikából küldött értékes kelméből készült. Gecse Endrét 1958 decemberében letartóztatták, majd az ungvári KGB börtönében kihallgatás közben agyonverték, s titokban elhantolták. Emiatt a Kárpátalja lakosságát megfélemlítő nagy per meghiúsult.

Ungváron már a magyar forradalom előtti évben, 1955 tavaszán a helyi 10. számú Zalka Máté középiskola (az intézmény ma a hajdani papköltő, Dayka Gábor nevét viseli) három diákja – Benyák Nándor, Orlovszky Vince és Kulcsár János Tibor – szervezkedett. Szovjetellenes röplapokat terjesztettek hetente egyszer, éjjel Ungvár különböző részein, eközben falragaszokat raktak a villanyoszlopokra, a házak falára pedig szovjetellenes mondatokat mázoltak. Több mint fél évig tevékenykedtek. A KGB csak szívós nyomozás után jutott a nyomukra, 1955. december közepén tartóztatták le őket. Benyák Nándort és Orlovszky Vincét 6–6, Kulcsár János Tibort 4 évi kényszerszolgálatra, azaz gulágra ítélték. Mindhárman először a nyugat-ukrajnai Drohobics, majd Sztarij Szambor börtönében raboskodtak, végül a Mordvin ASZSZK 7. számú ún. politikai lágerébe kerültek, ahol fakitermelő munkát végeztek. Közülük Benyák Nándor ebben a kényszerszolgálatban találkozott, majd együtt raboskodott a mezőkaszyi csoportból Szécsi Sándorral, a nagyszülősi fiatalok közül Dudás Istvánnal és Kovács Zoltánnal, valamint a Munkácsról származó Dóri Jánossal (az egyéni röplapozót 6 évre ítélték), akiknek kárpátaljai szovjetellenes szervezkedéséről természetesen semmit sem tudott.

Az említett csoportok mellett számos egyéni, az akkori viszonyok között igen bátor akcióra is sor került. Így például a Csap melletti Eszeny községben, ahol Balla Ilona, a Munkácsi Tanítóképző magyar tagozatának végzős diákjaként 1956 októberében röplapokat, falragaszokat készített és terjesztett a községben, amelyeken az állt, hogy az orosz csapatok ne avatkozzanak be a magyarországi eseményekbe. Három hónapig volt a KGB ungvári pincebörtönében, és a kegyetlen vallatások, a kényszer-gyógykezelés következtében idegbeteggé vált, az életét tönkretették. Hasonlóan tiltakozott az ungvári Melnik Jenő, akit 6 évre ítélték. Ezen kívül az Ungvári Állami Egyetemről számos magyar és más nemzetiségű diákot kizártak, mert kifejezték együttérzésüket a magyarországi forradalommal és szabadságharcral.

Közben 1956. október utolsó napjaitól a Vörös Hadsereg „Burja” (’Vihar’) fedőnevű, a forradalmi Magyarország ellen indított hadművelete részeként Ungvár, Munkács, Beregszász környékén, Nagyszőlős utcáin, valamint Tekeháza, illetve Tiszaújlak községeken keresztül éjjel-nappal harckocsik százai dübörögtek a magyar határ felé. Az események tehetetlen dühöt, elkeseredést váltottak ki a kárpátaljai magyarság túlnyomó részében.

Még ma is kevéssé ismert, hogy Kádár János és Münnich Ferenc 1956. november 4-i ún. szolnoki kiáltványát az új magyar kormány megalakításáról egy nappal korábban, már november 3-án Ungvárról, a területi (kárpátaljai) rádió magyar adásának a stúdiójából sugározták Magyarországra. Tehát a Szolnokon megalakult Kádár-kormány híre egy nappal

korábban jutott el a szovjetunióbeli Ungvárra, mint Szolnokra. A kiáltvány ugyanis nem a Tisza-parti városból hangzott el először, mint azt a marxista történetírás és a pártideológia évtizedeken keresztül hivatalosan hangoztatta. Sőt, a Kádár János vezette „magyar forradalmi munkás-paraszt kormány” nem Magyarországon, hanem Kárpátalján alakult meg november 2-án vagy 3-án. Ez idő alatt Kádár megjárta Moszkvát, ahol a Szovjetunió Kommunista Pártja, az SZKP Politikai Bizottsága november 2-án kezdődő ülésén elfogadta a felkínált magyar miniszterelnöki tisztséget. Kádár ezután Ungvár mellett, a kárpátaljai területi pártbizottság Ókemence faluban található nyaralójában tartózkodott, ahol az új magyar kormány szovjetunióbeli-kárpátaljai megalakítása után, november 4-én a szovjet tankokkal jött vissza Szolnokra. Egyébként a Moszkvában fogalmazott ún. szolnoki kiáltvány szövegéből megállapítható, hogy az eredetileg nem magyar, hanem orosz nyelven készült. Az is érzékelhető, hogy sebtében fordították magyarra, és úgy olvasták be az ungvári rádióban. A szövegben ugyanis számos olyan szó- és mondat fordulat található, amelyet magyar ember, ha még oly műveletlen is, egyszerűen nem ír le.

A szovjet belügyi szervek 1956. november elejétől magyarországi egyetemisták és forradalmárok százait tartották fogva az ungvári börtönben, akiket folyamatosan szállítottak tovább a belső-ukrajnai fegyházakba (Sztrij, Csernovci, Sztanyiszlav, Drohobics stb.), hogy helyet készítsenek a Magyarországról elhurcolt foglyok újabb és újabb százainak. *(A veszprémi egyetemről 65 oktatót és hallgatót vittek el a forradalom leverése után Ungvárra, de Polinszky Károly, Korcsog András és Faludy György közbenjárására néhány hét után hazatérhettek. – a szerk.)* A forradalom eltiprásának fő szervezője Ivan Szerov hadseregtábornok, a KGB elnöke volt, aki például 1956. november 11-én azt jelentette Nyikita Hruscsovnak, az SZKP KB főtitkárának: Magyarországon „november 10-ig 3 773 főt tartóztattunk le. A letartóztatottak közül több mint 700 főt katonai fedezettel (a kárpátaljai) Csap (vasút)állomásra irányítottunk”. Az utóbbiak is először az ungvári börtönbe kerültek.

Az SZKP Központi Bizottsága 1956. december 14-i ülésének egyik határozata a szovjet Déli Hadseregcsoport parancsnokának a kérésére a legmegbízhatóbb kárpátaljai magyar kommunisták közül „40–50 felelős pártfunkcionáriust” Magyarországra vezényelt, hogy „fordítóként, tolmácsokként” vegyenek részt „a rendcsinálásban, a gazdasági, kulturális és politikai élet megszervezésében”. Közülük néhányan az SZKP tevékenységének 1991. augusztusi felfüggesztése, majd betiltása, végül a Szovjetunió december 25-i feloszlása után, még az 1990-es évek közepén is vezető párt-, illetve állami tisztségeket töltöttek be Kárpátalján. Ez utóbbi időszakban már nem dicsekedtek nagy hangon – mint az előző évtizedekben – 1956–1957-es magyarországi ténykedésükről, a szovjet hadseregnek és a pufajkásoknak nyújtott „testvéri segítség”-ről.

1956-ban sok magyar fiatal szolgált a szovjet hadseregben, közülük jó néhányat Magyarországon vetettek be a forradalom leverésére. Így például a munkácsi Lukács Mátyást, aki november 3-án, Békéscsabán a támadás előtt elhagyta alakulatát, és fegyverét egy kútba dobta. Három nap múlva elfogták, a hadbíróság dezertálásért 4 évre ítélte, és az egyik szibériai gulágon raboskodott. Hasonlóan tiltakozott az ugoicsai Fancsika községből származó Bucsella József, akit 15 évre ítéltek, és a Mordvin ASZSZK 7. számú lágerébe hurcolták.

Botlik József

A dolgozat a Művészeti és Szabadművelődési Alapítvány támogatásával készült.

„Mi magyarokra nem lövünk!”

1956 máig ható üzenete Georgiában

Magyarországon kevesen tudnak róla, hogy milyen események zajlottak Tbiliszi-ben 1956. március 9-én. *Guram Rcseulsvili*, a fiatalon elhunyt georgiai író *Novella cím nélkül* című írásában örökítette meg az akkori tragikus eseményeket. A sztálini önkénnyel szemben, a szovjet rendszer béklyóiba kényszerített Georgia, mely korábban csupán 1918-1921 között létezett, mint független Georgiai Köztársaság, az akkor 25 éve tartó elnyomás alól egyetlen szempillantás alatt vulkánként tört ki.

A magyar forradalommal sok tekintetben hasonlóságot mutatnak a március 9-én spontán módon kirobbant tbiliszi események. A Sztálin emlékének dicsőítésére kivezényelt tömegben szép számmal akadtak iskolások, egyetemisták, tanárok, akiket teherautókkal szállítottak a város központjába, de a bolti eladótól a kutatóprofesszorig, kényszerből szinte mindenki az utcára vonult. Azután csatlakoztak hozzájuk az élelemért sorban álló vagy elégedetlen járókelők. A hatalmas tömeg kezdetben vezényszóra skandálta: Éljen Sztálin! Majd szinte varázsütésre megfordultak az események. A szónoki emelvényre az utca emberei álltak fel, egymást követték a gyújtó hangú szónoklatok, de már nem Sztálint éltették. Nem Sztálin kedvenc nótáját énekelték, hanem felzendült a híres georgiai harci dal és a tömeg már ezt harsogta: „*Aru lalo, kartvelo (most ragadjál kardot)! Aru lalo kartvelo, kartvelo! Kardot! Éljen a független Georgia!*”

Egyre többen szóltak a tüntetőkhöz. Egybehangzó mondandójuk lényege: „Elég volt!” Valaki felugrott az emelvényre és a távközlési központ elfoglalására buzdított. Megtörtént a csoda. Az emberek többé nem féltek semmitől. A szabadság reménysugara erőt adott. A távközlési központnál azonban már fegyveres harcra került sor. A Georgia területén állomásozó szovjet csapatokat azonnal mozgósították és tankok tucatjai vonultak be Tbiliszi utcáira. Velük szemben az emberek pusztá kézzel harcoltak, ahogy tudtak. A tankok belegázoltak a tömegbe és lassan maguk alá gyűrték az útjukba kerülőket, köztük sok iskolás gyereket is. Egy kisfiú krétával horogkeresztet rajzolt az egyik tankra, mellé egy öregember egy ötágú csillagot. Megölték őket. Az emberek hullottak, mint a lekaszált gabona. Sokan börtönbe kerültek.

A felkelés temérdek halálos áldozatot követelt, de számukról ma sem rendelkeznek pontos adatokkal. Az események szemtanúi szerint rengeteg holttest úszott a Tbiliszit kettészelő Mtkvari folyóban. Családok sokasága gyászolta eltűnt hozzátartozóit is. Nem merték keresni őket, mivel a diktatórikus hatalom megfélemlítette a lakosságot. Magukról az eseményekről pedig évtizedekig hallgatni kényszerültek.

Egyetlen nap műve volt. A georgiai nemzet ezzel beírta magát függetlenségi- és szabadságküzdelseinek évszázados krónikájába. Tettükkel bizonyították: sohasem lehet eltiporni bennük a szabadságvágyat és a hazaszeretetet, nem tűrik a rabigát.

A tbiliszi 1956. március 9-i volt a georgiai nemzet első bátor felkelése a XX. század közepén a fennálló zsarnoki rendszerrel szemben. A felnövekvő nemzedékekben táplálta a reményt, míg elérkezett 1989. április 9-e, amikor a békés tüntető tömeg *Zviad Gamszahurdia*, a köztársaság későbbi elnöke vezetésével szabad választásokat és demokráciát követelt. A hatalmas tüntetést, mely a Rusztaveli sugárúton zajlott, Sevardnadze közreműködésével a szovjet hadsereg szintén vérbe fojtotta. Mégis felvirradt 1990 tavasza, amikor Georgia végre megünnepelhette az első szabad választásokat, és a demokratikus pártok kommuniszták felett aratott elsöprő győzelmét.

Az 1956-os események hatására sok vers született georgiai költők tollából, melyek évtizedekig heverték kéziratban, mivel közzétenni nem lehetett. Köztük *Grigol Abasidze*, Petőfi Sándor verseinek híres fordítója, *Sota Nozadze*, *Szilovan Narimanidze* fogalmazta meg személyes élményeit a felkeléssel kapcsolatban.

Különösen érdekes számunkra, hogy az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc igen erős visszhangra talált a georgiaiak körében. *Szilovan Narimanidze* költő versében állt ki a magyar forradalom mellett. Igazán fontos történelmi tény, hogy 1956-ban, amikor a szovjet csapatok bevonultak Magyarország területére, kötelékükben szép számmal teljesítettek szolgálatot georgiai katonák is. Ők azonban megtagadták a megszálló hadsereg parancsát és nem voltak hajlandók a magyarokra löni. Tudták, hogy a magyar nép élet-halál küzdelmet folytat elnyomóikkal szemben, és a szovjet rendszer számukra is épp olyan idegen és elviselhetetlen volt, mint számunkra. Ezért életüket áldozták a magyar forradalomért, a parancsot megtagadó georgiai katonákat a szovjet komisszárok azonnal kivégezték. Nekik, és a magyar forradalomnak állít emlékművet *Szilovan Narimanidze* 1956-ban írt, „*Mi magyarokra nem lövünk*” című versével.

*Testvéreim, kimondom, hősök lettetek
méltóságotok édig emeltétek,
ti, akik a szabadságra esküdtetek
a büszke magyar sasokkal.
Hogy is löhetne kartvél magyarra,
várhatja fogság, halál,
a parancsot mégsem teljesíti,
inkább önként megy halálba dalolva.
Nem hoz szégyent népe dicső múltjára
megmutatja Szakartvelo hős-arcát
így segíti a magyarok harcát.
– Miért nem lőttök rájuk! –
harsogott a parancs.
Halálos csönd támadt,
nagyot dobbantak a szívek.
– Kartvélek, ide gyertek mind!
Ne engedjete a becstelen nyomásnak!
Még ha lenyugszik is életünk napja,*

*kartvél akkor sem lőhet magyarra! –
 szólt az egyik s mind követte:
 – Mi magyarokra nem lövünk!
 Csönd támadt, mint sors pecsétje,
 zúgott a komisszár fenyegetése:
 – Halállal büntetünk, átkozottak
 minden lázadót!
 Georgia fiai másképp gondolkodtak
 fejüket büszkén felemelték.
 – Mind készek vagyunk meghalni!
 A szabadságnak nem leszünk árulói!
 S a parancsot megszegették.
 Ők, kik ősidők óta a magyarok hívei
 nem érték meg a gyónást,
 automata végzett velük...
 Némán távoztak, golyó ütötte mellük.
 Mind önként ment halálba
 így rendelte a csalóka sors,
 a hőst csak a hős sajnálja...
 Az utcákon ismét felharsan a szó,
 százak és ezrek kiáltása...
 Magyarok és kartvélek egy emberként
 hittek a változás diadalában,
 ezért áldozták életüket.*

A másik fontos tény, hogy *Zviad Gamszahurdia*, a híres író, költő, ellenzéki *Konsztantine Gamszahurdia* fia, aki a családban szívta magába Georgia szabadságának, függetlenségének eszméjét, 1956-ban 17 évesen proklamációt tett közzé. Ebben a magyar forradalmat tekintve példaképének, fegyveres harcra szólította fel a georgiai népet. Tettéért, börtönbe került. A felhívás szövegét a KGB irattárában őrizték. Zviad Gamszahurdia 1990-ben, immár köztársasági elnökként adta kezembe e fontos dokumentumot azzal a kéréssel, hogy tudatosítsam Magyarországon: a georgiaiak szíve a történelmi pillanatokban is a miénkkel dobogott.

Zviad Gamszahurdia 1956-os kiáltványa

Ugye nem felejtették el azt a március 9-i véres éjszakát?

Ugye nem felejtették el a véres 24-es és 37-es évet, a georgiai nép ellen elkövetett vérfürdő és pogrom évet?

Meddig kell még fejet hajtanunk a barbár kommunisták kardja alatt?

Őseink senkinek nem bocsátották meg a vérontást és nekünk sem szabad szégyent valanunk.

Ma, amikor az egész értelmes emberiséget felháborítják Moszkva rettenetes gonosztettei, nemzetünk létének, vagy nemlétének kérdése forog kockán. Már éppen ideje összefognunk egyetlen zászló alatt a támadók ellen, hazánk védelmére.

Nézzetek csak körül. Az egész világ forrong. A Kreml hóhérjai a leszámolás napjára készülődnek. Tbiliszi, Poznan, Budapest ártatlan lakosságának általuk kiontott vére igazság-szolgáltatást követel, közeledik az ítélet napja, hóhéraink végnapja.

Georgiaiak! Senki más nem tud segíteni rajtunk, nekünk magunknak kell megmenteni a hazát. A szabadságot harccal kell kivívnunk! Baráti üdvözlét a hősi magyar népnek! Legyen a magyarok hősiessége példa minden elnyomott nemzet számára! El a kezekkel Magyarországtól!

Le a mi népeink vérétől vöröslő kezű megszállókkal és felfegyverzett falkájukkal!

Le az áruló kommunistákkal!

Éljen a szabad és független Georgia!

1956

(A KGB irattárának 457. aktája, a Grúz SzSzk Legfelsőbb Birósága 1957. április 3-4-5-i ülésének ítélete)

Megjegyzés: Zviad Gamszahurdia az 1956. március 9-i tbiliszi eseményekre utal. 1924-ben és 1937-ben Sztálin parancsára rendeztek pogromokat Georgiában. Sztálin saját hazája és népe ellen lépett fel és parancsára a georgiai szellemi élet számtalan kiváló képviselőjét, írókat, költőket végeztek ki. Sokan később, az 50-es években is a személyi kultusz áldozatául estek.

Az 1956-os magyar forradalom jelentőségét nem csupán a kaukázusi Georgiában, hanem a külföldön élő emigráns georgiaiak is nagyra értékelik és rendszeresen meg is emlékeznek róla. Ezt példázza a *Gusagi (Nemzetőr)* c. folyóirat 1986. évi 8. számában Párizsban és a *Moambe (Hírek)* c. folyóirat 1991. évi 7. számában Tbilisziben, „*Amit minden georgiainak és minden magyarnak tudnia kell*” címmel megjelent cikk is.

Szemelvények Tamaz Naszkidasvili beszédéből: „...abban az időben – egyetemistaként – lelkesedéssel és csodálattal tekintettem e büszke és bátor, csodás erővel felfelé törekvő népre, mely hitt a maga történelmi múltjában és az igazságosságért folytatott küzdelmében egy testként-lélekként kelt fel az idegen hódítók, valamint saját belső ellenségei ellen.” Elmondta: a szovjet hadseregben, mely a magyar nép elnyomását kapta parancsba, fiatal georgiai katonák közül sokan megtagadták azt, mert úgy érezték szégyenletes, aljas dolog, ezért kivégezték őket. A párizsi georgiai közösség vezetőjeként hangsúlyozta: „Georgia fiai átérezték, hogy az a mozgalom, ami a felkeléssel kezdődött, a nemzet forradalmába ment át: büszke, vitéz, önfeláldozó és bátor emberek szabadságért vívott harca volt ez, annak a nemzetnek a harca, mely olyan kiválóságokat nemzett, mint Dózsa György, Rákóczi Ferenc, Petőfi Sándor, Kossuth Lajos, akik tisztában voltak a szabadság igazi értékével.

Úgy gondolom, nem szabad megfélekednünk arról, hogy a magyar 56-os forradalom olyan kiváló és tiszta embereket tudott felmutatni, mint Nagy Imre és Mindszenty her-

cegprímás. Valóban ritkaság és ki kell emelnünk, milyen erkölcsi tulajdonságokkal bírnak a magyarok: a felkelés idején sehol sem fordult elő se rablás, sem pedig erőszak az ott élő szovjetek családtagjai ellen.

De manapság a tisztesség nem elegendő a győzelemhez, és legfőképp a gyors győzelemhez. Mint ahogyan a cári csapatok 1848-ban, a Vörös Hadsereg is hasonló módon „teremtett rendet” és az ő „rendjük” mindig végtelen szegénységgel és ezrek szerencsétlenségével, halálával végződött.”

Ugyancsak, az 1956-os forradalomból táplálkozó lelkesedés és hit hatotta át a georgiaiakat, amikor a magyarországi rendszerváltás idején hazánkat példaképüknek tekintették. Ezt fogalmazza meg *Szilovan Narimanidze* 1989-ben írt, *Köszönet* című versében:

*Amikor a szabadság harangja
felzúg és kivirulnak a rózsák
innen, a távoli Georgiából
küldöm népem testvéri fohását.
Érzem minden fájdalmatok
sorsotok ezer csapása éget
de mert erőben kitartottatok
adatok helyt szívetekben
egy kartvél köszönetének.
Még sokminden nyomaszt
még szükség lesz erőre, barátaim
ezért esengek a hősi múlthoz,
bajainkra ő nyújt vigaszt.
Bízom bennetek, szívem folyvást
hozzátok visz újra meg újra
most kezd megnyugodni végre –
látom, felfelé halad a magyarok útja.
Imádkozom értetek s magunkért
higgyetek hús-vér testvéretek énekének
s adatok helyt szívetekben
egy kartvél köszönetének.*

Megjegyzések:

- *Georgiai nyelven saját országuk neve: Szakartvelo, kartveli- a georgiai nép.*
- *Guram Rcseulisvili 1956-ban írt novellája 1989. április 21-én jelent meg Tbilisziben a Literaturni Szakartvelo (Irodalmi Georgia) c. irodalmi hetilapban.*
- *Mtkvari (Kura)- a Nyugat-Georgiából eredő folyó Tbiliszit átszelve Azerbajdzsán területén áthaladva ömlik a Kaspi-tengerbe.*

Dr. Haszan Haszanov, az Azerbajdzsán Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott magyarországi nagykövete Georgiában született azerbajdzsán családban. A 15–16 évesen átélt tbiliszi felkelést ma úgy értékeli, hogy Georgiának a Szovjetunióból való kiválását hirdet-

te meg, de kegyetlenül elfojtották a szovjet diktátorok és hűbéreseik, akárcsak az 1956-os magyar forradalmat. Készülő emlékirataiban feleleveníti az 50 évvel ezelőtt átélt eseményeket, amelyek a fogékony kamasz lelkébe plántálták a felszabadító mozgalmat és azt a törekvést, hogy a nép javára, a nemzeti érdekek védelmében cselekedni kell.

„Emlékezetemben úgy maradt meg ez a nap, hogy pontosan ilyen formában kell végbe menjen a szövetségi köztársaság Szovjetunióból való kiválása. Az elszakadás folyamatában számomra a tüntetés volt az első mozzanat, aminek fegyveres harcra kell átmennie...

Meg vagyok győződve afelől, hogy Sztálin csupán ürügyet jelentett a tüntetésre, a manifesztumra, a mártírrá vált ifjak felkelésének és önfeláldozásának valódi oka valójában a georgiai nép és a vele szolidaritást vállaló más népek szabadság és függetlenség iránti törekvése volt. Hruscsov, miután a Szovjetunió vezetője lett, leleplezte a Sztálinhoz fűződő titkokat, büntetteket. De ugyanilyen buzgalommal titkolta el a saját maga által véghezvitt megtorlást, saját véres akcióit. Köztük az általam leírt 1956. márciusi tbiliszi felkelés eseményeit.

1956-tól a peresztrojkáig ezeket a tényeket elhallgatták...

Az 1956-os tbiliszi eseményekről hivatalosan először az 1989. április 9-ei tbiliszi események után beszéltek, amikor a békés tömegdemonstrációban 16 embert gyilkoltak meg. Ezután a Szovjetunió más népei is felkeltek és ennek következtében széthullott a Szovjetunió.

Az 1956-os év volt életem tbiliszi periódusának legemlékezetesebb, politikai eseményekben legmozgalmasabb éve.

Akkor az egész világ forrongott, szovjetellenes és kommunistaellenes tüntetések, sztrájkok, utcai megmozdulások indultak Lengyelországban, Magyarországon a magyar nép fegyveres nemzeti felkelését a szovjet hadsereg kegyetlenül vérbe fojtotta.”

Az idézetek a szerző fordításai.

Babirák Hajnalka

Zviad Gamszurdia a szerzővel Tbilisziben, 1990

1956-ra emlékezve Kaliurangban

Megtaláltam egy régi budapesti jegyzetfüzetemet, amibe 1955–56-ban írtam be gondolataimat, terveimet. Itt azt az általános óhajomat olvasom, hogy „szabad szeretnék lenni térben és időben”, majd ennek egy pontosított formáját: „szeretnék egyszer eljutni Indonéziába és Párizsba is”.

Miért éppen Indonéziába? Ezzel a távoli, egzotikus szigetvilággal (még gyerekkoromban) talán egy amerikai utazó, Richard Halliburton írásaiban találkoztam, amelyek a magyar hírlapok vasárnapi mellékleteit színesítették. Később meg kezembe került Laurids Bruun dán író műve, a „Van Zanten boldog évei”. Ez a Van Zanten nevű hollandus barnabőrű nő karjaiban keresi és találja meg a boldogságot valahol a szigetvilágban. Vagyis igen, a kalandvágy, némi erotikus háttérrel. Amikor pedig azt olvastam az indonézről, hogy az egy teljesen új nyelv, a malájnak helyi nyelvekkel dúsított, modernebb változata, érdeklődésem lángot kapott. (Szeretek olyan dolgokat csinálni, amit más nem csinált előttem – ez nem különködés, de valamilyen, Kos-csillagzatommal összefüggő előretörési vágy...)

Meg aztán már 1956 előtt voltak ún. „külföldi kapcsolataim” – egy lányismerősöm Ausztráliába emigrált, tőle kértem és kaptam is egy indonéz-angol szótárt, s így 1956 elején már elterjedt a hír, hogy valamit tudok indonézül. Például megkeresett az Országos Fordítási Iroda, egy Jávában született magyar keresztlevelét kellett lefordítanom, ami szótáram segítségével sikerült is. A forradalom aztán egy időre félretolta az indonéz témát: az izgalmas lengyel és magyar ügyek miatt nem is gondoltam rá évekig.

Pontosabban 1959-ig, amikor egy londoni lengyel ismerősöm felhívta figyelmemet egy rendkívüli ösztöndíjra. Ennek az Amerikában alapított ösztöndíjnak a nagy lengyel zongoraművész, Paderewski adta a nevét, azt New Yorkban gondozták és ha nem volt elég lengyel jelentkező, magyaroknak is odaítélték. Az ösztöndíj célja az volt, hogy ázsiai országokkal megismertesse a nyugati „értékeket”. Egy évet lehetett tölteni egy szabadon választott ázsiai országban, tanulással vagy festegetéssel és a helyiekkel való barátkozással. A pénz, amit adtak, Amerikában nagyon szerény összegnek számított, de Ázsiában sokkal többet ért, egy csekély részből jól ki lehetett már jönni, ha nem a bankban váltotta be az ember a pénzét. Miután egy időre elbúcsúztam oxfordi kollégiumomtól, ahol disszertációt írtam, 1960 augusztusában elindultam Jogjakartába, a Gadjah Mada Egyetemre.

Indonézia a második világháború előtt holland gyarmat volt, ekkor Jakartát még „Batáviának” hívták. A háborúban japán megszállás alá került, majd függetlenségi harc indult és 1949 végén (az amerikaiak hathatós segítségével) megalakulhatott a független indonéz állam. Most, amikor 1960 nyarán ideérkeztem, politikailag egyfajta patthelyzet uralkodott: a kormányt támogató NASAKOM-koalíció három pilléren állt: a nacionalisták, a mérsékelt mozlímok és a kommunisták alkották együtt a koalíciót. A nyugalom záloga viszont a hadsereg, amely támogatja Szukarno elnököt – otlétem alatt például betiltják a kommunista pártot, amelyik egyébként Kína után Ázsia legnagyobb kommunista pártja.

Már most látni, hogy a békesség a nacionalisták és a kommunisták között ideiglenes, s előbb-utóbb fel fog bomlani – azt persze nem sejtem, hogy ez milyen drámai körülmények közt megy majd végbe (a leverett kommunista puccskísérlettel).

Jogjakarta roppant kiterjedésű város, a legtöbb épület ekkor még egy- vagy kétemeletes, csak a város szélén van egy modern „európai” jellegű magasabb épülete a Gadjah Mada Egyetemnek. A filológia fakultás, a város közepén, hagyományos stílusú, földszintes épület. A filológiát két részre osztották: a Barat (nyugati) és a Timur (keleti) karra, az egyiken idegen nyelveket és irodalmat tanulnak, a másikon indonézt, jávait (ami egy egészen más nyelv!) és helyi kultúrát. Én az utóbbira járok előadásokra, bár jóban vagyok az angolszakosokkal is – a „keleti” karon az előadások természetesen indonézül folynak. A végén annyira belejövök az indonézbe, hogy József Attiláról tartok előadást az egyetemen, ami aztán meg is jelenik egy „Siasat” nevű, enyhén szocialista, nyugatbarát folyóiratban. Ugyanakkor sokat üldögélek a helyi könyvtárban, ahol 1956-os indonéz újságokat olvasok – ezekből írom meg a brüsszeli „Szemlé”-nek (valamint angol nyelvű változatának, a „The Review”-nek) tanulmányomat „Szuez és Magyarország az indonéz sajtó tükrében” címmel, amiből kiderül, mennyire befolyásolta az ún. „el-nem-kötelezett” országok magatartását a magyar kérdésben az angol-francia beavatkozás Szuezenben.

Mit tudnak az indonézek Magyarországról 1960-ban? Általában valamivel többet, mint az átlagmagyar Indonéziáról. Igaz, mi legalább a térképen el tudjuk helyezni Jávat, meg Szumátrát. A fiataloknak a „magyar” név főleg a foci miatt mond valamit. Ülök a dzsakar-tai vonaton, persze próbálok beszélgetni fiatalokkal, s amikor mondom, hogy magyar vagyok (*orang Hongaria*), az egyik felkiált: „Puskás népe!” A műveltebbek hallottak Liszt-ről, meg Bartókról. Az 56-os forradalomról inkább csak a rendszeres újságolvasók tudnak, viszont azóta a „Magyarország” szóhoz gyakran beugrik nekik a „Budapest” is, amit nem kevernek össze például Bukaresttel. A Bintaran Kidul utcában lakom Jogjában, házigazdám, Alberdin úr, barnabőrű mérnök, tagja a helyi Rotary klubnak, ahová később meg is hív előadást tartani. Alberdin beszél kicsit angolul, látott képeket a Dunáról, tudja milyen bor a tokaji, de mostanáig azt hitte (nyilván az Osztrák-Magyar Monarchia emlékei alapján), hogy a magyar az olyan nyelv, mint a német. Rajtam kívül valaki tud még egy másik jogjakartai magyarról, aki jezsuita. Weissmahr Bélát (pár nap múlva átjön), Hollandiából küldték az itteni katolikus teológiára, jávai kispapokat oktat. – Hollandul? – kérdezem. – Nem – mondja Béla –, természetesen latinul. Bélával percek alatt összebarátkozunk, szinte hetente látom; hol hitvitákat folytatunk, hol a helyi szokásokról beszélgetünk. Társasága kellemesen élénkíti a trópusi éghajlat őrjítő egyhangúságát.

A egyetemi előadások csak szeptember végén kezdődnek, de azért bemegyek a keleti karra, körülnézni. Néhány fiatalember álldogál az udvaron, odamegyek hozzájuk, bemutatkozom, elbeszélgetünk. Persze azonnal politizálunk – ezek itt részben kommunista-szimpatizánsok, részben nemzeti érzelműek. Az előbbiektől kérdem, elfogadják-e a Pancsa Sílát? (A bandungi konferencia öt pontját, amire könyvében Nagy Imre is hivatkozik.) Igen, de az csak Indonéziára érvényes. Nem áll ellentétben a marxizmussal? Haboznak a válasszal. Minden, ami nem egyezik a valódi marxizmussal, revizionizmus. Jó, mondom, akkor a

Gomulka, az például revizionista? És a Hruscsov is az, amikor elítéli Sztalint? Felmondják a pártvonalat: igen, Sztalin „követett el hibákat”, de Hruscsov, az a Nép érdekeit szolgálja. Jó, de ki mondja meg, mik a nép érdekei? Például amikor Sztalin kivégeztette Tuha-csevszkijt (mert ugye a szovjet tisztogatásról hallottatok?), akkor a nép érdekeit szolgálta? Vagy az „hiba” volt? Hát akkor nem lehetséges, hogy Nagy Imre magyar miniszterelnök kivégzése is hiba volt? Pedig hát Nagy csak a semlegességet mondta ki és a Panca Silát alkalmazta a helyi viszonyokra. Egy kis szemüveges fiú (a neve Sarjono, vagyis Szar Jani) közli, hogy Nagyot azért végezték ki, mert „együttműködött az amerikai imperialistákkal”. Milyen formában? – kérdezem. Úgy, ahogy Szukarno, akit Musso kommunista vezér ugyanezzel vádolt meg 1947-ben? Szar Jani erősködik: de hát a magyar nép hívta be a szovjet csapatokat! Rendben, mondom, akkor lesz szíves megmagyarázni, mért sztrájkoltak a budapesti munkások heteken át 1956. november negyedike után? Erre a fiú nem tud felelni, viszont az eddig hallgató „nemzetiek” egyike felrikkant: „Értem már. Hát ők is éppúgy nacionalisták, mint mi!” A kommunista szimpatizánsok dühösen nekitámadnak. Búcsúzól még próbálom meghatározni a különbséget a szovjet és a kínai imperializmus között. Ez az egyik diáknak nagyon tetszik – úgy látszik, még nem hallott ilyet. Jogjában viszont elterjed a hír, hogy ezzel az új „nyugati” fiúval, aki én vagyok, csínján kell bánni, mert ez még az indonéz kommunista párt történetét is ismeri.

Hruscsov egyébként vegyes érzelmeket vált ki az indonézekből: Alberdin felháborodva kommentálja az Egyesült Nemzetek-beli cipővel padot csapkodást: „Miért nem tud ez az ember viselkedni?” (Nem fordult meg a fejében, hogy Hruscsovnak pártkarrierje ugyan volt, de gyerekszobája biztosan nem.) Valahányszor Nyikita Szergejevics feltűnik a vászonon a filmhíradóban, a jávai közönség elkezd hahotázni, betegre nevetik magukat ezen a kis, kövér, kopasz, hepciás emberen. Hát igen, Szukarno sem becsületes politikus, de ő legalább jól mutat, jó a kiállása. Ottlétem alatt bemutatják a „Szukarno néptárs megkerüli a földet” című egyórás dokumentumfilmet, ami – tessék meglepődni – arról szól, hogy Bung Karno itt járt, meg ott járt, így fogadták, meg úgy fogadták. Az indonézek, mint a gyerekek, áhítattal bámulják világotazó vezérüket.

Október közepére már vannak új indonéz és kínai barátaim. Elég sok kínai él Indonéziában, igen sok közöttük a kereskedő és bár keményen dolgoznak, jól keresnek és nem túl népszerűek. A fiatal kínaiak közt vannak nagyon intelligens fiúk és lányok, általában többet tudnak a világról, mint jávai kortársaik. Egy ilyen kevert csoport diákkal kirándulunk október 22-én Kaliurangba. Kellemes üdülőhely a Jogja körüli hegyekben, ahol mindig 2–3 fokkal hűvösebb van, mint lenni a városban.

Itt uszoda is van, tehát valóban „üdülő-hangulat” uralkodik, sokat sétálunk, úszunk. Varsárnapi ebéd után páran leheverednek aludni, én meg a többieket (sok lány, pár fiú) magam köré gyűjtöm a fűre és megmondom, hogy most van a magyar forradalom évfordulója, s ha megengedik, most arról szeretnék beszélni. (Ezúttal angolul.)

Azzal kezdem, hogy Nagy Imre volt az első európai államférfi, aki komolyan vette Panca Silát, tehát azt a bandungi nyilatkozatot, amely a semlegességet megengedhetőnek tartotta a Kelet-Nyugat játszmában. Erre felfigyelnek. Röviden elmondom 1956 októberének a

történetét és egy vers angol fordításával (*Benjámín László: Az elesettek*) fejezem be a megemlékezést. Ezután számos kérdést tesznek fel ezek a fiatal, de politikailag gyakran tájékozatlan jogjai egyetemisták: hogy lehet az, hogy a szovjet csapatok szinte azonnal be tudtak avatkozni? Arról, hogy már korábban is ott voltak, vagyis a Varsói Szerződés értelmében hivatalosan is ott lehettek, nem tudnak. Hogyan lehetséges, hogy az ÁVH az oroszokkal tartott? (Soha nem éltek diktatúrában, honnan tudnák?) Lesz-e újabb forradalom? Mondom nekik, hogy a forradalmi helyzet olyasmi, ami még nagyon népszerűtlen rendszerekben is ritkán adódik – se katonai puccsra, se forradalomra Magyarországon nem számíthatunk. Az is érdeklí őket, hogyan viselkedett a hadsereg, illetve miért nem vett részt jobban az ellenállásban? Próbálom nekik megmagyarázni, hogy Nagy Imre az utolsó pillanatig próbálta elkerülni, hogy bármivel „provokálja” a szovjeteket. Viszont ha még harcolt is volna a Maléter irányítása alatt álló néhány egység, semmilyen esélyük nyugati segítségre nem volt. November negyedike után sajnos már szinte értelmetlen volt az ellenállás.

És még azt próbálom ezeknek a kedves fiataloknak megmagyarázni, hogy többféle gyarmatosítás, többféle imperializmus létezik. Van nyílt fajtája, ami egyre kevésbé alkalmazható: lásd az amerikai beavatkozást, ami véget vetett az angol-francia szuezi kalandnak, és képmutató, szovjet típusú, ahol Kádár János bábkormánya a függetlenség és a demokrácia *látszatát* igyekszik kelteni, mindeddig kevés sikerrel. A fontos magyar külpolitikai döntéseket mindig Moszkvában hozzák. Arra a kérdésre (logikus!) átalakulhat-e a szovjet gyarmatbirodalom angoltípusú Commonwealthé, a válasz egyszerű: ha tiszteletben tartják a többi „kommunista” ország függetlenségét, talán. Erre viszont 1960-ban és még 1968-ban sem számíhattunk.

Másnap vagy harmadnap Weissmahr Bélával emlékezünk a forradalomra. Elmondja akkori élményeit, illetve azt, hogy meglepetésként érte, hogy az első szovjet beavatkozás

nem tudta letörni a felkelők harci kedvét. Megegyezünk abban, hogy bár iszonyú volt a megtorlás, érdemes volt magyarként átélni a forradalmi napokat, amelyek elvben két nemzedékre előre közös mítoszt teremtettek, illetve teremthetnek. Olyan közös élmény ez, ami talán még a század végéig is eltart, és táplálja a magyarság öntudatát, írom be aznap este jegyzetfüzetembe.

Gömöri György

A Bruszniai-emlékmű makettje

Kibeszéletlen kérdések

Politikai ellentéteink történelmi előzményeihez

Az 1918–20-as vereség lelki károsodást okozó traumaként hatott a magyarságra, mert egy megosztott, egymással hadakozó társadalom élte meg a kívülről rátörő erők okozta súlyos vereséget, és sem a hatalomra jutott baloldali, sem az ezt felváltó jobboldali szélsőség nem képviselhette a tragédiában a közös nemzeti érdeket. S miközben a kettészakadt ország két szélsőséges tábora egymásnak okozott nehezen gyógyuló sebeket, mindkettőnek ugyanazt a sorsot kellett elszenvednie Magyarország ellenségeitől.

Mint köztudott, a párizsi békekonferenciára nem hívták meg a legyőzötteket, de a békeszerződések tervezetének elkészülte után Párizsba utazhattak és megtehették észrevételeiket. Erre 1919 május-júniusában kerítették sort, kivéve Magyarországot, amelynek kommunista kormányát nem voltak hajlandók meghívni. A megjelentek közül még a főbűnösnek bélyegzett németek is elértek annyit, hogy Felső-Szilézia hovatartozásának kérdésében – utólag – népszavazást rendeltek el. Ausztria pedig elérte, hogy a magyarországi bolsevista veszélyre hivatkozva megkaparintsa Burgenlandot, de visszakapott a győztes Jugoszláviának ítélt területeket is, Klagenfurt térségére pedig megkapta a népszavazás lehetőségét, ami az osztrák lakosságú város esetében egyenlő volt az Ausztriához való visszacsatolással. Ezt követően a békeszerződéseket kihirdették, amit a németek 1919. június 28-án, az osztrákok pedig szeptember 10-én aláírtak.

Magyarországon ezalatt a vörös-, majd a fehérterror váltotta egymást, így a magyar békeküldöttség csak 1920 januárjában utazhatott Párizsba. Az Apponyi Albert által megtett észrevételek azonban – köztük a Teleki-féle vörös térkép bemutatása – nem kis meglepetést okoztak. Ezt követően a brit és az olasz kormányfők egyetértettek abban, hogy a magyar békeszerződés egyes kérdéseit újra kell tárgyalni. Lloyd George szerint a békeszerződés a „teljes magyar népesség egyharmadát” tervezi idegen uralom alá helyezni, ami nyilvánvaló igazságtalanság”. Nem lesz béke Közép-Európában, ha „egész magyar közösségeket úgy adnak át Csehszlovákiának és Erdélynek (sic!), mint egy-egy marhacsordát.”¹ Az ezzel egyetértő Francesco Nitti pedig hozzátette, hogy „a legyőzött nemzeteknek is joguk van az igazságos bánásmódhoz.”²

Hamarosan kiderült azonban, hogy a békekonferencia 1919 júniusában – a német és osztrák határokkal együtt – a magyar határokat is elfogadta és az illetékes kormányoknak ki is hirdette azokat. Ezt követően Lloyd George a franciák és az érdekelt kis szövetségek ellenállása, valamint saját magyarellenes munkatársai nyomására kénytelen volt vissza-

¹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp. 1999. 140.

² Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Bp. 2001. 185.

kozni. E brit szakértők egyike így fogalmazta meg véleményét: „Megvallom, hogy erre a turáni törzsre heves utálattal tekintettem s tekintek még ma is. (...) A magyarok századokon át elnyomták nemzetiségi alattvalóikat. A felszabadulás és a büntetés órája elérkezett.”³ Így érett be a Magyarországot Nyugaton lejáratók, az igazságot Nyugatról várók munkája.

Végül fel kell tennünk a kérdést, ha Magyarország forradalmi kormánya megakadályozza a proletárdiktatúra hatalomra jutását, s 1919 júniusában a magyar köztársaság békeküldöttsége kiutazhat Párizsba és – a németekhez és osztrákokhoz hasonlóan – idejekorán megteheti azokat az észrevételeket, amelyek még 1920 elején is így megdöbbenítették a békecsinálókat, nem érhetünk volna-e el mi is némi kedvezményt? A válasz csak az lehet, hogy igen. A Tanácsköztársaság tehát a magyarság számára nemcsak bel-, de külpolitikai tragédia is volt.

S mindez azért is válhatott traumává, mert a demokráciát felszámoló proletárdiktatúra bukása után már nem lehetett visszatérni a demokráciához, így csak az ellenforradalom következhetett, s az ebből létrejött korszerűtlenül konzervatív, demokráciahiányos politika épp úgy nem adhatott megfelelő válaszokat a magyarság előtt álló kérdésekre, mint a szélsőséges radikalizmus politikája. S az ezen irányzatokat követő bal-, illetve jobboldali szellemi holdudvarok a legutóbbi időkig nem tudtak objektív válaszokat adni az 1918–20-ban történetekre.

A jobb- és baloldal közti politikai ellentétek 1918–20-as elmérgesedésében és fennmaradásában szerepe volt a zsidókérdésnek is. Ezért kell szót ejteni a XX. századi zsidó–magyar együttélés súlyos és kényes kérdéseiről, remélve, hogy a kölcsönös tapintat és igazságkeresés egyaránt érvényesülni fog.

Mivel napjainkban sajnos gyakorlattá vált az antiszemitizmussal való megbélyegzés, meg kellene kísérelni az antiszemitizmus meghatározását. Kiinduló pontunk az lehet, hogy egy demokráciában mindenki és minden bírálható, tehát nem antiszemitizmus az egyes zsidó megnyilatkozások, csoportok bírálata. Az antiszemitizmus a zsidók elleni gyűlöletkeléssel, uszítással, a zsidók jogegyenlőségének tagadásával kezdődik. Ebben az értelemben például Jászi Oszkár, vagy Németh László zsidókat bíráló írásai nem tekinthetőek antiszemita megnyilatkozásoknak, Szabó Dezső egyes gyűlöletkeltő megállapításai viszont igen. Továbbá még azon is el kellene gondolkodnunk, hogy milyen nagy különbség volt a zsidók részleges jogkorlátozásával egyetértő és annak megvalósításában résztvevő Teleki Pál, illetve az ún. végső megoldást alkalmazó nácik antiszemitizmusa között.

A másik tisztázandó fogalom a bal-, illetve jobboldaliság kérdése. Ebben eligazodást nyújthat, ha a baloldal alapértékének a radikalizmust, a jobboldal alapértékének pedig a konzervativizmust tekintjük. Ma ugyan a baloldal inkább liberálisnak, illetve szocialistának nevezi magát, azonban látni kell, hogy a liberalizmus, és a szociális érzékenység nemcsak a radikális baloldal, de a konzervatív jobboldal jellemzője is lehet. (Pl. keresztényszocialisták, illetve konzervatív liberálisok.) Külön gondot okoz napjainkban a szélsőjobboldali jelző nyakló nélküli használata. A szélsőjobb jellemzője – a szélsőbalhoz hasonlóan –

³ Uo. 127.

a demokrácia tagadása és a totális diktatúra megvalósítására való törekvés. Tehát szélső-jobboldaliak a náci és fasiszta, szélsőbaloldaliak pedig a kommunista pártok. Így napjaink Magyarországon – néhány szerencsétlen embertől eltekintve – nincs sem szélsőjobb, sem szélsőbal. A szélsőjobbal való megbélyegzés tehát rágalmozás. Vannak azonban szélsőséges bal- és jobboldali törekvések, s ezeket így is kellene nevezni. Igaz ennek viszont nem lenne meg az ellenfél által kívánt megbélyegző, lejárató hatása.

E bevezető után idézzük fel a zsidó–magyar együttélés néhány tragikus mozzanatát.

Ha a sors különböző hagyományú, vallású, szokású csoportokat kényszerít együttélésre, az mindig ellentétekkel, feszültségekkel is jár, de szerencsés körülmények között nem válik tragikussá. Magyarországon 1867-ben megtörtént a zsidók emancipációja, s ezt követően a zsidó–magyar együttélés 1918-ig egyre teljesebbé vált. Kivételt jelent az 1883-as tiszaezlári per, amelynek azonban valamennyi gyanúsítottját felmentette a magyar bíróság. Ugyanakkor ne feledjük, hogy a nálunk sokkal demokratikusabb Franciaországban nemcsak Dreyfus kapitányt ítélték el 1894-ben, de a védelmére kelt Émile Zolát is. S ha már a katonáknál tartunk: Magyarországon 1887-ben lett vezérkari tisztként a Honvédelmi Minisztérium beosztottja a zsidó származású Hazai Samu, aki 1904-től már ügycsoportfőnök, 1910 és 1917 között pedig az ország honvédelmi minisztere, megkapva közben a legmagasabb tábornoki rang mellett a bárói címet is. A későbbiekben pedig – 1927-től az akkor létrehozott – felsőház tagja.

A zsidó–magyar együttélés tragikussá válása – a bal- és jobboldal közti ellentét elmérgesedéséhez hasonlóan – 1918–19-re nyúlik vissza, aminek kiváltó oka a zsidóság *egy részének* az őszirózsás forradalom proletárdiktatúrába, vörösterrorba való torzításában játszott nagyon szerencsétlen vezető szerepe. Ennek kapcsán idézzük fel Jászi Oszkárnak az 1918–19-es eseményekről írt egyik megállapítását: A bolsevista „embertípust úgy merném jellemezni, hogy ez a lélek kizárólagosan városi produktum, mely minden kontaktust elvesztett a földdel és a természettel. Ez a típus nemcsak nem ismerte a falut, a magyar társadalom legalább háromnegyed részét, de ezt a világot ösztönösen gyűlölte is, mint idegent, ostobát, elmaradottat. A paraszt számukra a butaságot és a reakciót jelentette, akivel szemben a legfiatalabb és leghosszabb hajú propagandista gyermek is azt a megvetést és lenézést érezte, mint az átlagamerikai a négerrel szemben. Micsoda alacsony és alárendelt embertípus az, mely hagyományosan vallásos és nemzeti, s melynek durva agya nem akar megnyílni a marxizmus egyedül üdvözítő igazságainak és a freudizmus (a kommunista ifjúság bálványa!) misztériumainak.

Ez a kommunista átlagtípus némi részben feleletet ad arra a kérdésre, hogy *miért került ki a kommunista vezérkarnak legalább 95%-a a zsidóságból?*⁴ Ezt követően Jászi összefoglalja e zsidó réteg szerinte legjellemzőbb tulajdonságait: „a természettől való elváltság, a tradíciók hiánya, a gögös exkluzivitás, a messianisztikus hivatás, az ellenvéleményekkel szembeni türelmetlenség...”⁵ Ez utóbbi – napjaink tolerancia-harcai közepette – külön is elgondolkodtató.

⁴ Jászi Oszkár: *Magyar kálvária - magyar föltámadás*. Bp. 1989. 128-129.

⁵ Uo. 129.

Ezek a Jászi által jellemzett, zömmel zsidó származású propagandista fiatalok 1919-ben rászabadultak a vidékre, hirdetve többek közt, hogy a templomokból mozikat kell csinálni, a megszületett gyerekeket pedig egyéves koruktól el kell venni az anyjuktól, hogy kivonják „a szülők konvencionális, buta dresszúrája alól”, és hagyják, „hogya kötetlenül, szabadon nőjenek.”⁶ Jellemző hogy az 1919 júniusában üléselő Tanácsok Országos Gyűlésén az egyik falusi küldött így fogalmazott: „kétségbe kell esni a Pestről jött agitátorok láttára. (...) Ezek mint sáskahadak rárohantak a vidékre és felborították ott a rendet.”⁷ Az egyik legmegdöbbentőbb eset viszont a Várban történt a június 20-i úrnapi körmeneten, amiről Nyisztor György népbiztos másnap így számolt be a Tanácsok Országos Gyűlésén: A körmenet alatt „egy Reisz Leó nevű ott egyenesen berohant és az oltári szentséget leköpte. (...) Hát elvtársaim, hogy ez nem történt meg? Megtörténtek vidéken még külön dolgok is. (...) Nem elég azt mondani, hogy itt antiszemitizmus ne legyen, hanem minden taknyosnak... a szájára kell ütni... Mert aztán azt mondani, hogy terjed az antiszemitizmus és egy taknyos gyerek belegázol ezer és ezer ember vallásos meggyőződésébe ez ellen nekünk fel kell lépünk...”⁸

Ha az elmondottakhoz még hozzátesszük, hogy a vörös terrorista különítményekben is vezető szerepük volt a zsidó származású fiataloknak, s hogy a trianoni békediktátum létrejöttében meghatározó volt a kommunistáknak a polgári kormányt megbuktató, felforgató politikája, majd a Tanácsköztársaság szerencsétlen léte, akkor érthetővé válik, hogy a vörösterorra válaszoló fehérterror idején miért fogalmazódott meg a politikai antiszemitizmus, célul tűzve ki a zsidók jogkorlátozását, sőt megbüntetését. Az antiszemitizmus tehát nem a numerus clausus-szal, hanem a vörösterorral kezdődött. *Az elmondottak természetesen nem jelentik, hogy jogosnak tartanám a politikai antiszemitizmus kialakulását, csupán ennek okaira akartam rámutatni.*

Mivel a fehérterrorral hatalomra jutó ellenforradalom idején a nemzeti és antiszemita jelszavak keveredtek, ettől kezdve a magyar zsidóság többsége – érthető módon – minden nemzeti gondolatban az antiszemitizmust rettegte. E félelem jogosságát nemcsak a fehérterror idején tapasztalt pogromok támasztották alá, hanem a korszak nem egy antiszemita megnyilvánulása is: a kimondatlanul ugyan, de a zsidók diplomához jutását korlátozó numerus clausustól kezdve a későbbi zsidótörvényekig, s a vészkorszakig. Ennek kapcsán Hazai Samu 1919 előtti példájával szemben meg kell említeni azt is, hogy az első világháborúban nagyezüst vitézségi érmet, vagy ennél magasabb kitüntetést kapott 1219 zsidó-magyar háborús hős – származása miatt – nem lehetett a Horthy által alapított vitézi rend tagja.

A nemzeti jelszavak antiszemitizmussal való összemosásának egyik legszerencsétlenebb következménye az 1930-as évek elején kialakult ún. népi-urbánus ellentét volt, ami lényeg-

6 Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Bp. 1983. II. 601.

7 Gratz Gusztáv: *A forradalmak kora*. Bp. 1992. 109.

8 *A Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója*, 216.

gét tekintve napjainkig tart. Mivel a népi-falukutató mozgalom képviselői reform-elképzeléseik megfogalmazása során a hagyományos baloldali értékek – így a szabadságjogok maradéktalan érvényesülése, valamint a szociális igazságosságra való törekvés – mellé beemelték a jobboldalról a nemzeti eszmények és hagyományok tiszteletének, valamint a szerves fejlődésnek a gondolatát is, ezt a polgári és szociáldemokraták több képviselője, azaz az urbánusok a demokratikus értékek elárulásának, s a nacionalizmushoz, sőt antiszemitizmushoz való közeledésnek értékelték. Nekik Kardos Pál 1934-ben így felelt Zsidó válaszcímű írásában: „Zsolt Béláék, Ignotusék már évek óta úgy járkálnak a magyar életben, mint a Nyugati Kultúra és Felvilágosodás Rt., mint ma az Egyesült Polgári Szabadság és Hamisítatlan Európai Humanizmus-művek kizárólagos jogú magyarországi vezérképviselői, és jaj annak, aki ezeket az árukat az ő megkerülésükkel közvetlenül nyugatról hozza be, még inkább jaj annak, aki ezeket az árukat az ő világszabadalmuk ellenére hazai műhelyben, hazai nyersanyagból meri előállítani.”⁹ S írását a következőkkel zárta: „...az új magyar zsidóság, amely nem tartja magánál külön embernek a nem zsidót, amely magyarságát oly elidegeníthetetlen birtokának érzi, hogy immár szembe mer nézni a maga külön zsidó problémáival is, igenis keresi a keresztyén és zsidó magyarság együttélésének sorsföltette kérdésére a választ, és éppen Németh Lászlónak nyújt kezét.”¹⁰

Az urbánusok támadásai azonban folytatódtak, s Ignotus Pál 1937 májusában – a szabadságjogokat első helyen követelő Márciusi Front megalakulása után – mazochizmussal vádolta meg a baloldaliakat, mivel „újongással bocsátják rendelkezésre hasábjait és lelkes dicsérő képességüket minden reakciós akarnoknak, minden horogkeresztységben megfűrdött szószátyárnak, ki időnként méltóztatik nagy kegyesen elismerni, hogy a zsidó is lehet tisztességes, s a proletárnak is van joga emberi életre.”¹¹ Néhány héttel később pedig így írt: „A falukutató, amely dicső és történeti munkát végez különben: szemmel láthatóan nem adná egy vak loért, ha a magyar föld kérdését vetve föl, nem volna kénytelen e föld magyar uraihoz is hozzáérni, s nemcsak egyszerűbbnek érezné, de szíve szerint valóbb is volna, ha zsidóknak eshetne neki, mint a magyar föld bitorlóinak.”¹²

Ezekre a népi-falukutató írókat bíráló, sőt rágalmozó – nagyon ismerős stílusú – cikkekre az ugyancsak zsidó származású Bálint György válaszolt: Igaz, egyes írók jobbról jöttek. „De hiba ez? Maradtak volna inkább odaát...? Gúnyt és támadást érdemelnek, amiért a magyar diákság mind nagyobb rétegének a szemét nyitogatják a kemény szociális igazságok és a gyökeres megoldások felé? (...) Nem tartoznak párthoz, a maguk külön útját járják – de ez a járatlan út, melyet ők törnek az ébredező lelkiismeretű magyar intellektuális ifjúság számára, egyre határozottabban kanyarodik el az eddig egyedül kötelező jobb-

⁹ Kardos Pál: Zsidó válasz. In: Nagy. Sz. Péter: *A népi-urbánus vita dokumentumai*. Bp. 1990. 139.

¹⁰ Uo. 140.

¹¹ Ignotus Pál: *A baloldali mazochizmus. Az író beleszól.* 1937. máj. sz. 9.

¹² Ignotus Pál: *Birtok és tőke. Magyar Hírlap, 1937. jún. 27.*

oldali úttól, és a magyar dolgozó tömegek nagy céljai felé közeledik... Ezért tartom működésüket e pillanatban politikai szempontból jelentékenyebbnek ama ‘százszor különb’-ekénél, akikről egyébként eddig nem tudtam, hogy mindig olyan következetes és radikális népbarátok lettek volna.”¹³

A népi-urbánus vita idézett mozzanata is mutatja, hogy reménytelen volt a népiekről kialakított elítélő vélemény megváltoztatása. A velük szembeni elfogultságra jellemző, hogy a népiek táborában tevékenykedő Sárközi Györgyről, akit szintén a vészorszak idején pusztítottak el, halála után 1947-ben Ignótus ezeket írta: „lelkesebb sznob volt és féltékenyebb a hatalmi rend szólamainak lemerésében, semhogy letegyjen a vágyképekről, amelyek a gettóból kiemelkedett kereskedőt fűrjottlas kalap vásárlására ösztönzik.”¹⁴ A vészorszak tehát, ha lehet, még fokozta a megvetést és lebecsülést, amihez az is hozzájárult, hogy a népiek közül néhányan – mindenekelőtt Erdélyi József – elbuktak az emberiség vizsgáján. A háború utáni rövid koalíciós korszak hangos vitáinak a kommunista diktatúra lezáratlanul véget vetett, így a kérdés kibeszéletlen maradt egészen a rendszerváltásig, amikor is a negyven éven át saját levükben fortyogó, megsűrűsödött indulatok újra a felszínre törtek.

1989–90-ben ugyanis Magyarország ismét modernizációs kényszerhelyzetbe került, tehát választania kellett, hogy bal-, vagy jobboldali reformprogramot valósít meg. S a két legnagyobb rendszerváltó párt közül az SZDSZ az urbánusnak, az MDF pedig a népinek nevezett örökséget vállalta. Ennek kapcsán el kellene gondolkodni azon, hogy a népi-urbánus vita nem szerencsétlen félreértés, hanem a két modernizációs irányzat vitája. Szerencsétlen viszont ennek során a zsidókérdés középpontba állítása, valamint maga az elnevezés. Mert ha e két irányzatot annak nevezték volna ami, tehát az *urbánusokat radikális demokratáknak*, a népieket pedig *nemzeti demokratáknak*, akkor érthető lenne, hogy miért és miről vitatkoztak.

Végezetül javaslom: gondolkodjunk el Bibó István egy sokat, de csak töredékesen idézett megállapításán: „*Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni*” – e kijelentés közismert, a folytatás azonban kevésbé: „nem félni a más fajúaktól, a forradalomtól, az összeesküvésektől, az ellenség ismeretlen gonosz szándékaitól, az ellenséges propagandától, a lekicsinyléstől és egyáltalán mindazoktól az imaginárius (azaz képzelt) veszedelmektől, amelyek azáltal válnak valódi veszedelmekké, hogy *félünk tőlük*.”¹⁵ Úgy látom, napjainkban szinte *külön szakmává vált a képzelt veszedelmekkel való riogatás*, a nem létező szélsőjobboldali, antiszemita és rasszista veszélyre való állandó hivatkozás. Az így felszított ellenséges hangulatot csak a két oldal kölcsönös jóindulattól vezérelt képviselőinek szótértésre törekvő eszmecseréi enyhíthetnék, így jutva el az egymásnak okozott sérelmek kölcsönös megbocsátásáig.

Salamon Konrád

¹³ Bálint György: „Baloldali mazochizmus” vagy szektademokrácia? *Gondolat*, 1937. 3-4. 138.

¹⁴ Ignótus Pál: *Csipkerózsa. Haladás*, 1947. máj. 8.

¹⁵ Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. In: *Válogatott tanulmányok*. Bp. 1986. II. 220.

Csicsery-Rónay István

A II. magyar köztársaságért

dokumentumdráma (részlet)

(Színhely: nagyterem a Pártpalotában. Frakcióülés.

Elnököl: Nagy Ferenc. Időpont: 1946. január 1.)

- NAGY FERENC *(a Parlament házelnöke, az FKgP elnöke)*: Eljött az ideje, hogy pártunk egy, a nemzet jövőjét döntően befolyásoló kérdésben – lehetőleg egyhangú – állást foglaljon. Államformánk hivatalosan még mindig királyság, jóllehet már 26 éve a trón nincs betöltve. A király nélküli királyság állapota értelmetlen a nyugatiak előtt. Szomszédaink pedig felhasználják azt a látszatot, hogy Magyarországon az a rendszer folytatódik, amelyik 1920 óta az ő szemükben a béke legfőbb veszélyeztetője lett. A legfőbb szempont azonban: Ez a jelenlegi állapot a béketárgyalásokon komoly akadálya lenne annak, hogy a magyarok területét visszaszerzésére irányuló igényeinket elfogadtassuk. Márpedig az elkövetkező hónapokban minden energiánkat arra kell összpontosítani, hogy a magyar testvéreink közül minél többet visszakaphassunk. Külügyi osztályunk már készíti a javaslatot egy kormányálláspontra kialakítására. A béketárgyalások kezdetét 1946 májusára tűzték ki. Ott már a II. magyar köztársaság képében kell megjelennünk. *(Nagy tetszésnyilvánítás minden oldalról.)* Most pedig a kérdést vitára bocsátom.
- NAGY VINCE *(az I. köztársaság volt minisztere)*: Azt javaslom, vegyük le az államforma rendezésének a kérdését a napirendről. Halasszuk el a döntést, hisz a Nemzetgyűlés a választásokon erre nem kapott felhatalmazást. Különben is: az ország nincs függetlensége birtokában. A kérdést megnyugtatóan eldönteni csak egyetlen módon lehet: népszavazás útján.
- ECHHARDT SÁNDOR *(a Keresztény Demokrata Párt tagja, most az FKgP listáján nyert mandátumot)*: A köztársasági államforma semmilyen vallási meggyőződéssel nincs ellentétben. A javaslatot teljes erővel támogatjuk. Egyébként a püspöki kar nyilatkozata sem szól a köztársasági államforma ellen, csak annak elhalasztását kéri.
- KOVÁCS ISTVÁN *(Fejér megyei parasztképviselő)*: A legfontosabb az, hogy az eljövendő kormányforma a magyar történeti hagyományokat tükrözze. Azt javas-

- lom, hogy a Szent Korona valamiképpen része legyen a köztársasági államformának. Konkrétan, hogy a köztársasági elnök esküjét a Szent Koronára tegye le. Nincs ebben semmi különös. A nyugati demokráciák többségében az uralkodó vagy a kormányfő a Bibliára teszi le az esküt.
- MOOR GYULA *(jogászprofesszor)*: Jogunk sohasem ismert formai különbségeket az alkotmány-törvény és a közönséges törvények között. Ezért nem volt nálunk soha alkotmányozó nemzetgyűlés. Ebből következik, hogy a törvények alkotására jogosult szerv a Nemzetgyűlés – az alkotmány megváltoztatására is jogosult. Másik alapelve alkotmányunknak – még a királyságnál is régebb –, hogy minden jog forrása a nemzet. Ezt a nemzeti akaratot a Nemzetgyűlés képviseli.
- PFEIFFER ZOLTÁN *(a Kiszagdapárt jobbszárnyának tagja)*: A köztársasági törvény szövege csonka maradna, ha nem sorolná fel az emberi szabadságjogokat. Hisz első alaptörvényünk, Szent István Intelmei is az akkori követelményeket tartalmazza az uralkodó számára.
- KOVÁCS BÉLA *(az FKGP főtitkára)*: Milyen felsorolásra gondolsz? A francia forradalom deklarációjára?
- PFEIFFER ZOLTÁN Van nekünk sajátunk is. Amit Varga Béla a budapesti választást elindító beszédében mondott. Ebből a legfontosabbak így hangoznának:
A köztársaság polgárai részére biztosítja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait, a magyar nép számára a rendezett együttélést s a más népekkel való békés együttműködést.
Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, jog az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában.
Ezektől a jogoktól egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül és e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül, a demokratikus államrend keretein belül, egyformán és egyenlő mértékben biztosítja.
- VARGA BÉLA *(az FKGP ügyvezető alelnöke)*: Megtisztelő, ha az én gondolataim e nemes célra felhasználhatók. Amit azonban mindenképpen el akartam mondani: Legitimista családból származom. A király képe ott függött a tisztaszoba falán. Gyermekkoromban anyámmal minden reggel a királyért imádkoztunk, de most éljen a köztársaság! *(Nagy taps.)*
- NAGY FERENC A demokratikus haladás egyetlen biztosítéka, ha törvénybe iktatjuk a köztársaságot, preambulumban az emberi jogokkal. Most pedig szavazzunk.

(A frakcióülés 245 taggal – egyhangúlag elfogadja a javaslatot.)

Gunskirchen

Maga a gunskircheni tábor – barakkjait és környezetét tekintve – a legszebb ilyen intézménynek bizonyult, amit a németek produkálni tudtak civilizációjuk ezen területén. Csak éppen még nem volt kész! Ezt a tábort 1946-ra készítették volna el, ha már a csodafegyverrel térdre kényszeríthették volna az angolszászokat!

A sűrű fenyves erdő közepén építettek 6 fabarakkot az ott kitermelt fenyőfákból. A barakkokban előttünk – határozottan megállapítottuk – nem lakott senki, éppenhogy elkészültek. De csak félig-meddig!

A barakkoknak nem volt padlója, a földet még csak el sem planírozták. A fák gyökerei a földben maradtak és a törzsszilánkok természetesen kiálltak. A falakat fenyő gerendákból húzták fel, éppenhogy lehántolták a fakérget. A tetőt gerendaszerkezetből képezték ki, elég rendesen. A barakkok mindkét oldalán kis ablakokat hagytak. Be is lehetett csukni, de mi általában nyitva tartottuk a jó levegő miatt. Minthogy csak annyi fenyőt termeltek ki, amennyi a barakkok helyigénye volt, az ablakok előtt meredeztek a ki nem vágott fenyőfák. Így a barakkok belsejében 9 óra körül kezdett világosodni és délután 3 órakor már sötétedett.

Egy barakk 100 méter hosszú és 10 méter széles lehetett. Mauthausenba érkezésünkkor 15.000-en voltunk, az úton idejövet kinyírtak legalább 3000 főt. Tehát a 6 barakkban 12.000 embert helyeztek el, vagyis 2 ember jutott 1 m²-re! Csak félig ülve lehetett aludni.

Víz az egész tábor területén nincs! A néhány száz méterre folyó patakocskából tartálykocsikban hordták a vizet. Naponta fejenként 2 deci víz jutott, ivásra és mosakodásra. Gyakorlatilag egy pohár víz.

A szükségletek elvégzésére az „Übermenschen” 15 darab latrinát biztosítottak és kihirdették, hogy máshol szigorúan „verbotten”, aki a parancsot megszegi, azt az őrségnek le kell lőnie! Erre volt is egy két eset, pedig már nem az SS-ek őrködtek felettünk, ők csak ide kísérték minket. Itt átadtak egy sváb férfiakból álló SA-különítménynek. Én a magam dolgát leegyszerűsítettem. Eleinte csak 3 naponként szíveskedtem kifáradni olyan időben, amikor kevesebben vették igénybe a berendezést. Talán egyszer kellett tülekednem a hón áhított bejutásért, de egy fiatal barátom átadta a jó helyét. Azután egy hét elteltével leegyszerűsödött a helyzetem: a súlyos éhezés következtében már alig kellett kijárnom.

A kosztunk ugyanis kritikán aluli volt. Reggelire kaptunk másfél deci langyos, keserű, fekete levét, ebédre 4 deci szintelen, marharépa szeletet tartalmazó folyadékot, vacsorára pedig 4–5 deka pástétomnak nevezett gyanús masszát! Kaptunk viszont naponta 15 dekányi „kenyeret”, rendszerint penészesen – szétmállott állapotban – és általában csak kanállal volt ehető! Hetenként egyszer – rendszerint vasárnap – húscsapatok is úszkáltak a levesben. Étkezés után pont olyan éhesek voltunk, mint ahogyan előtte éreztük magunkat. Ettől a koszttól éhen lehet döglenni, csak idő kérdése. Zsiradékfélét nem tettek a levesekbe, így azok kalóriaértéke csak annyi lett volna, amennyi a forró vízé, de a leveseket mindig langyosan osztották. Mauthausenben még hozzá lehetett jutni, értéktárgyak ellenében, ennalához

(mármint annak, akinek volt ilyesmije, nekem már ott nem volt). Itt azonban nem voltak politikai internáltak, csak munkaszolgálatosokat tartottak, így tehát teljesen kilátástalan-nak tűnt bármilyen élelmiszerhez jutni!

– Gyerekek – rögzítette Aschner Miklós, naponta többször is –, ha nem szabadulunk fel napokon belül, itt pusztulunk valamennyien!

Mi, tízen, barátok összetartottunk és együtt aludtunk a számunkra jutó 5 m²-en. A lábaink összefonódtak a szembefekvőével. Igyekeztünk oldalvást feküdni és éjjelenként 3-4-szer egyszerre fordultunk át a másik oldalra Brett Árpád vezényletére. Naponta 40–50 ember éhen halt. Egész éjjel megtelt a barakk a haldoklók hörgésével, sokszor üvöltésével. A hideg csupasz földön való alvás következtében állandóan jártak ki-be az emberek. Minthogy a barakk közepén a közlekedésre kijelölt út csak elméletileg létezett, mert ott is feküdtek emberek össze-vissza, ezért a kijárások hasba és fejbe rúgásokkal jártak. Szünet nélkül hangzott a káromkodás és üvöltözés. És mindez koromsötétben. Minden éj elképzelhetetlen iszonyat volt.

A mi tizes csoportunk „megszervezte” az éjszakai vizeletet. A minden helyzetben ügyeskedő Brett szerzett valahol egy nagyobb bádogdobozt, valamikor konzerv lehetett, és minden éjszaka egyszer-kétszer felköltötte a társaságot:

– Uraim, most lehet pisilni!

Egymásután, elvégeztük a dolgunkat és ha a doboz megtelt, Árpád kiöntötte a tartalmát az ablakon keresztül, lehetőleg messze, de a lé így is lassan, a földön keresztül visszaszivárgott a fekvőhelyek alá. De nem kellett kimászni!

Mauthausenben elég sokan nem vállalkoztak a gyaloglásra, maradtak az ágyukon. A mi csoportunkból néhány főt visszatartottak beteghordásra. Ezek utánunk pár napra szintén megérkeztek Gunskirchenbe és ők mesélték el, hogy mi történt a visszamaradt betegekkel. Az egyik ismerős fiatalember mondta el a részleteket.

Miután mind a három csoport, vagyis elvben 3 x 5000 fő elindult, a visszatartott brigád feladatává tették, hogy gyűjtsék össze a hátramaradt embereket. Teherkocsik érkeztek és azokra felrakták a betegeket. Természetesen ezt a munkát nagyon gyorsan kellett elvégezniük. Noszogatták is őket, hogy ne rakják az embereket a kocsikra, hanem dobálják őket fel! Aztán a kocsik a Dunához hajtottak és ott dobálni kellett az embereket egy közepes nagyságú uszályra. Mikor már minden hátramaradottat át Dobták, az egyik SS-legény lekia-bált az uszályba:

– Aki megpróbálja mégis a gyaloglást, az másszon ki!

A felszólítására egy általam jól ismert bajtárs – a nevére már nem emlékszem –, sejtette, hogy mi fog történni, kibújt az uszályból, noha nagyon gyengének érezte magát. A beteghordozókkal ő is útnak indult, de nem jutott messzire. Fejlövés által könnyebb meghalni!

Azután az uszályt a Duna közepére vontatták és ott elsüllyesztették.

Fertőrákoson velünk volt Szemere, a Standard gyár telefonközpontokat ellenőrző osztályának vezetője. Mauthausenig még eljutott. Elégé testes ember volt, de ott már lefogyott olyannyira, hogy a ruházata lötyögött rajta. Nem vállalkozott a gyaloglásra. Amikor elbúcsúztam tőle, sírt. Ő is szegény odakerült a Duna fenekére.

Kósza hírek terjedtek a hadi helyzetről, de nem mertük készpénznek venni. Azt mondta valaki, hogy a mauthauseni táborat a szovjet csapatok már felszabadították. A nyomunkban jártak! Miért nem lehetett minket otthagyni? Miért hurcoltak egyre beljebb Ausztriába, miközben 25 %-unkat agyonlövik az út folyamán, jelenleg pedig a maradékot halálra éhezetik.

Az éhezés nagyon kínozott mindnyájunkat. Éreztem, hogy napról napra fokozatosan gyengülök. Általában csak akkor csoszogtam ki az udvarra, amikor tetvészkedni szándékoztam. Bent a barakkban rendszerint ültem a hátizsákomon és dolgoztam a telefonközponton. Napi 3–4 órát dolgoztam, amíg a világosság a barakkban lehetővé tette.

A halottak száma egyre szaporodott. Reggelenként, minden barakkból kiraktak 25–30 hullát az udvarra. Akadt olyan nap is, amikor a tábor halottainak száma 300-ra emelkedett. A hullákat – amíg csak lehetett – a környezetük rejtegette, mert így a halottak ételadagját is felvehették és elosztották egymás között. De egy-két nap alatt a hulla szaga elviselhetetlen lett és kitéték az udvar sártengerébe. Előfordult – jómagam is szemtanúja voltam –, hogy nem törődve az amúgy is értéktelen levessel, valakit holtnak néztek és kivitték az udvarra, ahol a hullának minősített csont és bőr maradvány magához tért és a szemeit mozgatta. Rémes látványt nyújtott! Volt olyan kirakott lény, aki a nyirkos sárban magához tért, nyitott szemekkel feküdt néha napokig, ajkait mozgatta, nem lehetett azonban a szavait megérteni. Senki sem törődött velük!

Nem csak a végelgyengülés vitte el az embereket, hanem a flekktífusz is. Lázzal kezdődött és halállal végződött. Az orvosok tehetetlenek voltak. Olyan körülmények közepette, ahogy mi ott „éltünk”, nem lehetett semmiféle segítségre számítani.

Azon sem lehet csodálkozni, hogy ilyen viszonyok között, az emberek képesek voltak egymást meg is ölni egy darab kenyérért. Ilyen furcsa eset történt egyik éjjel. Reggelre két fiatalembert összeölelkezve holtan találtunk. Az egyiknek keze a másiknak a szájában volt. Csak az történhetett, hogy az egyik ki akarta lopni a kenyeret a másik szájából és mint-hogy mindketten már végelgyengülésben voltak, a valószínű dulakodásban, a kifejtett erőlködés következtében mindketten meghaltak!

Az udvaron fekvő hullákat egy külön brigád szedte össze reggelenként. Ehhez gyomor kellett. Számolás nélkül kivitték őket egy kiasott gödörbe. A sírásáshoz és a hullák befedéséhez mindennap önként jelentkező embereket toboroztak. Április 28-án, egy szombati napon én is jelentkeztem sírásásra. Két adag levest ígértek!

Egy sírgödört kellett kibővíteni. A gödör lehetett 2 méter széles és 10–12 méter hosszú. A mélységet nem tudtam megállapítani, mert az alján – közel 2 méter mélységben – már hullák feküdtek, félig-meddig beborítva vékony réteg földdel. Az aznapi feladat abból állt, hogy a gödört 2 méterrel meg kellett hosszabbítani. Ez a munka, mi sem természetesebb, nagyon sürgős volt, mert 11 órakor hozták a hullákat.

Csúnya, hűvös, szeles idő volt aznap, erősen esőre hajló, a tetejébe a fogam is fájni kezdett. Hullák fekszenek hullákon! Ahogyan a szardíniák a dobozban. Minden fásultságom ellenére is összeborszongtam! A munka nagyon nehezemre esett, főleg az első órában. Alig bírtam a lapátot felemelni. A csákányozást a reggeli órákban meg sem próbáltam, később sem ment valami jól. A többieknek sem. Már sok sírgödör lehetett. Ha valamelyik megtelt, akkor földréteggel befedték, hogy nyoma se maradjon.

A jó levegő hatására a délelőtti órákban magamhoz tértem, és jól bírtam a munkát. Megeredt az eső, megáztunk, de a gödör meghosszabbítását nem lehetett abbahagyni, mert közeledett a 11 órás szállítmány.

A hullákat több tróglin hozták és fordultak még vagy 6–7-szer! A holttesteket a régiek fölé rakták és a mi feladatunk volt vékony földréteggel beborítani. Amikor lemásztam a gödörbe, összerázkódtam, mert a lábammal érezkeltem, hogy emberhullákon mozgok!

Egy halott sohasem kellemes látvány. De az ilyen kiaszott testű, csak mocskos bőrrrel befedett csontokból álló hullák, akikről ráadásul még a ruháik nagy részét és a cipőiket is leszedték, hányásra ingereltek. A holttesteket szívtelenül dobálták a gödörbe, ahogy még döglött kutyákat sem szoktak! Senki nem vezetett jegyzetet, még azt sem, hogy hány embert tüntetnek el. Egészséges szervezettel nem tudta volna senki ezt a temetést végignézni! De mindenkinek az járt a fejében, hogy másnap nem ő kerül-e sorra. Erőt vettem magamon és már közömbösen végeztem a betemetést, miközben arra gondoltam, hogy talán jobb ilyen rondán befejezni egy életet, mint kínosan éhezni!

Egy jelenetnél mégis könnyek szöktek a szemembe! Az egyik hullán rajta hagyták a kabátját, mert már olyan rongyos volt, hogy nem tartották érdemesnek lehúzni róla. Amikor behajították a verembe, a zsebéből kiesett egy nagyon szép kislány képe. Egy pillantást vettem a fotóra és azután gyorsan befödtem a képet is földdel. Ha én idekerülök ebbe az árokba, az én gyerekeim is árvák lesznek. Meg kellene próbálni ezt a szennyes életet valahogyan megúszni! De hogyan? Marharépa levessel, pár napnál tovább nem fog menni!

A tábor parancsnokát sohasem láttuk, nem volt kíváncsi a halottakra, tehát nem lehetett SS. Létezett itt is egy őrmester, de ő sem mutatkozott. A többi őr, akik ránk ügyeltek, tartalékos katonák lehettek, átlagosan 60 évesek, akiket most SA-egyenruhába öltöztettek. Pest vidéki svábok lehettek, tudtak magyarul is, ezért óvakodtunk előttük megjegyzéseket tenni. A sírásáskor az egyik őr egyedül tartózkodott velünk, többször óvatosan körülnézett és minthogy éppen én álltam a közelében, halkan hozzám szólt:

– Mondok én magának valami fontosat!

Eközben figyelmesen többször is körülnézett. Én illedelmesen és érdeklődéssel vártam a közlését.

– A németek elvesztették a háborút! – bökte ki.

Nem azt mondta, hogy „mi” vesztettük el a háborút, hanem a németek, mintha ő nem is tartozna e magasabbrendű faj közé és tiszta véletlen lenne, hogy ő ezt az egyenruhát viseli!

– Hát ezt mi már két éve jól tudjuk – válaszoltam neki. – De azt lenne szíves megmondani, hogy konkrétan mikor fejeződik be ez a háború?

Az őr ismét óvatosan körülnézett és miután meggyőződött arról, hogy közel és távol egyenruhás embert nem lát, megszólalt:

– Már csak pár nap az egész és vége lesz! Az amerikai hadsereg elfoglalta Salzburgot! Este a barakkban nagy sikerrel számoltam be az őrrel folytatott beszélgetésemről.

– Gyerekek, ha igaz, hogy az amerikai csapatok elfoglalták Salzburgot – lelkesedett Aschner –, akkor pár nap múlva felszabadulunk. Innen Salzburgig a távolság nem több, mint 60 km.

– Ha az amerikaiak rákapcsolnának – kontráztam –, akkor a gépesített osztagaikkal egy óra alatt is ideérhetnének.

Ezen a témán jó ideig elragódtunk, legalább ez alatt sem járt az eszünk a korgó gyomrunkon.

A barakk egyik sarkában rendezték be az orvosi rendelőt. Deszkákkal el is kerítették egy viszonylag nagyobb területet, hogy ott lehessen ellátni az orvosi teendőket. Az igazság az volt, hogy aki már beteg volt és nem tudott felállni, hogy a sarokba elvándorogjon, az az orvos már nem törődött. A haldoklókon tényleg nem tudott segíteni. Dési barátom engem nevezett ki szanitécnek. Ezt már Mauthausenben is megkísérelte, de ott sokan tiltakoztak ellene, mert a szanitécnek járt egy többlet féladag a burizslevesből. Most már senki sem emelt kifogást, ezt a vacak marharépa-levest senki sem sajnálta tőlem. Legfőbb teendőm volt estefelé összeszedni a földre dobált gennyes vattákat. Mindent megtettem, hogy életben maradjak. Május 1-je körül cseréltem el az utolsó két cigarettámat egy adag margarinért. Akadtak olyan rabjai a dohányzásnak, akik a cigarettát többre becsülték az életükénél. A gamam részéről nem csináltam lelkiismereti kérdést a cseréből.

Május 1-je után már csak csoszogva tudtam az udvarra kijárni, alig 10 cm-es lépésekkel. Néha megtántorodtam és fogódzkodnom kellett. Ha nem jönnek egy-két napon belül az amerikaiak, akkor én sem bírom tovább.

Tőlünk nyugatra az amerikaiak, keletre a szovjet csapatok, kettőjük közé vagyunk beszorítva.

Az utolsó napok rettenetesen lassan telnek el. Május 2–3–4! Nem tudtuk elképzelni, hogyan lesz vége ennek az állapotnak.

Kozma László

Utóirat

Apám, Kozma László a telefonközpontok és a számítógépek világában rendkívül jó képességű szakember volt. Kivételes memóriája, kombinációs készsége mellé megszállott munkakedv és szorgalom is társult.

Mindig áramkörökkel telerajzolt papírok fölé hajolt, nappal a munkahelyén, este otthon, vasárnap a strandon, de Gunskirchenben is telefonközpontot tervezett a földön kuporogva, a térdére támasztott kis füzetben, tetvek és haldoklók között, s később Rákosi börtönében is, amikor három év után erre lehetőséget adtak. Az élet egyéb területén sajnos nem volt előrelátó, rosszul kombinált, sokszor rossz döntéseket hozott. Bizalmatlan volt ott, ahol segítettek volna és gyanútlanul bízott olyanokban, akik átejtették. Hitt abban, hogy tisztességes, törvénytisztelő embernek nem eshet bántódása, hogy a tudásnak, a szakértelemnek mindenhol és mindenkor becsülete van. Nem akarta tudomásul venni, amikor az élet ezt újra és újra megcáfolta.

Korábbi kis feljegyzések alapján élete utolsó éveiben megírta életét, majd külön választva kibővítve újra megírta a háborús éveket (1938-tól 1945-ig) „A II. világháború sodrásában” címmel és az 1949–1954 közötti időszakot „A Standard ügy” címen. Ez utóbbi „Egy Kossuth-díjas börtönévei” címmel 2001-ben megjelent.

A Műszaki Egyetemen, melynek tanszékvezető professzora volt, születésének 100. évfordulóján 2002-ben az Informatika Tanszék nagy előadótermét róla nevezték el. A Kozma László-termet a TV-nézők a Mindentudás Egyeteme közvetítéseiből ismerhetik. Mellészobrárt az aulában – Rácz Edit szobrászművész alkotása –, szintén ekkor avatták fel.

Budapest, 2006. május

Kozma Vera

Nehézsorsúak 9–10.

Gulág-túlélők vallomásai Sára Sándor dokumentumfilmjéből

Szóke Gyula

Mikor a nyilasok átvették a hatalmat, 1944. október 15-én, kétféle választották a ménest, az arabs ménes az nem a Dunántúlra, hanem Németországba került. A ménes parancsnoka, Dévényi János ezredes Németországba ment el a részleggel. Nekünk csak a félvérek és a nóniuszok maradtak.

Jött a visszavonulás, kiadták a parancsot, hogy Drezdába kell kimenni, Németországba. Be is vagoníroztunk, de megváltozott a parancs, mert Drezdát lebombázták. Úgyhogy Csehországba, Csaszlauba irányítottak bennünket és ott vagoníroztunk ki.

Hívat engem az őrnagy úr, fiam, mit csináljunk, baj van, mert az öregek zúgolódnak, hogy meghalnak éhen. Húst ugye egyáltalán nem kaptunk.

Egy alkalommal tízezer tojást kaptunk. Már mikor elindultam a telephelyünkről mondtam, hogy stráfos kocsin ezt nem lehet elszállítani, mert ugye annyira rázódott, hogy összetörik a tojás. Azt felelte az alhadnagy úr, ne törődjek véle, menjek és hozzam el, ez a parancs. Egy öreg tartalékos katonával – dunántúli volt, Józsi bácsinak hívták, de a vezetőknévére nem emlékszem – megyünk Csaszlauba. Egyszer csak jön velünk szembe egy nagyon vegyes, züllött társaság. Mindenféle ruhában voltak, magyar katonaruhában, gyerekek voltak, olyan 12–14–16 évesek, öregebb nem is igen volt köztük. Csak nézzük, hogy micsoda társaság ez? Német ruhában, civilben, katonaruhában. Azt kérdi az öreg, ez mi-féle banda lehet? Hát, mondom, én nem tudom mi lehet, majd meglátjuk, ha közelebb jön. Mikor, találkozunk velük, rákezdik, hogy „Horthy Miklós katonája vagyok, első katonája”. Hát leventék voltak, gyerekbanda. Vonulnak el mellettünk, egyszer csak az öreg Józsi bácsi összecsapja a kezét: ni, a’ meg ott a Jóska fiam! Mindjárt megálltunk. Há, hogy vagy Jóska, hun jársz itt? – elkezdenek egymáshoz kiabálni. Jóska kilép a sorból, az öreg le a kocsiról, összecsókolóznak. – Hova mentek? Hát ők nem tudják, hogy hova mennek. Elöl egy szakaszvezető vezette őket, hátul megint egy szakaszvezető jött. Lehetek vagy százan, százötvenen. Hamar elvonultak előttünk, aztán a szakaszvezető, amelyik utoljára jött: na, Jóska azonnal beállni a sorba, gyerünk, megyünk tovább! Úgyhogy rítt a „Jóska fiam” is, de rítt ám az öreg is. Elöl ült a szekéren, azt hajtott. – Hova mennek szakaszvezető úr? – kérdezte. Hát azt mondja, ahova parancsolják. Úgyhogy elváltak, az öreg Jóska bácsi, meg a fia.

Május 9-én vége lett a háborúnak. A fronttól körülbelül olyan hatvan kilométerre lehetünk, de oda hallott a borzasztó morajlás, meg minthogyha tűzijáték lett volna, mindig világos volt az ég alja. Másnap mondják a csehek, hogy vége van a háborúnak, a németek kapituláltak.

Hívat engem az őrnagy úr: hallod, jó lesz, hogyha benézel Zseusicébe, széjjelnézel. Jöttek velem szembe oroszok dzsippel, gyalog, de megmondom őszintén, azok mindennek néztek ki, csak katonáknak nem. Volt, amelyiken papi palást volt, a másikon egy nagy pokróc volt a nyakában, a harmadikon prémes kabát, és volt, amelyiken semmiféle katonaruhaneműség nem volt. Civil nadrág, civil kabát, géppisztoly a nyakában, csak egy sapka volt a fején. Úgyhogy nem is féltem tőlük, azok se szóltak nékem, én se szóltam nekik semmit. Keresztülvergődtem a parkon, minden szerencsétlenség nélkül beértem a faluba, Zseusicébe. Hát, ahogy megyek, az első háznál látom, hogy egy orosz szekér ott állt az árokban és egy katona hányja le a cuccot, ami a szekéren volt. Utcára nyílik az ablak, ott meg belülről, a házból egy másik orosz katona hányja kifelé a párnát, dunyhát, nadrágot, kabátot, ez meg pakolja fel. Csak néztem, hát ilyet is lehet csinálni?

Megyek tovább, minden ház előtt végig cseresznyefák voltak ültetve. A cseresznye nem volt még piros, de már olyan zöldes piros színű volt. Nagyon szép község volt, mint általában a cseh községek. Nagyon szép karbantartott házak. Egy orosz katona lóháton megy neki a lóval a kapunak. A ló betöri a kaput, alá a cseresznyefának. De nem az, hogy szedte volna le szemenként a cseresznyét, hanem a gallyakat hasogatta lefele, rakta a nyereg elébe. Mikor jó csomó összegyűlt, megfordult, ment kifelé, azt szemecskélte a cseresznyét a ló hátán. Egy másik utcaajtón egy asszony ordítva rohan kifelé, egy orosz utána, keresztül az úton a szemközti házba be. Becsapja maga mögött az ajtót, az orosz kívül maradt, s puskatussal neki az ajtónak, szétverte az ajtót. Hogy oszt megfogta az asszonyt vagy nem, azt nem láttam, de nagyon rossz fényt vetett rá. Hát ilyet magyar katona nem csinált soha.

A falu alatt egy nagy legelő, ott volt az oroszoknak a konyhája. Ki volt állítva vagy tíz kondér, meg ilyen főző kocsik, és állandóan hordták bele az ennivalót. Minden kondér előtt egy-egy sor orosz katona állt. Én is odasoroltam egy ilyen sornak az utójára, úgyhogy ahogy haladtak előre, mindig mentünk feljebb, feljebb.

Mikor odakerülök a kondér elibe, odatartom a konzerves dobozt. Az orosz belemér egy kanál ételt, olyan háromnegyed literes kanala volt. Mikor el akarok jönni, megfogja a kezemet, még eggyel beletesz. Úgy látszik, szimpatikus voltam neki.

Na, gondoltam, most már láttam eleget, informálok a kinti vezetőséget, hogy hogy áll a helyzet. Már vártak, az őrnagy úr is rögtön üzent, hogy menjek raportra. Hát én beszámoltam. Az volt a szavajárása, hogy baszom az istenségit neki. – Most mit csináljak? – Hát – mondom – őrnagy úr, ezt már nem tudom. Úgy látom, hogy ezután itt már az oroszok parancsolnak.

Egyszer arra ébredek, hogy nagy zaj van kint az udvaron. Jó nagy udvar volt, lehetett körülbelül egy jó holdnyi. Kiirtották a fát, a barakkok, meg az istállók azok meg be voltak vágva az erdőbe. Félrehúzom a függönnyt, kinézek, hát körül az erdőből, mint a hangyák, úgy jönnek az oroszok, mindenkinek géppisztoly a kezében. Hirtelen, nagy álmosan leugrok az ágyról, mindenem össze volt csomagolva éppen úgy, mint mikor kint voltam Zseusicében. Mondom, emberek, baj van, itt vannak az oroszok! Hát ezek a tiszthelyettesek hirtelen fel se tudtak ocsudni, csak néztek két-háromfele, de már én akkor kaptam a hátizsákot a hátamra, aztán gyerünk kifelé az ajtón. De akkor jöttek ám befele az oroszok.

Engem nem vert meg egy se. Odabent az öregeket elverték, ugye álmosak voltak, azt se tudták hirtelen a mély álomból, hogy mi van, ugyancsak csattogtak a derékszíjak meg a pofonok, meg a jajgatás. Aztán a legénységet ötösivel állították sorjába, hát én is odaálltam. Mutatta az orosz, hogy oda elő, hát odaálltam. Jöttek aztán a tiszthelyettesek is, legutoljára a tisztek. Voltunk vagy százvalahányan, 100–110 közt a létszám. Akkor megszámláltak bennünket legalább tízszer.

Az emberek elkezdtek zúgolódni, hogy mi lesz, kétségek közt volt mindenki. A parancsnokunk, Damaszkín őrnagy Horthyval sógorságban volt, azt hiszem másodunokatestvér volt ennek a felesége, meg Horthynak a felesége. Aranysarkantyús lovag volt. Nagyon elegáns és nagyon katonás ember. Egy jó vastag, nád lovaglopálca volt a kezében. Kilép a sorból, elkiáltja magát: emberek, mit mondanak az oroszok, hogy milyen katonák a magyarok? Katonák maguk, vagy kurvák? Erre egy kis nyálas orosz katona odamegy, azt mondja „officer jop tvoje maty”, elmarkolja a nádpalcát az őrnagy úrtól, a karungás zubbonyt elkezd csépelni a hátán. Bizony nem mondta utána az őrnagy úr, hogy mik vagytok, hogy katonák vagytok vagy mi, hanem kicsordult a könny a szemiből, oszt beállott a sorba.

Általában négy napig mentünk, akkor egy pihentető lágerben voltunk vagy két-három napig és utána megint mentünk tovább. Az egyik ilyen lágerben egy nagy csomó mezítlelen embert láttam. Magyarok is voltak köztük. Mondom nekik, hát maguk miért nem öltöznék fel? Azt feleli, felöltöznénk mi, de nincs mibe. Ott fertőtlenítették a társaságot. Kigyulladt a fertőtlenítő, mikor a ruhájuk benne volt, mind bennégett, azt nem tudtak másikat adni nekik helyette.

Mikor mentünk, előre járt a hírünk. Akkor már a falvakban kiálltak az út mellé – szegények voltak sajnos azok is, mert ugye kiélte őket a háború, meg az orosz is – és amijük csak volt, ha egyebet nem; főtt krumplit vagy egy kis kenyeret, egy kis húst, vagy ami volt nekik, hányták be közénk, odaadták a saját szájukból.

Elérkeztünk Auschwitzba. Ott egy lágerben, összegyűjtötték a foglyokat és onnan vitték ki Oroszországba. Minket is leszámoltak oda. A tsz-ekben voltak ezek a silógödörök, ahhoz hasonló csak nem gödör volt ott, hanem fel volt púpolva. Úgy 80 vagy 100 méter hosszú is volt egy-egy és nagyon széles is, már ahogy fel volt púpolva. Mikor bekerültünk a lágerbe, akkor beszéltek a zsidók – voltak még ott zsidók is, de akkor már szabadon jártak egyik helyről a másikba, már nem korlátozták, gondolom, nem volt nekik hova elmenni, nem voltak még lerendezve az ügyeik –, hogy emberek voltak benne. Azt mondták, hogy hajtották rá a gödörré az embereket, nem csak embereket, hanem asszonyokat, gyermeket, szóval zsidókat, meg akiket deportáltak és két oldalról géppuskázták őket bele a gödörbe. És azután tolólapal a földet rája. Amelyiken még nem vastagon volt, ott még mozgott a föld...

Két hétig mentünk, de az a két hét sokkal rosszabb volt a pokolnál. Egy kis vagonban, majdnem hatvanan voltunk. Állni nem férünk be, de összehúzódtunk. A vagonnak a fél végében volt egy WC-lyuk vágva. Odajárt WC-re mindenki. Az ablak fel volt húzva, nem úgy mint mikor a vágóállatokat viszik, hogy le van nyitva nekik az ablak. Még azt se tud-

tuk jóformán, hogy mikor van éjszaka, meg mikor van nappal, csak akkor, hogyha az ablak résén, ahol nem pásszolt, ott beszűrődött egy kis fény, akkor láttuk, hogy nappal megyünk.

A németeknek úgy ment a hasuk, mint a patak és olyan volt a padlója annak a kocsinak, hogy abban a „slamasztikában” bokáig jártunk. Utálat volt, utálat. Olyan bűdösek voltunk, hogy az közönséges. Így mentünk még két hétig Oroszországba. Ott aztán megáll a vonat, nem volt ott se bódé, se épület semmi, csak vagy négy sín pár. Hogy hova tartozott vagy milyen helység lehetett, nem tudom. Ott aztán kitranszporáltak bennünket, de alig vánszoroztunk. Úgy néztünk ki, mint akit a WC-ből húznak ki. Borzasztó volt, a pokol ahhoz képest tán mennyország lehetett.

Már vártak bennünket. Kis fateknőbe lehetett vizet meríteni és tiszta ruhát adtak. Lemosakodtunk, tiszta alsóneműt vettünk. Sátrak voltak, 40–45 ember lakott benne. Bekerültünk egy sátorba, 13-an voltunk magyarok, a többiek németek. A németek nem szimpatizáltak velünk, haragudtak ránk.

Egy hétig nem voltunk munkán kívül, pihenőben tartottak bennünket. Láttuk, hogy a német megy a csajkával vagy a konzerves dobozzal enni. Nekünk sose mondták, hogy menjünk, aztán mi is kapunk. Mikor láttuk, hogy a német megy, akkor mi is mentünk utána a csajkával és még vissza is éltünk a helyzettel, mert sokszor kétszer-háromszor is kaptunk, mert három csapatnak is utánaszegődtünk.

Mikor megérkeztünk, a németek külön jelentettek bennünket, hogy – nem tudom – 1700 német és 13 magyar. A „polituktor” erre felhorkant, hogy mi az, hogy magyar meg német, magyarszki meg nemszki, secko jedno. Akkor aztán felnyílt a németek szeme, úgy-hogy kisebbségbe kerültünk, elnyomtak bennünket. Azután a közös sors csak összehozott bennünket.

40 lengyel volt a lágerben, de ezek nagyon összetartó emberek voltak. Egy orosz szakaszvezető kísért ki őket a lágeren kívüli fürdőbe. Egy elmaradt közülük és a szakaszvezető – a szerzsánt – belerúgott. Erre összeröfönt az összes, rá az orosz szakaszvezetőre úgy, hogy az őrség nem tudta szétverni őket. Az orosz szakaszvezetőt lefokozták és bezárták, nem tudom hány esztendőre azért, amiért nem használta a fegyverét.

Az öröknek se volt könnyebb dolguk, mint nekünk. Az őrtornyok körülbelül olyan hat méter magasak voltak, négy méter a föld felszínétől, akkor a helyiség, amiben az őr állott, az megint volt két méter és a 40 fokos hidegben fáztak rettenetesen. Semmit nem csináltak, csak ott topogtak. Volt ott nagyon sok üveghulladék és az őr beüvegezte az őrbódét, hogy ne járja a szél. Elaludt az őrbódében a szerzsánt, a parancsnoka meglátta. Felment a toronyba, az összes üveget a bódé ablakából mind kiverte, és az őrt felállította a bódé tejére, ott kellett neki állni és onnan vigyázni. Este már úgy össze volt fagyva, hogy összeesett, úgy hozták le.

Olyan hideg volt, hogy a zsír úgy megfagyott, mint a süvegcsukor. Egyszer mindegyikünk eltulajdonított egy-egy jó darab zsírt. Nem volt hozzá kenyér, úgy ettük meg. Az lett a következménye, hogy vagy három napig nem kellett a nadrágot megkötni.

Hoztak a lágerbe két teherautó japánt. Olyan kis fiatal gyerek kinézésűek voltak, olyan kis sárgák. Őket is vinni akarták dolgoztatni. Azt mondták, hogy addig nem dolgoznak,

míg nem adnak nekik rizst. De hát ugye rizs nem volt. Úgyhogy négy napig egyáltalán semmit nem ettek. Az ötödik nap adták volna nekik a rizst, de akkor már azt se fogadták el, úgyhogy elvitték őket. Hogy mi lett velük, azt nem tudom.

Megszökött két német és az oroszok azt állították, hogy egy gyermeklányt, aki az erdőben gallyat szedett, megfogták, elvágták a nyakát, felboncolták megsütötték, azt ették. Azt mondták, hogy ezeket ki is végezték, de hogy igaz-e vagy nem, én ezt nem tudom. Csak az oroszok beszéltek és egy darabig mikor találkoztak velünk, köptek egyet, azt mondták, hogy fúj, kannibál.

Kimentünk este a bányába, hozzákezdünk a munkához. Egyszer csak nagy világosság, kigyulladt az asztalosműhely. Rengeteg kész ajtó, ablak, épület felszerelés porig égett mind. Odarendeltek minket, foglyokat is, hogy hógolyózzuk a tüzet. De hiába gyúrtuk volna össze a hógolyót, olyan hideg volt, hogy mint a liszt, nem állott az össze. Az oroszok, azok csak körülállták, tartották a kezüket, hogy „harasó zsárki kamerád, harasó zsárki”. Erre mi is „harasó zsárki”, mi is csak tartottuk a kezünket. Azt mondták az oroszok: minden éccakéne egy ilyen jó meleg tűz.

A konyhára kerültem kiségitőnek. Nem volt nehéz munka, mosogatni kellett, a kondérokot kisúrolni, ilyen hatliteres csövedrek voltak ott a konyhán. Mikor vége volt a munkának – mondjuk egy másfél óra hosszát tartott –, mindenkinek adtak egy veder levest. Hatliteres veder levest. Amúgy se vagyok nagyevő, de akkor se volt kinyúlva a gyomrom. A pocakos németek azt mondták – nem akartam megenni, ajánlottam, hogy edd meg az enyimet is –, hogy nekik elég az övék, de meg kell enni, mert ha nem eszem meg, akkor a következő alkalomkor nem adnak vagy csak nagyon keveset. Hát aztán kénytelen, kelletlen én is bevágtam a hat liter levest. Volt olyan hasam, olyan kínom, hogy azt mondtam, meghalok. Úgyhogy másnap – megint adták volna –, nem kellett a leves. Azt mondták a németek, ne is menjek a konyhára, mert akkor ők se kapnak.

Ki volt ásva a bányának az aknája, az a lejárati, amiben a lift működik, hozzák fel a szentet. De még a torony nem volt rajta, az üzemeltetése még nem kezdődött meg. Odajön egy orosz, a hóna alatt fél kenyér. Látja, hogy ott nézegetjük vagy tizenötön. Azt mondja, ha valaki keresztül megy a bányakna felett azon a két sínen, a kenyeret nekiadja. Hát én éhes voltam, nagyon megtetszett a kenyér, vásott rá a fogam, mondom neki, ha ideadod a kenyeret, én keresztülmegek rajta. Nagyon elhamarkodott dolog volt, már így visszagondolva még a hátamon is végigfut a hideg. Gyermekkorunkban is vasút mellett volt földünk, nem két sínen, hanem egy sínen úgy mentünk, mint az úton. Ha akkor el tudtam menni, most is csak el tudok... Megkezdtem az akna szájától, olyan négy-öt méterre mentem, de egész biztosan mentem rajta. Nem néztem lefele, hanem mindig a túlsó oldalt néztem. Keresztülmentem rajta. Megveregette a vállam és – becsületes ember volt – ideadta a kenyeret. Azt mondta, bátor ember vagy.

Volt a lágernek három lova, a színéről volt mind elnevezve, volt egy nagyon öreg ló, a Rizsi. Ez veres színű volt. Egy nagyon kis mokány ló, a Sziri, az meg szürke volt. Ez rúgott is, harapott is. Meg volt egy nagy fekete ló, a Csorni. Ez lett az én lovam. Jóindulatú,

nagyon jó ló volt, nem volt véle semmi baj. A kis szürkének egy üzbég volt a kocsisa. Mikor enni vagy inni akart neki adni, akkor mindig engedélyt kellett kérni a Sziritől, hogy megengedi-é? Vítte a szénát – hónunk alatt hordtuk a szénát a lovaknak –, mondta, hogy Sziri, „széna náda” van. A szénát, ők is úgy mondják, hogy széna. Akkor hátranézett a kis szürke ló, s ha elnyerítette magát, az azt jelentette, hogy viheti a szénát, de ha nem „szólt” semmit, akkor nem adott neki, mert akkor nem fogadta. Ugyanúgy a vizet is. A Rizsinek, egy ukrán volt a kocsisa. Nagyon öreg ló volt, mikor megunta leült a két hátulsó lábára, mint a macska, azt hiába ütötte. Araszos nagy szőrű volt mind, mert hideg volt, ugye az állat is alkalmazkodik hozzá. Akkor az Urumbáj leült mellé, aztán megvárta, míg saját jószántából feláll a Rizsi. Egyszer engem jelölt ki a lágerparancsnok meg Urumbájt, hogy menjünk szénáért. Urumbáj jól beszélt oroszul, ő volt a parancsnok köztünk. Minden reggel ő adta ki a parancsot, illetve továbbította. Kézjelekkel, meg ahogy tudta, úgyszólván azért elboldogultunk. Elég az hozzá, az egyik reggel ki volt adva a parancs, hogy Urumbájjal szénát hozunk. Elindultunk még virradat előtt, ott 9 óra után jött fel a nap. Úgy egy óra felé értünk oda, ahonnan a szénát kellett hozni. Én nem tudtam az utat, de Urumbáj igen, ő volt a főnök, én csak mentem utána. Az egész vidék nagyon hideg hósvatag volt, nem volt ott semmiféle lakott település azon a részen. Majd egyszer nagy sokára látom, hogy olyan hófűvások vagy mik vannak a messzeségben, nagyon messzire el lehetett látni, nagyon tiszta volt ott a levegő. Hát szénakazlak voltak, odamentünk szénáért.

Ott az őr nagyon jól megértette magát Urumbájjal. Betessékelt bennünket, egy kis faházban lakott. Egy serkentő óra volt az asztalon, ebből is látszott, hogy kulturáltabb ember. Ő egy karosszékben ült, meg volt két, úgy neveztük, hogy gyalogszék – deszkából volt négy lába fúrva –, arra ültetett le bennünket. Nagyon vidáman tárgyaltak Urumbájjal, de én mindig az órát néztem, azt számoltam, hogy setét lesz, mire oda kerülünk, hogy menjünk haza, ha hazának lehetett nevezni. Mondogattam Urumbájnak: „davajtyi robota”. Urumbáj csak annyit mondott: no „ládna, ládna” – ráérünk. De mikor már láttam, hogy a nap nagyon lefele jár, három óra fele volt már az idő, mondom neki, na Urumbáj, „davajtyi robota”, aztán „domoj, pasli domoj”. A másik is mondta neki, hogy most már aztán menjetek, pakoljatok. Odamegyünk a kazalhoz. Azt mondta Urumbáj, hogy majd ő hánnya a szénát. De méteres hó volt a kazlon. Nem is erőlködtem, hogy majd én felmegyek, jó, hát akkor hánnyad. Úgyszólván, jó időbe került, míg egy darab helyen letakarította róla a havat. Akkor már kezdett alkonyodni. Egy kasza volt, de a nyaka be volt tekerve ronggyal, avval kellett vágni a szénát. De olyan fagyos volt, hogy Urumbáj alig tudta megkezdeni. Az volt a szerencse, hogy szép holdvilágos idő volt, Urumbáj hánnya, én raktam be. Azt mondta Urumbáj, hogy ő nem tudja a szánkót megrakni. Hát mennyit lehetett arra felrakni? Egy kis felhajtott elejű szánkó volt. Három mázsát legfeljebb. Na, mire Urumbájét megraktam, akkorára le is ment a nap. Utána megraktam az enyimet is, kihozta az őr a lámpát. Ilyen ruhaszáritó kötélfével megkötöttük. Borzasztó rossz út volt, mert nem jártak arra fogatos járművek, hanem teherautók és a havat mindig nyomták lejjebb, lejjebb. A teherautónak sokkal szélesebb a nyomtávolsága, mint annak a kis szánkónak, így nagyon kellett vigyázni, mert hogyha belement a szánkó az autó nyomába, felborult még üresen is, nem hogy

ha még rakva is volt rá. Úgyhogy alig megyünk egy kilométernyit – Urumbáj ment előre –, egyszer löttyent egyet az én szánkóm, felborult. Urumbáj elkezd káromkodni. A szánkót kítettük az autónyom közé, időbe került, mire megint megraktuk, megkötöttük. Alig megyünk vagy két kilométert, felborul Urumbáj. Úgyhogy így ment, én is felborultam háromszor, Urumbáj is. De akkor már lehetett úgy 11 óra fele az idő. Látom egyszer, hogy mintha lovasok jönnének felénk, úgy elszórva. Magyarázom Urumbájnak, hogy „szmatri” (*nézd*) Urumbáj, a konvoj jön értünk. Urumbáj csak vakargatta a fejét, azt káromkodott. Az őrség egyik parancsnokhelyettese, egy hadnagy vezette, azt hitte, megszóktunk. Vagy tízen voltak lóháton. Nekem nem szóltak egy árva szót se, Urumbájt fogták kérdőre. Urumbáj aztán magyarázott kézzel-lábbal. A hadnagy odament, jól elverte a nádpálcájával. Na, pakoljunk. Felpakoltam megint a szénát. A katonák jöttek utánunk. Nem telt el egy fél óra se, megint felborultam. Megint megraktuk, Urumbáj megint kikapott. Megint mentünk valameddig, felborult Urumbáj. Mintha összebeszéltünk volna, hol ő borult fel, hol én. Káromkodott az őrparancsnok, Urumbáj mindig kikapott, én nem szóltam semmit. Mikor már vagy negyedszer mindegyikőnk felborult, azt mondta az őrparancsnok, hogy mars, mars, nem rakodunk, menjünk, hagyjuk ott a szénát. Felültünk a szánkóra, üresen aztán már nem borult fel. Mikor odaérünk az őrszobához, engem beeresztettek, Urumbájt nem. Úgyhogy egész éjszaka hordta, még másnap délelőtt is a szénát, mert magának kellett rakni is, meg hát mindegyikőnknek a rakományát neki kellett behordani.

A kapitány sikkasztott. A németeket két műszakban dolgoztatta, ugyanazt a csapat embert, de enni meg nem adtak nekik. Mikor bejöttek, megvacsoráltak, már verték is a vasat sorakozóra, megint kimenni, de csak egy műszakot számoltak el hivatalosan. A második műszakon a kapitány meg a bányaparancsnok megosztottak, mert minden ember után kaptak húsz rubelt egy napra és az 40 ezer rubel. Ha nem is volt kint mindenki, biztos megvolt 25–30 ezer rubel minden nap az emberek után és ezt kétféle osztották. Ebből csináltak faházat, meg ebből vette a motorbiciklit, a motorcsónakot. Az emberek meg pusztultak. Ebből jöttek rá, hogy nagyon pusztulnak az emberek.

Egy olyan szép helyen építkezett, hogy olyan szép helyet még nem láttam. Egy magas hegy volt és egy tengerszem, lehetett olyan tíz kilométernyi átméretű tó és a hegycsúcs valósággal ráhajlott arra a tóra.

A németeknek mi vittük a kosztot, meg az anyagot is. Minden héten kétszer jártuk meg ezt az utat. Hatalmas nagy házat csináltak ott.

Megint beteg lettem, az autón hideg volt, megfáztam. Úgyhogy leváltottak az autóról. Az öregnek volt disznója, 12 süldője, olyan 30–35 kilósak. Egy német gondozta, de nem volt vele megelégedve, engem tett meg disznópásztornak az öreg. Egy földbarakkban voltak a disznók, fűrészporról kellett aláaljazni. A katonák konyhájáról hordtam a krumplihéjat a disznóknak, de volt abban sok krumpli, azt mindig kiválogattam és megfőztem magamnak, a héját meg megfőztem a disznóknak. Úgyhogy a lágér kosztját nemigen ettem meg, mert csak jobb volt az a főtt krumpli, mint ugye az a moslék.

A baj ott kezdődött, hogy az öreg elkezdett inni és elkezdett énvélem is kötözködni, hogy nem jól kezelem a disznóit. Pedig teljes odaadással csináltam, már az ottani körülményekhez képest.

Azt mondta, ki kell takarítani, vinni kell másik fűrészport helyette. De a lágerben elromlott a gép, azt nem volt fűrészpor. Majd hozat a bányáról. Magyaráztam neki, hogy nem lesz jó, mert annak több mint a fele hó, azt elolvad idebenn, oszt betegek lesznek a „szvinyák”, a disznók. Azt mondta, hogy én nem értek hozzá. Na jól van, tényleg hozatott egy autó fűrészport, de még nem is a fele, még harmada se volt annak fűrészpor, hanem hó. Rendelt mellém két németet segédnek, én raktam a tróblira – kétfelől fogója volt –, a németek meg vitték, úgyhogy ki is takarítottuk egy napon a disznóólat. Jól bealjaztam alájuk a havas fűrészport. De hát hidegek voltak, éjszaka kihűlt a bunker ugye 40–45 fokos hidegben. Úgyhogy beteg lett két disznó. Megtapogattam – érttem a jószághoz –, hát lázasok voltak, mégpedig nem is kicsi lázzal. Jelentem az öregnek, baj van, beteg a disznó. Jött egyből megnézni. Mondja, hozzak egy hőmérőt, lázmérőt. Megmérem a disznónak a lázát, 42 fok. Az öreg csóválgatta a fejét. Reggelre mindegyik megdőglött. Másik három is beteg lett. Elkezd énvélem kiabálni, szidni, hogy nem értek a jószághoz, meg így, meg úgy. Ahogy lehetett én is védekeztem. Ő volt a hibás, mert ha nem hozatott volna havas fűrészport, nem lett volna semmi baja a disznónak, mert a bunker meleg lett volna.

Négy nap alatt a sertésállomány kipucolódtott. Az öreg rettenetesen haragudott rám, kivágott megint a bányára.

A kapitány zabrált valahonnan, valószínű, hogy még Magyarországról, egy varrógépet, és a felesége megtanult rajta varrni. Elromlott a varrógép. Urumbájnak kellett volna elvinni valahova, hogy megjavítsák. A lágerörség előtt odaállott a szánkóval, a katonák feltették rá a varrógépet. El kellett kanyarodni, hogy az útra ki lehessen menni. Nagy mély árok, meg lapály volt mindegyik oldalán az útnak. Urumbáj gyenge mozgású, alacsony széle-hossza egy ember volt, meg amúgy is nagyon fel volt öltözve, mert hideg volt. Kászálódott fel a szánkóra, az őr meg nyitotta a kaput. A ló, mikor meglátta, hogy nyílik a kapu, sebtiből ki a kapun, csak akkor látta meg az árkot, mikor már a szélén volt, úgyhogy belesegelt az árokba, rá a szánkó, a szánkón Urumbáj, a gép. Régifajta varrógép volt, ripityává tört az állványa. Rettenetesen megharagudott a kapitány, mert nagy érték volt ám ott egy varrógép. Nem voltak ott ilyesmik. Úgyhogy Urumbájt csúnyán elverte és letette a bányába.

Nagyon meggazdagodott az öreg és eldicsekedett a lágerben az orosz vezetőknek, hogy milyen háza van, meg milyen motorkerékpárja. Egy vasárnap pizszokul berúgott, felpakolta az orosz vezetőséget a teherautóra és elvitte a házához. Köztük volt a politikai tiszt is, a GPU-s, és mikor hazajöttek, feljelentette az öreget. Úgyhogy tízévi ólombányai munkára ítélték, a feleségét pedig – akik látták, azt mondták, hogy egy szál ingben zavarták ki a lakásból. Teljes vagyonekobbzást kapott a kapitány.

Urumbáj aztán, hogy mikor került ki a bányából vagy kikerült-e egyáltalán, azt nem tudom. Kocsisnak egy tűzér őrmestert – magyar volt –, az egyik társunkat tették meg helyette. Az aztán megtanította a Szirit, hogy kell viselkedni. Nem kellett neki rámutatni a szénára, hogy Sziri, széna nádá, meg Sziri voda nádá. Háromélű gerendát fűrészeltetett, éjszakára mindig mellé tette a Szirinek, az nem tudott lefeküdni. Enni nem adott neki, csak minden második nap, úgyhogy már mikor ment a szénával a hóna alatt, olyan szelíd lett a Sziri, hogy előre nyerített, hogy mehet.

Karácsony előtt való nap, este avval fogad Pali barátunk, hogy vendégünk van, egy finn fiú. Mindjárt be is mutatta, egy olyan 17–18 éves gyereket. Ragaszkodott nagyon a magyarokhoz. A történelmet ők is úgy tanulták, mint valamikor mi is az iskolában, hogy mikor az óhazából elindult az ugor népség, fele északra tartott, fele délnek, akik délre tartottak, azokból lettek a magyarok, akik északra, azok lettek a finnek. Úgyhogy, rokonnak tartott bennünket. Nem dolgoztatták, mert olyan állapotban volt, hogy nem lehetett dolgoztatni. Ugyanis valami úri gyerek lehetett, kint volt télen síelni, ugye ott Finnországban sokkal több hó van, mint Oroszországban, ahol én voltam. Valami hegycsúcsról átszúszott Oroszországba, de közben felbukott és beszakadt a feje. Bevitték valami orosz kórházba, úgyhogy a feje be volt földve egy platina darabbal. De nem teljesen, mint egy kétforintos, olyan hely kilátszott a platinából. Hogyha meghajolt, rögtön elvesztette az eszméletét. Nem lehetett neki meghajolni, úgyhogy dolgozni egyáltalán nem tudott. Itt volt aztán a gyerek köztünk.

Előre megbeszéltük, hogy a szentestén istentiszteletet tartunk. Volt egy székely, Szilágy megyei fiú köztünk, Nagy Ferinek hívták, volt neki egy Bibliája. Addig dugdosta, hogy sikerült megmenteni. Pali, biztos a raktáros engedelmeivel, hozott egy veder krumplit. Természetesen nem pocsékoltuk, héjában főztük meg, úgy hámoztuk, ettük meg. Még zsírt is hozott rá, egy jó ökölnyi nagyságút.

Hát nem akarok dicsekedni, de mindenütt én voltam a vezér, úgyhogy én tartottam meg az istentiszteletet. Megmondom őszintén, olyan nagyon vallásos sose voltam, de ugye az iskolában is tanultuk, meg a szüleim elég vallásosak voltak, de a prédikációra nem születtem. Felolvastam a Bibliából Krisztus születésének történetit. A németek körülálltak bennünket, ott mindenki sírt. Mire vége lett az istentiszteletnek, akkorára megfőtt a krumpli, mindenkinek egyenlően szétosztotta Pali, a finn gyerek is kapott belőle.

Mahorkára sokkal könnyebb volt szert tenni, mint papírra. Valamelyik kitalálta, hogy szakítsunk a Feri Bibliájából papírt, cigarettapapírt. Feri rettenetesen ellenkezett, nagyon vallásos ember volt. De ő is nagy dohányos. Rábeszélték, hogy csak a tartalomjegyzéket, meg az üres oldalt, amin úgysem volt semmi, szakítsák ki. De elfogyott két-három nap alatt. Akkor aztán hát így, meg úgy, mennyivel jobb volt, míg dohányozni tudtunk, szakítsunk már az elejéről is, kezdjük meg az elejét. Úgyhogy megkezdték az elejét. Vagy három hónap alatt eltabakolták az egész Bibliát, aztán nem volt istentisztelet többet. Németeknek se, de nekünk se.

Jártuk a környéket összeszedni a terményeket. Az egyik alkalommal egy női láger mellett mentünk el, ott vezetett az út közvetlenül a kerítés mellett. Volt ott a karonülő gyermektől kezdve a nagyon öregig mindenféle, de mind csak asszonyok voltak. Akkor már volt reggelenként hó is, úgyhogy le volt taposva, meg ugye egy része elolvadt. Volt olyan asszony, aki a karján tartotta a gyermeket, a másik kettő meg kétfelől mellette fogta a szoknyáját. Gyermek – az öregeken kívül – majdnem mindenkinek volt. Ott ríttak, ordítottak szegény gyermekek, úgyhogy megsirattuk őket, olyan állapotban voltak.

Volt rengeteg vándorló, költözködő. Elöl ment az ember egy nagy batyuval a hátán, utána a felesége egy kisebbel s három-négy gyermek ment utánuk. Az erejüknek megfelelően

mindig kisebb batyu volt a hátukon. Megállítottak bennünket – nekünk nem volt semmi szavunk, a sofőr meg a katona intézte –, hogy nem vinnénk-e el őket egy bizonyos területig. Úgyhogy meg volt szabva, ötven kilométerre, nem tudom, ötven rubel, száz kilométerre száz rubel. Előre kellett fizetni. Mikor az úticélunk széjjelvált, akkor leszálltak, mentek tovább.

Volt egy tatár sofőr a bányában. A tatárok autonóm köztársaságban éltek a Szovjetunióban. Összeszervezkedtek az oroszok ellen, úgyhogy aztán megvonták tőlük az autonómiát, az asszonyokat kitelepítették Turkesztánba, az embereket pedig kihozták az északi szénmedencébe.

A tatár sofőr nagyon rendes ember volt. Valami kivételezett lehetett, mert a felesége is véle lakott, meg a két kis gyermeke. Volt egy kecskéjük. Mindjárt a bánya bejáratánál egy kis faházban lakott a család. Egyszer reggel megyünk ki munkára, hát a háznak csak a hamuja van. Azt állapították meg, hogy a tatár lopta az üzemanyagot, egy bádoghordóban tárolta. Elfelejtették eloltani a lámpát, mikor lefeküdtek. A kecske leütötte a mécsest a hordóról. A hordó nem volt bedugva. A láng belekapott az üzemanyagba, felrobbant. A házból nem maradt semmi, csak a híre, meg a hamva, meg a tatároknak a hamva.

Egyéb háziállat nem volt, csak kecske, meg a kolhozoknak sok libája. A magánosoknak nem volt libájuk, kecskét is általában csak olyan ember tartott, aki vagy megtúrte, hogy bent legyen véle, vagy pedig ajtót csináltatott – a házban volt a kecskeól is –, hogy észrevegye, ha lopják, mert másképp a kecske „elpárolgott” volna. Ott mindenki lopott.

Egy-egy kolhoznak nagy területe volt, de állatállományuk az nagyon kevés. 150–200 libánál egy csapatban nemigen volt több. A sofőrök mikor meglátták, hogy a libák kint vannak a legelőn, teljes gőzzel közéjük hajtottak. A libák azt se tudták, hogy meneküljenek. Volt rá eset, hogy négyet-ötöt is elütöttek, akkor minekünk le kellett ugrani, azt felhányni az autóra. Persze mi nem kaptunk belőle, ők ették meg. A libák mikor már hallották a motorzúgást, már szárnyra kaptak, repültek mindenfele, úgyhogy ritkán sikerült négyet-ötöt elütni belőlük.

Úgy jöttünk haza, hogy a politikai tiszt tartott egy összejövetelet a magyaroknak és erősen meg akart bennünket agitálni, hogy maradjunk Oroszországban. Megkapjuk az orosz állampolgárságot és egyenlő elbírálás alá esünk az oroszokkal, sőt még kivételezettebbek is leszünk. Úgyhogy felkért bennünket, nagyon szeretné, hogyha a magyarok segítenének Oroszország újjáépítésében.

Akkor már kezdték a szétszórt magyarokat összeszedni abba a lágerbe, amiben mi voltunk. Úgyhogy akkor már kétszáznál többen voltunk, de nem jelentkezett egy se.

Akkor már, 1947-ben a politikai élet oda fejlődött, hogy a magyar kormány – valószínűleg tartom –, lépéseket tett, hogy a még kint levő magyarokat szedjék össze. Vagy pedig az orosz szimpátiából csinálta, ezt nem tudom. De akkor, akinek nem volt valami bűne, azt mind hazaeresztették.

Máramarosszigeten halat kellett kihányni a vagonból. Jött az oroszoknak vagy négy vagon hal, engem is kijelöltek halat hányni. Pici kis halak ömlesztve voltak a vagonban. Ott

aztán mindenki annyit ehetett, meg annyit hozhatott el – hátizsákunk nem volt –, a zseben, amennyit csak akart, vagy amennyit csak tudott.

Megraktam én is a zsebemet; a nadrágzsebet, a kabátzsebet, köpenyzsebet is hallal. Visszek haza, lássák, hogy milyen ettünk, illetve ettünk volna, ha kaptunk volna eleget belőle Oroszországban. Úgyhogy biztosan volt egy jó fél kilónyi, amit hazahoztam. Mutattam, édesanyám – még akkor szegény megvolt –, azt mondja: „hát én nem hiszem, hogy ezt meg lehessék enni”. Erre – hát ugye akkor még nem voltam jóllakva – kivettem az asztalra, elkezdtem kapkodni, hánytam befele. Elővette őket a hányinger. Lesepték előlem a halat az asztalról.

Az itteni helyzetről egyáltalán nem tudtunk semmit. Jöttünk haza, Debrecenben ültem vonatra. Persze orosz ruhám volt, mert már régen elnyűvödött a magyar ruha, azt ilyen ki-selejtezett orosz ruhát adtak.

Beülök egy kocsiba, voltak benne sokan, vagy harmincan, de énhozzám nem szólt senki, én se szóltam senkihez. Odaültem egy sarokba. Látom, hogy kezdenek kiszállingózni. Nagy zsvaj volt, mikor bementem, mikor leültem, attól kezdve síri csend lett. Először feláll az egyik, másik, harmadik, úgyhogy alig mentünk egy állomást, egyedül ültem a vonagon. Mi lehet ezekkel, hát ennyire utálnak engem, vagy hát mi lehet? Azután értettem meg, hogy mi volt. Félték tőlünk, vagy félték tőlem, azt hitték, hogy orosz vagyok vagy valami kém. Abban az időben, mondjuk meg őszintén, olyan világ volt, hogy az ilyesmire nagyon rámentek. Már a fogadó beszédben kihangsúlyozták, hogy csak azt mondhatjuk, ami jó volt, a rosszat el kell felejteni, megértettük? Megértettem.

Kijelentette a szónok, tartsuk szem előtt, hogy munkásököl, vasököl, odaüt, ahova köll – ezt sose felejtem el. Fel is írtam, de szem előtt is tartottam, és muszáj is volt, akár akartam, akár nem. Hát itthon? A családom, az ismerősök jól fogadtak. Aki párttag volt, az úgy nézett rám, minthogyha farkas nézett volna, mert megmondom őszintén, én nem tudtam szimpatizálni velük.

Szállási Ernő

Egyszer arra ébredek, hogy valaki rángatja a lábamat, idegen hangot hallok. Azelőtt soha nem hallottam orosz beszédet. Az automata tízlövetű fegyverem a fejemnél volt szépen odatámasztva, csőre töltve. De ez olyan váratlanul jött, hogy eszembe se jutott – nem is lett volna értelme –, hogy a fegyveremhez kapjak. Mert két géppisztolyos, mandulavágású szemű rám tartotta a géppisztolyt és mondta, „davaj”. Ez volt az első szó, amivel találkoztam.

A fegyveremet elvették, aztán kikutatták az összes zsebemet. Amit értékesnek tartottak vagy megtetszett, azt már zsebre is rakták. Kikísértek az utcára és láttam, hogy innen is, onnan is hoznak egy magyart. Lassan összegyűltünk ott egypár órán belül – hajnalban lehetett, már világosodott. Amikor lehettünk körülbelül huszonhatan vagy huszonheten, beteltek bennünket egy pincébe.

Ha lenn maradt a kezem, magam mellett, akkor azt reggelig nem tudtam felemelni. Akkor derült ki, hogy hány ember halt meg, amikor reggel az ajtót, a szeget kifeszítették és

elindultunk ki. Aki mellől ellépett a mellette álló ember, az eldőlt, az azt jelentette, hogy meghalt. Tehát, akik benn maradtak eldülve, azok meghaltak. Biztonság kedvéért kaptak egy-egy golyót, nehogy szimuláljanak. Mi mentünk tovább. Persze kezdtek kidőlni az emberek. Azok, akik nem bírták, inkább idegileg nem bírták, mint fizikailag. Kiléptek a sorból, kaptak egy golyót és akkor nem kellett tovább jönni... De a többség azért makacsul ragaszkodott a kis életéhez... és vánszorgott, ki hogy tudott.

Be-bedobták a biztatást, hogy: „szkora domoj”, majd kapjuk a dokumentet és megyünk haza. Sehogy sem tudtam összeegyeztetni a két dolgot, szögesdrót, kerítés, aki közel megy a drótkerítéshez, akkor már golyót kap...

Nemsokára mindenki kezdte érezni, hogy itt viszket, ott viszket. Addig soha nem láttam tetűt, csak amikor az iskolában a zöldkeresztes nővér egy képen megmutatta. És akkor megtudtam, hogy a tetűnek egész rasszai, fajtái vannak, a fejlettségi fokától, típusától függően. Van fejtetű, van ruhatetű... Aztán lassan mindegyikkel meg kellett ismerkedni... Azzal teltek a napjaink, hogy amikor időnk volt, akkor kint – Temesvár enyhébb éghajlatú vidék, a tél enyhébb volt, a mi vidékünkhez számítva is –, tetvészkedtünk. Egyszer – a sapkát, aztán az inget, a pulóvert, a felső zubbonyt, egész a gatyakorcig – megszámloltam: 647 tetűnél tartottam, amikor meguntam, abbahagytam. A gatyában levő, vagy a deréktől lefele levő tetűt már nem számloltam.

A földieim is összebeszéltek, látták, hogy rajtam is kitört a láz. Azt mondták, hogy ne haragudj pajtás, de neked is menni kell, mert azért mégis, aki itt marad, hátha több esélye van... Nem is tiltakoztam ellene, még a saját lábamon – arra emlékszem, félig lázas, félig öntudatos állapotban csoportokba szedtek össze bennünket – átvánszorogtam a kastély udvarán levő hatalmas istállóba... Egy betonos istálló, kétsoros priccs volt benne deszkából felépítve, de se szalma, semmi rajta, csak sima deszka... És amikor benézek homályosodó szemmel, látom, hogy az egyik sarokban ülnek, beszélgetnek az emberek. Bágyadt, sovány, aszott emberek. A másik sarokban mozdulatlanul fekszenek. Az volt a szokás, hogy a legsúlyosabb betegeket mindig a belső sarokba vitték be és akik már átvészelték, tehát egy-két-három, öt vagy tíz napon belül nem halt meg, akkor az mindig közelebb jött az ajtóhoz. Engem, mint legkésőbb bevitt beteget, a legszélső sarokba, az alsó priccsre betuszkoltak, mert már nem nagyon tudtam bemászni, az az igazság. Néha azért még fel-felillant az emlékezetem... és akkor jött a lázalom. Volt nekünk egy tanyánk, nem nagygazdaság, csak egyszerű kis tanya, ahol egy ártézi kút okádta a vizet... karvastagságnyan, éjjel, nappal. A lázálomban ezt a kutat kerülgettem mindég. Csodálkoztam, hogy az egész csövet a számba veszem, nyelem azt az iszonyatos tömegű vizet és a szomjamat nem oltja egyáltalán. Hogy meddig tartott a láz, hány napig, nem tudom, még következtetni sem, de valószínű, hogy a betegség lefolyási ideje 8–10 nap lehetett. Kinél tovább egy-két nappal, vagy hamarabb egy-két nappal – tehát addig tarthatott ez az állapot... Még arra emlékszem, hogy mellettem feküdt egy nagyon-nagyon hosszú ember, a feje a falnál volt, a lába lelógott, legalább 190 centinek vagy 2 méteresnek saccoltam. Azt mondták, hogy Galambos tiszthelyettes. Mezítelenül volt már, és amikor kiegyenesítették, hogy feküdjön, következzen be lassan az elkerülhetetlen halál, akkor mindég összehúzódott és a mellette levőre ráfe-

küdt. Én voltam a mellette levő, a fejét mindig rátette a mellemre. Annyi erőm volt, hogy felemeltem a kezem, de már nem tudtam a tehetetlen embernek a rám tett fejét lenyomni, és akkor arra jött egy szanitéc, megszánt és akkor mindig lehúzta. Mondta is, hogy az anyja erre meg arra, mindég ezt csinálja már, meddig csinálja még? Ott az emberibb lelkek egy-kettőre eldurvulnak. Akkor éjjel aztán a Galambos tiszthelyettes meghalt.

Akkor éjjel hét embert húztak ki mellőlem, akik meghaltak. Amikor betuszkoltak, akkor egymásra nézett a két szanitéc és mondja – gyerekarcú voltam, 22 éves koromban még nem kellett borotválkoynom –, hogy a kis koma se bírja sokáig, nem éri meg a reggelt. Ez még úgy félig-meddig megmaradt az agyamban. Kezdődött a viaskodás, a lázálom, gyötört az ivás, a vízért való iszonyatos kín. És akkor a mellettem levő nyöszörgött: pajtás, vizet, csak egy korty vizet, az Isten is megáld... Rimánkodott, ígért: fenyegetőzött, káromkodott csak egy korty vizet! Persze ott már mondták, hogy nem szabad vizet adni senkinek. Ami lesz, az lesz, a sors úgysis elrendezi, vagy a sorsa úgysis meg van pecsételve, de vizet nem szabad adni senkinek. Mikor én már valószínű túl voltam az élet-halál mezsgyéjén, kezdtem eszmélni, de még mozogni nem bírtam, akkor a mellettem levő az egyik földinek sírva rimánkodott, hogy: testvér, ha Istent ismersz, csak egy korty vizet adjál! Olyan gyenge volt az az ember, hogy felülni nem bírt. A földije megszánta: na jól van pajtás, de csak egy kortyot. Szerzett valahonnan egy kulacsba hólevet vagy esővizet. Ketten fogták a kulacsot, egy tartotta a betegnek a fejét. Egy kicsit felemelték és akkor, amikor a szájához ért a kulacs, az a tehetetlen, beteg ember, az olyan erővel markolta meg, hogy ketten sem bírták a szájáról lerángatni, míg egy csepp volt benne, addig kortyolta, nyelte. A két ember rángatta, húzták a földön, de a kulacsot nem tudták kivenni a kezéből... Megitta a vizet. Akkor azt mondta a szanitéc, ennek befellegzett, ennek vége van... És úgy is lett, körülbelül két-három óra múlva meg is halt.

Minden nap belöktek egy darab kenyeret a betegnek a fejéhez, és aki már tudott enni, az eszegetett belőle – de a tifusz után nem nagy étvágya volt az embereknek. Viszont valaki mondta, hogy erőszakkal is enni kell, mert az ad egy kis erőt ahhoz, hogy az ember szervezete újra kezdjen élni. Olyan rossz érzést – nem is tudom mihez hasonlítani –, mint mikor az első falat kenyeret megpróbáltam lenyelni... valami borzalmas volt. De az önuralom, az élni akarás képessé tett arra, hogy egy-két falatot le tudtam nyelni. És nem rimánkodtam vízért, lassan túl lettem azon az állapoton, amikor mindig a kis bulgártagi kúttal álmodom és iszom a vizet... Egyszer valaki mondja ott a másiknak: nézzétek már, hát ez még meg fog maradni... Rám... Mondom, ha ez nekem szól, akkor ez jó jel... Annyi erő már volt bennem, hogy a fejemet úgy hébe-hóba egy picit meg tudtam emelni... Fanatikus vágyat éreztem, hogy még egyszer lássam a kis Bulgártagot, a kis hársfát. Ez lassan-lassan kezdett kondícióba hozni. Leültem a prices végire, próbáltam felállni fal mellett támaszkodva. És amikor ezt sikerült megcsinálni, akkor: Heuréka! Megtaláltam! Végigmentem a kis fal mellett vissza. Valami kis seprűféle volt ott, elkezdtem önszorgalomból a betonpadlót sepregetni, tehát mozogni. Néhány nap múlva már kimerészkedtem az ajtón, támaszkodva ugyan naponként mindig tovább-tovább, egy kicsit bátrabban, egy kicsit egyenesebben, egy kicsit kevesebbet fogódzva. Kint láttam olyat, aki az árnyékban ült, már túl

volt a nehezin, ott pihent, nézelődött. Aztán volt, aki kiment, a bágyadt fényű napsugárt akarta élvezni és lehasalt – ott is maradt. Este vette észre valaki, hogy nem csak alszik már, hanem meg is halt.

Láttam, hogy amikor meghalt valaki, nem finomkodtak a halott kihúzásával, kirántották, még koppant a feje a padlón, úgyse fájt az annak már, úgyse éreztek. Egy beton placc volt, ahova kihúzták, és ott – az volt a parancs az oroszoktól, hogy – akár olasz, akár német, akár lengyel vagy bármilyen náció legyen, bármilyen ruha legyen rajta, ha civil ruha is, utolsó darabig le kell vetkeztetni, csak meztelenül szabad bestócolni, és úgy hordták a tömegsírba. Akik ezt csinálták – azt hiszem, hogy guszpuszt is kellett hozzá –, annak a kis többletennivalónak a reményében vállalkozhattak rá. Én nem tudtam volna soha hullát cipelni ki naponta, levetkeztetni, tömegsírt ásni, és dobálni bele. Ez egyszerűen úgy elfásítja az embereket, hogy már nem is embereket dobál, csak anyagot mozgat, anyagot tesz erre vagy arra. Láttam, mikor már fent jártam, hogyha a halottnak tátva maradt a szája, akkor belenéznek a szájába. Olyan is előfordult, hogy valakinek zárva maradt a szája, akkor azt valami kis vasdarabbal vagy kanállal szétfeszítették és belenéztek a szájába. Nem tudtam elképzelni, hogy mire kíváncsiak ezek – hogy hány éves, mint a csikót megnézik? Aztán később kiderült, hogy azt nézték, nincs-e valakinek aranyfoga. Amennyiben volt, hát akkor szépen kitörték.

Vagonba raktak bennünket. A vagonnál egy orosz őrnagy azt mondja: na tovarisi, mentek haza... és aki azt meri mondani, hogy Szibériába visznek – kihúzta a pisztolyt –, saját kezűleg lövöm agyon... Hát persze egyáltalán nem hittem, mert láttam, hogy a nap keleten kél, a mozdony keletnek áll. Semmiképpen sem fogják farral tolatni a magyar szerelvényt hazáig, nyugatra. Azért sokan elhitték. És akkor elindult velünk a vonat, két hétig szinte éjjel-nappal mohogott a nagy marha orosz mozdony.

Nyizsnyij Tagil városának a szélén, valami gigászi építkezésbe fogott az akkori tervezés. Iszonyatos mennyiségű tömeglakást épített, és mi annál az építkezésnél dolgoztunk. Civilek is jártak el a munkahelyünk előtt és akkor ott jártamban-keltemben azt mondja az egyik magyar: te, nálam van egy ilyen kis összedugható toll, nem töltőtoll, de össze lehet dugni és lehet mártani. Próbáld meg, add el valamiért, akkor megfizetjük! Na mondom, majd kerül erre páciens. Jön egy egyenruhás, kis fiatal orosz srác, megszólítom: van neked itt egy nagyon szép kis toll, vedd meg, olcsón adom... Megáll, mint akit nagyon érdekel a dolog megnézi, és azt mondja, igazán nagyon szép dolog, csak hát én nem tudok vele mit csinálni. – Hogyhogy nem tudsz vele mit csinálni? Hát nincs senki? Anyád, szeretőd, valakinek írsz csak tán levelet? Azt mondja: nem. Felhúzta a kezét és a keze fején mutatta a tetovált számot. Azt mondja, én csak ennyi vagyok. Kérdi: te ki vagy? – Hadifogoly vagyok. Azt mondja: beszélj nekem az Istenről... Nagyon feladta a leckét – gondoltam magamban –, nem tökéletes nyelvtudással nehéz belefogni, hogy sikeres vagy érthető legyen. De hála a gondviselésnek, meg az agyam rugalmasságának, össze tudtam válogatni a szavakat, hogy elfogulatlanul azt bizonygattam neki, hogy de bizony van, vagy azt, hogy nincsen. Láttam, hogy ez a gyerek ösztönösen érez, kíváncsi rá, hogy mi van, egy másik világból jött ember, mit mond erről.

Ezek a tetovált kezű gyerekek – egész csapat vonult el ott naponta – egy munkásszálás-félén laktak, falkásítva voltak nevelve. Nem tudom, évenként, korosztályonként voltak tanítva, nevelve, képezve valamilyen munkára vagy valamilyen szakmára, és akkor mindig aszerint haladt előre, vagy más helyre helyezték, ahova a kora, meg a képzettsége alkalmassá tette.

Itt is emlékezhetünk arra, hogy falragason ki volt írva, hogy „Lánynak szülni dicsőség, asszonynak szülni kötelesség”. Hát azt ott határozottabban és hangsúlyozottabban mondták. A munkahelyen látom a kis orosz „bárisnyát”, amelyik terhes, kérdezem: hát az apja hol van a klapecnek vagy a klapcinak? Azt mondja, hehehe, hát mit tudom én. Ez „u vasz nye sztüdna” – faggatom. (*Nálatok ez nem szégyen?*) Csodálkozva kérdi, hogy szégyen? Sztálin „szám szpasziba” (*Sztálin maga köszöni meg*), kapok egy oklevelet és ezer rubelt. Beadom a gyereket és nekem tovább semmi gondom rá. Minél több gyereket adok így a szovjet hazának, nekem annál nagyobb a becsületem.

Ilyen jókedvű bárisnyák csúfolódtak a magyar fiúkkal. Férfi nélkül ott az a rengeteg nő... De hát kinek volt kedve ott a nőkre úgy nézni, mint nőre. A malteros lányok az egyik híradós tizedessel incselkedtek. Mondtak neki oroszul ezt is, azt is, amazt is... persze nem értett egy szót se belőle. Mi mondtuk neki magyarul, hogy üljetek le. Utánozták úgy, mint a gyerek, hogy ülj le, ülj le... Aztán azt mondja, ülj le te, mert a lapáttal kapol egyet, hogy... – incselkedtek vele tovább. Ez meg azzal a malteros lapáttal – rá volt kötve a cement –, úgy homlokon vágta, hogy beleesett a malteros ládába, a lába az égnek állott. Hát persze rögtön telefonáltak, ugráltak, jött a készültség, vitték be Vincét, Halász Vincét a lágerbe. Vártuk, mi lesz? De egy kicsit igazat adtunk neki. Aztán megkérdezték, hogy mi történt? Akkor azt mondtuk – persze még egy kicsit tódítottunk is –, hogy csúfoltak bennünket, ilyen magyar, meg olyan magyar, elmondtak bennünket mindennek, és ezért csinálta. Halász Vince nem jár ki velünk dolgozni. Bent a lágernek egyik sarkában volt egy külön épület, az volt a „karcer”.

Vincét betették a karcerbe. Ami maradt étkezés után, valakit mindég küldtek, hogy vigye le annak az egy embernek. Egész vödörrel vittek le neki. Vince jól járt, ette csajkaszámra a kását – olyat, amelyet –, a levest. Egyszer arra somfordálok, Vince néz az ablakon ki a rács között, meglát, integet, menjek oda. Közelebb megyek, azt mondja: pajtás, ha kimész holnap, az első orosz, amelyiket meglátod, ne kérdezzél semmit, csak baszd homlokon... aztán gyere, mert unatkozok magam. Egész nap nem tudok mit csinálni, meg meg se bírom enni az ennivalót. Mondom a többieknek, hogy mit mondott Vince. – Tényleg? Nem akarták elhinni. Hogy meggyőződjenek, egy jó páran lementek. Vince azoknak is elmondta, hogy unatkozik és ami maradék, az övé mind. Másnap reggel, amikor kimentünk, rögtön két orosz megpüföltek. A két embert bevitték. Azon a héten minden nap két, három, négy embert bevitték verekedésért. A kis karcer zsúfolódott, aztán kevesebb lett az ennivaló is. Egy kivonulás alkalmával a lágerparancsnok kérdezi, hogy hol van 40 ember? Mondják, hogy a karcerben. Káromodik egyet, „jopf”... erre meg arra... Azt mondja: davaj, kifele az egész! Hát mi lesz? Egy hónap múlva az egész láger benn lesz akkor!

Besorakoztattak bennünket a kapu elibe és vártuk, hogy mi történik velünk. Azt hiszem 40 fő volt ez a kis létszám. Egyszer csak megérkezik egy nagyon csinos, bájos, kedves, helyes, orosz nő és mondja a tolmácsunknak, hogy Valinak hívják. Hát ugye mi becéztük, hogy Valika így drága, úgy drága... de néztük, hogy mikor jönnek az örök. Nem jöttek az örök, Valika után sorakoztunk szépen önként. És akkor megyünk utána ki az állomáshoz, egy keskeny vágányú állomáshoz. Kiosztanak kétnapi hideg élelmet – 40 deka kenyeret, ahányan voltunk és a megbízhatóbb képű embernek odaadják. Van egy hadapród őrmester, azt kell ott tartani a logika szerint legmegbízhatóbbnak, még a napi egy deka sajtot, tehát a 40 embernek két napra a 80 deka sajtját arra bízták rá. Persze a kis ördög incselkedett az emberekkel, egyik-másik az ujjával csak csípett egy kicsit a kenyérből, akkor visszanyomogatta, de azt a kis „klebát” (*kenyeret*) nem lehet úgy visszasimítani, ahogy volt eredeti állapotában.

Megérkeztünk egy kis faluba – akkor már volt köztünk, aki állandó jelleggel tolmács volt és jól beszélt oroszul –, mondták, hogy Bobrovkának hívják, azelőtt Elizabetszelo volt a neve, tehát Erzsébetfalva. A kommunizmus mindent átkeresztelt, ami nem felelt meg neki, város, falu, minden, minden a világon új nevet kapott. Egy kis, régi, jómódú saroképületbe szállásoltak el bennünket.

A szakács azt mondja: na, emberek, adjuk össze a kenyeret, meg amit vittünk, a produktot. Mindenki leteszi a kenyeret. Mondom a nevét – 40 év távlatából úgyse jelent semmit –, Ság helyinek hívták. Mikor a sajttal elő kellett neki állni, akkor odaállít sajt nélkül. Széttárja a karját, de nem tud szólni, nem tud védekezni – érzi, hogy bűnös. És akkor a tömeg – tömegnek nevezem ezt a kicsi csöcseléket, ami akkor ott pillanatok alatt azzá vált – felhördül, milyen ember az, aki a másinak az enivalóját megeszi?! – Hát mit gondolsz te pajtás? – letegeztek. – Nem akarok én hazamenni úgy, mint te?!

Szóval egymást kezdték hergelni, fokozni egymásnak a dühit, már öklök emelkedtek a levegőbe. Volt ott deszkadarab, aztán egy ütés elcsattan, végigrepeszti a homlokát. Mikor már a vér szaga elterjed, menthetetlen, akkor már nincsen ember, aki ezt erővel kihúzza a kezükből. Itt valamit tenni kell. Mindegy, hogy megette a sajtot... Elszántan odaugrottam az elé az ember elé, aki még ott is olyan fizikai erőben volt, hogy egy hatkilós kalapácsot kinyújtott karral percekgig bírta tartani. Baromi erejű ember volt, szerették volna, ha az első ütést ő adja. De a nagyon erős emberek általában meggondoltabbak... Odaugrok és megmarkolom az első embernek a zubbonyát, mondom: mit akartok emberek, nem szégyellitek magatokat? Egy deka sajtért megöltök egy embert? Azt felelik: nem egy dekát evett meg, hanem 80 dekát. – Mondom: nem igaz, mert csak egy dekát evett meg egy napra, tehát 2 dekát maximum, a következőt pedig én. Ameddig le nem telik, mindőtöknek megadom a deka sajtot. Ha nem lesz sajt, akkor adok helyette kenyeret. Persze ez kis huzakodással is járt, egy-két embernek meg kellett markolni a grimaszát és visszatolni. Voltaképpen nem is a fizikai erővel lehetett meghátrálásra kényszeríteni, hanem inkább lélektanilag, a fellépéssel. Amikor észrevettem, hogy odafigyelnek, eltereltem arról az emberről a figyelmet, láttam, hogy most már kezd nyert ügyem lenni.

A két szakács nem vett részt benne és egy másik ember, aki hallgatagon, mélabúsan ült a pricesz szélén. Mikor vége volt a szereplésemnek, hozzám fordult: mondjad már öcsém, ki vagy te, mi vagy te? Ezért az emberért kockára tetted az életed. Mert itt arról volt szó. Másodpercek döntöttek el, hogy te is meghalsz, hogy téged is agyonvernek, azt a másikat is, Ság helyit is agyonverik, de te lehengetted az egész társaságot lélektanilag. Mít tanulsz, mi a szakmád, mi a foglalkozásod? – Parasztgyerek vagyok – mondom –, aki legfeljebb néhanapján az eszét is használja. És attól a perctől kezdve barátok lettünk. Kiderült, ő borbély Budapesten, a Rákóczi úton volt üzlete. A borbély, az egy külön mentalitás, egy külön embertípus. De ez elütött az összestől, ez egyedül lehetett a borbélyok között, filozófus lélek.

A munkahelyünkön leszerelt orosz katonák is dolgoztak. Akkor még elhányták a kenyér héját, szalonnabórt. Új nadrágszíj, magyar szíjak, meg magyar csizma, jól fel voltak öltözve. Nem telt bele egypár hónap, megették a kenyér haját, megették volna a szalonnabórt is, ha lett volna. Szóval akkor már én vettem meg tőlük a csizmát – mert én kereskedtem. Volt rá eset, amikor a lágerből 12–14 ember hozta az úgynevezett szajrét. Szabók, suszterek csináltak ott – mikor rá van szorulva, kényszerülve az ember, akkor olyan dolgokat tud csinálni – bányagépszíjból, gumírozott vászonból olyan csizmákat, hogy az hét nyelven beszélt. Átalakították a német ruhákat olyan szabású öltönyökké, hogy császárnak érezte magát, amelyik meg tudta venni az oroszok között. Remekműveket adtak ki a kezükből. Én voltam a kereskedő, le volt kenyerezve mindenki, kijöttünk a lágerkapun, a köpeny alatt hozták a szajrét. Volt egy kis ócska, magazinnak nevezett hely, ahol kiosztották a kenyeret, szépen letelepedtem elébe és jöttek az oroszok. Már név szerint ismertek, Szállási. – Itt vagyok – mondom. – Mi kell? Egyiknek ajtókilincs kellett, másoknak oltatlan mész, ablaküveg, szeg, kátránypapír. Amit meg lehetett szerezni, az építkezésről el lehetett lopni, vagy amit meg lehetett csinálni, az nálam minden megrendelhető volt. Onnan jártam ki még vállalkozó körutakra is. Egyszer egy öregasszony elkezd nekem magyarázni, hogy van egy szobája – azt ki kellene „kraszics.” Mi az, hogy kraszics, kraszics? Rajzolni? Hát akkor magyarázgatja, már értettem aztán, lényegében a falat szépen fehérre lemeszteni és akkor mintákat belerakni. Hát mondom, én nem tudom, megkérdem a fiúkat. Egy kőművesbrigádban dolgoztam, egész nap lógtam, ők megcsinálták helyettem, amit kellett. És amit vittem este, azt elosztottam testvériesen, becsületesen. Mondom, hogy az öregasszonynak minta kellene a falára, pingálni kellene. – Á, csinállok én neki, hogy olyat nem látott még Sztálin se. Szereztek hozzávalót, kátránypapírt lecsiszolták, gyönyörűbbnél gyönyörűbb mintákat, hogy válogathasson az öregasszony.

Megcsináltuk a szobapingálást. Híre ment egy-kettőre, hogy a magyarok még pingálni is tudnak, és akkor jöttek a megrendelők. A brigádból két ember egy-kettőre megcsinálta a festést. És akkor jött a szajré. Közös kasszára ment, aztán elosztottuk.

Az öt kilométerre lévő kis állomáshoz egy utat szélesítettünk meg, és abba hordtuk töltsnek a mellette lévő ilyen Szamos-homokszerű, kavicsszerű dolgot. Egész finom apró homokot. És ahogy rakjuk a teherautóra, csillog, szabályosan vakít, annyira csillog. Kérdezzük a sofőrtől – Grisának hívták –, hogy mi ez. Azt mondja: arany. Meghökentünk, ara-

nyat rakunk az autóra és hordjuk bele az útba, belegázoljuk és akkor azon fog járni majd az autó, meg a mit tudom én micsoda. Sőt, belebotlottam a fűvel benőtt aranymosó csatornába, amelyik még nem korhadt el teljesen, aztán a földbeszúrt ásóba, ahogy otthagyták a forradalomkor, aztán a vödörre, amit benőtt a fű. És akkor kezdtem érdeklődni az oroszoktól, elmondták, hogy olyan iszonyatos természeti kincset tárt ki az embereknek a föld felszínén, hogy az egész Szovjetunió vagy a régi Oroszország területéről vállalkozó kedvű emberek oda jártak és egy-két-három év alatt, ha szerencsések voltak – és nem rabolták ki –, akkor meggazdagodtak. A forradalom aztán keresztülhúzta, és ott maradt minden így. Megkérdeztem, miért nem jöttök ki éjjel? – Világos van egész nyáron. Mosnátok az aranyat és mégis kapnátok legalább valamit? Akkor elkezdte nekem számolni, hogy miért nem érdemes megcsinálni. Először, gyalog ki kell jönni 5 kilométert, másodszor, szabadnapjuk nincs. Ott ismeretlen fogalom volt, hogy szabadságot veszek ki vagy ma beteg vagyok, vagy nem dolgozok. Vagy meghalt, vagy dolgozott. Éjjel, munkaidőn kívül, tehát a saját szabadidejéből megtehetné, hogy kimegy, akkor egy hét alatt összemosna annyit, hogy kapna érte egy liter vodkát. Azt mondja, akkor jobb, ha addig alszom. Annyira keveset adtak érte.

Megyek a vasútnak a másik oldalán – négy vagy öt dülő vezetett az állomás irányába –, és látom, hogy egy elég jó kondícióban lévő szőke ló ballag, egy öreg orosz ül rajta, lógatja a lábát féloldalon. Vidám, szelíd arca van, elkezdtem a szokásos nótát, hogy adjál valamit. Azt kérdi: mit? Ha kérdezi, akkor adni fog valamit – gondoltam. Már olyan leszek, mint a cigányok, nemcsak papírt kérek, hanem dohányt is meg tüzet is. Mondom hát egy rágyújtást – „dáj zakurity”. Megállítja a lovat, benyúl a zsebébe. Kérdezi: papírod van? Mondom: nincsen semmim. Ad egy nagy darab újságpapírt, a Pravdából hasított le, és egy fél marokkal beletesz, nesze, szíjjad. – Ki vagy te, mi vagy te? – faggat. – Vojnapleni (*hadifogoly*) vagyok – vallom be. Elkezdünk beszélgetni, azt mondja: még úgyse jön a vonat, várom a fiamat, most jön haza a frontról. Azt kérdi: hun laktok? Mondom: Bobrovkán. – Tudod mit? Ha eljössz, adok neked otthon krumplit, sárgarépat, hagymát, mahorkát kéveszámra – invitál. – Hát te Krózus vagy, ilyen gazdag ember vagy? Neked minden van, a másoknak semmi nincsen? – csodálkozom. – Hát tudod – ravaszul hunyorgott –, egy kicsit jó diplomata voltam, egy kicsit ravasz voltam. Nekem sikerült kimaradni, én nem léptem be a kolhozba. – Hogy lehetett ezt megcsinálni? – álmélkodom. – Hát, megvolt a módja, azt mondja ismeretség, meg egy kis ez, az, amaz meg a vodka, meg ügyesen eltűntem, ameddig kerestek. Tehát neki sikerült kimaradni, és neki van. Megvette. Sokszor adott a kolhozoknak kölcsön egy-egy szekér szénát. Aztán hálából adtak neki egy kis műtrágyát. Ő az összes trágyát kihordta, a kolhoz meg egy dekát se. Neki duplán termett a földje. Szorgalmas ember volt és mindene volt.

Van egy olyan orosz törvény, akkor már tudtuk, hogy amikor valaki nem kapja meg a fejadagját, tehát a kenyérét – ugye inkább arra vonatkozott, mert lényegében a kenyér tartotta a népben éveken keresztül a lelket –, az nem köteles aznap dolgozni. Este nem kaptunk kenyeret, reggel nem kaptunk kenyeret. Persze magyarok, a magunk módján jó hangosan: Nem megyünk sehova! Még fel se öltözünk, semmit nem csinálunk, egyszerűen megtagadjuk a kivonulást, joggal, mert hiszen törvény biztosítja! A németek nem szóltak

semmit, felöltöztek, leültek a priccs szélére és vártak. Egyszer fűjják a sorakozót. És akkor jönnek a magyarok: Fiúk, hát azért mégis menjünk ki az udvarra. – Nem megyünk sehova! Akkor jönnek az oroszok, hogy így davaj, úgy davaj, amúgy davaj... Addig provokálta, hogy lassan-lassan kiszállingóztunk, besorakoztunk. És egyszer csak azon vettük észre magunkat, hogy szépen elindul az első szakasz, második szakasz, harmadik szakasz – és a magyarok kivonulnak. Persze a németek az első felszólításra – már felöltözve vártak – szépen felsorakoztak, nem kellett külön rájuk szólani. Az első német szakasz követett bennünket a kapuig, akkor egy hatalmas termetű germán tiszt előállt, és akkor vezényel, hogy indulj! Peckesen kihúzza magát, lép, mint aki biztos abban, hogy nem megy utána senki. Kilép a kapun. Az első sor nem mozdul meg, senki nem mozdul meg. Hátranéz, megfordul és gúnyosan mosolyog. Meghökkennek az oroszok. Először kapnak a géppisztolyhoz, hogy így erre meg arra, fenyegetés, minden, próbálnak ígérgetni, de a rövid válasz így hangzott: Nicht Brot, nicht Arbeit! Verstehen sie? Akkor tovább fenyegetnek a géppisztollyal. Az első szépen kigombolja a zubbonyát és azt mondja németül: Ide löjj! És vigyorg a szemébe, tudja, hogy úgyse meri megcsinálni. Látják az oroszok, nincs mit csinálni. Visszaengedték a németeket, egész nap körmöt pucolnak, mosakodnak, borotválkoznak. Mi egész nap azzal vigasztaltuk magunkat, hogy ha beérünk, az biztos, hogy mi kapjuk meg először a kenyeret. Éjfél után megérkezett a kenyér. Míg a németek nem kapták meg egy dekáig a kenyeret, addig mi nem kaptunk semmit...

Alig kapunk enni. Előfordult, hogy heteken keresztül egy nap 20 deka kenyér, másik nap egy kanál leves, harmadik nap egy kétdecis kanál halszálka, tiszta sóból. Már szédelgünk, a jártányi erő sincsen meg, nyilván fogy a teljesítmény is, az a kevés is, amit addig csináltunk. És akkor nem arra hivatkoznak vagy arra gondolnak, hogy ezek az emberek nem bírnak dolgozni, hanem biztos egy agitátor megagitálja ezeket a foglyokat, hogy szabotálják a szocializmus, a kommunizmus építését, ki kell deríteni. Azok a kis pribékek látták a nagy pribéektől, hogy kell csinálni ezeket a dolgokat és akkor elővettek engem. Megpróbálták a módszert sorban végig kipróbálni rajtam, először ígérettel, aztán fenyegetéssel

Tudtam, hogy engem nem fognak rávenni arra, hogy megmondjam ki agitál, mert nem agitál senki. Még ha történetesen agitátor lett volna 30 ember vagy egy, akkor se mondtam volna meg, ha felakasztanak se. Elém teszik az ennivalót és mikor megfogom a csajka szélit, a kanalam a számhoz emelem, akkor elveszik előlem – tehát az a lélektani hatás, hogy elébem teszik, elveszik, fűjják a füstöt az orrom alá, kínálnak cigarettát, nyúlok érte, elveszik. Edzett fickók voltak, lehetett tapasztalatuk is már benne, de azért én valahogy ösztönösen bírtam erővel és egyszerűen nem tudtak zöldágra vergődni, nem bírtak megtörni. Nappal kint az erdőben, éjjel pedig külön egy magánzárkában háltam. Megkaptam ugyan mindig a napi kis lötytöt vagy azt, ami járt a többieknek, de vagy éjfélkor vagy reggel egyszerre a kettőt, vagy aznap semmit, másnap az előző napit is. És ki kellett menni dolgozni. A vallatás nem járt sikerrel, jóllehet a fenyegetésnek az a módszere is napirendre került, hogy kihúzta a pisztolyt, letette az asztalra, rám fogta... Akkor már látta, hogy nem babra megy a játék, valamit csinálni kell, véget kell vetni a dolognak, mert az rosszabb lesz, ha beleőrülök. Akkor hiába élek, akkor már nem érek vele semmit, az már nem élet. Gordiuszi csomó, kettévágjuk egy-kettőre s megkérdezem, meg van töltve a pisztoly? Azt

feleli: meg. – Na – mondom –, add ide, hadd lőjem magam agyon... – Hát hogy gondolsz ilyet? A te kezedbe pisztolyt? – csodálkozik. – Minket leszednél... – Hát – mondom –, hova mennék, szerencsétlen? Egy pisztollyal téged lelőjelek és akkor elinduljak, kiszaladjak a hóba, negyedóra múlva százan jöjjenek a nyomomba? Egy golyót adjál és hagyjatok bent vagy kimegyek az udvarra és mikor durran, nézzétek meg, ha vérzik a homlokom, akkor agyonlőttem magam. Összenéztek úgy láttam, hogy ezekkel úgy érdemes beszélni, hogyha vadabb, kegyetlenebb és elszántabb az ember, mint ők. Másképpen feldarálják a lelkét, az idegrendszerét. Elővett egy sírógörcs. Nem tudom, hogy mennyi ideig tartott, de hosszú ideig zokogás rázott, rázott, rázott, nem tudtam abbahagyni. És akkor egyszer csak észrevettem magamon, hogy most már lassan kezd kifogyni a könnyem, idegileg egy kicsit megnyugszom. És akkor láttam, hogy én nyertem. Az ösztönöm sokszor megsúgta, vagy megéreztem, amikor felül tudtam kerekedni. Éreztem, hogy itt már nyert ügyem van, és mondtam nekik: na, hát itt az ingem, kigombolom, ha tetszik, akkor egy golyót nekem, egy „plenivel” kevesebb fog pusztítani itt a drága orosz földön kenyeret, nektek több jut. Elkezdtem már szemtelenül viselkedni. Összenéztek és köpdöstek, főleg ez a Lipitov mindig műköpdösést csinált, és egyszer csak felküldtek. Vártam, hogy folytatása lesz, de akkor egyszerűen megszűnt a dolog.

Az ember képes arra, hogy emberhúson élve maradjon. Ez az ember mesélte el – Veszprémi Józsinak hívták, én bácsiztam, mert jó 10–12 évvel idősebb volt, mint én. Eddig a németek között volt, most válogatták, és hozták őket ide a magyarok. Azt mondja, hogy ötvenezer ember közül tizenegyen maradtak életben, ebből tíz német volt és egy magyar. Nem tudom, hogy ki menyire ismeri a katolikus szertartást – én ugyan protestáns vagyok –, de azt tudom, hogy a gyónás, az megkönnyebbülést jelent, hogyha valaki elmondhatja, hogy valamit elkövetett. Valami olyast éreztem ettől az embertől, hogy szinte meggyónja nekem, mit követett el.

Elmesélte, hogy kanálnyelet kövön addig reszelték, csiszkolták, míg éles nem lett és akkor látta, hogy az egyik német egy magyarnak a húsából vágott. Akkor egy magyar a németnek a húsából. Kialakult egy kis emberevő csoport. A többiek megvárták a végelgyengülést, az éhhalált, a fagyhalált, mindent, ami sorban jött. A bunkerben a fejük alatt összeszedtek egy csomó ruhát, abban már nem fagytak meg már azok, akik egyre kevesebben lettek. Így vészelté át a lágert. Tavasszal tizenegyőjüket hozták ki és vitték egy másik lágerbe, ahol már valamit kaptak enni. Akkor került hozzánk, a fogságnak a második évében volt, s mesélte el nekem, hogy ő bizony emberhúst evett. Megvigasztaltam, megmagyaráztam neki, hogy ne bánkódjon, ne érezzen büntudatot, végső soron mi lenne jobb, ha nem élne, vagy várják haza és akkor nem érkezik haza. Hallgassa el, ne dicsekedjen vele, ne panaszkodjon, ne keseregjen rajta. Szokja meg a gondolatot, hogy volt, elmúlt, mint egy rossz álom.

Mínusz 30 fok alatt nem volt kötelező kimenni dolgozni, de minket kihajtottak. Két-két ember egy kis kétkerekű vascsillével sínen toltta ki a fát olyan két-három kilométeres távolságon a főúthoz, hogy tudják elszállítani a tűzre való fát. A többiek megrakták a tüzet, melegedtek, vittek ki egy fordulót, megint melegedtek. És akkor jön ez az orosz – a nevét nem is jegyeztem meg –, „fél szemű” orosz és látom, hogy a megrakott tüzet, abba az óriási

hóba szépen szétrúgja. A többiek elkullognak, dideregve, reszketve, dörzsölve a kezét szaladnak és viszik a fát, hogy ne fázzanak vagy ne fagyjanak meg. Akkor úgy belém nyílaltott egy iszonyatos elszántság, konokság, mindenre elszántság, hogy ezt énvelem nem fogod megtenni pajtás. Ha az életedbe kerül, ha az enyémbé kerül, akkor se.

A társam már állott is felfele, hogy megyen. Megfogom a baltát, ilyen görbe nyelű balta – tapornak nevezik oroszul –, és azt mondom neki, ide figyelj komám, ha fel mersz állni, akkor itt kettéhasítalak. Olyan komolyan mondtam, hogy nem mert felállni.

Odaér (*az orosz*), emeli a lábát, hogy belerúg. Odamegyek vele szembe, rákiáltok, hogy állj! „Sztoj!” Be kell vallanom férfiasan, hogy káromkodni ahogy magyarul lehet cifrázni, azokat oroszul is el lehet mondani – csak nem hangzik olyan jól –, de azért én úgy cifráztam, hogy meghökkent. Csúnyán elkezdtem ott káromkodni, amennyiben mersz rúgni, akkor halál fia vagy, én megöllek. És rúgott egyet a tűzbe, a szélső részét elrúgta. Akkor, ahogy szokták mondani, a vér az agyamra szaladt és elmarkoltam ezt a fickót, úgy vágtam bele a hóba, hogy hanyatt esett. Szeme, semmi nem látszott, csak mikor a szájával kifújta a havat a szeméből, az arcából, akkor bukkant ki az arca. Benne volt a másfél méteres hóban, én meg rajta. A balta, az annyira volt, hogy a kezemmel elértem volna. Ráültem a hátsára. Na mondom: ide figyelj, az ég szakadjon itt rád ebben a nyomorult országban, ahol te itt hajtod, davajozod az embereket, hajcsár vagy. Ki vagy te, mi vagy te? Mit eszel? Adjál annyit, mint én a disznóknak adok otthon vagy olyat adjál legalább!

Ártatlanul mereszti a fél szemét, a másikon belepte a fekete posztót a hó. Meg se mukkan. Kezdem én is lelohadni, még majdnem mosolyogtam magamban, hogy ezt jól megjesztettem, jól megijesztettük egymást. Elővettem a baltát: na, ide figyelj, én innen nem állok fel ma, ha a tüzemhez hozzányúlsz. Látod ezt a baltát, ezt a taport? Megkezdem itt a fejednél és szépen, ameddig kétágú vagy, először kétféle váglak, utána apróra, szépen feldarabollak. Értetted? Intett, hogy érti. Leszálltam róla. Felállott, lerázta magáról a havat, elment. Vártam, hogy mindjárt jön a GPU vagy jönnek a lágerből a katonák, és visznek.

Másnap reggel enyhült valamit az idő, úgyhogy akkor már köteles volt dolgozni a fogoly. Még jobban megraktam a tüzet és leültem. Egy darab fába belevágtam a baltát, mondom, gyere, most már megbántam, hogy tegnap nem öltelek meg. Ha idejössz, a tüzet szétrúgod, biztos megöllek.

Odajön, köszön: „zdravstvujtye”. Mondom: „zdravstvujtye”. Felnézek rá, mit akar ez? Azt kérdezi: van papírod? Mondom: van. Azt mondja: gyújtsunk rá! Zakurij! – Hát akkor gyújtsunk rá! Kezdett bennem is lelohadni az elszántság. Egy darab fát odatesz a tűz mellé, leül, nyúl a zsebbe, adja a mahorkát, rágyújtunk, ad a másiknak is. Csinálunk cigarettát, füstölünk, beszélgetünk. Kérdezi, hogy Kálmán Imrét ismerem-e. Sajnos nem ismertem, hallottam itt-ott elfütyülni „Lári-fári nem kell várni”, de nem voltam zeneileg képzett ember. Kiderült, hogy konzervatóriumot, zeneiskolát végzett az illető, csak magával rántotta az események sodrása, és valahol a fél szemét az utcán hagyta. Beszervezték, hajcsár lett. Megsajnáltam, és gondoltam magamban, hogy most már magamtól megyek dolgozni. Akkor azt mondta: ne menj sehova, míg én itt leszek, neked nem kell dolgozni.

Járt ott nekünk magyar újság, persze hogy Igazságnak nevezték, a Pravdának a magyar tükörfordítása. Írtak itthoni dolgokról. Elolvastuk, de mindenkinek csavargott a gyomra tőle.

Antifasiszta iskolát nyitottak, hogy aki már bejelentkezett, azt képezzék a marxizmusra, meg erre, arra. Kapott írást róla, és már itthon előnnyel indulhatott – hogyha kedve volt hozzá. Vagy az, akinek nagy volt a bűne, az akkor ezzel tudta ellensúlyozni, hogy már úgy jött oda, hogy „megkeresztelkedett”, tehát hithű marxista lett. Ezt csinálta a cukrász őrmester is, aztán meg sokan mások is.

Egy alkalommal az őrnagy nő látott engem csellengeni, azt mondja, hogy menjünk el a teherautóval a kolhozba káposztáért, menjek segíteni.

Beszélggettünk menet közben, hosszú ideig tartott az út, mert nagyon rossz volt. Furcsa módon pont az jutott eszembe, hogy megkérdezzem: miért van az, hogy ti az SS-eket annyira keresitek, szinte ész nélkül, nagyítóval nézitek, mindenkit vizsgáltok. Amikor meg megvannak, akkor vasalt ruhában járnak benn a lágerben, tisztíkosztot kapnak és egész nap körmöt pucolnak, sétálnak, napoznak és gazsuláltak nekik. Ravasz lehetett ő is... ha én az voltam. Azt kérde: te milyen pártban voltál eddig? – Hát – mondom – semmilyenben. – És ha itt vége lesz a fogságnak, hazamész, milyen pártba lépsz? – faggat. – Nagyon nagy a valószínűsége, biztos, hogy semmilyen pártban nem leszek – felelem. Azt mondja – oroszul idézem –, „vot vigyis”. Ez azt jelenti: na látod. – Ezek jók voltak fasisztának, jók lesznek kommunistának is. Úgy segéljen az Isten, hogy szó szerint így hangzott el.

Eljött az idő, hogy elindulunk haza. „Dáj bozse, vü igyitye domoj.” (*Adja az Isten, hogy mehessetek haza.*) Azt mondtam neki: „Poká doszvidányüja”. (*Addigi vizszontlátásra.*) Erre azt válaszolja: ne akarjál te visszajönni. Hát mondom: szeretnék úgy visszajönni, mint győztes katona, nem mint fogoly. Azt kérde: visszajönnél? Mondom: vissza, ha annyi erőm lesz még, akkor visszajövök. Akkor még elhittem, hogy lehet. De most már tudom, hogy erre már nemigen lesz időm, az életembe már nem fér bele.

Eljöttünk egészen a Kárpátokig. Gyimes állomáson megállt a vonat, kis kitérő állomás volt. A fontosabb szerelvények mentek, jöttek Európába, mentek haza. Nekünk olyan fél napot kellett volna a menetrend szerint várakozni. A gyimesi székelyek észrevették, hogy ott áll egy szerelvény. Vasárnap van, jönnek a templomba székely népviseletben. Meddig leszünk itt – kérdezték. Itt leszünk körülbelül délután 2 óráig, mondják. Na akkor, az aszszonyok gyorsan haza, vágják a birkát, főzik a birkagulyást, hatalmas kondérok kerülnek össze percek alatt, minden rotyog az emberileg lehető leggyorsabban elkészítik a gulyást és hozzák rúdon az állomáshoz.

Amikor az oroszok meglátták a piros paprikás zsírtól gőzölgő kondért, akkor először ők mentek oda gyorsan a csajkával. A székely asszonyok szívesen merték nekik színültig, hogy úgy csorgott le és égette a kezét az a forró zsír, mert nehezen hűl. És akkor fújta a kezét, gyorsan letette, lekapta a sapkáját, azzal vitte. Mindegyik egy-egy csajkával, vagy akinek két csajkája volt, az kettővel vitte, a vagonba szépen szállították befele.

Akkor László Lipót hadapród őrmester azt mondta: fiúk sorakozó, megnézzük, hogy úgy legyen elosztva, hogy az utójának is jusson. Odajön Tatarov, a „podpolkóvnyik”, az alezredes elvtárs és amikor meglátja, hogy ott kondérok sorakoznak egymás mellett – különben 2700-an utaztunk azon a szerelvényen – és vastagon áll rajta a zsír vagy a faggyú –, és gyönyörű ínycsiklandó piros színe, meg szaga van, akkor elszörnyülködik, azt mondja

finoman az asszonyoknak, hogy tessenek visszavinni. Nem engedheti meg, hogy az egész falu legalább egy vagy két havi ennivalóját itt most nekünk ideadja, mert mi megkapjuk minden nap az ennivalónkat. Egypáran rögtön megpróbáltuk neki megmagyarázni, hogy Magyarországon vagyunk és ez még mindig Európa, és itt egy falu megvendégel egy szerelvényt, azok nem fogják holnap megéhezni, holnapután sem, még a jövő héten se. Ezeknek ez meg se kottyán, sőt, ha minden nap jön egy szerelvény tavaszig, még akkor is lesz mit enniök. De ő nem tudja felfogni, egyszerűen nem tudja elképzelni, hogy létezik ilyen! És parancsot ad a mozdonyvezetőnek, hogy felfűteni gyorsan, beugrik az indóházba, szabad utat kér. Az oroszok már benn vannak a csajkával a vagonban, László Lipót hadapród őrmester hirtelen nem tud mit csinálni – azt hiszem, nem volt elég ideje, hogy jobbat ki-gondoljon – mint a párduc, nehéz testes ember volt, de rugalmas, mint az acél – ugrott fel összetett lábbal a vagonba, ahol az oroszok szorongatták a csajkát. Két orosznak megfogta a mellén a zubbonyt, illetve a gimnasztyorkát, úgy ütötte el a többi hatot, hogy mind a vagon falának estek. A csajka kiborult és ami még nem borult ki egészen, abba belerü-gött, felborította, azt mondja: ha mi nem eszünk, ti se esztek az anyátok erre meg arra!

Tatarov elindította a szerelvényt, sokan úgy ugráltak fel már menet közben. Míg meg nem érkeztünk Máramarosszigetre, nem állomáson állott meg (*a vonat*), hanem mindig valahol a nyílt pályán. Tatarov annyira félt ennek az esetnek a megisméltődésétől. Amikor megérkeztünk Máramarosszigetre szüntelen vizsgálják a hónunk alját, többször le kell vetkőzni. Aztán megpróbálok egy kis orosz gyereket menteni, mert állítólag a bátyja Nyugaton maradt szovjet katona és ő mint gyerek – 13–14 éves lehet – megpróbál nekivágni a világnak, azt hiszi, hogy ez lehet. Az ennivalómnak egy részét odaadom neki, az én vagonom alatt utazik. Jelzek neki, hogy mikor kell vigyázni, és ő is figyel. Egészen a román határig még tudtam vele értekezni, tudtam, hogy megvan, körülbelül hét napon keresztül. Nem a tengelyen, hanem valahol alul csüngött. Egy napon reggel már nem találtam. Nem tudom, hogy mi történt vele.

Útközben meg úton-útfélen szuggerálták minden lehető alkalomkor, hogy legyünk hálások annak az embernek, akinek a közbenjárására hazamehetünk. Lelki szemeim előtt jelent meg, hogy Mária közbenjár a Jézus Krisztusnál vagy az Istennél a bűnbocsánatért esdeklő embereknek, és akkor meghallgatja az Isten, és rábólint: akkor hazamehetnek. Szóval ezeket képzeltem el, hogy ezt csinálja Rákosi velünk, hogy neki köszönhető minden voltaképpen.

Debrecenben még egypárszor átvizsgálták a hónunk alját, ott megháltunk és másnap viszonylag elláttak bennünket, japán sapkában egy egyszerű kék munkásruhában, egy orosz köpenyben, meg egy vászonbakancsban jöttem haza. Ezzel és kemény Rákosi Mátyás-féle 20 forinttal a zsebemben elindultam a hazám felé. A hársfa már éppen kezdte hullatni a levelét, amelyik akkor kezdett virágozni, amikor elmentem. Mikor a szellő rebtent, a levelek sejtelmesen susogtak, mintha üdvözölni akartak volna. Éjjel volt, és egyetlen füttyentésemre a négy éve nem látott kutyám abban a pillanatban megismert és odajött hozzám.

A II. világháború alatt és után a Szovjetunió területén több mint 300.000 magyar pusztult el.

(Folytatjuk.)

A háromszínű magyar lobogó

Magyarországon a második világháború után, a szovjet megszállók által hazánkra kényszerített kommunista diktatúra éveiben a hazaszeretet, az egészséges magyar nemzeti öntudat megélése és megvallása egyre nagyobb sérelmet szenvedett. Ezt jól észlelhetjük a nemzeti jelvényeink, a magyar nemzeti zászló fokozatos háttérbe szorításával. A hatalomra került idegen szívek tudatosan törekedtek a nemzeti szimbólumainkat jelentőségüktől megfosztani, szinte elfeledtetni a köztudatban.

Ott kezdődött a nemzet társadalmának szétzüllesztése, amikor a világ proletárjainak egyesülését, az internacionalizmus eszméjét hirdető, de az uralma alá került népeket valójában a rabszolgaság igájába hajtó Szovjetunió, Moszkvából útnak indítva ránk szabadította a saját nemzetükből származó, hazánkat könnyű szívvel eláruló bolsevista agitátorokat. A hatalomba ültetett moszkovita helytartók, a hétköznapi szovjet politika útmutatásai szerint, azt igyekeztek a porig alázott magyarság tudatába sulykolni, hogy „bűnös nép” vagyunk, történelmileg igazolhatatlan eltévelyedésünkben a fasiszták utolsó csatlósa maradtunk. Váltig bizonygatták az általuk megkaparintott sajtóban és rádióban, a szovjet szuronyok által megfélemlített országban, hogy a megátalkodott haladásellenességünk, az ideológiai megvilágosodás hiánya sodort minket a vesztes oldalra. Szerintük méltán ért bennünket a súlyos bűnhődés, hogy mérhetetlen anyagi javakkal kellett jóvátétel gyanánt törleszteni a győztesek által megbocsáthatatlannak minősített történelmi tévedésünkért, és a nagyhatalmak jaltai döntésével a szovjet érdekszférába történt sorolásunk következtében hazánkból sok százezer javakorabeli honfitársunkat hurcolhattak el a szovjet birodalom kietlen tájaira, mint jóvátételi kényszermunkásokat, a nyugati világ részvétlen és közömbös beleegyezésével.

(Itt jegyzem meg, hogy a háború után a győztes, bizánci szellemű keleti nagyhatalom – egyéb főbenjáró bűnök között – féktelen nacionalizmussal, bigott vallási fanatizmussal, a proletár internacionalizmus tagadásával kárhoztatott és vádolt minket, megátalkodott magyarokat. Emlékezzünk csak: a váratlan 1941-es náci invázió veszedelmes előretörésétől megrettenve, a bolsevista vezérek álságos szemforgatással, hirtelen ideológiai fordulattal, a saját országukban *nagy honvédő háborút* hirdettek, jól számítva arra, hogy az orosz nép nemzeti érzelmeinek hamvaiból való felébresztésével, a hazafias önfeláldozás erkölcsi kötelességének hirdetésével lehet igazán mozgósítani a harcba küldötteket, a szülőföld védelmére és visszaszerzésére. Átmenetileg megnyitották a még működőképes templomokat, hogy a hívők vethessék magukra a keresztet a visszahelyezett ikonok előtt, mintha minden rendben lenne.)

Az idősebb nemzedék emlékszik még arra a Rákosi és Kádár nevével fémjelzett évtizedekre, amikor a különféle célkitűzéssel szervezett tömeg felvonulások alkalmával, valamint az úgynevezett szocialista évfordulók megünneplésekor a résztvevők kezébe főként vörös zászlókat nyomtak, és csak itt-ott fordult elő, hogy szerényebb méretű nemzeti színű

zászlók is fel-feltünedeztek a forgatagban. Mondanám népies fordulattal, csupán azért, hogy szó ne érje a ház elejét, mert hát éppen a független Magyar Népköztársaságban volnánk.

Az ünnepi szónokok szófordulataiban véletlen sem fordult elő a nemzeti öntudat, magyarságunk kihangsúlyozása, a magyar haza jobbléte érdekében tett erőfeszítések említése a munkapadok mellett és a mezőgazdaságban. Kizárólag csupán a közönsben végzett munka termelési terveinek teljesítésében elért kimagasló eredményekről zengedeztek. Nem feledkeztek el említést tenni, hogy Sztálin elvtárs bölcs útmutatása alapján a szovjet népgazdaság minden területén, a sztahanovista munkaversenyek szárnyalása során, hatalmas termelési eredményeket értek el, melyek mögé, a szovjet népek példáját követve, az ő tapasztalataikon okulva igyekeztünk – a munkaversenyben való esetleges lemaradásunk miatt kellő büntudattal – felzárkózni.

Az iskolai tankönyvekben a matematikától a földrajzon át az irodalom vagy történelem tanításáig ugyancsak a szocialista eszmék kaptak hangsúlyt, szovjet tankönyvek tükörfordításában. A magyar nemzet ezer éves történelme, a honfoglalás ténye, a tatár és török veszedelemmel szembeni hősiesség küzdelem, a megmaradásunkért folyó szívós önvédelem, a magyar katonai virtus mintha nem is létezett volna. Meghamisított történelemtanításunkban csak a nemesség bűnei, a jobbagység elnyomása, majd a munkásság lelketlen kizsákmányolása kapott igazán teret, a valóságos tények túlzottan felnagyított, egyoldalú dramatizálásával. Említésre méltó, hogy a hazugságoktól hemzsegő tankönyvekben igazi történelmi tettnek a dicsőségesnek hirdetett 1919-es proletárdiktatúra 133 napja minősült, mintha az lett volna történelmünk első igazi, fellendülésében kihunyt, az ellenforradalom által megghiúsított próbálkozása. Hiába hordozták tudatukban az előző nemzedékek a véres kommün terroruralmának borzalmas emlékeit, a tanárok a katedráról csak a meghamisított múltat, elködösített közelmúltat taníthatták. A jövőnk a teljesíthetetlen és teljesítetlen öt éves tervek délibábja jelentette. Az egymásra halmozódó tervszámok sokat ígérő nagyságrendje üresen kongott, miközben a hétköznapok valóságos sivárságában éltünk, mintha az lett volna rendjén. Nem volt viszonyítási alap, hiszen a vasfüggöny elzárta előlünk a tisztán látást, mi történik Európa kommunizmustól megkímélt országaiban. Az volt a Kánaán, hogy az ötvenes évek elejétől kezdve már nem jegyre adták a kenyeret, és hajnalban sorba állhattunk húsért, és vehettünk is, ha idejében ráültünk a kis sámlira, a bolt ajtajától nem messzire.

Ilyen hétköznapokat követően, az ezerkilencszázötvenhatos fellángolás eltiprása utáni, mély hallgatással tűrhetően átvészeltető évtizedben a jólét vízióját láttatta velünk a büdösen pöfögő Trabantokért folyó nadrágszíj meghúzás korszaka, mely még így sem volt mindenki számára elérhető. Ettől függetlenül annak a langyos diktatúrának az emléke utólag a „legvidámabb barakk” és a „gulyáskommunizmus” fogalmában teljesedett ki a felnövekvő nemzedékben.

A propaganda által masszívan megdolgozott értelem, a szűkös anyagiakért folytatott hajszában elkábított nemzeti öntudat hogyan eszmélhetett volna fel, hogy egyenes gerinccel nézzen szét maga körül? Még ha a távozóban lévő idősebb nemzedék nosztalgiával emlékezett is a valaha fennen lobogó magyar zászlókra, a magyar Szent Korona nemzetegyesí-

tő erejére, ajkát a hallgatás pecsétje zárta le, és már zárt ajtók mögött sem szólalt meg. Időközben nemzedékváltás zajlott le, kifinomultan és hamis érveléssel manipulált tudatformálás – ki figyelt volna oda a fáradt tekintetű öregek pusmogására?

Aztán a hetvenes évek elején valahogy mégis mozgolódni kezdett az ifjúság egy része, főként az egyetemisták, akik elől azért nem lehetett mindent eltitkolni. Valamit hallottak Trianonról, kósza hírek szárnyán értesültek arról, hogy a határ túlsó oldalán is magyarul beszélnek. Aztán miért mondják azt, hogy 1956 ellenforradalom volt? Ki ellen és hogyan? Mi is volt Csehszlovákiában, 1968-ban? És március 15-én miért van olyan nagy csend, az iskolában is csak futólag tesznek róla említést? És a fővárosban megkezdődtek a március 15-i csendes tüntetések, és fiatalok a negyvennyolcas ifjak példájára kitűzték a három színű kokárdát. A rendőrség a hatalmon lévők uszítására nekiesett a fiúknak, lányoknak, a törvényesített erőszak erejét fitogtatva. Elragadták a kis méretű, házi készítésű nemzeti zászlókat, megtaposták, a nyelét összetörték. Letépték a kokárdát, letartóztatták a szervezőket, a nemzeti jogokat lehangosabban követelőket. Előkerült a gumibot is, suhogott a hátakon a Kádár-kolbász. De a hamu alatt parázsló nemzeti érzelmeket már nem lehetett visszafojtani, eltaposni. Évről évre hangosabb és népesebb lett a március 15-i utcai tüntetés a fővárosban. A vidéki városokban is mozgolódtak a fiatalok, neszét véve a budapesti eseményeknek.

A rendszerváltás után megünnepelhetjük március 15-ét, sőt október 23-a is piros betűs ünnepnap lett. Sajnos azonban a liberális oldalról azonnal megszólaltak a disszonáns hangok, a fanyalgás, a fogak csikorgatása a nemzeti zászlók láttán. Nem feledhetjük, hogy Tamás Gáspár Miklós valahogy imígyen, vagy talán még egy kissé erősebben szólott egy rendezvényen, a magyar zászlókra mutatva: „Nem szeretem ezeket a rongyokat”!

Sajnos, nem volt igazi rendszerváltás – csak kommunistából vadkapitalistára való gyors átváltozás a gazdasági és politikai hatalom igazi bitorlójánál –, nem jött vissza az a magától értetődően természetesnek vélt korábbi időszak, amikor nemzeti ünnepeinken minden házat fellobogóztak. Manapság is csak itt-ott teszik ki a piros-fehér-zöld zászlót. A gúnyos megjegyzések miatt szinte hivalkodónak tűnik, ha valaki ily módon is megvallja magyarságát. Mind a mai napig megesik, hogy letépi a kokárdát, bántalmazza viselőjét. Tudjuk, hogy a Lágymányosi hídnál valaki a járdán békésen vitte a vállán a nemzeti színű zászlót, és a legdurvább erőszakkal tuszkolták be a rendőrség rohamkocsijába. Említsem az Erzsébet-hídi csatát 2002. július negyedikéről? Kit mentett meg a nemzeti színű zászló a fékevesztett rendőrségi inzultustól, a fenyegetésül előrántott pisztoly lóbálásától?

Hát, hol élünk mi? Hiszen ma már szinte mindenki utazhat tőlünk nyugatra fekvő országokba, ahol a legtermészetesebb dolog a nemzeti zászló tisztelete, sőt mindennapos lobogása a házak homlokzatán, vagy a magánházak udvarán álló zászlórúdon. Életem során, mint tolmács, elvetődtem Európa több országába, sőt még az USA-ban is több hetet tölthettem, baráti meghívással. Ki emelne ott kezet a nemzeti lobogóra? Aztán ki téphetné ki egy francia, egy olasz vagy spanyol kezéből a trikolort, hogy a sárba dobja, megtapossa?

Az elmúlt napokban zajlott le a 2006-os labdarúgó világbajnokság. A magyar zászló és kokárda dühödt ellenségeinek nem tűnt fel, hogy mindegyik világbajnokságra kijutott csapat szurkolótáborra szinte tetőtől talpig a nemzeti zászlóba öltözött, az arcára festette a nemzeti színeket, a lelátókon nem volt kéz, amelyik ne lobogtatta volna a saját nemzeti zászlaját?! A megvallott nemzeti büszkeség előntötte az utcákat, az emberek ünnepezték azokat, akik dicsőséget hoztak a nemzet zászlajának. Ez sem készleten elgondolkodásra azokat, akiknek olyan visszataszító minden, ami a magyar nemzeti öntudatunkra emlékeztet, azt hangsúlyozza ki ünnepi alkalmakkor és jeles napjainkon, akár tiltakozó megmozdulásainkon, hogy melyik nemzet fiai, leányai vagyunk?

Olyan országot sem lehetne találni ezen a földgolyón, ahol a Szent Korona micisapka lehetne, a Szent Jobb pedig tetemcafát! Milyen ország ez, ahol a több mint ezer éves nemzeti jelképünk, a Turul-madár vagy az Árpád-sávós zászló kiveri a biztosítékot, mert hiszen a gyűlölködő a maga vak tudatlanságában nem ismeri a magyar történelmet, nem tud azonosulni a nemzet múltjával és gyökereivel? Hol van olyan ország, ahol történelmi egyházakat és hívőiket bárki büntetlenül gyalázhathatja, kegyeletükben megsértheti, a keresztény templomokat, emlékműveket megcsúfolhatja? Ezt csak a mi sorsverte országunkra telepedett, élősöködő neoliberalizmus cinizmusa, a határtalan szabadosság erkölcsi mértéket nem ismerő önkényuralma teszi lehetővé, a december ötödikét követő második Trianon után teljesen elszabadulva, az Európai Unió határtalanságát hangoztatva! A globalizmus legnagyobb dicsőségére az Európai Unió alkotmányából készakarva kihagyták az Európa keresztény gyökereire történő hivatkozást.

Újra és újra felteszem a kérdést: miért nem szabad a saját hazánkban, Magyarországon magyarnak, hazafinak lenni? Miért számít „magyarkodásnak”, ha öntudatosan megvallom nemzeti hovatartozásomat szavaimban, tetteimben, viseletemben és magatartásomban? Miért számít a második világháború előtt még iskolai egyenruhának, egyébként ünnepi öltözetnek számító Bocskai-ruha szélsőjobboldali kihívásnak? Megmagyarázná ezt nekem valaki?

Hadd idézzem Lamperth Géza költeményének első versszakát a magyar zászlóról, melynek szavalásával vallottuk meg valaha, még a kommunizmus által meg nem mészelyezett világban, hitünket és hazafias meggyőződésünket:

*Háromszínű magyar zászlónk
Mikor látjuk lengeni:
Szívünk tűzzel és a lelkiünk
Imádsággal van teli...
Mint nemzeti szentség előtt
Levesszük a kalapunk,
És érezzük: e szent jelben
Egyek – magyarok vagyunk!*

Szeretném a következő kis visszaemlékezéssel elgondolkodásra készíteni azokat, akik nem ismerik a honvág fogalmát, akik nem érzik azt, hogy ehhez a nemzethez tartoznak, ez a Kárpátok bércei által határolt ország a szülőföldjük, és nem csupán térkép e táj, hanem anyaföld, megtartó erő, mely minden magyart visszavonz, bárhová kerüljön is a nagyvilágban.

1951 nyarán történt, hogy mint a szovjet katonai bíróság által tíz évi kényszermunkára elítélt rab, az észak-kazahsztáni sivatagban (az úgynevezett és sokat mondó Éhség-sztyep-pén) egy új bányászváros építése során, egy leendő óvoda építkezésén dolgoztam a vegyes nemzetiségű brigádommal. Az ottani sivatagi viszonyoknak megfelelően az éjszakák hidegek, a nappalok agyforralóak voltak. Vattás kabátban indultunk el reggel a lágerből a munkahelyre, de odaérkezésünkön sietve dobáltuk le, mert már patakozott rólunk az izzadság.

A zárt sorokban történő bandukolás közben észrevettem, hogy míg az én kis darab kenyéremet piros mintás ruhadarabba göngyöltem, az egyik társam fehér vászonba, a másik zöld katonai zubbonydarabkába.

Amikor halomba szórtuk a kabátunkat, arra kértem a társaimat, hogy a kupac tetejére együtt tegyék rá, jól látható helyen, a kis kenyérdarabkáinkat. Eligazítottam úgy, hogy azok piros-fehér-zöld színegyüttest képezzenek. A munkacsapatunkban nem volt egy magyar sem rajtam kívül. Brigádtársaim, akikkel már több éve osztoztam a közös rabsorsban, szó nélkül eleget tettek különös kívánságomnak anélkül, hogy kérdezték volna, miről van szó? Bizonyára sejtették, hogy ez nekem jelent valamit.

A déli rövid pihenőig (amikor aztán sietve behabzsoltuk a tűző napon csörögére száradt kenyérünket) a malterkeverés, kőhordás közben oda-odapillantottam a három színre, ott messze Kazahsztánban. Árvaságomban vigasztalóan jó érzés fogott el, hogy így kerülhettem egy kis időre meghitt kapcsolatba drága hazámmal, Magyarországgal, melytől legalább tízezer kilométernyi távolság választott el, a hazatérés minden reménye nélkül.

Nem kívánom senkinek, hogy perzselő honvág tűzében értse meg, mit jelent számára a szülőhaza, annak három színű lobogója, de amikor ellenszenvvel tekint a kokárdára, legszívesebben letépné viselőjéről, álljon meg a keze, tisztuljon ki a gyűlölettől izzó tekintete! Végre döbbenjen rá arra, hogy az idegen népek tengerében a magyarság számára a nemzeti zászlónk, a szívünk felett viselt kokárda három színű, jól ismert együttese a nemzeti egységünk tiszteletre méltó szimbóluma, és hazaszeretetünk igaz szívvel megvallott, nyílt kifejezése!

Rózsás János

Isten éltesse nyolcvanéves szerzőnket! – a szerk.

A sebzett Dubniczay-ház

ENSZ-csapatokat Magyarországra?

Nem volt elég a külföldi csapatokból?

**Magyar földön
csak magyar katonát!**

**Vonuljanak ki az orosz csapatok, de helyettük
más sem kell!**

Küldjön az ENSZ gazdasági segítséget!

EGYETEMI FORRADALMI BIZOTTSÁG

Az egyetemi forradalmi bizottság röplapja

Jankovics Marcell

„Kifordítom, befordítom...”

A hagyomány korszerűsége

Arról a suta kérdésről: „Mikor szakadt el az őstörténet, a hagyomány és a jelen közti fonal?” – egy vidéki előadásomon tették föl nekem – az a kép jut eszembe, hogy egy folytonosan foszladozó és továbbszövődő, időnként szándékosan visszafejtett szöttes a mi történelmünk (is). Pénelopé vászna. Egy másik gondolat: A múlt (származás, örökség, neveltetés, előélet) befolyásolja a jelent és a jövőt (viselkedésünket, pártállásunkat, tetteinket, utóéletünket). Ez éppúgy igaz az egyes emberre, mint egy nemzetre is.

Tulajdonképpen elszomorító, hogy a hagyomány fontosságát – mit fontosságát, nélkülözhetetlen voltát! – illetően magyarázkodnia kell az embernek. Aztán meg minden érv, ami a védelmében el szokott hangzani, kivétel nélkül közhely. (Lásd fentebb.) Közhelelyekkel a hívek nyilvánvalóan nem elégszenek meg, legfeljebb megerősíti bennük az összetartozás érzését, de nem elégíti ki „a múltat végképp eltörölni” vágyókat sem. S bár alighanem ők is csak közhelyes ellenérvekkel hozakodnának elő, ez nem vigasztal meg. Hagyományőrök és ellenfeleik egyaránt hisznek küldetésükben, márpedig hitviták nem viszik az ügyet előbbre. Ámbár a kibeszélésre nagy szükség lenne. Felteszem azonban, hogy aki egy ilyen témájú vitára vállalkozik, az mind a hívők tábort gyarapítja. A két nézőpont közeledését szolgáló beszélgetés tehát nem jöhet létre. Még akkor sem, ha egyenlő számban ülnének le egymással a szembenálló felek. Hogy is jönne létre, ha a másik fél mindenáron „tisztá” lappal kíván indulni.

Téziseink szerint minden hagyomány korlátoz. Van jó és van rossz hagyomány. Jó hagyományok a természet rendje szerint valók (incestus-tilalom), amelyeket azért lehet rosszul is művelni. A rossz hagyományok mesterségesek, kártékonyan korlátozzák az embert (nőket: lábelkötés, nyaknyújtás, infibuláció), és csak a maguk nemében, céljaiknak megfelelően művelhetők „jól”.

Állati előzmények

Mindenekelőtt elvi álláspontomat szeretném rögzíteni néhány alapvető kérdésben. Én nemcsak a szorosabb értelemben vett néphagyományban gondolkodom. A megsemmisülés a hagyomány egészét fenyegeti, az elitkultúra néhány jéghegyszerű csúcsát kivéve. Kultúrát mondtam, hiszen a kultúra, azaz művelés + művelődés + műveltség együttesen maga a hagyomány összessége. (Művelésen a hétköznapi kultúráját értem – vö. „cultivons notre jardins” –, tehát a munka- és környezetkultúrát, művelődésen a kiművelt emberfők

sokaságát, műveltségen magasműveltségünket, azt tehát, amivel szeretnénk büszkélkedni a világ előtt.)

Minden kultúra-meghatározás megfelel ennek. Maradjunk az etológusi definíciónál: a kultúra nem más, mint ismeretek átadása viselkedés és nevelés (művelés) útján. Ehhez kiegészítésül hozzáfűzném, amivel az etológusok nem feltétlenül értenek egyet, hogy szerintem a kultúrának ösztöni elemei is vannak, azaz bizonyos, nem elhanyagolható mértékben öröklődés útján is átadhatja egyik nemzedék a másiknak. Ez többféle értelemben lehet érvényes.

1. Az ember állati sorból emelkedett ki, valójában a biológiai lánc utolsó és alighanem záró láncszeme. Az ember és az állat között csak önkényesen vagy közmegegyezéssel vonható pontos határ, de a két világ közti éles választóvonal bizonyosan nem a kultúra művelésénél húzódik. Állatoknak is van kultúrájuk, amit hivatalból viselkedésnek illik hívni. Vannak például szimbólumaik (fregattmadár felfújt toroklebenye), szimbolikus nyelven információt is képesek átadni (méhtánc), vannak szertartásaik (csimpánzok esőtánca), van művészetük (a lugasépítő madár kék tárgyakkal feldíszített lugasa), halottkultuszuk (elefántoknak), a naptári ciklusokhoz igazodó „munkáik és napjaik” (a legtöbb állatfajnak). A néphagyományt is a felsoroltak jellemzik, de motiválják is – belülről a szellem, lélek, test kívánságai, kívülről a természet és a kozmosz „figyelmeztetései”. (Az emberiség pontosan azért van nagy bajban, mert nem igazodik már a világmindenség törvényeihez.)

Alapjait tekintve az állati kultúra ugyanúgy egyetemes természetű, mint az emberé. Sajátosságait tekintve azonban kiterjedtebb, mint a miénk, kiterjed az önkéntes szaporodásra kész és képes bármely fajta teljes körére. Az állati kultúra meghatározó mértékben ösztöni, de nem elhanyagolható mértékben tanult, ami viszont örökletes a tekintetben, hogy a szülő mire tanítja kicsinyét. Egy példa: arról, hogy egy madárfajta hímje mikor és milyen nászruhát ölt – ez kultúra! – nem ő dönt egyedileg, beléje van kódolva. Arra viszont, hogy fiókája mit egyen majd, amikor önálló életre kel, a párjával együtt ő tanítja, azzal, hogy mivel táplálja a fészeken. Ezt viszont ő is a szüleitől tanulta. Ma már azt is „tudjuk”, hogy az állatvilág fejlettebb képviselői gondolkodnak. (Amire az állat nem képes: elvont fogalmakat továbbgondolni. Nincs is rá szüksége.)

Hadd mutassak be egy példát az állati és emberi kultúra közti átmenetre. Egy olyan példát, aminek a néphagyományban is jeles a szerepe. Azt a szokást, hogy a kutya körbeforog a vackán, mielőtt csigavonalba görbülve, orrát a saját vékonyába fúrva lefeküdné, az etológia úgy értelmezi, mint olyan szimbolikus cselekvést, ami kiüresedett, elvesztette eredeti értelmét. A vadon élő állat azért forog körbe, hogy letápossa a gazt maga körül, így készíti magának nyugóhelyet éjszakára. A lefektetett fű nemcsak puha „ágy”, hanem szigetel is, óv a talaj hűvösétől, nedvességétől. Erre a háznál tartott ebnek semmi szüksége, mégis csinálja. Ez az alvó helyzet nagyon sok állatra jellemző. A pihenő kígyó spirálba tekeredik, úgy, hogy a feje van legfelül. Szabadon lévő farka azt a célt szolgálja, hogy ha ebben a helyzetben váratlan támadás éri, megvédhesse vele a fejét. A hosszú nyakú madarak úgy alszanak, hogy a szárnyuk alá hajtják a fejüket, amivel a szemükbe tűző világosság ellen is védekeznek. A szárazföldi emlősök közül azok, akik alkatuknál fogva megtehetik, a fent

leírt módon pihennek, a hosszú farkúak a farkukkal körbetekerik magukat, azzal takaróznak. Az ember is, bár alvás közben változtat a testtartásán, szeret „önmagába befordulva” elaludni. (Vö. az embrió méhen belüli helyzetével!)

Amikor az állat és az ember felébred, és felkel, ellenkező irányú és célú mozgássort hajt végre. A kígyó kitekeredik, a többi állat is kiegyenesedik, nyújtózik, ásít, mintha vicsorogna, karmait mereszti, olyan tartásban, ami a támadás előtti, ugrásra kész helyzetre emlékeztet, még a farka is egy vonalban van a testével. A „befordulás és kifordulás” összetartozó cselekvés, olyannyira, hogy a legtöbb állat teste akkor is kinyúlik, ha összetekeredett tartásban éri a halál.

Meggyőződésem, hogy a csigavonal (spirál, labirintus, csomó) szimbólum alapjelentése erre a természetes állati viselkedésre vezethető vissza. A jelkép kialakulásában több más természetes csiga alakú forma is közrejátszott (növényi kacsok, csigaház, bélrendszer, kosszarv), de ezek statikusak, vagy legalábbis mozgásuk lassúsága folytán annak tűnnek, és mozgásuk (például a csigaház, kosszarv növekedése) nem feltétlenül eredményez minőségi változást, csupán mennyiségit. Eme egyetemes szimbólumunk viszont, mely egyike a legrégebbieknél, alapvetően mozgás- és életjel.

„A síkbeli, kétdimenziós spirál eredendően > Útjelkép.” – írtam a *Jelképtár CSIGAVONAL* című szócikkében. „A kifelé haladó ~ jelent születést, indulást, kibontakozást, növekedést, fejlődést, ám mindezt a ciklikus ismétlődés jegyében, így az élet ismétlődő ritmusát is. Mint ilyen, a periodikusan lüktető időnek, a változás létrendjének természetét fejezi ki. A befelé csavarodó csavarodó ~ mindezek ellentétét: halált, megérkezést, összehúzódadást jelképez. A ~ tehát kétértelmű jel, kétirányúságát a kettősspirál-ábrázolások jelzik.”

A világ minden részéből idézhetném példáit, természetesen a magyar népművészetből és néphagyományból is. Csupán két mozgó jelformáját említem itt, a népdalsort, amelyből írásom címét merítettem: „Kifordítom, befordítom, mégis bunda a bunda”, és a néptánc azon elemét, amikor a legény a kezénél fogva „beforgatja”, majd „kiforgatja” a leányt. Mondandóm szempontjából fontosnak tartom, hogy ezt a táncelemet szinte az összes hagyományos és modern társasági tánc tartalmazza.

Az emberi kultúra tehát állati múltunkban gyökeredzik. Ha ellenőrzésképpen fordítva is megnézzük ezen állítást, tehát, ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy az emberi kultúrának van-e olyan megnyilvánulása, aminek nincs előzménye az állatok világában, ugyanerre az eredményre jutunk: vagyis, hogy *kultúránk biológiai alapú*. Abban a tekintetben is, hogy a hagyomány művelése „az ember köreiben” sem egyedi, hanem közösségi döntés eredménye. Nincs egyéni, személyes kultúra, legszűkebb körben is családi hagyományról beszélhetünk. Ez a szűk kör sokadmagával alkot helyi közösségi műveltséget, amiből a regionális, etnikai, nyelvi, nyelvjárási, felekezeti és a nemzeti kultúrák épülnek fel. Hierarchikus kölcsönhatásban persze. Mennél fejlettebb az infrastruktúra, annál erősebb minden szinten a felülről érkező külső hatás, és annál kevésbé érvényesülnek az alulról érkező hatások. Ez igaz a hagyományos zárt rendszerekre nézve is.

Miért van Holdja a Földnek?

2. Az apa és az anya átadja génjeit a gyermeknek, akinek hajlamait, érdeklődését, tetterekészségét és kulturális szempontból más fontos tulajdonságát e gének befolyásolják. Felteszem, hogy az emberré válás sokmillió éves folyamata során számos tapasztalat vált előbb tanult hagyománnyá, majd örökletes tulajdonsággá. Ilyen a szögletes és a kerekded formákhoz, az egyes színekhez, kemény és lágy hanghatásokhoz való viszonyunk. Az utóbbi például a nyelv és a zene keletkezésében tudattalanul és tudatosan egyaránt fontos alkotói tényező.

3. A környező világ az emberi kultúra (korábban) kimeríthetetlen kincsestára (volt). Nem kutatóként, hanem mint hívő ember mondom: mintha a teremtett világ minden létezője azt a célt szolgálná, hogy az ember akarja megismerni és megérteni őket, mégpedig azért, hogy tapasztalatait civilizációja és kultúrája szolgálatába állítsa.

Egy egyszerű példa: gondoljuk el, mi lett volna belőlünk a Hold nélkül? Ha legalább abban hiszünk, hogy a világ működését összhang, célszerűség jellemzi, akkor fölmerül a kérdés: vajon nem azért van Holdja a Földnek, hogy ritmust adjon a földi működésnek; hogy az égre néző állat és ember rájöjjön erre, és az utóbbi ezt tudatosítva magában, figyelme a többi égitest felé forduljon, s így megtanulja mérni az időt, és képes legyen előrelátni – legyen az jóslat vagy prognózis –, tervezni ennek nyomán? Vajon nem azért lát-szik a Hold akkorának, mint a Nap, hogy ösztönözze az embert a luniszoláris naptár megalakítására? Vajon nem azért fedi el olykor a Napot, hogy jobban megértsük az utóbbi működését? *Ad absurdum*: vajon nem azért látható arc és nyúl a Hold feltjaiban, hogy megkönynyítse a „primitív” ember dolgát, aki még csak szimbólumokban képes megragadni az általánost?

A kultúra tehát biológiai gyökerű, ez a hagyomány örökérvényűségét igazolja, hiszen, mint mondani szokás, nem tudunk kibújni a bőrünkéből. Ettől persze még a hagyomány egyes elemei korszerűtlenné válhatnak és válnak is. A hagyomány változik az idők során. A hagyomány legrégebbi elemei, mint a spirál-jelkép, egyetemes érvényűek, mivel – ez a fentiekből következik – a világra és önmagára rácsodálkozó *Homo sapiens sapiens* tudattalan és tudatos reflexióit tükrözik. Megismerni a világ rendjét, „összhangzó értelmét” – ez volt minden tradicionális társadalom törekvése. A szintézisre való törekvés mementója a néphagyomány.

A néphagyomány alatt mi szinte mindenkor az agrárnépesség szellemi örökségét értjük. Hazai vonatkozásban a megkésett városiasodás, illetőleg a történelmi Magyarország meglévő városainak elkülönült szigetléte miatt jogos ez a megkülönböztetés. (Városias városainkat kevés kivétellel vagy idegenek alapították, akik a maguk hagyományai szerint éltek továbbra is, vagy egyházi központok voltak, a többi még ma is, falusias küllemű mezőváros és ezek hagyományvilága is jellemzően paraszti volt.) A nyugat-európai múltban viszont a néphagyomány tekinthető városinak is, a két világ nem különült el oly élesen egymástól, mint nálunk. Tessék csak e szempontból az id. Pieter Breughel életművének ide il-

lő darabjaira gondolni (*Közmondások, Gyermekjátékok, A Farsang és Böjt párviadala*). A mienkéhez képest nyugodtabb történelmű országokban a széleskörű polgárosodásnak köszönhetően a falusi nép kultúrája is inkább nevezhető a nemzeti kultúra helyi megnyilvánulásának, mint népinek, népiesnek. Jobban illik rá a *popular* szó, mint a *folk* – a magam szemüvegén keresztül legalábbis így látom –, aminek pozitív hozadéka, hogy a városok – persze nem a metropoliszok –, ideig-óráig maguk is az össznépi hagyományok őrzésének, gyakorlásának a színterei voltak, a kisvárosok ma is azok. Más a helyzet a nagyvárossal. Ahogy a ragályos betegségek is járványszerűen terjednek a sűrűn lakott településeken, úgy pusztul a hagyomány a városba felköltözött lakók között.

Magyar szemmel nézve persze veszteségnek is fel lehet fogni, hogy az a fajta népművészet, amire Kelet-Európa népei olyan büszkék, Nyugaton már csak múzeumi látványosság. A néphagyomány szerepe nálunk ugyanis másképp alakult. Mohács következtében az integer állami lét lényegében megszűnt, a nemzeti kultúra belső viszonyai megbomlottak, a helyzetet máig ható érvénnyel tovább rontotta a növekvő politikai, felekezeti, etnikai megosztottság. Ennek egyenes következményeként a népi kultúra, a néphagyomány szerepe hihetetlen mértékben felértékelődött. Az elnyomatás éveiben átvette a nemzeti hagyomány képviselőjét, sokak szemében a nemzeti hagyomány kizárólagos letéteményese lett.

Muszáj legalább egy példával élnem. Ha összehasonlítjuk az újkori német-osztrák és a magyar zenetörténetet, az előbbit páratlan géniuszok sora fényjelzi, a miénket az, hogy a mi későn érkezett honbéli nagyjaink, Bartók és Kodály, elődök híján – úgymond – kénytelenek voltak tiszta forrásból, a népzeneből meríteni. A magyar népzene jelentőségét a némethez mérten az adja, úgy is mondhatnánk, azért maradhatott külön a másiknál, mert nekünk nem volt Bachunk, Mozartunk és Beethovenünk. Miért nem volt? Tudjuk, hisz' magunk is megtapasztaltuk, hogy az idegen elnyomó először mindig a leigázott nép magaskultúrájának, nemzeti hagyományának a megsemmisítésére törekszik, aminek bevált módja a nemzettudatot meghatározó uralkodó osztályok fizikai megsemmisítése, anyagi tönkretétele. Magyarországon ezért nőtt meg a néphagyomány szerepe a reformkorban, majd különösen a szabadságharc leverése után, és némiképp anakronisztikusan az elmúlt évtizedekben is. Ez tehát a múlt. Milyen a jelen?

Ami növekszik, annak fogynia is kell. Ez a néphagyomány sorsa is. Elérte a csúcst, nemzeti hagyománnyá lett, majd a folyamat megfordult. Megkezdődött a szétesése és kiüresedése. Az okok nyilvánvalóak. A néphagyománynak, vagyis annak, amit „hagyományosan” annak nevezünk, az éltetője a zárt társadalom: a helyi közösségek önállósága, még inkább magukra utaltsága a kis térségekben.

Éneklünk vagy hallgatjuk

A hagyomány része a történelemnek, annak viszont jelen- és jövőhatározó szerepe van. *Historia est magistra vitae* – írja *Titus Livius*, az augustusi kor történetírója, 700 év római történelmére hivatkozva, amiből 400 év inkább monda, mint történelem, vagyis hagyomány. Mégis olyan szilárd erkölcsi, gazdasági és műveltségbeli alap, hogy Róma birodalmat építhetett rá.

A „nyitás” (vö. „nyitott társadalom”) első menete paradox módon a korábban soha nem tapasztalt zártágban zajlott le, és még csak az alapok, a hagyományos faluközösségek szétzúzását jelentette: ezt szolgálta a birtokos parasztságnak mint osztálynak a megsemmisítése. (Ezért tettem a nyitás szót idézőjelbe. A magyar falusi társadalom zártágának erőszakos felszámolása az osztriga héjának felnyitásához hasonlítható, ami tudni valóan az állat pusztulásához vezet.) A vidéki Magyarország éppúgy nincstelenné lett, mint a városi, és az így talajtalanná, gyökértelessé vált falusi ember előtt két út állt, bérmunkásként dolgozni a térszben, vagy házát, családját hátrahagyva az iparban próbáljon szerencsét. Ez a néphagyományra nézvést ugyanolyan megrendítő csapást jelentett, mint ami az egész kultúrát érte. A kultúra – és azon belül a néphagyomány – rendes körülmények között nem valami mellékes különlegesség, ráadás, aminek a „8 óra munka, 8 óra szórakozás, 8 óra pihenés” hirdített világában helyet szorítunk, nyilvánvalóan a szórakozás kategóriában.

Ide ismét egy közhely kívánczik. Egy közösség kultúrája azonos a közösség identitásával, ami nem más, mint evidenciáinak összessége, amit nevezzünk evidentitásnak. A kultúra e tekintetben mindaz, amit és ahogy élünk. Civilizációvá válik, mihelyst nem gyakoroljuk – magától értetődően –, hanem külső szemlélőjévé válunk. Ha mi éneklünk, éljük a kultúránkat, ha hallgatjuk, amint profik éneklnek nekünk énekeinket, merthogy tetszenek e dalok, csak már nem tudjuk énekelni őket, akkor civilizáltak vagyunk. Nagy különbség!

Miért csodálkozunk, hogy ma már az ország túlnyomó többsége kultúra címen szórakozik, azaz többnyire tévét néz. A kultúra – a hagyomány – rendes körülmények között áthatja a nap 24 óráját, a munka idejét éppúgy, mint az ünnepet. Hogyan maradhat fenn a néphagyomány olyan életkörülmények között, amibe belekényszerítették az embert, és amiről maga Marx is megírta, hogy benne az ember teljesen idegen? Úgy, ahogy már tapasztaljuk jó ideje. Kutatók szakterületként, nekik és a gyűjtőknek köszönhetően tanulmányozható, esetenként élvezhető szakanyagként azok számára, akiket érdekel; egy korosztály felének-harmadának lázas aktivitásaként (táncház-mozgalom), ami aztán elcsendesül, mintha múltó divatjelenség lett volna csupán; szabadidős különprogramok formájában, amelyeknek – nem is kis számban – vannak résztvevői és van közönsége, s aminek bázisai az általános iskolák és a művelődési házak, elsősorban vidéken. Ez reménnyel töltheti el a néphagyományt féltőket, ha nem különülne el ez a tevékenység oly mértékben a mindennapoktól, és nem járna óhatatlanul a hagyományok keveredésével, felhígulásával.

Amikor a tánc vagy énekszó a színpadra költözik, át is alakul, hisz’ megváltozik a funkciója. Látom lelki szemeimmel a magyar Flatleyt, amint piros-fehér-zöld flitteres izében világsikerre viszi a „hamisítatlan magyar kopogóst”. Úton vagyunk efelé. *Sebestyén Márta* világzenei elemeket visz előadásába, *Lovász Irén* dzsesszesít. Nem vélemény ez, csupán tényközlés. Az viszont, hogy a hagyományos magyar életmód bemutatása turistaprogram lett, és képfestő-csipke csikósok hívogatják be a honi bazárokbba a külföldit, a még mintaadó értékre is árnyékot vet.

A második „nyitást” a rendszerváltás hozta el, s ez a nyitás a néphagyományra halálos csapást jelenthet. A győztes a globális tőke, mely nem ismer más értéket, mint az anyagi hasznot, mely nem lát mást a megnyíló határok mögött, mint új piacot és fogyasztó egye-

deket. A korábban elzárt kis országokat, kis térségeket ez az erő kénye-kedve szerint veszi birtokba. (A különbség a bolsevik internacionalizmus és a globalizáció között nem akkora a különbség, mint hisszük. Csak akkora, amekkora a dinamó klottgatya és a bermuda – poliklott – között van.)

Világjelenségről van szó, de olyanról, amely az elmaradottabb országokat súlyosabban érinti. A multinacionális tőke sikerének magyarázata – micsoda (látszólagos) paradoxon! – az előző korszak urainak és örököseiknek a nemzet- és kultúrpolitikájában rejlik. Kezdődött a hagyományos közösségek már emlegetett szétzúzásával, szétköltöztetésével (ami a deportálásokkal indult meg és a lakótelepek felépítésével fejeződött be). Ez a hajdani népet a lenini tömeggé fokozta le, ami szinte magától vált konzumidióta masszává. A tömeg nem közösség, hanem minden tekintetben elszegényedett egyedek halmaza, akik vágnak egy jobb és gazdagabb világra, és más híján ezt a Távols-Nyugat nem feltétlenül jobb, de minden bizonnyal gazdagabb világával azonosítják. És ekkor – vagy húszegynéhány évvel ezelőtt – mintegy újabb „nyitás” jeleként Aczél György kijelenti, hogy a kultúra áru, és teret enged a már valóban áruvá degradálódott nyugati „kulturjavaknak” és a szubkulturáknak. És mert a gyökereitől elszakított, magányos tömegember is közösségre vágyik, és lehetőség szerint teremt magának kultúrát, hagyományt, „újat”, és a múltjától megszabadítva fokozottan nyitottá vált a jelszó: „dobjd el a régit, vedd el újat!” – ami nem más, mint a „múltat végképp eltörölni” anyagi parafrázisa –, a határok leomlásával egy időben már kész az új ember, az ideális fogyasztó, idegen szubkulturák importálója.

Szabadság és szabadosság

Hadd idézzem Práger László közgazdászt, az előző kormány Miniszterelnöki Hivatalának integrációs főcsoportfőnökét: „A nemzetköziség, globalizmus természetesen lényegéből fakadóan nem csak Magyarország erőterében létezik. Ami azonban alapvető különbség a ’történelmi’ nyugati demokráciák és Magyarország között: a rendszerváltással Magyarország anélkül lépett a nemzeti létet és fejlődést kizáró kommunista egyeduralomból, a KGST és a Varsói Szerződés kötelékeiből egy új, akkor úgy tetszett, teljesen szabad világba, hogy akár egy történelmi percre is saját maga lehetett volna. Magyarország – minden nyugati nemzettel szemben – saját független nemzeti értékrendjét, gazdaságát, polgárságát nem teremthette meg, mert belső tere (evvel együtt érték- és érdekrendje) egy csapásra nemzetközivé vált. ... Semmilyen meghatározó magyar politikai erő nem kérdőjelezheti meg a globális és az európai harmonizáción túlmutató belső, kívülről sokszor elő nem írt, vagy éppen háttérbe szorított nemzeti-stratégiai célokat.” (*Heti Válasz*, 2003. III/20: 60.)

Jóllehet a szerző a kultúrát, azon belül a hagyományt külön nem említi, nyilván ezt érti nemzeti értékrenden. Akárhogy nevezzük, irányt mutató tengelye csak ez lehet a nemzetstratégiának. A tárgyunkat illető hasznos teendők sora tehát az én olvasatomban az erőszakos „nyitások” okozta súlyos sebek begyógyításával kezdődik. (A halálos sebekkel nincs mit tenni, el kell temetni a halottakat. A néphagyomány vonatkozásában: elhelyezni őket skanzenekbe, múzeumokba, könyvekbe, lemezekre.)

Legyünk önkritikusak: a néphagyományt skanzenbe mentve nem lehet életben tartani, legfeljebb tartósítani, mint a múmiákat. Szükség van erre is, de a kettő nem ugyanaz. Az élő hagyomány természete szerint változni akar, igazodni a korhoz, szeretne érvényt szerezni magának, „ápolása” – mennyire árulkodó kifejezés ez! – azonban nem engedi kiszállni a halálos ágyból. Az új életre már nem kelthető hagyományt ápolni kell, az élőt művelni; ahol szükséges és lehet, megtölteni új tartalommal. Ismétlem: egy hagyomány addig él, amíg művelik, magától értetődő része mindennapjainknak.

Nagy baj, hogy a véleményformálók köre e téren is megosztott. A nemzeti érzésűek a hagyományt, akár csak az anyanyelvet, létfontosságú, megtartó erőnek fogják fel, a liberálisok visszahúzóznak – visszafogottan fogalmazva. A két tábor nem keveredik egymással, ha csak nem harcba. A békés egymás mellett élés is egyelőre álom csupán.

Nem minden rossz, ami idegen, vagy ami új. Sok újdonság, amitől idegenkedünk, meghonosodhat – tessék ízlelgetni e szavak értelmét! A magyar néphagyomány kincsestárában számtalan magyarrá vált idegen érték van. E téren is példával szolgál a hagyomány: legyünk képesek ma is integrálni, azaz a magunkévá tenni mindazt, ami érték, és elvetni azt, ami nem az. A válogatás nélküli befogadás, integrálódást, beolvadást jelent. Mi integrálunk vagy minket integrálnak? Ismét két dolog, ami nem ugyanaz, sőt szemben állnak egymással.

Egyébként a hagyomány egész kérdésköre leírható szemiotikus mintára bináris oppozíciópárokkal. Mégpedig a címben foglalt gondolat jegyében: befordít >< kifordít, zár >< nyit, régi >< új, jobbmélet >< balmenet, közösség >< egyén (tömeg), összetartás >< szételés, beolvasztás >< beolvadás, megtartó >< elhagyó, értékörzés >< értékváltás, rendes >< rendhagyó (rendetlen). A sor tetszés szerint folytatható. (Megjegyzés: az ellentétpárok sokszor kétértelműek. A nyitás például értelmezhető úgy, ahogy a közelmúltban zajlott le nálunk, de ha szerves fejlődés része, el kell fogadnunk, mint szükségszerű jelenséget. A jobb és bal politikai értelemben teljesen értelmezhetetlenné vált, egyes esetekben, például, hogy ki milyen irányban kucorodik össze, az jobbság, vagy balosság függvénye.) A két oldal feltételezi egymást. Kifejezhetnek feloldhatatlan és egymást kiegészítő ellentéteket. Az ellentétpárok, összhangban azzal, amit a csigavonal-jelkép kettősségéről írtam fentebb, arra hívják fel a figyelmet, hogy a néphagyomány korszerűségének kérdését ne statikusan, egyirányúan – hadd mondjam úgy – szemellenzősen lássuk, hanem dinamikusán. Az elkerülhetetlen változásokat csak így sikerülhet a mi céljaink szolgálatába fogni.

Paradigmaváltást élünk át. A televíziózásnak köszönhetően megváltozott téridőszemléletünk, virtualizálódott a valóságképünk, az oktatás, nevelés műveltség szintje tragikus állapotban van. Ez is világjelenség. Az informatika, digitalizáció forradalmát éljük, amiről azonban tudnunk kell, hogy csak a technológiát forradalmasítja. Hoz persze más változást is magával, de nagy baj lenne, ha elhinnénk és hagynánk, hogy e folyamat fenekestül felforgassa egész világunkat. Hoz jót és rosszat, csak rajtunk áll, hogy segítsük a jót, és akadályozzuk a rosszat.

Csak egy példa. Bármilyen felkerülhet az Internetre, minden információ pillanatok alatt elérhetővé válik minden felhasználó számára. Csakhogy a bármi azt is jelenti, hogy ellenőri-

zetlen, válogatás nélküli, ezáltal megbízhatatlan minden adat. A könnyű hozzáférés az információt is súlytalanná teszi. Ezzel Szent-Györgyi Albert azon állítása, miszerint nem kell mindent tudni, elég, ha tudjuk, hol nézhetünk utána, érvényét veszti.

Az EU-csatlakozás is hozhat jót s rosszat a számunkra. Ami biztos: az Európai Unió a szubszidiaritás elvének megfelelően a nemzet ügyeit ránk hagyja. Nem várható tőle e téren segítség, reményeim szerint akadályokat sem fog gördíteni elénk, csak rajtunk áll, mire jutunk magunkban. Ott, ahol van esély a hagyományos elvek érvényesítésére, ott meg kell próbálkozni vele.

Vissza kell állítani a közösségi normákat, az egyén szabadsága nem jelenthet szabadoságot, mely burjánzik, mint a gaz, és akarataink ellenére honosodik meg, pedig tehetnének ellene. (Példa lehetne a falfirka, e jellegzetesen városi, import környezetszennyezés elleni sikeres fellépés, amit az tesz majdnem kilátástalanná, hogy még ezt is ősi emberi készítmény szülte, és meg van a maga, de a miénkkel ütköző hagyománya. Jó lenne hinni abban, hogy a büntetés és a festékszórók árusításának a betiltása világszerte megoldaná a gondot. A baj csak az, hogy a multiknak ez is óriási hasznot hajt.)

Helyre kell állítani a hagyományos téridő szemléletet, ne a televíziós műsorújság legyen a naptárunk, és szabja meg életvitelünket.

A szellem–lélek–test–környezet harmóniája legyen az iskolai nevelés vezérelve.

Vissza kell adni az anyanyelv – és a tájnyelv! – becsületét az oktatásban és a közbeszédben. Így a médiában is, ne szégyelljen „ő-zni” a szögedi embőr (lám, a számítógépem is pirossal aláhúzza e két szót), ne beszéljenek pestiesen a vidéki települések helyi rádió- és tévébemondói.

A beszédkészség hiánya, a funkcionális analfabétizmus, a diszlexia, az SMS-nyelv mint az „újbeszél” következményei beláthatatlanok. Képzeljük el, mi lenne, ha a rádiótelefonok helyesírási hibás szöveget nem továbbítanának! Tönkremennének a mobiltársaságok. Látható, hogy a komoly gondokat illetően mindenütt globalizációs ellenérdekekbe ütközünk. De ne adjuk föl. És ha a folyamat megfordíthatatlannak bizonyul, vegyük kezünkbe az irányítást. Vége az írott kultúrának? Legyen mintánk a magyar nép képi kultúrája és szájhagyománya!

Jó jelek

Városból való kivonulás. Növekvő környezettudatosság. Ez a világ, amiben élünk, a felszínen Aldous Huxley *Szép új világának* megvalósult hasonmása, a maga alfa, béta, gamma, delta, epsilon kasztjaival, tapijával, megszenteltelenített szexualitásával, szómaival, Orvell 1984-ének évről évre növekvő, terjedő rémével a mélyben.

Az a szerencsénk, hogy még sok vademberünk van, meg az, hogy évezredek tapasztalatával a hátunk mögött bízhatunk benne, hogy a „kifordulást” törvényszerűen „befordulás” követi majd, hiszen ha a kozmosz, a természet periodikusan működik, hosszú távon a történelem sem „tehet mást”, rövid távon mindenesetre csigavonalas a fejlődése – vagy hanyatlása? – és a bunda, vagyis a hagyomány, a mi bőrünk, megmarad. Teszünk róla.

Kölcsey üzenetével

Hunniából Pannóniába

Azt hihetnénk, hogy a híres Szegedi Panteont már régesrég ékesíti Kölcsey szobra. Pedig csak néhány éve állított emléket a város a *Himnusz* szerzőjének. Tudomásom szerint csak egyetlen, nemrég fölfedezett és a restauráláskor nagyon szépen rendbehozott felirat őrzi a költő tiszteletét, mégpedig a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Kara főépületének timpanonjában. S ez nem más, mint a *Huszt* című, 1831-ben írt epigrammájában megfogalmazott posztuláció: „Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!” Ha maga Kölcsey személyesen nem is kötődött e szűkebb pátriához, a stílusában és elhelyezésében a Panteonhoz illő alkotás elkészítője, aki felkérésre hozta létre a város e díszét, annál inkább szegedi: Fűz Veronika szobrászművész. (Férje és pályatársa Fritz Mihály is gazdagította már Szeged hírnevét.) Itt állok a szobor előtt, melynek helyét jól választották meg: egyrészt egy más jellegű „kincses” tár: az Egyházmegyei Gyűjtemény előtt, másrészt pedig két zeneszerző között kapott helyet Kölcsey portréja, mégpedig Liszt Ferencé és a *Himnusz* zenéjét író Erkel Ferencé között.

Szödemeteren született az akkori idők nagy filozófiai és esztétikai műveltségével rendelkező, a klasszicizmus és a szentimentalizmus világából induló költő és kritikus, a reformkor jelentős szónoka és politikusa. Országgyűlési képviselőként is példa lehet(ne!) napjainkban: mint a nemesi ellenzék egyik vezéregyénisége, a polgári átalakulás elszánt harcosa. Egyszerre küzd a bécsi udvarral és a magyar nagybirtokosok nemzeti konzervativizmusával. Ő emeli jelszóvá „haza és haladás” összekapcsolását, mégpedig nem abban az értelemben, ahogy az elmúlt években és napjainkban használtatik, mintha a haza eszményének hirdetése csak és kizárólag a nemzeti, népi, konzervatív gondolkodásnak lehetne privilégiuma, a haladás pedig csak a baloldali, liberális gondolkodás jelszava. Kölcsey kitűnő szónoklatainak éppen az eszmények együvé olvasztása az igazi üzenete. Ő ugyanis a magyar nemzeti kultúra organikusságát a népi és nemzeti összekapcsolásával politikai vonatkozásban is vállaló elméletíró és szónok volt, aki nem alkudott. Amikor a kormány nyomására Szatmár megye a követeinek reformellenes utasítást adott, Kölcsey azonnal lemondott, megszűnt országgyűlési képviselő lenni (!). Nem véletlenül, ugyanis már korai korszakában vívódásai központi kérdése éppen a szabadság fogalma volt, annak filozófiai, történelmi-politikai és a megszabott életkörülmények között élő, azokon változtatni egyelőre nem tudó poéta és közéleti férfi számára nagyon is időszerű, hétköznapi-gyakorlati értelmében.

Könnyen érthető, hogy az emberiség múltjából azokat csodálja, akik uralkodni tudtak körülményeiken. Ők a „hérosok” Kölcsey szótárában. Az antik hősoket idéző szóhasználat mögött azonban korszerű tartalom rejlik – olvashatjuk Kerényi Ferenc tollából –, a romantikus szellemben értelmezett zseni problémája, aki tehetsége révén a maga képére formál-

ja a világot, körülményeit. Az 1810-es évek elejétől egyre világosabban különböztette meg a herosz két típusát: a forradalmárt (a revolúció kezdeményezőjét, legújabb kori fogalmainkkal a politikust) és az evolúciót indító művész-gondolkodót, természetesen az utóbbi tevékenységét tartva igazán értékteremtőnek és így magasabb rendűnek. E különbségtétel a *Töredékek a vallásról* című tanulmányában válik teljessé, ahol a hitújító Luther „pusztító revolúció”-jával először állította szembe a költők kezdeményezte evolúciót, amelyet Dante és Petrarca, Ariosto és Tasso nevével jelzett. Hogy e gondolkodás egy hosszabb fejlődés záróköve, az bizonyítható Kazinczynak 1814. december 22-én írt levelével is: „De mely nagy köz Kálvin és Petrarca közt, s melyiket lehet pedig inkább és szebb értelemben reformátornak nevezni, azt-e, aki ízlést adott a tudományban, vagy aki vallásbeli tudomány helyett más vallásbeli tudományt?” Ez a gondolkodás mindvégig jellemzi a közéleti Kölcseyt, azt is, akinek életében 1829-től a politika játszotta a főbb szerepet, csak hogy ő a politika megyei és országos fórumain is hérosszá, mégpedig evolúciót indító hérosszá emelkedett: szól *A szatmári adózó nép állapotáról* (1829), elítéli a katonafogdosást, egyike volt az érdekegyesítés első meghirdetőinek, szót emelt *Az örökös megváltás tárgyában* (1834), többször megfogalmazta, hogy a hazai társadalomban kiüresedett a jog és az erkölcs. Élete végén főként a fiatalokhoz fordult: a *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz* (1834) unokaöccséhez írt szellemi-erkölcsi végrendelete, napról napra tapasztalja a hatalom törvénysértéseit, ekkor írja meg a *Zrínyi második énekét* (1838), amelyben a sors mond ítéletet a további életre érdemtelen nemzet fölött. Minden bizonnyal ez, a gondolkodó, a pörölő, a harcoló alkotó ihlette Petőfi *Nagykárolyban* című versét, amely a Kölcsey egyéniségéhez legillőbb szavakkal szól:

*Hát e falak közt hangozának
Nagy szavaid, oh Kölcsey?...
Ti, emberek, nem féltek: épen
E szent helyet ily nagy mértékben
Megszentségteleníteni?*

*Nem féltek-e, hogy sírgödréből
Kikél a megbántott halott?
Hogy sírgödréből ide jó el,
S – hogy hallgassatok – csontkezeivel
Szorítja össze torkotok?*

*Nem, ő a sírt el nem hagyandja;
De lenn, sírjában, nem hiszem,
Hogy könnyei ne omlanának
Éretted, te az aljasságnak
Sarába süllyedt nemzetem!*

*Mily szolgaság, milyen hizelgés!
S mindig tovább mennek, tovább.
S ki legszebben hizelg, az boldog. –
Ha már kutyákká aljasodtok:
Miért nem jártok négykézláb?*

*Isten, küldd e helóta népre
Földed legszörnyűbb zsarnokát,
Hadd kapjon érdeme díjába,
Kezére bilincset, nyakába
Jármot, hátára kancsukát!*

Kölcsey emberként is példánk lehet: nehéz életet, nehéz körülményeket szabott néki a Sors: hatéves, amikor meghal édesapja, tizenkét esztendősen teljes árva, a kisgyerekkori himlő miatt bal szemére megvakul, a csapások magányossá, érzékennyé tették, életét vidéken éli le, pedig szeretett volna Pestre költözni, azonban öccsének halála (1827) után annak családjáról kell gondoskodnia, magányát, életének egyhangúságát csak Szemerénél tett látogatásai és pesti tartózkodásai oldották. Amikor lemond a képviselőségről, akkor sem hagy fel ellenzéki tevékenységével. Utolsó hónapjaiban a perbe fogott Wesselényi védelmén dolgozik. Egy hivatalos útján megfázik és munkában legyengült szervezete a betegségnek nem tud ellenállni. Mégsem a nehéz sors teszi időnként pesszimistává, hanem az, hogy az elvek magas mércéjét nem csak a nagy történelmi személyiségekre alkalmazta, hanem önmagával szemben is, a gondolataiban, szándékaiban „erkölcsi zseni” (Németh G. Béla megfogalmazásával) áll előttünk, aki hangot ad önmaga iránti elégedetlenségének. (Ez is tanulságos lehetne mai politikusainknak!)

Lélekvívódásainak leginkább lírájában láthatjuk nyomát, amely ezzel együtt korszerű, mintaadó. Indulásakor kísérletezett a románcsal (*Róza*), a bordallal (*Az ivó*), első csúcsteljesítménye a *Rákos nymphájához* című ódája. Ekkori költészetének egyik fő témája a tehetség, a géniusz érvényesülése, a görög világ iránti nosztalgia (*Géniusz száll*), verseiben előbb a szinte anyagtalan, szentimentális elvágyódás és fájdalomérzés szólal meg, mint *Elfojtódás* című művében, a történetileg első olyan költeményben, amely kompozíció-meghatározó módon él az infinitívussal mint poétikai eszközzel: „Ó, sírni, sírni, sírni / Mint nem sírt senki még / Az elsülyedt boldogság után; / Mint nem sírt senki még / Legfelső pontján fájdalomnak, / Ki tud? Ki tud? / Ah, fájdalom – / Lángoló, mint az enyém, csapongó s mély, / Nincsen több, nincs sehol! // S mért nem forr könnyű szememben? / S mért, hogy szívem nem reped meg / Vérözönnel keblemen?” Hagyománytörténeiről beszélhetünk, ha arra figyelünk, hogy a fiatal Ady Endre utal majd vissza e szövegre, amikor egy huszadik századi világfájdalom alapérzése, az oktalan szomorúság, a lét értelmetlenségén érzett kétségbeesés szakad fel benne az abszurdan megjelenő halál metaforájában, a modern vizionalításban. A Kölcseyre nem csak címében utaló *Sírni, sírni, sírni* című versről van szó, melynek zárzata így szól: „Fázni holdas, babonás éjen / Tömjén-árban, lihegve mélyen. / Tagadni multat, mellet verve, / Megbabonázva, térdepelve. // Megbánni mindent. Törve, gyónva / Borulni rá egy koporsóra. / Testamentumot, szörnyűt, írni, / És sírni, sírni, sírni, sírni.”

Kölcsey hamarosan a vallomásszerű hazafias költészet megteremtőjévé válik: *Rákóczi hajh! Bercsényi hajh!* című 1817-ben írt ódája az első verbeli hazafias, romantikus költeményünk, amely – mint Fenyő István írja – már nem a múltba révedő, nosztalgikus epedésben, hanem az új „szép hon” megteremtéséért vívandó harcban jelölte meg a patrióta költészet feladatát. Ezután közel egy évtizedre elhallgatott a költő, mégsem télenkedett: eltanulta a népi műformák esztétikumát. Népdal- és balladakísérleteinek tanulságait kama-toztatta később megújult ódaköltészetében, mint a személyes líraiságot és az új közösségtudatot egyesítő *Rákos* című versében, valamint az 1823-ban született *Hymnusában*, „a felnőttkorba lépett magyarság nemzeténekében” (Kerényi Ferenc). A már idézett *Töredékek* egyik bekezdésében ezt írja Kölcsey: „Az emberi nép időről időre revolúciókon megy ke-

resztül, s minden revolúció után bizonyos többé vagy kevesebbé megváltozott formák közt marad. Hagyni kell ötet azon formák között nyugodtan. Jaj annak, aki eléggé erős a maga egykorúit saját magasságához felvonni!” E gondolatmenetben nem csak az lehet érdekes, hogy a herosz-kérdés mellett megjelenik az egyén által képviselt eszme és a megvalósulás közötti konfliktus, hanem az is, hogy a formának, az elvont formának lehet és van tartalomkifejező funkciója. A népdal egyszerűségét tisztelő Kölcsey nagyon jól tudta ezt, bizonyítja már maga *Himnusza* is.

Amit most teszek, előre bocsássák meg nekem, azt kérem, énekeljék el az első két sort csupán a *Himnus*z elejéről, de a kanásznóta dallamára! Ez persze nem 1844-ben írt Erkelzene! Amikor – nagy nyilvánosság előtt – egy tanártovábbképzésen én is elénekeltem hangosan, néhány – többségükben Erdélyből jött – kolléga kiment a teremből, nem várva meg, mire szerettem volna e látszólagos nemzetének-gyalázással példát mutatni. A minél több emberhez eljutó nemzeti irodalom megteremtését feladatul maga elé tűző Kölcsey már a ritmussal, a prozódiaival is üzen a nemzeti önbírálat és szabadságvágy megszólaltatójaként. Már a ritmusban, akár csak az alcímben is – *A magyar nép zivataros századaiból* – kifejeződő szerepszerűség népivé és nemzetivé fokozza a verset, közösségivé teszi a vádat és a panaszt, könyörgést és emlékeztést, a romantikusan expresszív képek, az ellentétsorok szigorúan zárt szerkezetet alkotnak, az érzelmi lángolás társul a versszervező gondolattal. Így lesz igazán hitelessé, hogy himnikusan, Istenhez folyamodó, áldást, illetve szánalmat kérő strófa keretezik a nemzeti történelemmel számot vető belső szegmentumokat. Előbb a honfoglalást, majd a gazdag kibontakozást, Mátyás király által kiteljesített boldog országot idézi, ezután viszont a nemzet bűnei miatt bekövetkezett pusztulást veszi számba. Az üldözöttséget, a külső ellenség pusztítását a belső megosztás, a nemzeti szabadságharcok elbukása tette még elviselhetlenebbé. A hetedik strófa már a jelenbe vezet, a rabságot, az áldozatok hiábavalóságát panaszolja. Ebből a reménytelenségből fordul újra Istenhez a záró strófában, szánalmat kérve a sokat szenvedett népnek, hiszen „Mebűnhődte már e nép / A multat s jövődőt!” Az alcím sugallata szerint mintha régebbi korok panasza szólna, a hangvétel is archaikus, de mindennek nyomatékosító esztétikai funkciója van: a jelenkort a magyar történelem legszomorúbb időszakával azonosítja, így nagyon mélyről szólalhat meg a vallásos hangulatú segélykérés is. A nemzeti bűnöknek a bajok okaként való emlegetése a protestáns prédikátorok és Zrínyi Miklós gondolatát folytatja, de változást sürget: a történelmi számvetést a szabadságvágy motívumaként idézi.

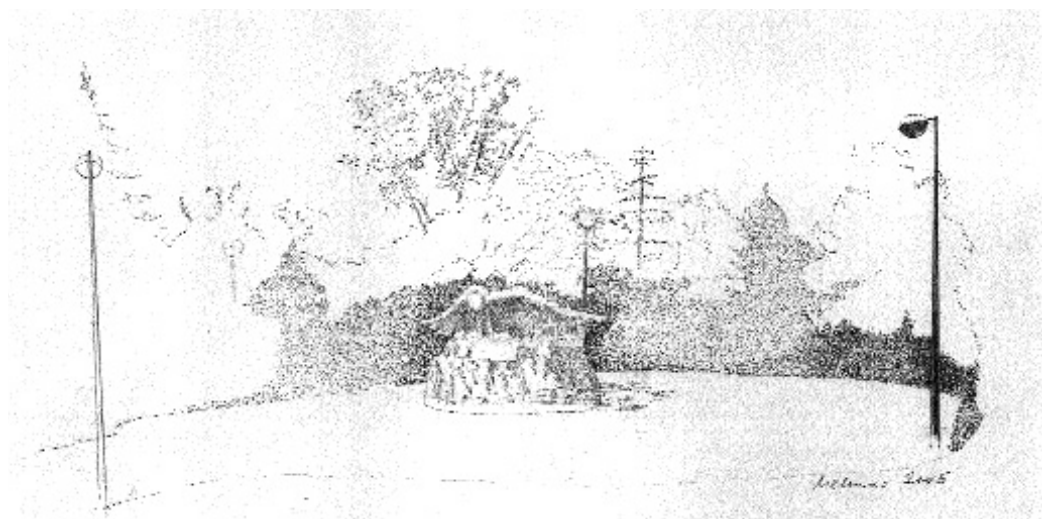
A *Hymnus*-szal egy évben keletkezett *Vanitatum vanitas* (Hiúságok hiúsága) című szinte szarkasztikusan pesszimista verse, mely mindazoknak a nemes értékeknek a semmivé válását mutatja be, melyekben az emberiség történelme folyamán bízott, azonban e nagy leszámoláson is átüt az értékek után vágyakozó ember lefojtott szenvedélye: „Mi az élet tűzfolyása? / Hulló szikra melege. / A szenvedelmek zúgása? / Lepkeszárny fergetege. / Kezdet és vég egymást éri, / És az élet hű vezéri, / Hit s remény a szűk pályán, / Tarka párák s szivárvány.” A tagadás teljes és részletekbe menő: a teljes negáció csak annak lehet költői jussa és témája, aki nagy erkölcsi értékeket halmozott fel, ekkor mélyül el Kölcsey lírájában a küzdés-eszme. A *Vanitatum* helyzetképe a költőről csak ennek figyelembevételével lehet hiteles, teljes.

Kerényi Ferenc állapította meg, hogy Kölcseyvel indul a magyar tizenkilencedik század költő-gondolkodó óriásainak az a sora, akik a küzdés, a nagyobb közösség érdekében vállalt életprogram aranyfedezetével megszerezték maguknak azt a jogot, hogy az időleges kudarc vagy a kételkedés óráiban a küzdésnek nemcsak módszereit, de célját és értelmét is vitassák. A sor tehát Kölcseyvel indul, Vörösmarty Mihállyal folytatódik, hogy Kemény Zsigmonddal és Madách Imrével érjen véget. A „Mi az élet tűzfolyása?” kérdésére két nemzedék felel majd, egyetemes emberi érvényt adva a sajátosan magyar létkérdéseknek. S tegyük hozzá, Kölcsey megelőlegezte a modernitás paradoxonait is, századunk küzdelmeit is, hiszen kérdéseit a közelmúlt költői sem feledhették.

Nem volt tehát könnyű dolga Fűz Veronikának, amikor arra vállalkozott, hogy Kölcsey Ferencet bronzba álmódja. Küzdő-küszködő szobrászművész vállalhatta csak magára a küzdés költői magtartásformáját képviselő szellemiség újraértését. Csak úgy tehetette, ahogy arról – mintegy minden alkotóművész nevében – Illyés Gyula szól egy, nem véletlenül abahagyott költeményében, a *Küszködöm* címűben: „Küszködöm, küzdve alakítom / nemcsak azt, ami lehetek, / ami lennem rendeltetett, / ami a lényegem s a titkom; / formálok azt is, amivé ti / válhattok; azt formálok én ki, / azt az embert, aki agyag / még bennetek is, kire vágytok, / amikor sürgetve mondjátok: / költő, előzd meg korodat! / Gyúrom az agyagot, a fájót, / facsárom ki a bennrekedt, / megáporodott nedveket, / én így sürgetem a világot. / Mert az előzi meg korát, / ki idején viszi tovább, / vagyis – hallván az indulásjelt – / egy percnyi késés nélkül felkelt –” S innen nem folytatta Illyés, de úgy gondolom, ez adhat erőt, e küzdelem s a hit a művészetben s vele, általa az emberben mégis, hogy nem tudva bár, mi vár ránk a harmadik évezredben, ami mégis jön, ne legyen – Illyés szavával – „hütlén jövő”!

Magam így búcsúozom Szegedtől és Hunniától, hogy visszatérjek Pannóniába, ahonnan jöttem! Ha Pécsre nem, hát Veszprémbe! Mert „hajózni kell!”

Szigeti Lajos Sándor

A veszprémi emlékmű vázlata

Radnóti Miklós és Federico García Lorca

García Lorca életéről és életművéről az első jelentős hírt Magyarországra a személyében is szinte jelképszerűen García Lorcával közös sorsú Radnóti Miklós, a második világháború éveiben munkatáborba hurcolt, majd 1944-ben magyar fasiszták kezétől kivégzett költő hozta. Radnóti „a spanyol demokrácia küzdelmét szenvedélyes figyelemmel követte mindvégig, a polgárháború kirobbantásától az utolsó gyászos napokig.” Költészetében már 1936 őszén megjelent a spanyol nép sorsáért érzett aggodalom. (*Elégia, Aludj*) A magyar kultúra és García Lorca találkozását a költő franciaországi útja készítette elő. Radnóti (francia–magyar szakos tanárként is) 1937 nyarán „meg akart fürödni Párizs levegőjében és varázsában”, s az „exposition Mondiale” utazási kedvezményével utazott feleségével és két barátjával a francia fővárosba. A viláγκiállítás egyszersmind az európai és az egyetemmes kultúrák nagy találkozója volt. Baróti Dezső szerint: „Párizsból messzebbre lehetett nézni, mint a Hitler nyomasztóan közelgő szomszédságából felhősödő magyar földről, s... a spanyol szabadságharcról is hitelesebb híreket lehetett kapni, mint odahaza.”

A spanyol történelmi krízis az egyik fő témáját adta Párizsban a Radnóti Miklós körül gyülekezett csoport beszélgetéseinek. Nap mint nap izgatottan várták a híreket a spanyolországi állapotokról. „Valónk velejéig eltöltött a szomszédos spanyol föld vihara – számolt be később a költő egyik útítársa, Schöpflin Gyula. – Madrid állt, Katalónia harcolt, s a jelszó visszhangzott mindenfelé: „No pasarán...” „A spanyol polgárháborút lelkesen és szorongva éltük át... És ez volt az egyik oka annak, hogy Radnótival mindjárt közel kerültünk egymáshoz – emlékezik a francia író, Pierre Robin is. – A Spanyolország iránti azonos szenvedély egyesített bennünket.” A költő – barátaival együtt – részt vett az „Írók Nemzetközi Egyesülése a Kultúra Védelmében” elnevezésű kongresszus július közepén rendezett záróülésén. (Magát a kongresszust az akkor még a köztársaságiak kezén lévő, ostromlott Madridban és Valenciában rendezték meg.) Schöpflin Gyula helyszíni beszámolója szerint „a szónokok fönn foglaltak helyet a színpadra állított hosszú asztal mentén, Federico García Lorca, a Granadában kivégzett spanyol népköltő hatalmas arcképe alatt.” A konferencián megszólaló írók – közöttük Heinrich Mann, Bertold Brecht, Langston Hughes, Nicolas Guillén, Pablo Neruda és André Malraux –, s ez is szimbolikus erővel sugárzott Radnóti Miklós tekintetébe, mindannyian Federico García Lorca arcképe alatt tartották meg beszédüket. García Lorca alakja és meggyilkolása ezektől a percektől – Hubay Miklós szavaival – „olyan mementó lett számára, hogy nem is tud emlékéitől többé szabadulni.”

A viláγκiállítás rendezvényeinek egyik „gyújtópontja Picasso *Guernicája* volt”, s a magyar látogatók is a remekmű ígézetében „szemlélték a század legnagyobb tiltakozását az ártatlanok lemészárlása ellen.” A költő és barátai jelen vannak a Place Nationon a népfront-

ba tömörült pártok június 24-én rendezett, a spanyol demokráciáért kiálló nagygyűlésén is. „Radnóti, abban a kis noteszben, ahová verseinek első magját szokta volt feljegyezni, a következő sorokat írja róla: „Június 24. Place de la Nation a Fr. P. {a Francia Párt} gyűlése. Sp{anyol} zászlót tartanak...” Korábbi ismereteinek és friss élményeinek együttes hatására születik meg ugyanebben az évben a *Hispania, Hispania...* című költeménye, amely „legalább annyira párizsi vers..., mint amennyire spanyol.” Második szövegegységében „már csak... a szomszédból szálló rémületről”, a Hispániában dülő „fekete szárnyu háborúról” beszél.” A tömegben Radnótival együtt járó Baróti Dezső így emlékezik: „A vers egyik képe: (De jönnek új hadak ha kell a semmiből, akár a vad forgószelek...) talán a metróállomások mélyéről és a környező utcákból hirtelen felénk áradó tömeg magával ragadó vizuális élményéből nőtt meg a spanyol szabadságharc képévé.” Többen is utaltak rá, „hogy a költemény háborús képsorára Picasso hatalmas alkotása, a *Guernica* hatott... A *Hispania, Hispania...* a Picasso-felidézte vízió stílusában ábrázolja a spanyol polgárháború borzalmaikat. ... A képsor meredeken fut lefelé... akárcsak a véres spanyol folyók.” Radnóti Miklós munkásságának egyéb részleteiből is kitűnik, „hogy a *Guernica*t elpusztító barbárság... erősen foglalkoztatta képzeletét.” S azzal is kifejezte „a kegyetlen sorsú baszk város iránti részvétét”, hogy magyarra fordította Éluardnak *A guernicai győzelem* című költeményét.

García Lorca neve Radnóti Miklós 1937-ben írott s 1938-ban megjelent *Federico García Lorca* című epigrammájában szerepel először magyar nyelvű költeményben. Az 1938-ban született *Első eclogában* szintén felfedezhetők a spanyol polgárháború Picassótól ihletett képei, s ebben újra leírja García Lorca nevét. A pásztor és a költő beszélgetését Vergilius eclogái nyomán újjáélesztő költeményben a pásztor kérdésére: „Azt hiszem, ismerted Federicót, elmenekült, mondd?” – így hangzik az első párizsi emléket is magába foglaló válasz: „Nem menekült. Két éve megölték már Granadában.” A *Federico García Lorca*, amely „a költő mártíriumának állított emléket”, azt is határozottan igazolja, hogy „Radnóti Miklós ismerte García Lorca költői jelentőségét és a spanyol forradalomban betöltött szerepét.” Pierre Robin emlékezése eleven és keserű tanúsága annak, hogy a spanyol költő lét-drámájában Radnóti a maga sorsának baljóslatú előjelét látta. „Nagyon gyakran beszélgettünk Federico García Lorcáról, akit mindketten csodáltunk és szerettünk, s a legyilkolt költő képe állandóan kísértette Radnótit, mintha benne saját sorsa előképét látta volna.” A García Lorcára is utaló motívumok vagy emléknymok Radnóti Miklós más verseiben is megjelentek. (*Istenhegyi kert, Alkonyi elégia* stb.)

A világ demokratikus közvéleményének fókuszába kerülő polgárháborús Spanyolország nemcsak Radnóti, hanem két másik jelentős magyar író: Bálint György és József Attila műveiben is nyomot hagyott. A legközvetlenebb kapcsolatban a spanyol valósággal és kultúrával Bálint György volt. Pomogáts Béla szerint Radnóti is alapvetően „Bálint György révén tájékozódott az események menetéről, hiszen Bálint nagy harcot vívott a Spanyol Köztársaság érdekében a magyar polgári liberális sajtóban.” Bálint György, aki „közvetlenül a spanyol háború kitörése előtt rövid időt Hispániában töltött, s alig egy héttel Francóék partra szállása előtt, 1936. július 11-én hagyta el Valenciát”, 1938-ban *Spanyolországban*

jártam címmel útinaplót állított össze, s ebben, mint Tolnai Gábor megállapítja: „híven érzékeltette Spanyolország világát; elsőnek igazította ki a magyar olvasó számára a Hispániával kapcsolatos közhelyeket, a valóságnak megfelelően mutatta meg a spanyol nép vonásait.” Bálint György Spanyolország-képe József Attilára is hatással volt. A kor Európáját érzékenyen figyelő József Attila két szépirodalmi alkotása is a spanyol történelemre utaló közvetlen reflexiókat mutat. Az *Egy spanyol földműves sírverse* feltehetően 1936 szeptemberében keletkezett, a *Március* című verse pedig 1937 áprilisában. „Valószínű, hogy József Attila ismerte García Lorca nevét” – véli András László, aki motívumok és szemléleti elemek sokaságát mutatja ki számos vers érzékeny szembesítése során a két költőnél. Radnóti maga is tervezte García Lorca műveinek átültetését. Ebben spanyol nyelvtudásának hiánya, de legfőképpen a García Lorcaéhoz hasonlóan erőszakos, korai halála akadályozta meg. A háború után Radnóti Miklóshoz írt, s válasz nélkül maradt leveleire gondolva Pierre Robinban is ezért erősödhetett meg immár a valóság keretei között is a García Lorcaéval analóg Radnóti-sorspárhuzam. „Tudva milyen szörnyű veszedelemben forgott abban az országban, ahol antifasiszta érzelmeiért és tetteiért már régen „számba vették”, nem volt kétséges ezek után előttem, hogy a hitleristák őt is García Lorca sorsára juttatták.”

Schöpflin Gyula tanúsága szerint García Lorca első magyar fordítója, verseinek első közvetítője a magyar anyanyelvűek számára Brachfeld Olivér, a „spanyol és a katalán irodalom szakértője, a Barcelonai Egyetem tanára” volt. Brachfeld Olivér Schöpflin Gyulának és Radnóti Miklósnak 1937-ben, Párizsban „talán a Pantheon Kávéházban” idézte fel szóban a *Cigányrománcok* egyik darabjának előbb spanyol eredetijét, majd a maga készítette magyar nyelvű változatát. Ez a pillanat volt García Lorca költészetének belépése a magyar kultúrába. „Olivér ismertetett meg bennünket Federico Garcíával. Lorca meggyilkolásáról persze tudtunk... – emlékezik Schöpflin Gyula – A költő halála... jelképe volt mindannak, amit a fasiszmusban elleneztünk. De Lorca verseit, életművét alig ismertük. Olivér hosszasan szavalt számunkra Lorca verseiből, különösen a *Cigányrománcokból*, s bevallotta, a *Muerte de Antonito El Camboriot* meg is próbálta lefordítani. Némi unszólásra elmondta a fordítást.” (Szóbeli fordításainak csupán a ténye maradt fenn, s néhány mások emlékezetében megőrzött sora. Írásos változata kísérleteinek tudomásom szerint nincs dokumentálva – J. Z.) Brachfeld Olivér átültetése a szöveghűség ellenére sem nyerte meg Radnóti Miklós tetszését. Radnóti éppen azt a különleges költői erőt hiányolta belőle, ami számára az idegen nyelvű szövegen is azonnal átütött. Ennek a meghatározó irodalomtörténeti pillanatnak érdemes felidézni a bővebb dokumentációját is Schöpflin Gyula emlékezéséből: „Miklós a költői szaktudás azonnali átérzésével szívta magába a lejtést, majd Olivér szó szerinti fordításában a szöveg értelmét. Olivér e sorokat: „Ay Federico García, / llama a la Guardia Civil! / Ya mi talle se ha quebrado / como cana de maíz” – így fordította: „Hej, Federico García / hívd a csendőröket már / megtört karcsú derekam / mint a kukoricaszár; majd utóbb: „Tres golpes de sangre tuvo / y se murio de perfil” –

így adta vissza: „Véres tajtékot háromszor hányt / aztán arcélben kimúlt.” Miklós azt hajtogatta, hogy ezek a fordítások komikusan hangzanak, lehet, hogy fedik az értelmét, de meghamisítják az érzelmi kihangzást. Olivér, aki nem volt hivatásos versíró, a szöveghűséget hangsúlyozta. Utóbb egyre másra ömlöttek belőle a Lorca-versek, *A spanyol csendőrök románca (Romance de la guardia civil española) ... az Ignazio Sanchez Mejías siratása (Llanto por Ignacio Sánchez Mejías) ... s megannyi más. Megértettük, hogy nem csupán egy költőt öltek meg, hanem igazi nagy költőt – többet éltünk át abból: mi az, spanyolnak lenni, mint megannyi leírás, film vagy szónoklat nyomán.* Mindezeket felismerve Radnóti Miklós éppen ezért vette tervbe a spanyol költő verseinek magyarra ültetését. Erre utal az az apró, de mégis feltűnő stiláris mozzanat is, hogy a még ebben az évben, 1937-ben megjelent *Federico García Lorca* című versének utolsó sora: „Hej, Federico García” szinte pontos magyar nyelvű visszhangja a spanyol költő „Ay Federico García” sorának a *Muerte de Antonito El Camborio*-ból. Az első magyar nyelven csupán szóban tolmácsolta García Lorca-művek, s a Radnóti Miklósban megfogalmazott fordítási igény után 1939-ben Bálint György már nyersfordításokat is adott a költőnek. A nyolc darab nyersfordítást García Lorca műveinek a Londonból Magyarországra hozott, spanyol–angol kétnyelvű, Stephen Spender által gondozott, válogatott kiadásából készítette. A fordítás előkészületeire Tolnai Gábor így emlékezik: „A ’30-as, ’40-es évek fordulóján lehetett, amikor néhány Lorca-vers magyarra fordításának terve foglalkoztatta Radnótit. Bálint György... egy kétnyelvű spanyol–angol Lorca-antológiából elkészítette Radnóti számára nyolc Lorca-versnek a nyersfordítását.” A fordítások elmaradása ellenére – József Attila költői villanásai mellett – a XX. századi spanyol kultúra, történelem és García Lorca személyisége Radnótinál izzik át először felhívó erővel Magyarországra. Mint Baka István megállapította: „García Lorca alakját Radnóti Miklós helyezte el a magyar költészet panteonjában.” Baróti Dezső jellemzésével: versei és sorai meggyőzően tanúskodnak „azoktól az ösztönzésektől, amelyek a magyar költő a spanyol szabadságharc által inspirált irodalmi és művészeti alkotások szép seregétől kapott.”

Jánosi Zoltán

Irodalom:

Pomogáts Béla: Radnóti Miklós. 1997.

Baróti Dezső: Radnóti Miklós és Párizs. In: Erőltetett menet. In memoriam Radnóti Miklós. Válogatta, szerkesztette, összeállította Réz Pál. Sorozatszerkesztő Domokos Mátyás. 2004.

Schöpflin Gyula: Az irodalom peremén. In: uo. 2004.

Pierre Robin: Radnóti Miklósról emlékezve. In: uo. 2004.

Hubay Miklós: Empedoklész és Ézsaiás. In: uo. 2004.

Tolnai Gábor: Federico García Lorca. 1968.

András László: Federico García Lorca és József Attila. Valóság, 1978. 8. sz.

Baka István: Federico García Lorca. Műhely, 1997. 4. sz.

A költő és a leányzó

Egy ismeretlen Krúdy-elbeszélés

Hosszú évtizedek óta hozzáférhetetlen a széles olvasóközönség számára: *A költő és a leányzó*, egyedül a Prágai Magyar Hírlapban jelent meg 1925-ben 23 folytatásban. Gyűjteményes kötetben ezidáig nem jelent meg. A Gedényi-féle bibliográfiában természetesen szerepel, de Krúdy monográfusai nem említik meg. Czére Béla így summázza az időszakot, melynek terméke: „1922 után már csak az 1918 előtti magyar életről ír, de a századelő, századforduló világáról is csak nagyon keveset, elsősorban a múlt század és a 16. század felé fordul figyelme.”

Maga a lap, a Prágai Magyar Hírlap, amelyben megjelent, 1922-ben kezdte meg működését, a következő célkitűzéssel: „ (...) mihamarább kifogástalan, megbízható, sokoldalú, teljes és nagy magyar lapot adhassunk olvasóink kezébe.”

Úgy gondolom, a megjelenés helye és az a tény, hogy más lapban nem jelent meg, szinte biztossá teszik, hogy kifejezetten ennek a lapnak írta Krúdy. (Sajnos már nem lehet megállapítani, hogy a lap kereste-e meg Krúdyt, vagy ő ajánlotta fel nekik az elbeszélést.) Ezt miért tartottam fontosnak kiemelni? Úgy gondolom, hogy a történelmi korszak, amelyben a mű íródott, és a hely, ahol megjelent, olyan konstellációt eredményeznek, ami felbátorít bizonyos következtetések levonására. A trianoni békekötés utáni első sokkon túlesve, a lassan újra normalizálódó életmenet időszakában írta Krúdy az elbeszélést egy olyan határon túli magyar lapnak, amelynek kimondott célja volt az anyaországgal való minél teljesebb kapcsolat kiépítése és fenntartása. Ennek fényében érdekes felidézni, mit írt Krúdy 1920 februárjában a kultúráról mint a kapcsolattartás lehetséges eszközéről, a nem sok reménnyel kecsegtető béketárgyalások idején: „A lelkiismeret furdaló hangján át azonban még mást is hallhat a leégett magyar. Elszerencsétlenedett, félárvaságra jutott gyermekei között tán észreveszi most a legreményteljesebbet, akinek tegnap még hamupipóke módjára a sarokban volt a helye. Észreveheti. Hogy minden gazdagság, nagyhatalom, önérzet mulandó, csak a kultúra örök. (...) A kis betűk átmennek, mint fecskerajok a tömlőcfalakon, a dalok átszökdösnek a fellegekkel a hegyhátakon, az új légátusok pedig kifűrt vándorbotjaikban viszik tova a magyar tudományt. Emelhetnek falakat az egykori és a mostani Magyarország közé az idegen kezek: a delizsáncok megtalálják a gázlókat a folyókon, a vándorlegények átúsznak a vizeken a csillagtalan éjszakán, erdők, hágók, ormok medvejárt ösvényein viszik a tarisznyákban az új csittvári krónikákat, az új dalokat, az új tudományokat, amelyeket az anyaország küldözget rabgyerekeinek.” Jogos tehát azt feltételezni, hogy ezt az elbeszélést kicsit ilyen határon átküldendő üzenetnek is szánta, kapcsolattartásának az elszakadt testvérekkel. Ennek a magára kiszabott, irodalmon túlmutató, küldetésnek a szöveg elején még felfedezni vélem a nyomát, egy olyan jelzős szerkezetet, ami Krúdy megszokott prózájától nagyon elüt; rögtön az első részben, ami azt is mutatja, hogy szeren-

csére, később erről megfeledkezett. Az előbb felemlített részlet így hangzik: „Sok bámulója van májusban a japáni birsnek a szigeten, de én jobban szeretem a virágzó mogyorófát, amely most oly gyöngéd és áhítatos, mint a bérmlását váró *magyar szűz*.”

Ezzel párhuzamosan az is megfigyelhető a szövegben, hogy helyenként „elszabadul” Krúdy tolla, és szinte magától ír „krúdyzmusokat”, olyan átgondolatlan hasonlatok árulkodnak erről, mint a következők: „a ház körül töknyi nagyságú amerikai diók hulldogálnak, mint elmúlt férfiéletek”, ez már szinte Karinthy tollára méltó paródia, de nem annak szánta, éppúgy mint a következőt sem: „Szent Margit főzhetett valamikor ilyen csendesen és egyszerűen a szigeten. Az aprófa engedelmesen kéznél volt, hogy lángalobbanjon, mint egy házörző. (...) A lábas, ez a házi védszent elkezdte üzni mindennapi foglalkozását, a rotyogást” A Krúdy-féle máz válogatás nélkül mindent elborít, aprófát és fazekat egyaránt. A legfigyelemreméltóbb lapszus azonban nem is hasonlat, hanem egyszerű dagályosság: „Látom rajta, hogy unatkozik, – mondá elgondolkozva a vak költő.”

Az elbeszélés történelmi, valós ideje és az elbeszélte történet ideje tökéletes ellentétei egymásnak: az egyik a darabjaira hullott ország ideje, míg a másik a fénypontját élő, önmagát ünneplő királyságé, a Millennium ideje. Ez ugyan mindvégig kimondatlan marad, de számos utalás van a szövegben az elbeszélte történet idejére. Ilyenek: Jókainé Nagy Bella említése, a petróleumvilágítást kiszorító „villanyos ívlámpák”, a sikere tetőpontján lévő Somossy orfeum, és a Stanley-kalap, ez utóbbiról más helyen így emlékezett meg Krúdy: „Stanley-süveget hordtunk a fejünkön, mert ez a kalap olyanforma volt, mintha hátul is lett volna szeme. Négy szemmel kellett nézni, húsz ujjal dolgozni annak az embernek, aki ebben a században is meg akarja állni a helyét.” „Másodszor már, sajnós, szertartásos atyám nélkül, mint boldogtalan fiatalember kerültem erre a tájra, (...) A fejemen ugyan Stanley-sisak volt, amelynek hátul is volt lehajtója, mintha ott is volna szeme az embernek.,, Beniczkyne Bajza Lenke megjelenése is segítségére volt a korabeli olvasónak a korszak behatárolásában. Az író népszerűsége korában Jókaiéval vetekedett, és Krúdy is nagyon elismerően írt róla: „Beniczkyne Bajza Lenke regényeit olvasgatni még a jól sikerült befőzésnél is nagyobb örömet okozott.”

Olyan időbe helyezi tehát szereplőit, mikor még „minden megvolt”, az egyetlen időbe, ami magától kínálja az érzelmi azonosulás lehetőségét.

A mű címe alatt a következő meghatározás olvasható: regényes elbeszélés. Valóban, műfaját tekintve nehezen behatárolható mű ez. Novellának már csak hossza miatt sem nevezhető, kisregénynek pedig a beékelt mini-elbeszélések, a nem célirányos, hanem nagyon is elkalandozó, szerzteágazó elbeszélésmód miatt nem lehet tekinteni.

A történet Krúdy egyik kedvelt helyén, a Margitszigeten játszódik, itt él a vak költő, Esztergomi Tivadar feleségével, Ilonával, és ide érkezik hozzájuk látogatóba dabasi rokonuk, Geraldine.

Igazi szigeti mese ez, szereplői közül egyedül Geraldine hagyja el egyszer a szigetet, hogy látogatást tegyen a városban, Pesten. A Margitsziget, vagy ahogyan néha nevezi, Szent Margit Szigete, nyilvánvaló életrajzi vonatkozásai miatt is kiemelt fontosságú hely Krúdy Budapest-térképén. Teljesen különálló hely két világ között, a pesti lázas, üzleties sietség, és fékevesztett szórakozás, a budai megelégedettség, rendezett számlakönyvek világa kö-

zött, a lelki megtisztulás, megnyugvás helye. Itt kötnek ki azok a Krúdy-hősök, akiknek már nincs dolguk a világban csakúgy, mint a fölösleges vagy fölöslegessé vált emberek, gondoljunk csak a *Boldogult úrfikoromban* hőseire.

Így él Esztergomi is évek óta a szigeten feleségével, és még barátja és jóakarója kívánságára sem hajlandó kimozdulni innen. Kettejük szűkös, de idillinek tűnő és szorgos életét bolygatja meg Geraldine, aki szórakozni szeretne a fővárosban, meg valami módon pénzhez jutni, mert ennek hiányában vőlegényével, Bénivel öt éve kötött jegyessége még tovább húzódik. Eltölt némi időt az Esztergomi házaspárral, eközben különféle kalandokon esik át: egy vendéglői mulatságon ő aratja a legnagyobb sikereket, másnap József főherceg köt neki rózsacsokrot, meglátogatja őket Beniczkyné Bajza Lenke, a kor híres írónője, végül pedig egy teliholdas éjszakán felkínálkozik Esztergominak, de ekkor megjelenik Ilona, aki a költőt aludni, Geraldine-t pedig haza, Dabasra küldi.

A történet tehát csavarosnak nem mondható, sőt inkább eléggé egyszerű és igen-igen lassan csordogál. Ráadásul még különféle betétek is lassítják, késleltetik; ezek között van mini-elbeszélés, és nagyra növesztett leírás: Geraldine története a Remetéről és az elvesztett kincsről, Beniczkyné Bajza Lenke látogatása, a főváros felkapott szórakozóhelyeinek katalógusszerű felsorolása, Vízváry Mariska ráklevesének a receptje. Ezek funkciója, néhol egészen egyértelműen látszik, a hely kitöltése a lapban, egyedül egy szerepük van: a történetet a megfelelő hosszúságúra kiegészíteni. Túlságos nagy terjedelmükkel fel is bomlasztják a kerettörténetet, felbontják az arányait. Beniczkyné Bajza Lenke látogatása például három folytatáson át mesélődik el anélkül, hogy bármiképpen is előrevinné a történetet, vagy új megvilágításba helyezné a szereplőket. Ennek a látogatásnak a leírásával inkább csak eltereli az olvasó figyelmét, elaltatja a gyanúját az elbeszélő, hogy az utána következő váratlan zárójelenet még biztosabban készületlenül érje.

Érdeemes megvizsgálni azonban a három főszereplőt közelebbről. A költő, Esztergomi Tivadar vak, mint ez már korábban kiderült. Magától kínálkozik az összevetés a *Mit látott Vak Béla szerelemben és bánatban* című regény főhősével. Vak Béla tényleg felruházódik a szívek mélyére látás képességével, Esztergomit ellenben továbbra is csak a felszín érdekli, ez kiderül abban a jelenetben, mikor véleményyt mond az Auróra-kör tagjairól, fölény nyel szólja le őket, köztük Beksics Gusztávnét, aki pedig nem volt rosszabb regényíró, mint Beniczkyné Bajza Lenke, akít viszont nagyon is megdicsér, sőt körbehízeleg. Sztoikus nyugalma is csak egy jól-rosszul magára erőltetett szerep, ami az első pillanatban, amikor valóban próbára van téve, lefoszlik róla. A történet elején így nyilatkozik magáról barátjának, Szentgyörgyinek: „Sohasem szerettem túlságosan társaságba jární, mindig olyan családias, csendes hajlamaim voltak, amelyeket szegény atyám vidéki kúriájában sajtátítottam el. Elegendőnek véltem egy-két ember ismeretségét, barátságát, amint a gyűrűk között is a legméltóbbnak a kézen a jegygyűrűt tartom.” Az elbeszélés végén pedig egy feltehetően őszinte pillanatában így vall Geraldine-nak: „Én voltam mindenféle, amint a legtöbb férfi változik a különböző nők mellett, akiket a véletlen elébe sodor.” Ám a felsorolt nőtipusok között említést sem tesz a szentéletű, férjüket szerető gondoskodással körülvevő feleségekről.

A regény pedig, amit feleségével írnak, a *Szép Magyarország regénye* Bolond Istókkal a főszerepben, nagyon is epigonizmusra vall, különösen a névválasztásban, ami pedig a történetet illeti, azt akár Krúdy is írhatná. Budapest történetét írja a költő: „A »Szép Magyarország regénye« voltaképpen az ő története volt. Az ő fiatalsága, az ő boldog korszaka. Csalódások és sikerek ideje.” *A Szép Magyarország regénye* – legalábbis az alapján, amit megtudunk róla – nagyon hasonlít Krúdy több írásához (*Vörös postakocsi, Hét bagoly, Őszi utazások a vörös postakocsin*). „(É)n azzal az elhatározással jöttem Pestre, hogy még egyszer végigéljem az életemet” – mondja Szomjas Guszti a *Hét Bagoly* elején Fonyradinénak. Maga az eljárás is nagyon rávall Krúdyra: egy nehéz, megbolydult időszakban ír egy íróról, aki egy nyugodtabb, önelégült korban nosztalgiával ír egy másik, rég elmúlt, boldogabb korszakról. Ezzel az eljárással „felszabadítja” az elbeszélést a történeti időbeliség béklyóiból, és teljesen feloldja annak pontos kontúrjait. Mindezek ellenére az elbeszélésbe beleszótt pár részlet nem kelti fel az olvasóban a vágyat, hogy elolvassa Esztergomi Tivadar regényét, sőt inkább megerősíti abban a hitében, hogy Esztergomi legalább olyan tehetségtelen, mint az általa leszólt Beksicsné, és hogy igaza van Béninek, amikor „nagy svindlernek” nevezi. Valóban Esztergomi már nem számíthat másra, mint néhány dilettáns műértő jóindulatára, ha hírnevéből akar megélni.

Legelemibb szükséglete azonban felesége, Ilona gondoskodása, enélkül nem tudná magát, költőségének látszatát fenntartani.

Geraldine, mint már említettem, Dabasról látogat fel pesti rokonaihoz (az, hogy tulajdonképpen kinek is a rokona, végig bizonytalan marad a szövegben, az elején Ilona rokonának mondják, máshol pedig úgy beszél magáról, mint Tivadar unokatestvéréről), és ott azonnal magához ragadja az irányítást: „Ilona szelíden, lehajtott fejjel állott helyén, nem volt semmi véleménye a dologról, miután őt nem kérdezte senki. Geraldine megérkezése tizenötödik percében átvette a kormányzatot e csendes házban.” Hogy milyen is Geraldine, azt az elbeszélő nagyon előzékenyen bemutatja az olvasónak, elég részletesen taglalva: „Geraldine olyan volt, mint egy hamis váltó, amelyről mindenki tudja, az is, aki bemutatja, az is, aki kifizeti, hogy hamis; de azt is tudja mindenki, hogy a lejárat napján hiba és késedelem nélkül beváltódik.

(...) Karcsu és magas volt, mint azok a nők, akiknek már a nagyanyjuk is fűzőben aludt az elhízás ellen. Míntha valamely zengő muzsika, – vagy talán csak kivilágos-kivirradtig tartó jogászcsárdás, – lett volna elhelyezve csontszerkezetében.

(...) Arcában volt valamelyes szenvedélyesség, mint a piros ászében. (...) Mély szürke szemében mindig valamely kötekedési vágy volt felfedezhető, mint azokéban, akik tulajdonképpen mindenkit lenéznek, magukat tartják a világ központjának.”

Geraldine öt év óta jegyese Béninek, az aranyifjúnak, aki többször is feltűnik a történetben, és akivel rendszerint arról szövegetnek terveket, hogy hogyan tudnának pénzhez jutni. A pénzkereseti lehetőségek között soha nem merül fel a munka semmilyen formában, Geraldine a következő tervvel áll elő Béninek: „Ha az öreget, (Esztergomit) rá tudom venni, hogy álljon be majomnak, akit mutogatni én fogok, akkor bizonyosan társasághoz jutok előbb-utóbb. Kíváncsi vagyok, hogy mért ne használnám ki ennek az öregnek a hírnevét?” Béni ezt az ötletet elveti, és helyette a szélhámosság egy más fajtáját ajánlja a lánynak: „Nem volna kedved gyűjtőívet venni a kezébe, és gyűjteni a Szegény Gyermekek

részére? Utóvégre is elég csinos vagy és a nyelved is jól fel van vágva...” A főherceggel való találkozás után már Béni is máshogy vélekedik az öreg Esztergomiról: „Hiszen ez a vak nagybátyád egész használható embernek látszik? (...) Udvarképecss! – tette hozzá, három es-et is ragasztva a szó végére.” Hogy vajon ez a dicséret is a fejében jár-e Geraldine-nak, mikor az Esztergomival való beszélgetésük hirtelen fordulatot vesz az utolsó jelenetben, és felkínálkozik a férfinak, azt nem tudjuk, de a dabasi kisasszony elszántságát ismerve ez valószínűnek tartható.

Mi is történik ebben az utolsó jelenetben, amelyre már többször utaltunk? Egy holdvilágos éjjelen a költő és a leányzó (Geraldine javaslatára) fennmaradnak, és egy padon üldögélve beszélgetnek. A beszélgetés kezdetben a férfiakra és a nőkről szól, majd a férfi Geraldine kíváncsiságát kielégítendő elmeséli hajdani szerelmei történetét. A férfi mesélni kezd, és Geraldine egyre izgatottabban hallgatja, kezdetben még ciripelő tücsökhöz hasonlítja a férfi mesemondását, de később megrészegetve a szavaitól (ne feledjük: öt éve tart jegyessége) egyre szorosabban simul a férfihez, majd pedig megpróbálja bebizonyítani Esztergominak, hogy ő is van olyan ügyes szerető, mint a történetben szereplő Fatime: „Olyan hajlékony lábszára volt, hogy körülkigyózta a térdemet, ha véletlenül mellette ültem.

Ez nem valami nagy feladat, – suttozta Geraldine és a következő másodpercben lába már a költő térdén volt és válla a vállához simult.” Ám mielőtt még egyéb területeken való jártasságát is bebizonyíthatná Geraldine, megjelenik Ilona.

Vajon ki csábított kit? Geraldine akarta megszerezni magának, a társadalmilag még nem teljesen hasznavehetetlen költőt, vagy ellenkezőleg, az próbálta kihasználni a lány kiéhezetttségét, hirtelen feltámadó vágyait (ezeket maga a lány fedi fel egy elejtett megjegyzésében)? Mind a két lehetőség benne van a szövegben, amely ezzel a bevezetővel kezdődik: „Kedves kisasszony azt kérdezi tőlem, hogy mi igazság van abban a mende-mondában, hogy a költők szavaikkal hódítják meg a nőket? – Hát felelet helyett elbeszélek magának egy különös történetet, amelyet abban a régi házban hallottam, ahol mostanában lakom”, viszont így végződik: „Geraldine másnap valóban eltűnt a szigetről. A régi házban azonban még jó darabig emlegették, őt, mint valami átkozott démont, aki a jó Esztergomi Tivadart el akarta csábítani.” A legvalószínűbb, hogy kapóra jöttek egymásnak, hiszen mindketten szűzies, önmegtartóztató életre kényszerülnek, Geraldine jegyessége miatt, Esztergomi pedig felesége Ilona elvei szerint kénytelen élni, márpedig abba a szóbeli kedveségen és a gondoskodáson túl testiségnek már nem marad hely. Ez pontosan kiderül az elbeszélés elején, amikor Esztergomi megmutatja Geraldine-nak a hálósobáját, ahol egyedül alszik.

Ilona, kevés szavú, kedves, odaadó felesége a költőnek, aki már az elbeszélés elején úgy jelenik meg, mint egy különleges lény, a növények, az állatok mind-mind a kedvébe akarnak járni, a gyerekek felderülnek ha a közelükbe ér a „Madonna-haju, oltárkép-szemű, bibliai testtartású nő”. Ilona alakjában nagyon hangsúlyos az apáca-vonás. Ilyen jelzőkkel, határozókkal veszi körül alakját az elbeszélő: „mindig olyan volt, mintha magában imádkoznék”, „szelídséggel válaszolt”, „az áldott kéz”. Gyakran pedig egyenesen magához Szent Margithoz hasonlítja „az asszony lépett át a régi kolostori templom megmaradott küszöbén, egyszerű fehér ruhában, hátrasimított barna hajjal, mintha maga Szent Margit

tért volna vissza a mult időkből.” Szent Margitról pedig köztudott, hogy szorgalmas volt, nem ijedt meg sem a kemény, sem az alantas munkától, türelmes és buzgó volt a betegápolásban, olyan túlzásba vitte az önmegtágadást és önsanyargatást, hogy az korai halálát is okozta, és kétszer is visszautasította a neki felajánlkozó kérőket, mondván ő már el van jegyezve az egyháznak. (Geraldine többször is gúnyosan Földöntúli Jóságnak nevezi Ilonát.) Ilona végső győzelme leírásakor is kimeli az elbeszélő az apácákkal való hasonlóságát: „mint egy megelevenedett szentnő emléke, közelgett fehér ruhájában”. Jóllehet, a róla alkotott képet árnyalja az a nyilatkozat, amit Geraldine-nak tesz az utolsó jelenetben: „El kell utaznod (...) mert ezt én így akarom. Nekem semmi és senkim, mint ez a szerencsétlen öreg ember, akinek még a gondolataira is vigyázok. Nem engedem őt elvenni magamtól.” Ilona nem egyszerűen az ápolója vak férjének, hanem kicsit – ugyan jóindulatú – de zsarnoka is.

Ilona tehát Szent Margit utóda, (elvakultságában is) és apácához hasonló alázattal viseli sorsát, gondozza férjét. Az ő alakja köré csoportosulnak a szűzies, tiszta apácákat mutató képek. Azonban, lefelől Bénivel, aki „abból az üregből (lép ki), ahol valamikor az engedetlen apácák börtöne volt”, megjelenik a másik oldal is. Geraldine, szerencsevadászhoz méltóan, a régi vörös barátok kincséről álmodozik, és meg is próbálja rávenni Bénit egy hosszúra nyúlt történettel, hogy próbálják ők maguk megkeresni a kincset valahol a Duna fenekén. Az öltözékére kényes aranyifjú természetesen nem fogadja kitörő lelkesedéssel az ötletet. Ahogy Geraldine-nal megjelentek a kincseket halmozó szerzetesek, úgy jelennek meg Esztergomival a kéjszívű apácák. Mind a ketten arról álmodoznak, amiben a leginkább hiányt szenvednek, és ábrándjaik természetes sorsa, hogy a szigeti környezetben rég elporladt apácák, szerzetesek képében öltsenek testet. Esztergomi leírása a teliholdat megérező apácákról annyira eleven és kifejező, hogy nem meglepő, hogy Geraldine-ban felébred a kíváncsiság, hogy az általa addig roskatag öregembernek tartott Esztergomi talán egyebekről is tud mesélni: „A fák akkor még kicsinyek voltak és bámész szemmel látták a kolostor vasrácsos ablakai mögött a szerelmi vágytól vonagló lábakat és karokat, vasszöges védőszerzőkbe bujtatott testrészeket és bőrostorral vert húsokat, amikor a holdváltás a legfonyadtabb apácaszíveket is tágítgatni kezdte...”

Az egész elbeszélése végigvonul az apáca-, illetve szerzetesmotívumok ilyen kettőssége, ahol Ilona képviseli a tiszta életű, önfeláldozó, szent életű apácákat, míg a többiekéről, még a sorsában osztozó Esztergomiról is kiderül, hogy valójában a kolostori fogadalmakat semmibe nem vevő apácák és szerzetesek utódai ők.

Végezetül egy dologra hívnám fel az olvasó figyelmét: a szándék és a megvalósulás közti, szövegben nyomon követhető, összhang hiányára. Krúdy olyan elbeszélésbe fogott, ami hordozni képes egy külön jelentést, amely jelentésnek (akkoriban) egyedüli címzettje és értője egy igen szűk réteg: a csehszlovákiai magyarság volt. A szándék megvolt, de a kivitelezésnél nem volt sem kitartó, sem figyelmes, erről árulkodnak az önparódiaszerű, de komolyan gondolt hasonlatok. A végén pedig nem csak a képek vagy a stílus szintjén engedte szabadjára „önjáró” tollát, hanem a történet alakulása sem marad meg a szűzies szemérem szabta határokon belül. A költő és a leányzó egy különös hibrid darab műfajában, szerkezetében és történetében egyaránt.

Szathmáry-Horváth Anna

„A reménytelenséget nem tudom rajzolni”

Borsos Miklós levelei Tüskés Tibornak

A Balaton nyáron az ország második fővárosa. Három millió ember fordul meg a Nagy Tó partján. A múlt század hatvanas és hetvenes éveiben a képzőművészek és az írók valóságos kolóniái alakultak ki itt, olyan alkotókból, akik télen a fővárosban, kora tavasztól késő őszig a Balaton közelében éltek. Ha csak a Tihany és Balatonfüred térségére gondolok, akkor ezek a nevek jutnak eszembe: az írók közül Illyés Gyula, Németh László, Pasuth László, Déry Tibor, a képzőművészek közül Borsos Miklós, Vass Elemér.

Az emberi érintkezések, a találkozások szervezője, az élet adminisztratív ügyeinek intézője a Balatonfüreden élő Lipták Gábor volt, akinek kúriáját Keresztury Dezső „balatoni rendező-pályaudvarnak” nevezte.

Borsos Miklóssal (1906–1990) személyesen akkor találkoztam először, amikor 1962-ben Illyés Gyulával együtt eljöttek Pécsre, hogy a Jelenkor szerkesztőit megismerjék. Az autót a pécselyi orvos, dr. Józsa Tivadar vezette, aki Bodosi György néven lett író. *Illyés Gyula Tihanyban* című könyvében a látogatás részleteit is megörökítette.¹

Borsos Miklóssal már korábban levelet váltottam. 1959-ben vettem át a Jelenkor szerkesztését, és hamarosan a Szabó Lőrincet ábrázoló szobráról kértem tőle fotót. Amíg a Jelenkort szerkesztettem, 1964. augusztus 15-ig Borsos Miklós számos alkalommal szerepelt a folyóiratban. A tényeket részletesen a Jelenkor repertórium tartalmazza,² itt csak összefoglalóan sorolom föl az adatokat.

Az említett időben megjelent a Jelenkorban Borsos Miklóstól 14 kép (grafika, festmény, szobor és érem). Az 1964. évi 7., úgynevezett „balatoni szám” közölte *Víz és ég* című írását. (Leonardo da Vinci: *Királyok imádása* című képéről szóló elemzése viszont, melyet a lapnak küldött, már nem jelent meg a Jelenkorban.) Borsos Miklós művészetével a jelzett években három alkalommal (Z. Szabó László, Várkonyi Nándor és Bertha Bulcsu írásában) foglalkozott a folyóirat.

Már nem szerkesztettem a Jelenkort, amikor 1965-ben megrendezték Tihanyban Borsos Miklós szobraiból a reprezentatív kiállítást. A kiállításról írt naplójegyzetem a folyóirat 1966. évi 1. számában látott napvilágot.

A hatvanas évek végén, az egyik nyáron Fodor Andrásékkal meglátogattuk Borsos Miklósékat Tihany Diós nevű részében található, itáliai tájakra emlékeztető környezetében,

házában, kertjében és műtermében. A látogatás alkalmával készült fényképeket *Az exponált idő* című könyvemben közöltem.³

Kapcsolatunknak ehhez az első fejezetéhez tartozik talán az is, hogy Borsos Miklós 1965-ben elküldi dedikációjával a tihanyi kiállítás katalógusát,⁴ valamint László Gyula róla írt kismonográfiáját.⁵

Kapcsolatunk második fejezete akkor íródott, amikor 1972-ben fölállították Pécssett Borsos Miklós Janus Pannoniust ábrázoló szobrát. Ekkor én ismét a pécsi Janus Pannonius Gimnáziumban tanítottam, és Borsos a szobor gipszmásolatát az iskolának ajándékozta. Ekkor született kérésemre a szoborról az a vallomása, amely először az iskola évkönyvében jelent meg,⁶ ekkor dedikálta nekem *Visszanéztem félutamból* című könyvét.⁷ Iskolánkban tett látogatásáról külön írásban is beszámoltam.⁸

Közös munkánk, barátságunk – ha kapcsolatunk harmadik fejezetét annak nevezhetem – valójában könyveimben valósult meg. Alighanem Illés Endrének, a Szépirodalmi Kiadó igazgatójának az ötlete volt, hogy *Pannóniai változatok* című könyvem borítólapját, valamint a kötet négy belső rajzát Borsos Miklós készítse el.⁹ (A kötetben újra közöltem a Borsos Miklós tihanyi kiállításáról szóló írásomat.) A négy rajz egyike Janus Pannoniust ábrázolja. Ezt a rajzot Borsos bevette abba a mappába, amely a szobrászművész nyolcvanadik születésnapjára jelent meg, és illusztrátori munkásságából közölt válogatást.¹⁰

Borsos Miklóstól először még a hatvanas évek végén, a Dunántúli Kis Tükör címmel, a Magvető Kiadónál tervezett, szociográfiai írásokat tartalmazó antológia címlapjához kértem rajzot. Borsos négy-öt változatot készített és küldött el, de még a közelmúltban is kaptam Bodosi Györgytől olyan rajzot, amelyre a művész azt írta: „Tüskés Tibor címlap. B. M.” Vagyis Borsos sosem idegenkedett attól, hogy egy-egy grafikai feladat megoldására több variációt készítsen.

Amikor a Móra Kiadó szerződést kötött velem *Testvérműzsák* című könyvem megírására, az első pillanattól tudtam, hogy a gazdagon illusztrált könyvben Borsos Miklósnak is szerepelnie kell. Így került a könyvbe *Torzó* című szobráról, valamint Szabó Lőrinc vörösmárvány portréjáról a fotó. Az igazi kitüntetés azonban az volt, hogy Borsos elkészítette azt a tollrajzot, amely a kilenc műzsát egyetlen képen ábrázolta, és amelyet a könyv tervezője, Urai Erika a könyv belső címlapján mintegy a kötet vizuális emblémájaként helyezett el.¹¹

A Szépirodalmi Kiadó a nyolcvanas évek közepén megbízást adott, hogy az Arcok és Vallomások sorozatban Pilinszky Jánosról könyvet írjak. Arra gondoltam, hogy ha a sorozat címében az „arcok” is ott van, akkor – Bálint Endre mellett – Borsos Miklóstól is illusztrációt kérek. Borsos most meggyőző érvekkel elhárította a kérést, de fölhívta figyelmemet arra az éremre, amelyet még a fiatal költőről készített. Sajnos, fotója nem került be a könyvbe.

A fősoroltakon kívül másféle kapcsolatom is volt Borsossal. Megköszönte a születésnapjára küldött jókívánásokat. Feleségem kérésére az ötvenedik születésnapomra érmet készített rólam. 1980-ban a szerény grafikai gyűjteményemből Szántódon, Kaposváron és Nagykanizsán rendezett kiállításon az ő munkáit is szerepeltettem. Karácsonyra és újévre gyakran küldött rézkarcával díszített üdvözetet. Például: „Kedves Tibor, köszönöm írásodat, küldeményedet. Szép karácsonyt és boldog újévet kívánva köszöntelek: Borsos Miklós.” A pécsi Leöwey Klára Gimnázium irodalmi kiállításának meghívójára ott tanító feleségem kérésére külön rajzot adott.

Borsos Miklós 1990-ben hunyt el. Néhány év múlva, 1993-ban elvállaltam a Kaposváron szerkesztett Somogy című irodalmi és művészeti folyóirat szerkesztését. Hét éven át szerkesztettem a lapot. A kéthavonta megjelenő folyóiratot igyekeztem Borsos Miklós emlékének ápolására fölhasználni. Művei, illetve róla szóló írás közzétételével erre több alkalommal lehetőségem volt.¹²

Itt közölt tizennyolc levele az 1961 és 1985 közötti időből származik. Nem mind azonos súlyú, de a teljesség kedvéért – az időrend fonalára felfűzve – mindegyiket közlöm. Ezzel is arra szeretném ösztönözni leveleinek címzettjeit, valamint az alkalmas kiadót, hogy mielőbb megjelenjen Borsos Miklós leveleinek minél teljesebb gyűjteménye.

Jegyzetek

1. Bodosi György: Illyés Gyula Tihanyban. Pannónia Könyvek, Pécs, 1990.
2. A Jelenkor repertórium 1958–1968. Népművelési Propaganda Iroda, Bp., 1970.
3. Tüskés Tibor: Az exponált idő. Pannónia Könyvek, Pécs, 2000.
4. Borsos Miklós szobrászművész kiállítása, Tihany, 1965. (Kiállítási katalógus.)
5. László Gyula: Borsos. Corvina, Bp., 1965. (A művészet kiskönyvtára 71.)
6. (Borsos Miklós a Janus Pannonius szoborról) A pécsi Janus Pannonius Gimnázium jubileumi évkönyve. 1972. Borsos Miklós: A toronyból. Tanulmányok, vallomások. Szépirodalmi, Bp., 1979.
7. Borsos Miklós: Visszanéztem félutamból. Szépirodalmi, Bp., 1971. Dedikáció: „Tüskés Tibornak szeretettel, barátsággal. Borsos Miklós. 1972. márc.
8. Tüskés Tibor: Borsos Miklós az iskolánkban. (Kiállítás és ünnepség a pécsi Janus Pannonius Gimnáziumban.) Baranyai Művelődés, 1972. 3. sz.
9. Tüskés Tibor: Pannóniai változatok. Szépirodalmi, Bp., 1971.
10. Borsos Miklós könyvillusztrációi. Mappa. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadása, Bp., 1986.)
11. Tüskés Tibor: Testvérműzsák. Móra, Bp., 1979.
12. Borsos Miklós rajza. (A Dunántúli Kis Tükör c. kötet címlapjára szánta) Somogy, 1995. 3. sz. – Borsos Miklós: A szántódi érem két oldalának rajza. Somogy, 1995. 3. sz. – Tüskés Tibor: Borsos Miklós karácsonyai. (Borsos Miklós négy karácsonyi rézkarcával) Somogy, 1997. 6. sz. Borsos Miklós: Tüskés Tibor. Az érem előlapja. Somogy, 2000. 4. sz. – Borsos Miklós rézkarca: Vándorok. Somogy, 2000. 4. sz.

Tihany, 1961. szept. 18.

Igen tisztelt Főszerkesztő úr.

Szíves sorait megkaptam. Sajnos Szabó Lőrinc szobromról még nincs fénykép. Ami van, gyenge amatőr kép, nem alkalmas közzetésre – technikailag sem. Október végén megyünk vissza Pestre, és Petráss-sal készíttetem el. Csak az ő fényképei alkalmasak reprodukálásra. Amint elkészül, elküldöm. Előre is köszönöm szíves figyelmét.

Szívélyes üdvözlettel:
Borsos Miklós

Szabó Lőrinc szobrom: Borsos Miklós alkotása. Piszkei vörös márvány. 1961. Megjelent: Jelenkor, 1962. 3. sz. – *Petráss:* Petrás István (1904–1989) fotóművész.

(Budapest), 1962. március 15.

Kedves Barátom.

A nyáron megígértem, hogy küldök Lőrinc szobráról fényképet. E hosszú késésnek az az oka, hogy miután a Nemzeti Galéria megvásárolta őszkor a szobrot, a „Művészet” szer-

kesztősége fényképezte azzal a kéréssel, hogy addig ne adjuk publikálás céljára, míg a „Művészet” nem hozza le. Ezt természetesen be kellett tartanom. Tehát most küldöm.

Baráti üdvözlettel:
Borsos Miklós

Lőrinc szobráról fényképet: L. az előző levelet

Tihany, 1962. augusztus 25.

Kedves Barátom.

Mellékelten küldök egypár rajzot. Z. Szabó László levélben közölte, hogy a „Beszélgetés”-t leközlíték. Válassz e rajzok közül. Egyébként Neked ajándékozom, ami tetszik.

Baráti üdvözlettel:
Borsos Miklós

Cím: Cseres (!) Tibor, *egypár rajzot*: Megjelentek: Jelenkor, 1962. 5. sz. – Z. Szabó László: a Győrben élő tanár írása: Beszélgetés Borsos Miklóssal. Megjelent: Jelenkor, 1962. 5. sz.

(Budapest, 1962. december)

Kedves Barátaim.

Köszönöm újévi jókívánságaitokat. Viszont kívánok Nektek is jó egészséget, jó munkát.
Borsos Miklós

Budapest, 1963. január 26.

Kedves Barátom.

Leveledet, melyben a karácsonyi rádióban leadott Leonardo képelemzésemet kéred, megkaptam. Szívesen átadom közlésre, de az eredeti állapotban. A rádió semmit nem változtatott, vagy törölt – ellenben 3–4 percre kellett leszűkítenem. Ez azt jelenti, hogy cca 5–6 perces az eredeti, amit írtam. A rádióban így is teljes volt, de a hang a sietség (miatt) adott egy felfokozott feszültséget. A pár sorral hosszabb leírás teljesebb. Alkalmilag elküldöm.

A Jelenkor ama számát, melyben Várkonyi ír az illusztrációimról, nem tudtam megszerezni. Ha volna egy példány, szívesen venném. Amivel kezdenem kellett volna – gratulálok a *havi folyóirathoz*.

Baráti üdvözlettel:
Borsos Miklós

Leonardo képelemzése: Borsos Miklós: Leonardo da Vinci: Királyok imádása. L. a következő levelet. – *melyben Várkonyi ír:* Várkonyi Nándor: Vers és illusztráció. (Szász Endre: Anakreón, Borsos Miklós: Ady Endre, Hincz Gyula: József Attila.) Jelenkor, 1962. 6. sz. – *a havi folyóirathoz:* a Jelenkor 1963. januárjától havonta jelenik meg.

Budapest, 1963. február 17.

Kedves Tibor.

A küldött szöveg az eredeti, de hozzáírtam az eredetileg tervezett részt is, ami valóban nem fért a rövid pár percbe. E nélkül is elég, de pár mondat az egész, hozzáfűzheted.

A Jelenkor megküldött példányát köszönöm. Rajzokat küldök – valószínű Olaszhonból. Köszönöm kedves figyelmeteket.

Baráti üdvözlettel:
Borsos Miklós

A küldött szöveg: Borsos Miklós: Leonardo da Vinci: Királyok imádása. L. az előző levelet.

A levél mellett Borsos Miklós: Királyok imádása című írásának gépelt szövege. A szöveg alatt Borsos Miklós kézírásos megjegyzése: „1962. december 24. Karácsony este 9 h. Konferálta Gáborjáni Sz. Klára.”

A gépelt szöveg alatt Borsos Miklós kézírásával a levelében említett „kiegészítés”. Borsos Miklós cikkét a Jelenkor nem közölte. A cikk gépírási része megjelent: Vigilia, 1972. 12. sz. Borsos Miklós kézírásos „kiegészítése” itt jelenik meg nyomtatásban először.

Ami az öt percbe nem fért bele: A (kép a) festői előadás páratlan magassága. Minden rajzi vagy ecsetvonás biztonsága, helyénvalósága, óriási egysége és – minden bravúr nélkül. Ez adja azt az eleganciáját a műnek, a mű megjelenésének, mely a legnagyobb szellemek sajátja, mely (Leonardo) személyének is varázsa volt. Ez nem külsőség, a benső lelki magasrendűség sugárzása. Elemezni kötetre menően lehetne. Elég néhányra rámutatnom: Hogyan van festve a két fa lombja a közepén, mintha nem „festve”, hanem teremtve lenne, mintha beledöntött volna a képbe. És vessünk egy pillantást a baloldali romos épület falából kinövő két fácskára: az egyik hat ecsetvonás, a másik alig több, (de) biztos, teljes botanikai karakterét megadva, mint néhány kardvágás. Elég, nem folytatom. Vagy a jobb oldalon fölfehérlő kéz, amihez hozzá sem nyúlt, csak körül festette barnával, pár ecsetvonással, így összefoglalva tartotta egybe az egész képterületet. Biztonsága olyan erejű, hogy azonnal a legkevesebb anyaggal már el is mondta, kifejezte a legtöbbet, a legmélyebbet. Ha ezt figyelembe vesszük, érthetővé válik, miért hagyta abba legtöbb művét. E helytelen örökséget elvetem, mert e művek nem befejezettek. A remekmű legmagasabb fokát nyújtó mű mindég befejezett, mert egyetemes és időtlen.

B.M.

Borsos Miklós: A toronyból. Tanulmányok, vallomások. Szépirodalmi, Bp., 1979.

Kedves Barátom.

Tihany, 1963. szeptember 29.

Szíves soraidat megkaptam, köszönöm figyelmedet. A H. Moore-ról évekkal ezelőtt írt előadásom szövegét nem szívesen adnám közre most, mert annak megvolt az aktuális indoka; egy kiállítás, ahol úgyszólván csak fényképek voltak. Áttörni három évvel ezelőtt a stupid korlátokat, ennek szántam. A Nála tett látogatásomat a Kortárs illetve Illés Jenő kérte. Ezen kívül nincs értelme egy H. Moore kultuszt csinálni. Úgyis utánozzák épp eleget és persze rosszul. Nem szeretnék egyoldalúnak látszani, amikor nem vagyok az. Sokféle élménnyel vagyok tele. Nemcsak Moore-nál, Cadwicknél is voltunk csodálatos úton. Kiállítások, múzeumok, Rómától Párizson át, londoni galériákon és szabadtéri kiállításokon hordom az egész európai modern művészet benyomásait. Alkalmilag vagy ha valami aktuális lesz, leírom ezeket és küldök Nektek.

Baráti szeretettel:

Borsos Miklós

U. i. Az „Elgin” márványokról van egy írásom, ha érdekel, elküldöm.

H. Moore: Henry Moore (1898–1986) angol szobrász. – *A nála tett látogatásom*: Borsos Miklós: Látogatás Henry Moore-nál. Much Hadham, 1963. Borsos Miklós: A toronyból. Tanulmányok, vallomások. Szépirodalmi, Bp., – *Illés Jenő*: (1930–1999) író, kritikus. A Kortárs rovatvezetője volt. – *Cadwick*: Lynn Chadwick (1914–2003) angol szobrász. – *Az „Elgin” márványok*: athéni márványszobrok, amelyeket lord Elgin Angliába vitt, és a British Museumnak eladott. Borsos Miklós: A Szamothrakéi Niké. Borsos Miklós: A toronyból. Tanulmányok, vallomások. Szépirodalmi, Bp., 1979. Az 1954-re datált írást a Jelenkor nem közölte.

Kedves Barátom.

Tihany, 1963. október 11.

Szíves leveledet megkaptam. Küldöm a rajzokat. Tenger, fekete vulkán kövek, görög istenek tanyája tán ma is. Úti ecsetjegyzetek.

Amennyiben használhatjátok, ezt tudom küldeni.

Sajnos rajzaim legnagyobb része egész íves „Ingres” papír méret, közlésre, nem hiszem, hogy alkalmas.

12 darab. Ha már nincs rá szükségtek, kérem, küldjétek el, mert a tenger vize, sója, látjátok, csillog a felületén, és ez olyan sok mindent jelent számomra.

Baráti üdvözlettel:
Borsos Miklós

Küldöm a rajzokat: Borsos Miklós itáliai „ecsetjegyzetei” megjelentek: Jelenkor, 1963. 12. sz. „Ingres” papír: Jean Auguste Dominique Ingres (1780–1867) francia festőről elnevezett papír.

Tihany, 1965. augusztus 14.

Kedves Tibor.

Csak azért nem küldtem Neked katalógust, mert nem tudtam, Pécssett vagy Budapesten tartózkodsz.

Gabussal beszélve mondtam, hogy okvetlen adok Neked.

Sok szeretettel, barátsággal köszönöm soraidat és figyelmedet.

Üdvözöl:
Borsos Miklós

katalógus: Borsos Miklós szobrászművész kiállítása, Tihany, 1965. (Kiállítási katalógus.) Dedikáció: „Tüskés Tibornak sok szeretettel, barátsággal Borsos Miklós. Tihany, 1965. aug. 14.” – *Gabus:* Lipták Gábor (1912–1985) Balatonfüreden élő író.

(Budapest,) 1965. november 30.

Kedves Tibor.

Levelednek, kéziratodnak nagyon örülök. Sok, nagyon sok írás jelent meg munkáimról, de azt hiszem, ez a legszebb, legteljesebb. Épp az a fő érdeme, értéke, hogy nem esztétikai, nem „szak”, nem magyaráz. Beszámol egy ember őszinte reagálásáról. Ez így a legtöbb. És milyen egyszerű a forma és milyen szép, teljes a nyelve. Feleségem is nagyon örül az írásnak, mert ő türelmetlenebb a mellé- vagy túlbeszélő írásokkal szemben, mint én. Még a vendégkönyvvel is annyira és úgy foglalkozol, amit megérdemel. Tökéletesen igazad van annak a megítélésében is. Nagyon várom, hogy a lapban is olvashassam. Szederkényi írt a kéziratodról, és hogy még szebb legyen, rajzokat kért, amit holnap postára adok. Így megjelenhet a következő számban. 6-án adják nyomdába.

Kedves Barátom, köszönöm ezt a kivételesen tiszta, szép írást. Mellékelem a kis monográfiát, ami nemrég jelent meg, és napok alatt elfogyott.

További szép és jó munkát kívánva

üdvözöl:
Borsos Miklós

kéziratod: Tüskés Tibor: Borsos Miklós szobrai. Megjelent: Jelenkor. 1966. 1. sz. (Az írás mellett a számban Borsos Miklós négy rajza.) = Tüskés Tibor: Pannóniai változatok. Szépirodalmi, Bp., 1977. – *Szederkényi:* Szederkényi Ervin (1934–1987) 1964. aug. 16-tól haláláig a Jelenkor c. folyóirat főszerkesztője. – *a kis monográfia:* László Gyula: Borsos. Corvina, Bp., 1965. (A művészet kiskönyvtára 71.)

(1968. január.)

Kedves Tibor.

Elnézésetet kérem a késői küldeményért. Influenza, karácsony és az e körüli zavaró körülmények. Lipták, Illyés-hez ecsetrajzok. Szünetet kellett tartanom, hogy egy kis „lépés-sel” többet mondó dolgot csináljak. Én ezeket az ezres publikációkat az egyedüli lehetséges útnak tartom, hogy a közönség és főnökség is tudomásul vegye, hogy nem csak az van, ami van, hanem az is van, ami nincs – vagyis van.

Baráti üdvözzettel:
Borsos Miklós

a késői küldemény: címlaprajzok a Dunántúli Kis Tükör címmel tervezett szociográfiai antológiához. (Magvető Kiadó) Az egyik rajz megjelent: Somogy, 1985.3. sz. – *Lipták:* Lipták Gábor: Vallomások a Balatonról. Borsos Miklós rajzaival. Jelenkor-Magvető, Pécs, 1969. – *Illyés-hez:* Illyés Gyula összkiadásának a Szépirodalmi Kiadónál megjelenő köteteihez Borsos Miklós készített ecsetrajzokat.

(Budapest), 1976. december 26.

Kedves Tibor.

Köszönöm leveledet. A rajzokat szívesen csináltam, nagyon jó az írásod. Persze a költőknél felmerült a „ki legyen” a jelkép. Hogy ne legyen háborúság, azért rajzoltam J. Pannoniust.

A múzsá rajzot megcsinálom, de mivel a decemberi heteket egy szükségessé vált műtét (vastagbélműk.) elrabolta, csak karácsony előtt két nappal jöttem haza, türelmedet kérem. Rengeteg restanciát kell elvégezni. Figyelmedet köszönöm. Jó egészséget, boldog újévet kívánok Nektek

baráti szeretettel
Borsos Miklós

a rajzokat szívesen csináltam: Tüskés Tibor: Pannóniai változatok. Szépirodalmi, Bp., 1977. A könyv borítóját és négy rajzát Borsos Miklós készítette. – *J. Pannonius:* Janus Pannonius. – *A múzsá rajzot:* Tüskés Tibor: Testvérmúzsák. Móra, Bp., 1979. Borsos Miklós kilenc múzsát ábrázoló rajza a könyv 5. lapján látható.

Budapest, 1977. február 4.

Kedves Tibor.

Előző leveledben, ha jól emlékszem, a múzsák rajzával kapcsolatban azt jelezted, hogy a kiadó (Magvető) jelentkezni fog ez ügyben. Nem jelentkezett, tehát nem akartam beállítani, nehogy félreértés legyen. Ugyanis már volt olyan esetem, hogy (a) Déry-Illyés kötet rajzaira Déryék fölkeríttek, és közben a kiadó (Magvető) valaki másnak, „saját” grafikusának kiadta. Óvatos lesz az ember idővel (hosszú idővel). Ez esetben kedves leveledre, kérésedre megrajzolom (hisz még 1947-es pécsi rajzaimban foglalkoztam e témával) – de Neked küldöm el, így a Te dolgod a továbbiakban hogy-mint lesz.

A Torzó szép lenne, de az összes kópiáim Petrásnál vannak; a Corvina László Gyulával monográfiát íratott, és eligazodás céljából elkérte a saját kópiáimat is. Most készíti a lemezeimről a könyv számára. Minden lemezem Petrásnál van. És a Galéria-beli kiállítás rendezője kitaposta Petrásból a lemezeket a katalógus számára, tehát most csak meg kell kérni, hogy csináljon kópiát. Szívesen küldenék, de ez a helyzet.

Ezen kívül dolgozok. Most Illyés új 100 verséhez rajzolok fekete-fehér ecsetrajzokat, érmekeket, és rendezem a még mindég utóhullámban érkező tavalyi négy kiállítás anyagát. A napokban elküldöm címedre a múzsákat.

Baráti üdvözzel:
Borsos Miklós

a múzsák rajza: L. az előző levelet. – *a kiadó (Magvető)*: a könyvet a Móra Kiadó jelentette meg. – *Déry-Illyés-kötet*: Déry Tibor: Szembenézni – Illyés Gyula: Az éden elvesztése. Magvető, Bp., 1968. A kötet Csohány Kálmán illusztrációival jelent meg. – *Torzó*: Borsos Miklós szobra. (1957.) Megjelent: Tüskés Tibor: Testvérmúzsák. Móra, Bp., 1979. *Petrás*: L. az első levelet. – *monográfia*: László Gyula: Borsos Miklós. Corvina, Bp., 1979. – *Illyés új 100 verse*: Illyés Gyula 75. születésnapjára Borsos Miklós rajzaival megjelent: Különös testamentum. Illyés Gyula száz új verse. Szépirodalmi, Bp., 1977.

(Budapest, 1977. február 15.)

Kedves Tibor.

Küldöm a múzsák rajzokat.

Gondolom, a könyved Fr. 5-ös méretű. Nem kell sem kicsinyíteni, sem nagyítani.

Baráti üdvözzel:
B. Miklós

U. i. Tegnap Petrással beszéltem, említette, hogy kérted a Torzó fotót. Remélem, hamarosan küldi.

M.

a múzsák rajzok: L: az 1976. december 26-án kelt levelet. – *Petrás*: L. az első levelet. – *Torzó*: L. az előző levelet.

Budapest, 1980. március 12.

Kedves Anna és Tibor.

Köszönöm a Múzsákat. Nagyon időszerű volt ennek a megjelenése. Vannak olyan fogalmak napjainkban, amik úgy tűntek el, mintha nem léteztek volna, pedig léteztek, azaz hogy léteznek, e helyen is, mert ezek az „európai” fogalom hordozói. Ezek nélkül nem érthetők sem a költemények, sem (a) képek, szobrok, de még az újságcikkek sem. Szép, színes szöveged változatosan tárja föl, nemcsak műélvezetként, hanem a fontosabb ismeret-terjesztő anyagként is főleg a fiatalság részére. Gratulálok.

Anna levelét köszönöm. Természetesen szívesen készítek érmet Tiborról. Az ötvenedik év régi idők óta az; amikor már érmet készítünk valakiről, hacsak nem siet valaki. Még pedig ennek az az oka lehet, hogy ötven év kell ahhoz, hogy egy férfi arca kialakuljon, ahogy mi nevezzük: kiérjen. Ehhez alkalomadtán egy rövid modell ülésre van szükségem egy-két rajzhoz, melyek alapján megvésem. A telefonunk 357-958. A könyvben nincs bent, mert titkos. Reggel a biztos, vagy délben.

Mindkettőtököt szeretettel üdvözöllek:

Borsos Miklós

a Múzsákat: Tüskés Tibor: Testvérmúzsák. Móra, Bp., 1979. – *Anna*: Szemes Anna, Tüskés Tibor első felesége. – *érem Tiborról*: Borsos Miklós: Tüskés Tibor. Érem, bronz, öntött, 80 mm. 1980. Az érem előlapja megjelent: Somogy, 2000. 4. sz.

Tihany, 1980. május 29.

Kedves Tibor.

Köszönöm az új kötetedet. Ma kaptam meg. A szántódi katalógust is köszönöm.

Az érmet bronzban 10-én kapom meg – ígéret szerint. Postán elküldöm.

Kedves Annának kezét csókolom.

Ölel:

Miklós bátyád

új köteted: Tüskés Tibor: Mérték és mű. Tanulmányok. Szépirodalmi, Bp., 1980. – *A szántódi katalógus:* Tiszteletadás a szülőföldnek. Grafikák Tüskés Tibor gyűjteményéből. Kiállítás Szántód-pusztán. 1980. május-június. A négyoldalas katalógus első oldalán Borsos Miklós ecsetrajza. – *Az érmet:* L. az előző levelet. – *Anna:* L. az előző levelet.

Tihany, 1981. augusztus 28.

Kedves Tibor.

Köszönöm kedves leveledet és jókívánságaidat.

Kodály egyszer, nehéz napjaim után azt mondta: „Sokáig kell élni kérem, akkor az ember megéri a dolgok ellenkezőjét is.” Valahogy ez történik.

Jó egészséget, további szép és jó munkát kívánok. Hitet, és reményt, és szeretetet. Nem is volt rossz ez az elcsépelet mottó.

Kézcsókom kedves Feleségednek.

Öllelek:

Miklós

jókívánságaidat: Borsos Miklós 1981. augusztus 13-án töltötte be 75. évét.

Budapest, 1985. december.

Postabélyegző: Budapest, 1985. dec. 16.

Kedves Tibor.

Jókívánságaidat köszönöm, és viszont kívánok szép karácsonyt és jó újévet. Auguri.

A Pilinszky kötethez annyit – tájékoztatásul, hogy alig ismerem költészetét. Számomra lehangoló volt és nem katolikus, csak egy zsidó-katolikus folyamatot okosan és tehetségesen kihasználta. Konzul útlevelemmel közlekedett Bp.–Paris között, és ez egy elfogadott hasznos propaganda volt. A reménytelenséget nem tudom rajzolni. Ezek a sorok, tudom, a Pilinszky-kultuszban szokatlanok, de én a vallást a Hegyi beszédre alapozom, és ez pedig más világ.

Remélem, ha nem is megértéssel, de fejszóvalva elfogadod szavaimat.

Ismételten jókívánságaimmal

baráti üdvözlök:

Borsos Miklós

U. i.

Egy érem-portrét csináltam Róla még elég fiatal idejében, de Kovács Péterék nem foglalkoztak vele. Ha érdekel, lefényképezheted.

B. M.

Auguri: a latin eredetű, jós jelentésű augur-ból: teljesedjen be a jóslás. – *A Pilinszky kötet:* Tüskés Tibor: Pilinszky János. Szépirodalmi, Bp., 1986. Mivel a könyvben képek is szerepelhettek, Tüskés Tibor a könyv írása közben valamely Pilinszky-mű ihletére született rajzot kért Borsos Miklóstól. – *Egy érem-portrét csináltam:* Borsos Miklós: Pilinszky János. Érem, bronz, öntött, 79 mm, egy lapú. 1959. Az érem fotója Tüskés Tibor könyvében nem szerepel. – *Kovács Péterék:* Kovács Péter Pilinszky János Székesfehérváron élő unokaöccse, művészettörténész.

Stop Unkas!

„...*(de majd erről egyszer előszóval...)*”

Domokos Mátyás leveléből

Fogalom volt már kamaszkorunkban, az ötvenes évek elején. Nem az a tíz esztendő tette, amennyivel nálam és barátnőimnél, nem is az az öt-hat, amennyivel strandi pokróctársaságunk fiúinál volt idősebb, és bár Makón mindig csak *Matyiként* emlegették, némi megilletődöttséggel ejtették ki nevét öcséi is, és amikor nyaranta hazajött Pestről a Marosparti fehéryárfák hűvös sátora alá, jelenlététől megpezsdült a liget levegője.

Pedig legtöbbször mit se tudtunk irodalmi munkásságáról, a *lektor* és a *szerkesztő* megfoghatatlan volt számunkra, mégis előtte járt a hír és terjedt szájról szájra, *hazajön Matyi*, mondta Kási Veronka barátnőm, miféle Matyi? – kérdeztem, hát *Domokos Matyi*, és másnap vagy harmadnap tényleg megérkezett; szűkebb társaság rajzolt körülötte, söröztek és bridzseztek a strandvendéglő vászonernyője alatt, amiből mi, az akkori legfiatalabbak kimaradtunk, később azonban mégis összejöttem vele néha Z. révén, mert Z.-vel iskolatársak voltak, együtt jártak a Deák Ferenc utcai elemibe és gimnáziumba is. Együtt tanulták meg a betűket Kocsik tanító nénitől, csikorgott a palavessző palatáblájukon, nem volt még *cerkájuk* vagy *tintenpenjük*, és a Püspökkert körül nem a *Csillagok háborúját* játszották, hanem indiánosdit, ki-ki hol rézbőrű, hol sápadt arcú lett, csak a cingár kis Domokos mondta felemelt kézzel, stop Unkas vagyok, így s-sel, ahogyan a könyvben leírva állott, és a kisfiúk Z.-vel együtt szó nélkül tudomásul vették választását.

Ezt a szerepet végig megtartotta magának. Haláláig *Unkas* maradt, az utolsó mohikán, egy irodalomtörténész a távolodó Gutenberg-galaxisból, *kivártam, amíg nem kellett hazudnom*, mondta egy tavalyi interjúban. Nem elméleteket gyártott, csupán olvasott, de kívülről-belülről ismerte a huszadik század irodalmát valamennyi erényével és titkos kórságával együtt. *Ő volt a magyar irodalom legnagyobb olvasója*; az írók lelkében is olvasott. Minden valamirevaló író a barátja volt. Ugyan hány név állhat abban a Szabó Lőrincsel, Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Weöres Sándorral, Kormos Istvánnal kezdődő névsorban, és hány könyvtárra való tudást, hány kötetre rúgó történetet vitt magával azon a júniusi éjszakán, amikor derűs arccal felhágott az égi vadászmezőkre?

Mi lesz most Matyi könyvtárával? – sóhajtott föl egy pályatársa a hír hallatán. *Tudjátok, mekkora gyűjteménye volt, és hogy milyen ajánlások lehetnek azokban a kötetekben?!*

Sokfélék, gondoltam, mert én is küldtem könyvet Domokos Matyinak, tavaly júniusban az *Árapály a Vizes utcán-t*. Gyorsan válaszolt: „...*az igazi próza mindig és elengedhetetlenül ismeretlen anyag, világ(ahogy tetszik) fölfedezése és író módra való föltérképezése. Neked ez hitelesen sikerült...*” avatott íróvá alig egy hét múlva levelében, és Vörösmartyt meg Nemes Nagy Ágnest idézte a szavakkal ki nem mondhatóról. „*Az író szavai (...) mindig a mondhatatlannal viaskodnak*”, állott levelében. Meg hogy a többiről majd *egyszer előszóval*.

Csak hogy nem lesz több egyszer, és nem lesz több *élőszó*; *stop Unkas!*, mondja Domokos Matyi és eltűnik a szemünk elől. Elindul fölfedezni egy új, ismeretlen világot.

Jámborné Balog Tünde

Búcsú Domokos Mátyástól

Nem tűri a megrendülés a hangos szavakat. A torkunkat is szorongatja ilyenkor valami szívszorító fájdalom. Idegen tőle mindenféle – bármilyen őszinte – harsányság. Most is inkább csak sután hullanak alá fakó szavaim, mint egy-egy göröngy a mai magyar íráskultúra egyik legnagyobb alakjának, Domokos Mátyás barátomnak a hamvaira. Pedig jajveszékelnünk kellene. Mert nemzedékünk egyik legkiválóbb és legtevékenyebb szelleme, egy tisztességes és fényes elme távozott az élők sorából.

Igencsak mindenkinek itt most a helye – legalább lélekben –, akinek kedves a magyar szó, a magyar művelődés meg a magyar történelmi és nemzettudat. Hiszen annak volt hű, szorgos és fölülmúlhatatlanul áldozatos munkása Domokos Mátyás, ez a hallgatni is tudó, de hazudni képtelen – nem riadok vissza a szótól – szellemóriás.

Sokan méltatják majd az esszéíró, kritikus, szerkesztő és irodalomszervező Domokos Mátyást, a XX. század vésszesen dagályos, de főleg apályos vizein hányt-vetett nagyjaink, Illyés, Weöres Sándor, Szabó Lőrinc, Németh László és annyi más költőnk, írónk bátor szószólóját, Fülep Lajos, Sárközi Márta, Fodor András baráti körének egyik kulcsszemélyiségét, a főleg versbe és esszébe párolt magyar szemlélet és gondolkodás avatott kalauzát. Sokan méltatják majd szakmai feddhetetlenségét, mert ama kevesek közé tartozott, akiknek történelmi viszontagságaink közt sem kellett soha egyetlen szavukat sem megtagadniuk, visszavonniuk. Talán magam is igényt tarthatok két szerény jogcímre a méltatók dicséretes kórusában.

Először közös *alma materünk*, a hagyományosan legrangosabb magyar felsőoktatási intézmény, a hajdan csak tanárképzőnek mondott tudósképző, a régi Eötvös Kollégium és nagy igazgatói, Bartoniek Géza, Gombocz Zoltán, Szabó Miklós, Keresztury Dezső nevében és fogadatlan prókátoraként búcsúzom Tőle, nemzedékünk, a meghurcolt utolsó „régikollégista” nemzedék egyik büszkeségétől, aki mindig, a magyar szellemi és művészeti élet majdnem minden fontos kérdésében hallatta indulatosan is megfontolt és igaz szavát. Ha engedték neki.

És van, a közös ifjúságunkon kívül is, egy talán még nyomósabb okom a nyilvánosan is elfogult és személyes gyászra és ezekre a búcsúszavakra: a mindhalálíg tartó, szoros barátságunk. Fülemben csengenek, Matyikám, közös barátunk, Fodor András temetésén őróla mondott megindult szavaid. Valahogy így: „Most majd megtudjuk, mi vár baráti körünkre a kovász Fodor Bandi barátság-kelesztő és -ápoló igyekezete nélkül”. Ugyanez az érzés vett erőt rajtam most, hogy fogyatkozik bennünk, köztünk és köröttünk ez a baráti kovász. Most, hogy már Te sem vagy itt testi valódban, mert felköltöttél írásaid és könyvespolcaink fellegvárába. Iszonyú nehéz megbékélnem azzal a gondolattal, hogy nem jössz el többé hozzám, a Tulipán utcába, nem mehetek el többé Hozzád, a Közraktár utcába.

Kedves földim és barátom! Néhányunknak csak Viharsarki Capablanca! Nemcsak itt-hon, Makótól Budapestig, hanem szerte a nagyvilágban is, Angliától Brazíliáig sokan borulnak most mély gyászba halálad hírére. Mert máshogy kel a nap ezután. Nemcsak énnekem, hanem sokunknak sokkal nehezebb lesz itt ezentúl – Nélküled.

Most, hogy 1928. április 18. után, már köztünk léted másik határdátumát is kijelölte a sors: 2006. június 16. Most, hogy már itt vár Rád a közelben Kosztolányi.

Megpihent a harcos. Pihenjen békében.

Elhangzott 2006. június 29-én Budapesten, a Kerepesi temetőben.

Benyhe János

(...) halálomat hozd világra!

Ratkó József hetvenéves

(1936. augusztus 9. Pesterzsébet – 1989. szeptember 13. Debrecen)

A mosolya túlélte őt. A mosolya túlélte őt, az emberi emlékezet, a papír, a digitális világosság fényérzékeny anyagán. A mosolya és a versei. A kikristályosodott remekművek, a készek, a zsengek és a töredékek, a műfordítások, a publikáltak és a hagyatékban meghúzódnók. Maradt utána a lírával azonos értékű alkalmi írás számtalan, a publicisztikában is az esszé művelő érzékenysége. Maradtak a drámái, a mai színpadi kínálatból érdemtelenül kihullottak, a magyar színházban szinte egyedülálló költő erő: a Segítsd a királyt! Maradt utána három váratlanul vaskos kötet, a versek és a drámák már kézbe vehetően, a próza még alakulóban.

Túlélte őt az „idő szentháromsága: múlt, jelen és jövő egylényegűsége”. Az a sajátos történelemszemlélet, amely a tudást és tájékozottságot, az események egymásutánját, a személyiség szerepét, mindezek egymáshoz való viszonyát, az ellentmondásokat és a feloldásokat minden esetben morális felelősséggel éli és értékeli.

Az igényessége túlélte őt. A szavaira kényes költő lelki alkata megmaradt. A hangja, válogatott szavai felvételen, vagy anélkül, de hibátlan hangsúlyokkal, hibátlan gondolatokkal, azonnal márványba véshetően...

Maradt utána a rendszerváltás egyre sápadó várakozása, romló reménysége, maradt utána a szegénység reinkarnációja, az egyre mélyülő, egyre reménytelenebb, egyre kilátástalanabb, a méltóságát veszített szegénység. Maradt a végleg eltakarítottnak vélt nyomor, a fogyasztásra idomított közöny, az arcátlan, a műveletlen, felelősségtudat nélküli gögös gazdagság mellett.

Halála óta a halál szaporodott a leggyorsabban. Maradtak az életükből és életünkéből lassan kimaradó, a munkától, az értelmes élettől eltiltott öregek, „a soha elnyugvó kezűek / a halállal húek”. Terjed a teljes emberi élet alatt fölhalmozott tudás, tapasztalat, bölcsesség elvonása. A jogok, javak és esélyek igazságos elosztása helyett újrakezdődött a kisteleplések tudatos elsorvasztása, a kisközösségek lemaradása, kirekesztése.

A való világ tömeges irrealitása burjánzott föl az addig sejtethetetlen sötétségből. Az erendő, meghökkentő, mindent megújító radikális modernitás helyett az üres polgárpukkasztás. A felemelő szépség helyett a giccs, az álomnak is fakó rózsaszín semmi, az önmagát lényegnek mutató jelentéktelenség, a ténynek tűnő álságosság, a mindennapi hamiság, a hiteltelen hírek tömegtermelése.

Maradt utána, marad utánunk a szerelmet helyettesíteni képtelen nyilvános közönségek sugárzott világa, maradt a valódi és a művi meddség, maradt a csecsemőgyilkosság hivatalos formája és a szeméttárolóra, falusi budira, meszesgödörre szakosodott magánya, tragikus és kegyetlen ostobasága. Maradt minden napra egy Mohács.

A mosolya mégis túlélte őt, gyermekeiben és unokáiban. Mert maradt utána család, gyerekek, maradtak utána ritkuló sorokban a pályatársak, a barátok.

És láss csodát! Maradt utána olvasó, maradt utána versmondó. Nem is kevés.

Antall István

Április-júniusi napló

2006. április 3.

A XXI. század műszaki fejlődésén olykor ámuldozhatunk. Bekapcsolom az internetet és számítógépem képernyőjén nézhetem-hallgathatom az egyidejű tévéközvetítést Orbán Viktor vagy Gyurcsány Ferenc választási nagybeszédéről. Vajon marad a Gyurcsány-kormány?

április 5.

Sir Bryan Cartledge volt budapesti brit nagykövet kiváló könyvet írt Magyarország történelméről, *The Will to Survive* címmel. Alapos kutatásokat végzett, elfogulatlan, szabatosan és színesen fogalmaz. Sir Bryan persze nem csak diplomata, hanem egyben elismert történész. A könyvbemutatót a Magyar Kulturális Intézetben rendezték meg, a bevezetőt Péter László emeritus professzor, a laudációt John Lukács tartotta.

Nem tudható, Lukács először vetette-e be hatásos kezdő-poénját, vagy már jól bejáratott szónoki fogással élt, mindenesetre a közönség azonnal a szívébe zárta az amerikai történetírót, aki ezt mondta (angolul):

„Elég gyakran kérnek könyvbemutatók bevezetésére, ami mindig megtisztelő, de nem mindig öröm. Őszintén mondhatom, hogy ezúttal a megtiszteltetés érzése mellől az öröm sem marad el. Fontos és hibátlan könyvet írt Bryan Cartledge.”

április 8.

Váci Sanyi meghívására vacsora a Lukács-házaspárral London immár egyetlen magyar vendéglőjében, a patinás *Gay Hussars*-ban. A főpincér lengyel, néhány magyar mondatot megtanult. Állítólag a konyhában még dolgozik egy szál magyar szakács a másnemzetiségű brigádban. Az étel minősége közepes. Az étterem zsúfolt, de már nincs oly varázsa, mint az alapító Sassi úr idején, és Gábor főpincér évei alatt volt. Akkoriban a brit Munkáspárt intellektueljei tekintették törzshelyüknek a *Gay Hussars*-t, és mindegyikük a polcra tett egy-egy dedikált példányt a frissen megjelent könyveiből. A polc érdekes gyűjtemény alatt roskadozik. Vajon, benéz-e még olykor egy jó paprikás csirkére a kilencvenhárom éves Michael Foot, aki némi szerencsével akár Anglia miniszterelnöke lehetett volna? Mikor legutóbb láttam Hampsteadben a kutyáját sétáltatni, már nehezen engedelmeskedett az egyik lába, s három lépésenként megállt szuszogni.

Az észak-angliai származású Victor Sassi a háború előtt több mint tíz éven át Budapesten, a Gundelnél tanulta ki a szakácsmesterséget, és ha jól tudom, 1951-ben nyitotta meg magyar vendéglőjét a Sohoban. Nem volt szeretni való ember. Azzal szórakozott, hogy az angol vendégeknek rezzenetlen arccal magyarul vaskos disznóságokat mondott, hadd rö-

högjenek a pincérek. Ám egyre több angolnak hitt magyar vagy magyar származású hölgy kérte ki magának a röpködő trágárságokat, és Sassi úr ráébredt, hogy modora elriasztja a gazdag kuncsaftokat.

John Lukács elemében van, kedvesen anekdotázik, fickósan fiatalos a nyolcvankét évével, s lényegesen fiatalabb amerikai felesége szeretettel nézi a nagy tudományú professzort.

április 11.

Győzött az utódpárt. Vajh' kirángatja-e az országot a gazdasági dagonyából, amibe uralkodása előző évei során belevitte?

április 19.

Meghalt Mátis Lívia. Okos, kedves asszony volt, karakán. És türelmes a rettenetes betegségben, hiszen végül már se állni, se ülni, se feküdni nem tudott, mégis bejárt taxin a Kortárs Könyvkiadóba, intézni a napi dolgokat. Mi lesz a Kortárssal?

április 20.

Ismét Budapesten. A könyvfesztiválon avatjuk a BBC archív hanganyagából és kommentárjaiból, valamint korabeli diplomáciai jelentésekből Pallai Péterrel összegereblyezett szöveggyűjteményünket, amit a Helikon adott ki, *A szabadság hullámhosszán* címmel.

A fesztivál egyik díszvendége a francia-spanyol Jorge Semprun, aki nyolcvanhárom évét meghazudtolva, szorgalmasan dedikál. Százak állnak sorba előtte legújabb és régebbi kiadású könyveit szorongatva a kezükben.

A Kortárs eladóhelyén Teréz állja a sarat, mert Bence olyan torokgyulladást kapott, hogy majdnem megfulladt. Szomorkodunk Lívia halála miatt.

A Levelek Zugligetből újranyomásából származó példányok szépen fogynak, jönnek néhányan dedikációért.

április 22.

1956-ra emlékező könyvünk bemutatója jól sikerült, az összenyitott Liszt-terem is dugig telt hallgatósággal. John Nichols brit nagykövet csillogtatta magyartudását (a brit Külügyminisztérium magyarnyelv-tanfolyamán hajdan Határ Győző volt a tanára), magyarul olvasott fel az 1956-os szuezi beavatkozás és a magyar forradalom politikai-diplomáciai kölcsönhatásáról, nem fukarkodva saját akkori kormánya bírálatával.

A BBC magyar osztály legendás exfőnöke, az immár kilencvenegy éves Rentoul Ferenc is ott ül közöttünk a dobogón. A forradalom előtti kemény diktatúra éveinek orwelli szellemét érzékeltette tanulságos anekdotájával, amint szétekintett a hallgatóság soraiban látható fiatalokon. Eszerint egy pesti bérház emeleti gangjáról valaki lekiabált a kisfiához: „Szaladj el Jóska a moziba és vegyél három jegyet ma estére! Ledobom a pénzt! De csak akkor vegyél jegyet, ha nem szovjet filmet adnak!” A szomszéd feljelentette az óvatlan lekiabálót, akit azonnal elhurcolt az ÁVO.

április 24.

Telefon a Kortárshoz, megtudakolni, vajon ki lesz az új megbízott igazgató. A könyvhétre hozzák ki ugyanis *A Király utcán végestelen-végig* című könyvecskémet, aminek már hosszabb részletét közölte a *Holmi*, majd pedig másik tíz oldalát a *Kortárs* folyóirat. Az érdeklődést sikerült alaposan felkelteni, író-olvasó találkozókra jegyzik elő a júniusi budapesti hazajövelelem napjait. Tekintettel a Király utca negyven számú műemlék ház bontására, beszéltem Budapest e jellegzetes útvonaláról a rádióban, cikkeket írtam folyóiratokba, és biztattam Pest szerelmeseit, hogy a könyvhéten ne feledjék keresni olvasmányos szocioriportomat.

Bence veszi fel a kagylót. Bedagadt torka nagy ijedelmet keltett, de a kórházban rendbe hozták. Lakásvásárlása lebonyolódott, idővel költözhetnek nagyobbba, örülnek majd a gyerekek. A *Király utca* megjelentetése kap anyagi támogatást a könyvalaptól. A Kortárs Kiadó irányítását egyelőre Ambrus Lajos veszi át.

– Hát akkor szervusz, Bence. Holnap ki kell ugranom az írószövetségi könyvtárba, hozzád is benézek.

– Szervusz. Holnap találkozunk. Ja, még egy dolog: az új vezetőség úgy döntött, hogy a *Király utcát* nem adjuk ki a könyvhétre. Majd valamikor később...

április 25.

Dajka Béla, a környék szülötte, a BBC immár megszüntetett magyar osztályának utolsó főnöke, autón visz le Nyíregyházára, hogy Pallai Péterrel ott is bemutassuk új könyvünket. A bemutató színhelye a Móricz Zsigmond Könyvtár. A fogadtatás szívélyes. Az egybegyűltek között forradalmi veteránok is vannak.

Béla még kivisz Sóstófürdőre. Hangulatos, békebelien elegáns. Jó lenne visszalátogatni ide.

április 29.

Ki az a zseni, aki a pesti kiszólásokat költi? S milyen srófra jár a nyelvi leleménye? Két újdonsággal szolgálnak ismerőseim.

A hülyére ez a lesújtó megjegyzés alkalmazandó:

„*Na, ez is lábon hordta ki az agyhalált...*”

A másik szép, népies hasonlat:

„*Zavarban van, mint Ádám anyák napján...*”

május 4.

Repülünk Nizzába. Öt napra utazunk le Dél-Franciaországba, de nem üdülésre. Január elején csörgött a telefon Londonban, s Jean-Marie, a szőlősgazda szomszédunk fia volt a vonal végén. Boldog új évet kívánt, meglehetősen szokatlanul, mert harminckét éve, amióta Brugassières-ben szomszédok vagyunk, ez még soha nem jutott eszébe. A jókívánság után azonnal a témára tért: „látogatók” jártak a nyaralónkban. Ő vette észre, hogy fenn az emeleten, az erkélyen, nyitva van a ház belsejébe nyíló ajtó. Mivel a szomszédunknál

kulcs van a házhoz, azonnal megnézte, mi történt. A betörők felmásztak a balkonra, kifeszítettek egy zsalut, betörték egy ablaktáblát és valamelyikük – csak gyerek lehetett, mert másnak nem fért volna be a feje – beprézelte magát az ablakon, a vasrúd mellett az emeleti szobába. Aztán belülről kinyitotta az erkélyajtót a többieknek.

Jean-Marie biztatólag újságolja, hogy szinte semmit sem loptak el, csak a szerszámai-mat, meg a belső ajtók kulcsait. A bezárt szekrény hátát kifeszítették, de csak ágyneműt és törülközőket találtak ott, készpénz és gyémánt nyakék helyett, tehát csalódottan távoztak az erkélyen át. Még a televíziót vagy a hollóházi porcelánkészletet se vitték magukkal. Szomszédunk a zárja vesztett ajtót és a betört ablakot belülről alaposan bedrótozta.

Helyszíni szemlére érkezünk tehát. A rendőrséget már januárban kihívta Jean-Marie, azonnal kiszálltak és tudomásul vették a történeteket. Brugassières-ben szemközt egy izákos alkalmi munkás bérel háromszobás házat feleségével és négy gyermekével. A kisfiú tizenhárom éves, nem hajlandó iskolába járni, épp most viszik javítóintézetbe. Nála idősebb srácokból álló bandája van. Veszettül bicikliznek lefelé a hegyoldalon. A rendőrök látogatásakor épp ott időzött falucskánkban a banda java része. A rendőrautót körülállva harogták: „Nem mi voltunk! Nem mi voltunk!”

Most újból kihívjuk a Ste Maxime-i csendőrség szemlélőit. Vegyepáros érkezik. Az őrmester lány, szőke, formás, helyeske. Az őrszoba vasárnap is fogad, felveszik a jegyzőkönyvet az ellopott tárgyról, csak pecsétetes jegyzék birtokában nyújthatunk be igénylét a biztosítóhoz. Szeretnék bediktálni egy fűrészt is, kellene egy jó kis fűrész a leanderek és a fügefafa visszanyeséséhez. Ili azonban figyelmeztet, hogy a becsület mindennél fontosabb, a Champion áruházban kapni olcsó szerszámokat, nem csalunk.

– Gyakori a gyerekbetörés a télen lakatlan nyaralókba – mondja a szőszke csendőr –, a falusi fiatalok nagyon unatkoznak. De önöknek szerencséjük van. Mert rendszerint mindent feldúlnak, összetörnek, s megesik, hogy odacsinálnak az ágyakra, fotelekre.

Idelent délen már nyárias az idő, a kerti lépcsősor mellett virul a rózsaszín lóhere tengerre, a levegő balzsamos. Angol, német és skandináv szezon előtti üdülők lelkesen lubickolnak a tizenennyolc fokos tengervízben. Kellene találni egy jó lakatosmestert.

május 10.

Igyekeznünk kellett visszareppenni a Riviéráról, mert néhány hónapja merész ötletem támadt. A nyugati magyar emigráció előregedésben szenved. A Brit-Magyar Baráti Társaság tagnévsorából kihullnak az óhazába meg a temetőbe költözők, s az aggastyánok egyre nehezebben járnak ki a házból, nincs kedvük eljönni a túl nagyra szétterjedt London valamely messzi vidékéről a meghirdetett előadásainkra. Huszonöt-harminc ember gyűl össze jobb esetben.

Vérfrissítésre van szükség. Összpontosítsuk energiáinkat ezentúl a második nemzedékre. Sikerült meggyőzőnöm Szombati Béla nagykövetet, hogy a minisztérium által a képviselő számára engedélyezett büfé-vacsorás bankettekben egyet szánjon a már Angliában született magyarok és fél magyarok megvendéglésére. Sok érdekes ember van közöttük:

ügyvédek, üzletemberek, mérnökök, még újságírók is. S nagyon laza a kapcsolatuk szüleik óhazájával.

A nagykövetség eleganciája, a beígért magyar vacsora, a tény, hogy őexcellenciája Szombati Béla maga fog szólni hozzájuk, kellő csáberőt jelentett, mert végül százharminc főnyi vendégsereg jelent meg, beleszámítva férjeket, feleségeket, barátnőt, lovagot. S remekül érezték magukat. Közös témájuk lévén lelkesen beszélgettek egymással (angolul vagy magyarul), fényesre törölték a töltött káposzta és a somlói galuska tálaikat. Megkönnyebbülésekre mindannyian kiöltöztek, sehol egy pulóver vagy gumicipő.

Két-három hatvanévest is meghívtam, régen Angliába emigrált szülők leszármazottait, és volt egy kis csapat tizenkilenc-húsz éves egyetemista. De főként harmincas, negyvenes éveikben járó diplomások jöttek el, s lelkesen mondogatták, hogy csatlakoznak a megalakítandó magyar Roots Club tevékenységéhez, keresik a gyökereiket. Most törhetem a fejem, hová gyűjtssem össze újból e kedves társaságot szeptemberben, a nyári vakációszezon után, és milyen programot ajánljak nekik.

május 15.

Pesti történet. Egy rangos magyar irodalmi folyóirat főszerkesztője levelet fogalmazott arról, hogy a múlt század elején Osváth és Ady lapját, a legendás Nyugatot, nagy összegekkel támogatták az ország leggazdagabb tőkései. A gazdagok támogatására ma is számítana az irodalom, most, hogy az állami segély egyre csökken. A szerkesztő elővette a milliárdosok listáját, és elküldte szívhez szóló levelét egy dúsgazdagnak, kiről hírllett, hogy olykor kegyesen előveszi a bukszáját. (Nem Gyurcsány miniszterelnökről vagy Kóka miniszter úrról van szó.) A címzett nem méltatta válasza a levélíró.

A szerkesztő ezután az ország egyik legmódosabb pénzemberéhez fordult. Meglepetésére gyors választ kapott: „Szerdán keressen fel irodámban, délután négy és fél öt között foglalkozni fogok a kérésével.”

Faburkolatos irodájában, hatalmas íróasztal mögött ült a milliárdos és türelmesen meghallgatta az irodalmár jeremiáit. A szerkesztő úgy gondolta, legjobb, ha határozott és kemény lesz, elvégre így tárgyalnak a komoly üzletemberek.

– Nyomdaköltségünk támogatására kérnénk havi félmilliót, s mivel most éppen elég nagy anyagi bajban vagyunk, kérnénk kétmillió egyszeri segélyt.

– Első kérését nem teljesítem, de a kétmilliót kiutaljuk magának – szolt a fontos ember, és felállt, hogy jelezze az audiencia végét.

– Köszönöm a támogatását – rebegte a szerkesztő –, s engedje meg, hogy folyóiratunk három legújabb számából itt hagyjak önnek egy-egy példányt. Ha beleolvass, tapasztalhatja, hogy nívónk magas, ön jó helyre adakozott.

– Nem olvasok irodalmi lapokat, ilyenre nincs időm – mondta a milliárdos.

– Talán a kedves fia?

– Neki sincs ideje – toltá vissza a felajánlott folyóiratszámokat az íróasztal másik partjára a kegyes üzletember.

június

Mégiscsak eljöttünk a könyvhétre. A *Király utca* ugyan kútba esett, de talán majd jó rácsosnyi ajándék lehet belőle. Viszont négy könyvem még fut, dedikálhatok. Amellett a könyvhét igazi dzsembori, ilyenkor találkozhat az ember minden író kollégájával és irodalomkedvelő barátaival a Vörösmarty téren, a legkedvesebbeket meghívhatja a Zserbóba kávézni, beszélgetni. A világon nincs még egy olyan könyvfesztivál, ahol az ország szinte minden jeles írástudója személyesen megjelenik, még Fejtő is iderepül Párizsból és Faludy is kityog.

június 3.

Délután öttől éjjeli negyed tizenegyig a *Mesterdalnokok* az Operában. Londonból, interneten vettünk jegyeket. A bajokkal küzdő Operaház nézőtere zsúfolt, a kritika által megtépázott előadás egyáltalán nem rossz. A nürnbergi mesterek valóban nem derék iparosoknak, hanem főpapoknak tetszenek fényes, miseruhaszerű jelmezükben, vagy még inkább tíz pocakos vagy hórihorgas operaénekesnek.

Pletykák szerint az eredetileg felkért Hans Sachs az Operában dülő rettenetes csaták miatt visszalépett, ezért sebtében meghívták Friedemann Kundert, aki szép szál, elegánsan megöszült német sportfiú. A hangja kissé fakó, de jól bírja a megerőltető strapát, és végeredményben tudja, hogy kell Wagnert énekelni.

Az első szünetben kitódulunk az erkélyre, a még napsugaras Andrássy út magasába. Petrovics Emil gyűrődik a tömegben, a nemrégiben leköszönt főzeneigazgató. Mit szólok, milyen gyengén vezényel Jurij Szimonov? Ez bizony igaz. A negyedik sorból, oldalról belátok a zenekari árokba, de ha nem látnám, akkor is hallanám, hogy a veterán orosz karmesternek fogalma sincs a wagneri zene hangsúlyairól, amellett teljesen elfelejti, hogy operát dirigál, nem int be az énekeseknek.

Aj be végtelen még a *Nürnbergi mesterdalnokok* is. Wagner semmit nem tud röviden elmondani.

A második szünetben hajdani hírlapíró kollégával üdvözljük egymást. Ő azon borong, hogy Kis B. Attila nem igazi Walter von Stolzing tenor. Nekem semmi bajom vele, nincs kis hazánkban oly sok alkalmas Stolzingi Walter és ez legalább hőstenor. Ám feltűnt, hogy a derék lovag oda van srófolva a deszkákhoz, alig-alig mozdul a színpadon.

június 7.

Autókaraván indul Budafokra. Hédi jóvoltából Csóti Györgyné kocsiján kijutunk a budafoki Hittérítő út (!) mentére, Hegedűs Endréék tágas otthonába, ahol két hangverseny-zongora ellenére még bőven van hely, hogy húsz-huszonöten elhelyezkedjünk a házi koncertet meghallgatandó. Bachtól Debussy-ig terjed a műsor, sok Liszttel és Chopinnel, s extra érdekessége Hegedűs Endre magyarázata a művek keletkezéstörténetéről, saját művészi, előadói viszonyulásáról. A négykezeshez hitvese ül mellé.

Rokonszenves férfiú, jó zongorista, kellemes délután. Kicsi a világ, a békebeli budai társaságban feltűnik a Párizsból érkezett Karátson Bandi, aki bevallja, hogy a zenére süket, de a házi koncert hangulata megkapó.

június 8.

Kezdetét vette a könyvhét. Volt tűzoltózenekar és nyitóbeszéd, ahogy kell. Este a Petőfi Múzeumban vacsora, a kerek asztalnál Határ Győző, Juhász Ferenc és felesége, Benyhe tanár úr, Domokos tanár úr és neje. Győző ismét a Benczur Hotelben szállt meg, s meséli, hogy a százhárom éves Schulhof Bella néni is rendben megérkezett oda Amerikából, szokott nyári látogatására, de rosszul lett és kórházba vitték. (*Sajnos, Bella néni meghalt.*)

június 10.

Borongós idő, szürke ég. Szombati kihaltság a Moszkva téren. Londonban szombaton pezseg legélénkebben minden utca, az emberek ráérnek vásárolni, sétálni, gyerekekkel lődörögni. Pesten és Bécsben a hétvégén a lakosság java része felszívódik.

Vacsoravendégségbe igyekszünk kedves barátokhoz. Ili csinosan ül a hatoson, ropogós nyári vászonkabátka van rajta, gyöngysor, a haja frissen frizírozva. Szerencsére nem látja, hogy a háta mögött, a kocsi túlsó felén ül egy tökrészeg pasas, cowboy-kalapban. Most szállt fel, máris alszik. Az arca lila, az orra csöpög. A slicce végig nyitva, szerencsére csak a fekete alsónadrág kandikál ki.

A dráma a következő megállónál, a Széna téren indul. Köpcös, idősebb csőlakó kapaszkodik fel a batyujával, de olyan részeg, hogy nem viszi a lába. A batyut előre felhajítja, s jönne utána, de a lábai összerogynak. Arca véres. Egy helyes tinédzser srác, aki már nyilvánvalóan előzőleg gondjaiba vette, próbálja leráncigálni a pasast:

– Ne tessék felszállni, már hívtam a mentőket!

A villamoson fiatal angol pár utazik, ők felsegítenék a jóembert, mielőtt rácsukódik az ajtó. Az ajtó berreg, a villamos vesztegel. A csöves erőlködik, majd nagy rotytanással teleengedi a nadrágját. Iszonyú bűz terjeng a kocsiban. Hátrasétál a vezető, leszedik a becsinált hajléktalant, már a mentőautó is megérkezett. Örülnek majd orvosok és ápolónők a balesetin.

Balkán.

Gyapay Laciéknál minden kellemes és lakályos. Régi barátaim, az idősebb Gyapayék, galamböszek, de lélekben fiatalosak. Gábor történelemtankönyveiből oktatnak minden iskolában, végre megbecsülik a tudományát, szakértelmét. Laci szíve hölgye, Ida a Petőfi Múzeumban halotti maszkokból rendez izgalmasan érdekes kiállítást.

Fenét Balkán, Budapest!

Üdítően kulturált a Dávidházi-Kelevéz házaspárral kiegészült társaság, nagyon finom a vacsora.

Mesélem a Londonban Neményi Ninontól hallott régi történetet az egyetemi hallgatóról, aki szerint az 1919-es Kun Béla-forradalom bukását „Bem apó árulása” okozta.

Dávidházi Péter tanszékén az a hallgató volt nyerő, aki szerint Kölcsey a fél szeme világát gyermekkori betegség következtében veszítette el, mivel a költő *paranaesis*-ben szenvedett.

június 12.

Filmezünk. Az idő kereke gyorsan forog, anyám jövőre százéves lenne, róla készít portréfilmet Mérei Anna és Katona Zsuzsa. Ötven éve először térek vissza hajdani gyü-

mölcsöskertünkbe, a zugligeti Csiga útra, hogy az almafák alatt emlékezzem, hogy is volt az, amikor Sárközi Márta kertészkedett és a Fény utcai piacra vitt eperből, almából élt, mert politikai tüntetésként kivonult a hivatalos irodalmi életből.

A kert egyik fele már nincs meg, bérvillák állnak a telken. A libegőről, ami a Csiga út fölött húz el, vidám iskolás gyerekek kiáltoznak le hozzánk.

június 13.

Vass Zoltánnal, Angliából hazaköltözött idős barátommal beszélünk meg ebédet a Szépilona vendéglő kellemes kerthelyiségében. Az idő kegyes, tehát elhatározom, hogy a Béla király útról hosszú sétával leereszkedem a Szépilonáig. A kertek ápoltak, a házak csinosak, a felső tízezer luxusa vegyül a régi középosztály megkopottságával. A Hunyad lejtőnél fékez mellettem egy kis autó. Orbán Viktorné Lévai Anikó ül a volán mögött, robot valamiféle hölgytalálkozóra, de azért gyorsan elmondja, hogy *Mit is jelent?* szótáramat haszonnal forgatják Viktorral és a gyerekekkel is. Lám, Cherry Blair limuzinja nem szokott Londonban mellém kanyarodni egy kis beszélgetésre.

Vass Zoltán kifogástalan angol úr, jólszabott öltönyben. A pincér nagy reverenciával üdvözlő és már tudja, hogy a törzsvendég camparit óhajt, szódával, narancsszelettel.

– Elmesélem, hogyan kerültem ki negyvenkilencben Nyugatra – mondja a roston sült lazac felett merengve. – Nem sok szépet tartogatott számomra az épülő szocializmus. Egy ismerősöm vállalta, hogy némi anyagi ellenszolgáltatás fejében kijuttat Ausztriába. Azt mondta: „Jelentkezz ennél és ennél az osztályvezetőnél a főkapitányságon. Vedd fel a legócskább ruhádat, és aznap ne borotválkozz. Add elő, hogy Tito elől Jugoszláviából menekült népi német vagy, átszöktél Magyarországra és nincsenek okmányaid. Mondj be hamis adatokat és egy német nevet.” A dolog simán ment, az osztályvezető is megkapta a hálapénzt. Napokon belül besoroltak a kitelepítendő svábok közé. Erről szóló papírokkal ülhettem fel a Németország felé induló vonatra. A határnál megesett a vizsgálat, minden stimmelt. Estére a bécsi rokonaimnál csöngettem az ajtón.

június 17.

Visszaérkeztünk Londonba. Csütörtökön *Manon Lescaut* előadás a Holland Park-i szabadtéri operában. Azután indulunk Brugassières-be nyaralni. Nyaralni? Írni? Jönnek majd a mesteremberek egymás után: záratat szerelnek, üvegeznek. Monsieur Alias levágja a füvet.

Beszéltünk a francia biztosító társasággal. Harminckét éve fizetünk, de most kiderült, hogy biztosítva voltunk (ha jól értem) Mars-lakók földi inváziójára és a harmadik világháború okozta károokra –, de betörésre sajnos nem.

Sárközi Márta

...mint mackósajtban a brummogás

Az elmúlt másfél évtized szólásai

1.

A mai szólások többek között azt bizonyítják, hogy elevenen él a nyelvi humor, a nyelvi képalkotó fantázia. Ezeknek a szólásoknak a „maiságát” szemléletükön túl a nagyon is mai jelenségek: a televízió, a mobiltelefon, a szépségszalonn megjelenése, vagy éppen tudományos nyelvezetük mutatják.¹ Lássuk rögtön a tévét: „Olyan vagy, mint az öreganyám tévéje: nagyképű és homályos...” A szóláshasonlatban (hiszen benne van a hasonlatot bevezető mint szó) a hatvanas évek első tévéinek képe sejlik fel: a kis képernyős után a nagyképernyős, de még mindig fekete-fehér, s a sugárzási feltételek miatt: homályos. Valószínűleg a nagyképernyőből ered a nagyképűség fogalma. Akárcsak a szélesvásznú film mintájára alkották meg: „szélesvásznú fiatalember”. Nyilván a szélesvállúra gondoltak.

A televízió után: mobiltelefon: „Olyan béna vagy, hogy orra esel a mobiltelefon kábelében”. A szóláshasonlat egy állandósult bevezető formulával kezdődik: „olyan vagy, olyan béna vagy...” A mai szólásokban gyakori a másik ember csipkedése, lekicsinylése. A humor világos: a mobiltelefonnak nincs kábele...

Egy újabb szólásban a szépségszalonn bukkan elő: „Olyan ronda, mintha a szépségszalonnban rajta hagyták volna a pakolást”.

Hihetetlenül gazdag az efféle, negatív minősítéseket tartalmazó mai szólások száma. Szinte egész szóláscsaládok jöttek létre, s jól jelzik, hogy a szólások ott (olyan közösségekben, olyan beszédhelyzetekben) virulnak, ahol a szóbeliség elevenen él. Például a diákok között. Mert diákoknak kellett kitalálniuk a következő, matematikai fogalmakat szerepeltető, pontosabban integráló szólást: „Úgy bederivállak, hogy senki sem integrál ki”.

Van azután olyan szólás, amelyben megjelenik a nemzetközi környezetvédő szervezet: „Olyan kövér vagy, hogy a Greenpeace visszahúzna az óceánba a partról...” Bizonyára nem kell magyarázni, itt a bálnával vont párhuzamot az elmés szólásalkotó. Ezeket a szólásokat egyébként részben már fölfedezték a nyelvészek és az írók. A különféle szlengszótárakban találunk belőlük mutatókat, sok irodalmi alkotásban pedig a jellemzés fontos eszközei. Tehát nemcsak diákközösségekben hallható ez a mondás: „Ha öreganyámnak kerek lett volna, nyilván omnibusz lett volna”.²

¹ Az írásban szereplő szólásokat az 1990–2006. közötti időszakban a magyar médiában (sajtó, rádió, televízió) gyűjtöttem. Néhány szólást tartalmaz közülük a *Miért jobb a sör a nőknél?* (Balázs 2001.) című munkám is. Az írás rádiós változata elhangzott a Magyar Rádió *A magyar nyelv hete* műsorozatában is (Kossuth rádió, 2006. május 2. 20.35).

² Temesi Ferenc *Por* című munkájában is előfordul (1986).

Vagy egy kicsit modernebb eszközzel: „Ha öregapámnak áramszedője lett volna, nyilván ő lett volna a villamos”.

Azt ígértem, hogy mai, sőt az elmúlt másfél évtized szólásait mutatom be. Úgy is van: a rádiótelefon, a szépségszalonn kétségtelenül nagyon mai jelenség. Ám ezeknek a szólásoknak az előképe ott él a magyar folklórban, egyes szójátékok pedig felbukkannak Karinthy Frigyesnél is. Egyik, erre a jelenségre rímelő paradoxonát a Találkozás egy fiatalemberrel című novellájából idézem: „A várkastély leszállt a hegyről, és ostrommal bevette a völgyet... A tölgy meghódította a folyondárt és szerelmesen körülcsavarta.”

Ezek után nyilván sokan elmondhatják – talán rólam is: „Annyi benned az eredetiség, mint egy fénymásolatban”. A fénymásoló, a fénymásolat ugyancsak modern eszköz és eljárás.

2.

A nyelvekben a szókapcsolatoknak több típusa található meg. Először is vannak a teljesen alkalmoszerű, szabad szókapcsolatok. Vannak azután a szerkezetileg és jelentésstanilag teljesen kötött, csak együttesen értelmezhető, erős metaforikus értékkel és nyelvi hagyományokkal bíró, közkeletű, állandósult szókapcsolatok. Ezek közé tartoznak a már említett szólások, valamint a szóláshasonlatok, az ún. helyzetmondatok, és a nagyobb, már-már folklórnak tekinthető beszédművek.

Vegyünk először egy hagyományos szólást: „Felkapja a vizet”. Az a jelentése, hogy felidegesedik. Változatai, amelyeket az ideges, idegeskedés, idegeskedik, idegesség fogalmi körben a Magyar szólástár³ gyűjtötte össze: „Felmegy benne a pumpa, Felmegy a vércukra, Csupa ideg, Elfogja a harctéri idegesség, Ideget kap tőle, Kiütést kap tőle, Lila lesz a haja tőle, Szétpattannak az idegei, Rájön a bolondóra, Rosszul bírja a gyűrődést”.

Ezeknek is az a jelentésük, hogy felidegesedik. Mivel a szólások keletkezését csak ritkán tudjuk megragadni, sokról nem tudható, hogy mikor keletkezett. Ám kétségtelen, hogy „pumpás” szólás egyik újabb változata egészen új, és immár nem is szólás, inkább beszólás vagy vicc: „Reggel a vécé mellé ültem és felment bennem a pumpa”.

3.

Az állandósult szókapcsolatok meghatározásánál az egyik döntő szempont a nyelvi hagyomány. A hagyomány pedig ismétléssel rögzül és adódik át nemzedékről nemzedékre. A szólásokon és közmondásokon kívül vannak további előre megformált, sokszor ismételt, megszokott mondatok, amelyek készen illeszkednek bele közléseinkbe. Ezek a kis beszédművek a folklór, az irodalom, a tömegkultúra segítségével kerülnek mindennapi nyelvhasználatunkba. Korábban a templomban, iskolában hallott, olvasott szövegek, memoriterek segítettek e formák rögzülését, újabban a tömegkommunikáció közvetítőereje felfokozta e jelenségeket. Az irodalmi eredetű elemek forrásai minden európai nyelvben azonosak: a Biblia, a klasszikus irodalom, a világirodalom és természetesen a saját nemzeti irodalom. És a maiak?

³ Magyar szólástár. Főszerk.: Bárdosi Vilmos. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2003.

„Rajzoljon körül téged a Doszpot Péter!” A szólás egy közismert személyiségre, a gyilkossági ügyekben nyomozó rendőrtisztre utal. Vajon mikor lesz a közismert Doszpot Péterből ismeretlen szólásfigura, mint mondjuk Deákné vagy Marci?

„Hordassa el a Gellért-hegyet, mert árnyékot vet a jogi karra!” – Mondta egyszer állítólag egy jogászprofesszor. A lehetetlenséget, a hasztalan próbálkozást jól mutatja szólásunk.

„Finom vagyok, mint egy ráspoly, és érzékeny, mint egy véécésésze.”

Ismét a lehetetlenségeknél vagyunk, ráadásul meglehetősen érdekes képi fordulatokkal (a ráspoly „finomsága”, a véécésésze „érzékenysége”).

„Megkapta Magyarország összes országútját.” Azaz: munkanélküli lett.

„Kicsit nem lehet valakit megölni.” Bölcs, filozofikus mondás.

„Ha van egy magyar ismerősöd, akkor nincs szükséged ellenségre.” Egy korábbi változata még ez volt: „A barátaimtól ments meg uram, az ellenségeimmel magam is elbánok.”

4.

Ha esik, a budapestiek autóba ülnek, s megszületik a közmondás: „A budapestiek az autót esernyő helyett használják”.

Ha valakinek hiányos a fogsora: „A fogai közé ütöttek néhány space-t”. Nyilván számítógépes hatásról tanúskodik a szólásmondás.

Kismama-mondás: „A kisgyerekekben az a jó, hogy mosható és hogy felnő”.

Orvosi mondás: „A hosszú élet titka egy jól gondozott szívbaj”. Vagy egy másik: „Nincs egészséges ember, csak rosszul kivizsgált”.

A túlzott idegenszó-használatot kifigurázó mondás: „A vadkacsa nem a regionális biocentrumra száll le, hanem a pocsolyára”. Magam egy konferencián hallottam, így talán szállóigének is fölfogható.

A rendszerváltozás utáni időszak szomorú mérlege – szólásban: „A magyar oktatás többet adott a gazdaságnak, mint a gazdaság az oktatásnak”.

A művelődés, a műveltség fontosságára figyelmeztető szólás: „A kultúra önmagában érték, és olcsóbb, mint egy Jamaha!”

Nagyon rosszul néz ki valaki: „A Titanic óta te vagy a legnagyobb roncs”.

5.

Az oktatás levelező tagozatát gúnyoló szólásmondás: „A veréb is énekesmadár, csak a levelező tagozaton végzett”.

Filozofikus mondásokból igen sok van, ezek tekinthetők a frazeológia legnagyobb értékeinek: „Annyi a különbség, hogy amikor megszületünk, a kezünkre kötnek egy cédulát, amikor meghalunk, a nagy lábujjunkra”.

Megint egy filozofikus mondás: „Amikor megszülettem, annyira meglepődtem, hogy másfél évig nem tudtam megszólalni”.

A különböző házasságból származó gyermekek megkülönböztetése: „Az én fiam, meg a te fiad üti a mi fiunkat”.

Valaki belehajít a piros jelzésbe: „Az érett színeket kedveli”.

Egy a számos internetes mondás közül: „Az internet nyitott mondat. Bárki, bármikor hozzáírhat”.

Arányszámok: „Bolygónkon a meglévő intelligenciahányados állandó, csak a népszerűség folyton nő”.

Az infantilis beszédmódot utánzó mondat: „Depi vagyok, öngyi leszek”.

Vagyis depressziós vagyok, öngyilkos leszek. És mi történik azzal, aki manapság nagyon meglepődik: „Dob egy hátast”. Térjünk vissza a rendszerváltáshoz: „Én se megyek topless bárba táncosnőnek, marxista se legyen filozófus”.

Végül pedig egy jellemző elszólás: „Én csak az ügyésem jelenlétében vagyok hajlandó nyilatkozni”!

6.

A közmondástudásról a magyar néprajzkutatók feljegyezték, hogy elsősorban a család és az iskola a szólástanulás terepe. Az iskolai olvasókönyvekben a fogalmi gondolkodás fejlesztése miatt szerepeltetik a közmondásokat. Egy budapesti általános iskolában húsz évvel ezelőtt végzett felmérés szerint az olvasókönyvben szereplő szólásoknak csak 32%-át ismerték a diákok. Azóta a kép föltehetően romlott. A hagyományos, művelődéstörténeti, például irodalmi háttérű szóláskincs helyett azonban a városi gyerekek egyre több, új szólást, szóláshasonlatot és közmondást ismernek, s föltehetőleg alkotnak. Hihetetlen gazdagságú pl. a Kevés vagy...-gyal kezdődő, a másik leértékelését mutató szólásféleség. Szinte már sportot űznek az újabb és az újabb formákból:

- Kevés vagy, mint Balaton-szeletben a hullámverés.
- Kevés vagy, mint BKV-nál a kényelem.
- Kevés vagy, mint börtönben a vészkijárat.
- Kevés vagy, mint disznósajtban a rőfögés.
- Kevés vagy, mint dobostortában az ütemérzék.
- Kevés vagy, mint erdőtűznél a vízipisztoly.
- Kevés vagy, mint kempingsajtban a sátorfelszerelés.
- Kevés vagy, mint kompon a vészfék.
- Kevés vagy, mint lángolt kolbászban a lángolás.
- Kevés vagy, mint lépes mézben a zümmögés.
- Kevés vagy, mint lúdtalpbetétben a gágogás.
- Kevés vagy, mint macskanyelvben a nyávogás.
- Kevés vagy, mint madártejben a csipogás.
- Kevés vagy, mint medvesajtban (mackósajtban) a brummogás.
- Kevés vagy, mint ónos esőben a hajszáritó.
- Kevés vagy, mint sivatagban a gémeskút.
- Kevés vagy, mint tőkés récében a dollár.

A humor olykor csak egy egyszerű szembeállítás, például: „Kevés vagy, mint tanyán a villanyszámla”, máskor azonban egy nyelvi paradoxon: a Balaton-szelet kapcsolatba hozása a Balatonnal, és a hullámveréssel, a disznósajt kapcsolatba hozása magával a disznóval, és a rőfögéssel. Azt is mondhatjuk, hogy ezek a szóláshasonlatok kis nyelvi tréfák.

7.

Vagy egy másik szólástípus, amely ugyancsak a másik ember figyelmeztetését szolgálja, és ugyancsak paradoxonra, lehetetlenségre épít:

- Nehogy már a befőtt rakja el a nagymamát.
- Nehogy már a bogyo egye meg a madarat.
- Nehogy már a cipő húzza fel az embert.
- Nehogy már a csörgő rázza a gyereket.
- Nehogy már a fa tekeredjen a kígyóra.
- Nehogy már a fagyvi visszanyaljon!
- Nehogy már a fark rázza a kutyát.
- Nehogy már a Lánchíd folyjon a Duna alatt.
- Nehogy már a lekvár keverje a nagymamát.
- Nehogy már a levél rázza a fát.
- Nehogy már a ló mondja meg, merre szántson az eke.
- Nehogy már a málna mondja meg a medvének, hogy mikor legyen a szüret.
- Nehogy már a nyúl vigye a puskát.

Ezeknek a szólásoknak az alapja talán egy elszólás lehetett: valaki ahelyett, hogy a gyerek rázza a csörgőt, azt mondta, a csörgő rázza a gyereket. S ettől kezdve nem volt megállás.

8.

A megfigyelések szerint a szóláskincs használata az életkor gyarapodásával nő. De van egy másik megfigyelés is: a szólás, szóláshasonlat használata az igényes, a választékos nyelvhasználat velejárója. Ahogy csökken ennek jelentősége, szerepe, úgy csökken a használt szólások száma is. De van a szóláshasználatnak egyéni sajátossága is. Akadnak emberek, akik nagyon sok szólást használnak – „szólásmód-tarisznyának” nevezi őket egy néprajzkutató –, mások keveset.

9.

A nyelvi részletekre nemcsak a szavak, hanem a szólások, közmondások esetében is ügyelni kell. Mondhatnám mai szólással: „Ne keverjük össze a harcsa máját a Marcsa hájjával!” vagy: „... a boka táját a toka bájával”, „... a fartót a tar fővel”, „... a jó bor kulcsát a kóbor Julcsával”, „... a csokorban adott bókot a bokorban adott csókkal”.

Ezek a mesteri fölcserélések egyébként a kiazmusnak nevezett jelenséget, vagyis a keresztező szó-, illetve mondatalakzatot valósítják meg. Lássunk csak néhány bonyolultabb formát:

- Nem mindegy, hogy egyöntetű, vagy ön egy tetű.
- Nem mindegy, hogy mögöttem, vagy nem öttem mög.
- Nem mindegy, hogy Gödön van szobrod, vagy Szobon van gödröd.

Bizony nem mindegy, sőt láthatjuk, hogy ezekben a szólásokban benne vannak a nyelvjárási humorlehetőségek: *mögöttem* vagy nem *öttem mög*, sőt még az igen mesteri helycserés támadás Göd és Szob között! Innen már csak egy ugrás a viccé vált szólás:

– Na de Józsi bácsi! Nem székletből sormintát végig az ajtóra, hanem a székletmintával a sor végére az ajtóhoz!

10.

A részletek olykor egyetlen magánhangzóban, sőt annak időtartamában rejlenek. Már az iskolában is tanítják, de talán nem árt megismételni a közismert szólást: „Közös lónak túros a háta”. Tehát nem túros, hanem túros. A különbség az o hang rövid vagy hosszú volta. Közmondásunknak az a jelentése, hogy: „amit többen is használnak, az rendszerint hamar tönkremegy, mert a lelkiismeretlen emberek kevésbé ügyelnek a közökre, mint arra, ami csak az övék”. A közmondás elvételének oka az, hogy a *túr* szó ma már nem köznyelvi szó, nem ismerik a jelentését. A *túr* valójában egy régi, úgy mondjuk: elavult szavunk. Jelentése ez volt: „emberen lovaglástól, állaton hám, iga, nyereg dörzsölésétől keletkezett seb”. A közös lónak bizony sebes lesz a háta. Aki azonban nem ismeri a *túr* szónak ezt a jelentését, az értelmesít, vagyis a *túr* helyett *túróra* gondol. S így lesz a közös ló háta nem túros, hanem *túros*. De hogy ennek „mi a *túró*” az értelme, azt nem találhatom...

Persze ha már a tejtermékeknél vagyunk, említsük meg rögtön a vaj van a fején szólásunkat is. Jelentése: „hibás, elmarasztalható valamilyen ügyben, bár még nem bizonyították rá a bűnösségét”.

Ahhoz, hogy megértsük a szólást, teljes változatát kell segítségül hívnunk. Bizony egy szép képes közmondás pattan ki elénk: „Akinek vaj van a fején, ne menjen a napra”!

Tehát aki vétkes, bűnös, az jobb, ha nem kérkedik tisztességével, hiszen úgy járhat, mint a vajjal a fején a napra menő ember... Szólásunk azonban újabban gyakran ebben a formában bukkan föl: vaj van a füle mögött. De annak mi az értelme? Ha valaki vajjal a füle mögött megy a napra, az nem annyira szemléletes, mintha a fején lenne az a bizonyos vaj. Ebben az esetben egy másik szólás hatását fedezhetjük föl: „Valami van a füle mögött.” Ügyeljünk a részletekre, mondjuk azt, hogy valami van a füle mögött, illetve vaj van a fején, de a kettőt ne próbáljuk meg összegyúrni!

A hosszú használatban megváltozott az eredetileg összerúgja a patkót szólásunk is. Az összerúgja a patkót jelentése: „összevész valakivel”. S már látjuk is a rugdalózó lovakat! De miközben a lovak rugdossák egymást, por is keletkezik. Ezért a szólás ma már inkább így fordul elő: „összerúgja a port”. Ez a szólás bár megváltozott, a képisége megmaradt, vagyis kifejező, értelmes szólás ez is, az is.

Egészen mai keletű szólásunk az, hogy: „elterül, mint az ólajtó”. Akkor mondják, amikor valaki hatalmasat esik. Játékból megkérdezték tőlem, vajon van-e köze az ólajtónak az olajtóhoz. Vagyis a disznóól ajtajának az olajtartalmú tóhoz. Persze, tréfa, de tény, hogy egy olajfolt, egy olajtó is terjedhet. Hogy itt mégis az ólajtó a helyes, indoka a magyar népeletben való előfordulása. Az olajfolt új jelenség, az ólajtó viszont régi. Ráadásul ez utóbbira más szólás is vonatkozik: „akkora, mint egy ólajtó”. A nagy erős, magas emberre mondják. Biharban inkább így mondanák, nem bántó éllel: „nagy marha ember”.

Tehát az „összerúgja a patkót” helyett lehet „összerúgja a port” is, de a közös ló háta maradjon túros, a vaj inkább a fejen legyen, és az ólajtó, a disznóól-ajtó pedig terüljön el, ha kirúgja a disznó.

11.

Állandósult szókapcsolatok nemcsak keletkeznek, hanem sokszor meg is szűnnek. Az egyik újságcikk címében ezt olvasom: „Gyurinak bekötötték a fejét”. Nos, mi történhetett Gyurival. Olvassuk tovább a cikket, s megtudjuk: „Kollégánk, T. György gondolt egyet, és megnősült. Azaz bekötötték a fejét, s mint a képen is látható...” Nos, ha Gyurinak bekötötték a fejét, amelyet csak lányok esetében szoktak cselekedni házasságkötéskor, akkor talán „álljon meg a fáklvás menet...”

És még néhány szólás, amelyet lassan eltemethetünk: „Próbál a hátsó kisajtókon bemenni”. Nos vagy a kiskapun vagy a hátsó ajtón. S ez sem kutya, vagyis ez sem semmi, Hódmezővásárhelyen egyébként fokozati különbség van a *nem semmi*, a *nem sèmmi*, és a *nem sòmmi* jelentése között.

„Ennek megissza a böjtjét”. Vagyis ennek megissza a levét, vagy meglesz ennek a böjtje. Az már csak egy régi emlék: „Egy cipőben evezünk”. Jó nagy cipő lehet! Szinte látom lelki szememmel, ahogy benne vagyunk, s evezünk. Persze az lenne a hagyományos, hogy egy cipőben járunk, vagy egy csónakban evezünk. Tessék csak patikamérlegre vagy a mérleg serpenyőjére tenni a kérdést: „Van az életnek más serpenyője is”. Ezt az „életserpenyőt” azért meg kellene határozni! És mi van akkor a mérleg serpenyőjével? Maradjunk talán az evezésnél, ráadásul a Tiszánál: „Kárász életű”. Most már nem tudom, hogy kérész vagy kárász szeretnék-e lenni! De bízunk benne, hogy minden rendbe jön: „Kialakul az eredeti kerékvágás szerint”. Nos, inkább zöttyenjük vissza az eredeti kerékvágásba, hallgassunk még egy furcsa szólást: „Félkarú óriás voltam mobil nélkül”. Hát akkor mi a nemzet, ha már egy ember is félkarú óriás lehet, ráadásul mobil nélkül. Még bízom magamban, vagyis nem szeretném elénekelni a hattyúdalomat. De mire gondolt az, aki ezt mondta: „Hattyúdalként fogok visszavonulni”.

Nem tudom miért, de minderről a szóláskeveredésről nekem a következő mondás jut eszembe: „Az igazi kolléga nem csak segít, hanem be is tart.” Mít mondjunk ezek után a kollegialitásról? Semmit, csak egy kis nyelvi emlék idéződik fel a közelmúltból: „A lomnici csúcs igen magas. De a szocializmus csúcsai még magasabbak”. S vannak nemcsak magas, hanem határtalan dolgok is. Ilyen például: a hülyeség.

Ezek után most már – hattyúdalként – visszavonulok, de megfogalmazom reményemet: „Van ugyebár szólásszabadság, de remélhetőleg van szólás utáni szabadság is”.

S ide kívánczik a vicc az ötvenes évekből:

– Mi a különbség maga és a hamutartó között?

– ?

– Az, hogy a hamutartó itt marad.

Balázs Géza

Irodalom:

Balázs Géza, Miért jobb a sör a nőknél? Kocsmafilozófia, aszfalköltészet, internet-folklor, Fekete Sas, Budapest, 2001.

Magyar szólástár, Bárdosi Vilmos főszerk., Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2003.

Könyvespolc

Szabadulók bilincsbe verése

Történelmi tragédia-sorozatunk egymást váltó kettős csapása, hogy az 1945-ben a német megszállástól és az embertelen önkényuralomtól szabaduló Magyarországot 1947-re egy másik diktatúra rendelte hatalma alá erőszakkal és fortélyosan. A két évszám által határolt periódus szinte küszöbévé vált egy, 1990-ig tartó egész korszaknak, hiszen jórészt ekkor dőlt el, hogyan tudja Magyarország átlépni a történelmi időhatárt, vajon független, demokratikus, felelős kormányzatú parlamentáris jogállamként, vagy a szovjet nagyhatalom diktatúrája alá szoruló csatlósok egyikeként?

Ezzel, a valóságban csupán virtuális vagylagossággal foglalkozik *Tiltott történelmünk 1945–1947* című, a *Századvég Kiadó* gondozásában, *Horváth János* szerkesztésében, 2006 tavaszán megjelent tanulmánykötet. Hálásak vagyunk nekik és a közel másfél tucat közlemény szerzőinek, hogy az alapkérdés megválaszolásához és számos részlet megvilágításához kortársként, illetve kutatóként érdemlegesen hozzájárultak. Annál is inkább, hiszen, ha nem is volt egyértelműen „tiltott” a szóban forgó időszak kutatása, de igen sok korlátba, sőt – szinte mindmáig – kivételes nehézségbe ütközött. S noha kitűnő emlékirók és avatott szakemberek törtek már át ezeken a korlátokon és nehézségeken, igen fontos, hogy növekedjék az ezt a szakterületet megközelítő történészek érdeklődése, s még inkább, hogy a fogyatkozó számú kortársak sorából minél többen közöljék az általuk ismert tényeket és saját véleményüket a történetekről.

A recenzensnek nincs módja e hasábkon arra, hogy a komoly figyelmet érdemlő kiadvány minden írására sorra-rendre kitérjen. De mindenekelőtt hadd fejezze ki helyeslését, hogy demokratizmusunk és patriotizmusunk egyik méltán tisztelt szeniorjának, Horváth Jánosnak országgyűlésünk 2005. május 30-i ülésén elhangzott beszéde helyet kapott a kötetben. Horváth János fontos megnyilatkozása – összhangban olyan politológusokéval, mint Csicsery-Rónay István és Varga László – egy, a korszak történeti megítélése szempontjából igen jelentős kérdésben lépett túl a publicisztikából még a szakirodalomba is átszivárgó leegyszerűsítésen. Kiemelte, miszerint a „jaltai nyilatkozat” sem egyértelműen, sem kétértelműen nem hatalmazta fel a Szovjetuniót politikai erőszaktételre a megszállt országokban, sőt félremagyarázhatatlanul tilalmazta azt. Sztálinék tehát éppen a jaltai nyilatkozat ellenére éltek vissza regionális katonai fölényükkel, igaz, hogy volt szövetségesek szeme láttára, hiszen „ellenőrző bizottságok” működtek a megszállt területeken, de a „tiltakozásokat” súlytalanná tette a Nyugaton eluralkodó békevágy és a közvélemény jelentős részének hitetlenkedése, hogy indokolt veszélyt látni a szovjet lépésekben. Csak a görög válság idején szabott határt a Truman-vezette Egyesült Államok, Churchill annyira figyelmeztetése után, a szovjet terjeszkedésnek, ám a megszállt területek népeinek vazal-

lussá tételének nem. A közép- és kelet-európai népek tragédiája lett, hogy a Szovjetunió időt nyert a megszállt országok feletti hatalmának kiépítésére „bábkormányzatok” megszervezése révén. Horváth János világos értelmezése szerint ez azonban nem az 1945. februári jaltai nyilatkozat betartásával, hanem szovjet megszegésével történt.

Magyarország és polgárai bilincsbe verésének tényeit, emlékeit és számos következményét a szerkesztő mellett *Barta Róbert, Csicsery-Rónay István, Hubai László, Ignác Károly, Orosz, István, Szesztay András, Szombat Tamás, Szóke Domonkos, Tóbiás Áron, Török Bálint, Völgyesi Zoltán* írásai közvetítik. A sokoldalú belpolitikai fejleményekben az eligazodást Szóke Domonkos alapozta meg, a nemzetközi összefüggésekben pedig Horváth János mellett Csicsery-Rónay István és Barta Róbert sok, új ismeretet is nyújtva. A választásokkal foglalkozó tanulmányok zöme társadalomtörténeti bázisú is; Völgyesi Zoltán pedig távlatos történeti folyamat bemutatásával kapcsolja egybe a fejleményeket.

„A korlátozott polgári demokrácia politikai rendszerét” látja formálódni – indokolt fenntartásokkal – Hubai László a vizsgált két esztendőben. Elemzése során fontos politológiai problémakört érint, ami közvetve kapcsolatos a római jogelmélet ismert kérdésével: „*Quis custodiat ipsos custodes*”, „ki őrzi magukat az öröket”? Ez a kérdés mélyen összefügg az évszázados problémával, amit a jeles szerző a korszak tanulmányozásával összefüggésben is bátran így fogalmaz meg: „*van-e helye a demokráciában a demokrácia ellenfeleinek*”? A szónoki kérdésre hadd jelezzem a lehetséges válaszok közül a magam összegezését: *Mindenkinek helye van a demokráciában mindaddig, amíg – akár a többségi elvre is hivatkozva – nem folyamodik a törvényhozó parlament működése vagy a végrehajtó-hatalom gyakorlása során, a jogegyenlőség megtörése révén, illetve a közvélemény orientálásának megerősökölése által az alkotmányos jogállam működését bénító eszközök használatára, amint tette ezt például Hitler és Sztálin, elődeikkel, sőt a követésükkel kísérletező utódaikkal egyetemben. Nem árt azonban azt is megjegyezni, hogy demokratikus diktatúra nem is létezhet, amint azt nálunk már 1848/49-ben Kossuth kifejezésre juttatta.*

Szabad György

A történelem szolgálatában

A XX. századi magyar történelem több szakaszra bontható. *Csicsery-Rónay István* az 1918-tól 1956-ig tartó, ahogy a szerző írja „egyszerre dicsőséges és tragikus” időszak eseményeiről és szereplőiről született írásai, beszédei, interjúk alapján válogatta össze a kötetet. Mint ahogy írja: „Az egybegyűjtött anyagok közreadásával az a törekvése, hogy visszavezesse az olvasókat a közelmúltba, hogy érzékeljék a *hiteles* magyar történelmet”. Különösen hitelessé teszi e pótolhatatlan könyv szerzőjét az a tény, hogy a II. világháború alatt, s még inkább a rövid, de valóban dicsőséges háború utáni 2–3 esztendő közvetlen, résztve-

vő tanújaként élte meg az 1945–1947 közötti, valóban demokratikus kornak politikai-társadalmi *belső* mozgásait, történéseit. Az 1945–1947 között, kisebb megszorításokkal létező, az újjáépítésben fantasztikus energiákat felmutató demokratikus Magyarországot sajnos, a szovjetek és a kommunisták 1947 után erőszakkal antidemokratikus, vazallusi, alattvalói szintre süllyesztették, kialakítva a pártállami, a magyar gondolkodástól eredetileg oly idegen modellt, amelynek sajnálatos maradványai – a kommunista hatalomátvételt követő 40 esztendő természetes folyományaként – még a mai magyar társadalomban is sokszor fel-lelhetők.

A könyvben található írások, levelezések nem levéltári kutatásokat, hanem a szerző saját, közvetlen tapasztalatait összegzik, s néhány vonatkozásban a jelenlegi, részben hézagos történelemírás jelentős korrekcióját, kiegészítését, sőt újragondolását teszik lehetővé – sőt, kötelezővé.

Rendkívül fontos Teleki Pál háború előtti, s még inkább a II. világháború alatti országmentő politikai tevékenységének új szempontokat is tartalmazó elemzése. Teleki Pál miniszterelnök volt az, aki az 1939-ben kitört német (orosz) lengyel háborúban a német nyomásnak ellenállva (nem engedte át az országon a német csapatokat) példát mutatott arra, hogy nincs az ország érdekeit képviselő politika erkölcs nélkül. Nem véletlen, hogy a soktízezer lengyel menekült azóta is hálásan gondol a megmentőkre, közöttük (az idősebb Antall mellett) Teleki miniszterelnökre, aki öngyilkossága révén még egy utolsó kísérletet tett az ország hitelének, méltóságának, nemzetközi hírnevének megmentésére. Mint Széchenyi 1860-ban Döblingben, Teleki sem tehetett mást az adott körülmények súlya alatt 1941 áprilisában.

Az említett korszak (1945–1947) politikusainak jellemzése során kiemelten foglalkozik – dokumentumok, saját levelezés etc. segítségével – Nagy Ferenc miniszterelnök működésével; a hazai és nemzetközi politikában betöltött szerepével, 1947-es, a kommunisták által kierőszakolt lemondása után is. Az ezt követő időszakban nemzetközi tevékenysége során különösen fontos funkciót látott el az ázsiai országok vezetőivel való tárgyalások során. Talán ezeknek a tárgyalásoknak is köszönhető az Ázsiába tervezett szovjet–kínai benyomulás korlátok közé szorítása, hiszen Ő saját példát tudott felhozni a szovjet kolonializmus természetrajzára vonatkozóan.

A szerző külön is kitér a másik nagy kiszagda politikus, Kovács Béla szovjetek általi elhurcolására (1947. február 25.), amely a Truman-doktrínát, a szovjet veszély valóságos felismerését és végső soron a hidegháborúhoz (szükségszerűen) vezető konfrontáció kialakulását hozta magával. (Ma február 25-ről, Kovács Béla elhurcolása napjáról mint a kommunizmus áldozatainak emléknapjáról emlékezünk.)

Külön is foglalkozik a több mint 900 éves horvát–magyar kapcsolatok múltjával, és a jövő szempontjait is figyelembevevő jelenével. Úgy tűnik, hogy a szorosabb kapcsolat a két ország között – ahogy ezt a szerző érvei pontosan ki is mutatják – a diplomáciai lehetőségeken messze túlmutatóan nagy haszonnal járhat mindkét, testvéri országra is – valamilyen, a francia–német mintára megteremtődő horvát–magyar szoros szövetség formájában. Itt idézi Zrínyi Miklóst, aki öccséről, Péterről mondta, hogy: „jó horvát, tehát jó magyar”.

A kiragadott, jellemző példák mellett számos, a kornak történelméhez tartozó, korformáló politikus arcképe is megtalálható a kiválóan összeállított „történelemkönyvben”. Remélhető, hogy Csicsery-Rónay István „A történelem szolgálatában” című könyve akár a professzionális történészek, de a nagyközönség számára is sok helyen újdonságot jelent, amely a XX. századi történelmünk realisabb látásmódját teszi lehetővé, sőt kötelezővé. A könyv minden, az újkori magyar történelem iránt érdeklődő olvasó épülését szolgálja, ezért úgy is mint amatőr történész, tiszta szívvel ajánlom minden kedves érdeklődőnek.

Csicsery-Rónay István: A történelem szolgálatában, Occidental Press, Budapest, 2005.

Hámori József

Ecsetvonások a kommunista diktatúrák portréihoz

A XX. századi kommunista diktatúrák működését, létrejöttét számos munka vizsgálta már ez idáig. Az elemzések jelentős része az USA-ban, Nagy-Britanniában, Franciaországban, Németországban, Olaszországban íródott és jelent meg. Az ún. (volt) „szocialista országok” történészei, politológusai, irodalomtörténészei érthető okok miatt csak az elmúlt közel két évtizedben fordultak/fordulhattak ezen téma felé. Korábban ezt csak akkor – és csak azok – tették/teheték meg, ha az emigrációt választották és ott számoltak be saját élményeik, emlékeik alapján a megélt és átélt valóságról.

Ezen emlékek nem egy esetben az 1945 után létrejött ún. „szocialista országokban” a „szocialista törvényesség” alapján lefolytatott pereket idézték fel. Gondoljunk csak a Magyarországon lezajlott Rajk-per kapcsán letartóztatott, elítélt majd a nyugati emigrációban emlékeit megíró Szász Bélára – Minden kényszer nélkül –, de említhetnénk az 1968 utáni „csehszlovák” emigránsokat is.

Hogy miként zajlottak a perek, arról már vannak ismereteink, de hogy milyen nemzetközi összefüggések fedezhetők fel ezek között, miért és miként reagált a „Nyugat”? Voltak-e ott hasonló perek, milyenek és miért? Arra vonatkozóan alig említhetünk magyar nyelven megjelent munkákat. Most megszületett egy ilyen, Schmidt Mária történész jóvoltából.

A szerző a Rajk-per kapcsán „kutakodva” fordult olyan személyek múltjának a feltárása felé, akik abban érintettek, mi több kulcsfigurák voltak. Mint tudjuk a „nyugati vonal” meghatározó elemét képezte a Rajk-pernek (is) és olyan fontos vádlottja volt annak – Noel Field –, aki nélkül nehezen lehetett volna megtartani a kirakatpert.

Schmidt Mária kutatásai nyomán kirajzolódik előttünk a kép: az akkori – mára már egykori – Szovjetunió minden eszközt megragadott ahhoz, hogy ügynökei a legjelentősebb nyugati államok, elsősorban az Amerikai Egyesült Államok közigazgatásába, közhivatalaiba beépüljenek. A legjobb eredményeket az Amerikai Egyesült Államokban sikerült el-

érnie a szovjet hírszerzésnek. Fiatal értelmiségiek tucatjai váltak a kommunista birodalom ügynökeivé, lettek annak „önkéntes” – esetleg fizetett – „segítói”. Szinte valamennyiükre jellemző volt, hogy hittek a kommunista eszmében és mindent megtettek annak győzelemre segítéséért.

Lebukásuk esetén már az 1920-as évektől – szerte a világon – jól megszervezett akciók indultak az érdekükben, igazolandó, hogy nem egy másik ország, hatalom ügynökei, hanem ártatlanul lefogott és meghurcolt értelmiségiek, akik az emberiség felemelkedéséért, a jobb emberi életért tevékenykedtek.

Schmidt Mária könyvében épp ezen egykori – nem egy esetben még ma is olvasható – állításokat cáfolja, számos példán bemutatva azok tarthatatlanságát. A szerző feldolgozások tucatjait átnézve, források sokaságát – nem kevés nehézséget és „mesterséges akadályt” leküzdve – hasznosítva ad hiteles képet a nemzetközi kommunista mozgalom hithű nyugati támogatóinak működéséről, hozza össze, illetve bogozza ki a nem mindig egyszerűen követhető szálakat. Megelevenedik előttünk az 1920-as, 1930-as, 1940-es és 1950-es esztendőök valósága. Kémek és ellenkémek jelennek meg a kötet lapjain. Ismerőivé válhatunk nálunk még a történelem szakmában is alig ismert Alger Hiss perének, amely nem csak azt példázza, hogy mennyivel másként zajlott egy per az Amerikai Egyesült Államokban, de azt is miként lehetett manipulálni a „tömeget” és miként lehetett megszervezni a „nemzetközi szolidaritást” Európa keleti feléből.

Schmidt Mária könyve sajátos elegye az esszének és a tanulmánynak. Stílusa azok számára is vonzó olvasmányává teszi a kötetet, akik nem elmélyült elemzésekre kíváncsiak csak, de „krimiként” is szívesen olvasnak a múltból, főleg annak kevésbé ismert történéseiről. Ez a munka az ő kíváncsiságukat is kielégíti, amely azzal is segíti az érdeklődő olvasót, hogy a különböző szereplőkről, szervezetekről a Függelékben több és alaposabb információhoz jut. Érdekes nem csak a könyv „törzsanyagát”, de a Függelékeket is elolvasni, megéri!

Schmidt Mária: A titkosszolgálatok kulisszái mögött, Hitek, ideológiák és hírszerzők a XX. században, Budapest, 2005., XX. Század Intézet, 317 old.

Szakály Sándor

Recsk: a kommunista haláltábor

Rákosi véreskezű kommunista, Kádár becsületes kommunista – ebben a tízmillió magyarba éjjel-nappal erőszakkal sulykolt téveszmében nevelkedett felnőtté 1956-ban szomorú kamaszkorú korosztályom. *Számszerűen* azonban mindannyiunk számára csak 1990-ben derült ki: a galamblelkűnek kikiáltott Kádár János több kommunistát és nem kommunistát küldött bitófára, mint a bűneiért – például ártatlan kommunisták tömeges fölakasztásáért – az elvtársak által is „elmarasztalt” Rákosi Mátyás.

Mi, mai hatvanasok az ötvenes években arról tanultunk az iskolában: a nácik munkatáborai haláltáborok voltak. Szó sem esett a kommunisták haláltáboráról: Recskről. A hatvanas, sőt a hetvenes-nyolcvanas években sem volt „okos” dolog arról beszélni: a kommunisták által fölépített és működtetett Recsk ugyanolyan kegyetlen, embertelen és gyilkos haláltábor volt, mint a nácik koncentrációs táborai.

2006. április 23-án délután a Kongresszusi Központban könyvbemutató: megjelent új kiadásban Böszörményi Géza *Recsk* című könyve. A szerző – ártatlanul, sok évig recski rab – már halott. Hajnalig olvasom torkomban dörömbölő szívvel a megrázó dokumentumkötetet.

Merünk emlékezni a múltra? Tudunk emlékezni a múltra?

Vétkesek közt cinkos, aki néma – muzsikál lelkemben Jónás próféta Babits Mihály megfogalmazta intelme.

A kommunisták negyvenéves uralmuk idején szovjet gyarmattá alázták az országot. Emlékszünk még?

A kommunisták negyvenéves uralmuk alatt tönkretették az ország gazdaságát. Néha eszünkbe jut még?

A kommunisták uralma idején ártatlan emberek százait végezték ki, ezreket zártak börtönbe, tízezreket tartottak rettegésben, milliókat aláztak meg, kényszerítettek állandó félelemre, köteleztek engedelmességre. Elfelejtettük?

Eleinte – 1945-ben – még csak azt mondták: megbüntetjük a fasisztákat, a nép, a haladás ellenségeit. Aztán – 1949-ben – lábbal tiporva a jogot már csak ítélkeztek: halál a reakcióra, a reakciósokra!

Ki a *reakció*? A válasz egyszerű és megfellebbezhetetlen: reakció az, aki nem ért egyet a kommunistákkal. Eleinte csak a volt katonatisztek, pénzemberek, politikusok *reakció*sok, aztán válogatás nélkül a polgárok, később az értelmiségiek, a kisgazdák, a kereszténydemokraták... 1949 után már a szociáldemokraták közül is jobboldalinak, tehát reakciónak minősülnek azok, akik feltétel nélkül nem hódolnak be a kommunistáknak. És ha jár a szája és szidja a kommunista diktatúrát, a Dachau poklát megjárt, zsidó származású, szociáldemokrata Gábori Györgyre is rásütik a megalázó és életveszélyes bélyeget: fasiszta.

Érthető, ha Gábori György az ávósokat, a kommunista keretlegényeket az emberiség patkányainak nevezi. A nácik kegyetlenül megkínózták őt: de a nácik tényeket akartak megtudni tőle, azt akarták, árulja el a társait. A kommunistákat nem érdekelték a tények, nem érdekelt a valóság: előre megírták az erőszakos hatalmukat igazoló hazug forgatókönyvet, eldöntötték ki bűnös, ki nem, és az internáltaktól, a haláltáborba zártaktól „csak” azt követelték: írják alá a hazug, a kommunista diktatúra jogosságát igazoló hazug vallomást. Politikai ellenfeleiket ellenségnek tekintették (tekintik) és velük szemben célszerűen lehetséges harcmodorként egyetlen módot ismertek (ismernek): ellenfeleik megsemmisítését. Nem mindig ragaszkodnak a fizikai megsemmisítéshez, gyakran beérik az erkölcsi megsemmisítéssel is. Tízmillió embert nem lehet kivégezni, de néhány millió ember gerincét el lehet törni.

Az ostoba kommunisták – Recsken az ávós keretlegények – élvezték a hatalmat, a haláltáborban kiélhették szadista hajlamaikat.

Az okos kommunisták – a vezető pártmunkás elvtársak – tudták: a darabokra tört gerinc soha többé nem forr össze.

A véreskezű Rákosi így teremtette meg a véreskezű Kádár és utódai uralmának évtizedekig szilárd alapját.

Betiltott pártokat néhány hónap alatt újjá lehet szervezni.

Szétzilált, tönkretett, működésképtelen gazdaságot néhány év alatt újjá lehet szervezni.

De hány év, hány évtized kell, amíg egy negyven évig szolgástorba alázott nemzet öntudatosan talpra áll? A kommunisták gátlástalan aknamunkájával bemocskolt, érvénytelenített, elpusztított kétezer éves erkölcsi értékrendet hány év, hány évtized alatt lehet helyreállítani, újjáteremteni?

Böszörményi Géza *Recsk* című könyvét olvasom, a tanúságtévő Tabódy István szűkszávu visszaemlékezését.

Tabódy István katonatiszt volt, a kommunisták letartóztatták, és internálótáborba hurcolták. Katonatiszt volt: erkölcsi kötelességének érezte, hogy megszökjön. Elfogták, újra szökni próbált. A táborparancsnok megpróbálta rábígni, adja becsületszavát, hogy nem kísérelte többé szökéssel. A becsületére, erkölcsi tartására büszke magyar katonatiszt megmagyarázza a magas rangú kommunista keretlegénynek: nem teheti, mert mint fölesküdtött katonatiszt, köteles megszökni rabságából. Aztán 1987-ben Böszörményi Gézának elmesélte, miért nem szökött meg korábban, amikor megtehetette volna: „Történt ugyanis ezt megelőzően pár hónappal, hogy egy rendkívül rokonszenves őr – akkoriban, 1947-ben még más világ járta, az örök például az embert százados úrnak szólították stb. – az első, a Váci utcai szökésem miatt még át kellett kísérjen Pestre, a rendőrségre. Kiderült, hogy a tárgyalásomat elnapolták. Erre megkértem, hogy vigyen engem haza ebédelni, ott laktam ugyanis a közelben. Azt mondta: »Ha százados úr a becsületszavát adja, hogy nem szökik meg, akkor hazaviszem.« Leültünk ebédelni, de nem volt otthon bor, mondtam neki, leszaladok borért. Láttam, hogy megmerevedett, de végül hagyta, hogy menjek. Visszatértem a borral, teljesen őszintén mondom, eszembe sem jutott, hogy megszökjek azok után, hogy neki a becsületszavamat adtam. Hát, ezután a második, »nagy szökésem« után inkább öt és fél hónapig hordtam a vasat, de nem adtam a szavamat a parancsnoknak. Mert minket rendkívül szigorúan arra neveltek, hogy mindig azt mondjuk, ami valóban igaz. Mert hát abban a világban az ember annyit ért, amennyit a szava ért.”

Régen olvastam Kazinczy Ferenc *Fogságom naplója* című emlékiratát, de nagyon pontosan él bennem egy részlet. Klagenfurtból Munkácsra, egyik börtönből a másik börtönbe szállítják az összeesküvésért előbb halálra, majd „csak” várfogságra ítélt Kazinczy Ferencet. Pozsonyban a jóindulatú őr – miután Kazinczy Ferenc a becsületszavát adta, hogy nem fog megszökni – néhány órára elengedi: sokéves rabsága előtt élvezze még egy kicsit a szabadságot az osztrák császár ellen lázadó magyar író, aki mellékesen nemes ember. És este, a megbeszélte időpontban Kazinczy Ferenc – a foglár legnagyobb meglepetésére – visszatér. A becsületes, de buta porkoláb nem érti: miért nem szökött meg a rab, akinek felkínálta a szabadulás lehetőségét.

A várfogságra ítélt Kazinczy Ferenc nem érti: miért csodálkozik visszatértén börtönőre, hisz becsületszavát adta, hogy nem szökik meg.

*...minden ország támasza, talpköve
A tiszta erkölcs...*

– írta több mint kétszáz éve Berzsenyi Dániel, épp azokban az években, amikor egy becsületes, de buta foglár Kazinczy Ferencet Klagenfurtból Munkácsra kísérte és képtelen volt megérteni, miért nem szökik meg rabságából valaki csupán azért, mert becsületszavát adta.

Tabódy István sem szökött meg kommunista rabtartója elől 1947-ben, mert becsületszavát adta, hogy nem szökik meg. És mert – éppúgy, mint Berzsenyi Dániel, mint Kazinczy Ferenc – hitt abban, hogy *minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs...*

2006. április 23. Éjszaka van. Sötét felhők borítják az eget. Belelapozok, újraolvasom Böszörményi Géza könyvét.

Kazinczy Ferencnek volt erkölcsi tartása: túlélte a sokéves várfogságot.

Tabódy Istvánnak volt erkölcsi tartása: túlélte Recsk iszonyatát.

Böszörményi Gézának volt erkölcsi tartása: túlélte és őszintén, bátran feltárta, tanulságul az utókorra testálta Recsk, a kommunista haláltábor embertelen poklának történetét.

Ha van erkölcsi tartásunk: minden rabságot – haláltábort, proletárdiktatúrát, puha diktatúrát, kommunisták uralta demokráciát – túlélünk, túlélünk, túl fogunk élni.

Legyen számunkra erőt adó példa a kommunista haláltábort, Recsk iszonyatát túlélő magyarok erkölcsi tartása. És ragaszkodjunk sziklaszilárdan becsületes elveinkhez, bízunk Istenben, és tartsuk szárazon a puskaport.

Szigethy Gábor

Ami rólunk mindvégig fennmarad

'56 élménye és visszhangjai

Ha a könyvismertető a kötetben saját nevére talált, elfogultságot illik jelentenie. Megteszem, mégsem Gömöri György, hanem könyvének fél évszázad előtti tárgya iránt. *Az én forradalmam* – ez kötetének címe – az enyém is volt. Mindenkié, aki magáénak, szabadítónak élte meg, s úgy érezte, mint ő: *soha még úgy nem mondhattam ki korábban azt a szót „magyar”*. A kötethez csatolt versének sora ez, a kötet egyébként emlékezéseit, cikkeket tartalmazza. Az első és leghosszabb azt mondja el, hogy miképpen élte meg közvetlen előzményeitől kezdve a forradalmat. Tíz évvel később vetette papírra, „amikor még elég jól emlékeztem mindenre” – írja –, s utólag voltaképpen csak a monogrammal jelzett neveket egészítette ki. Hitelességét igazolja, hogy az akkori diák helyzetérzését, meggondolásait, várokozásait tükrözi. Érdemének is tartom ezt. Ezért amikor az emlékezők nem rit-

kán mai eszméiket és elgondolásaikat vetítik vissza. Talán önkéntelenül így működhet a tudat, így lesz bizonyára olvasó, akit esetleg meglep, ha nem a megszokott, leegyszerűsített sémával találkozik: elindultak a műegyetemisták a Bem-szoborhoz, azzal kezdődött a forradalom. Az ELTE diákjai is elindultak a Petőfi-szoborhoz, s persze másutt is voltak kezdeményezések (MEFESz Szegeden stb. – rég ismert tények). Tüntetni indultak szolidaritásból a helyzetükön változtató lengyelek iránt (Gömöri lengyel-magyar szakos egyetemista volt akkor) és lényeges hazai változásokért is, az ezek útját álló rákosisták távozásáért. Makacs és agresszív maradásuk provokálta a forradalmat.

De nem szeretném elvenni az olvasó kenyerét, inkább étvágyat kelteni hozzá. Kövesse a könyvben Gömöri útját a forradalomban, majd a szerencséjére külföldön rekedt diákküldöttségben, emigrációban. Fölidézi az angol diákok szolidaritását meg a lengyel írókét, akiket megszólaltatott és akiknek a magyarokkal, a magyar forradalommal rokonszenvező verseit megszólaltatta magyarul. Képet ad a forradalom lengyel visszhangjáról és angliai emlékezetéről is. Közeledve a jelenhez pedig a forradalommal kapcsolatos későbbi, illetve újabb, főleg hazai regényekre és történeti írásokra reflektál, de az 56-tal kapcsolatos legendákra, tévhitekre is.

Szépen zárja a kötetet a fent említett vers azzal, hogy az utókor ítélszéke előtt „csak annyit kell mondanom: „ötvenhat” meg „magyar” – és sok bűnünkre ettől lesz bocsánat, és ez lesz, ami rólunk mindvégig fennmarad.”

(Gömöri György: Az én forradalmam – Emlékezések és írások az 1956-os forradalomról. Pont Kiadó, 2006, 200 oldal.)

Németh Ferenc

Szellem és jog

Dr. Bogsch Árpád önéletrajza

A magyar diplomaták legmagasabb nemzetközi tisztségét érte el dr. Bogsch Árpád, a WIPO (World Intellectual Property Organization) a Szellemi Tulajdon Világszervezete, az ENSZ önfenntartó szakosított részlegének megszervezője és vezérigazgatója. 13 egyetem díszdoktora, 3 jogi diploma, számtalan kitüntetés, rendjel, cím tulajdonosa. 85 éves korában úgy távozott el közülünk, hogy fiatalkori életcélját, a szellemi tulajdonjog kidolgozását, nemzetközi szerződésekkel biztosított törvényes védelmét megvalósította. Rendkívüli szervező tehetsége, tárgyalókészsége, jogi szakismerete, művelt, megnyerő egyénisége, tekintélye huszonnégy éven át tartotta magas posztján, még 74 éves korában is újraválasztották.

Visszavonulása után üresnek érezte életét és több betegség támadta meg. Orvosai rendszeres szellemi megterheléssel igyekeztek segíteni. A négy nyelven beszélő öregúr – aki

szakirodalmi műveit angolul írta – családja és egy pszichológus segítségével magyarul elevenítette fel emlékeit.

A magyarérezelmű cipszer evangélikus család Késmárkról származik. Apja Budapesten jó nevű ügyvédi irodát vezetett, főként külföldi követségek jogi tanácsadásával foglalkozott. Az 1919-ben Budapesten született Árpád – az első római katolikus Bogsch reverzális útján – gyermek-, ifjúkorából tanulságos és színes képet ad a két háború közötti fővárosról, a polgári társadalmi élet eseményeiről. Talán Márai és Tormay Cécile könyveiben található hasonló leírás.

A széles látókörű, nagy műveltségű szülők gondosan ügyeltek lányuk és fiuk sokoldalú nevelésére. Különös szeretettel emlékezik a szerző grazi származású édesanyjára, aki nem csupán úszni és biciklizni tanította őt, hanem megismertette Budapest szépségeivel, művészeti, zenei életével is. Édesapját példaképének tartotta, aki – saját és családja életét a polgári elvek: becsületes munka és szigorú erkölcs alapján vezette és jólétét biztosította. Mint a monarchia szülötte, kettős lojalitást, németet és magyart vallott. Fia, aki a Trianon tragédiáját ifjúságában élte át, csak magyart. A fasori evangélikus gimnáziumban érettségizett.

Jogi tanulmányai közben az akkori idők szokása szerint katonának is jelentkezett. Ezredével bevonult a felvidéki, erdélyi és délvidéki területekre a bécsi döntés utáni visszacsatoláskor. 1941-ben nyelvtudása révén a vezérkari főnökségen kapott beosztást. Majd mint tüzérségi megfigyelőtiszt vett részt Budapest védelmében. Alakulatát a szovjet csapatok a Széna téren felmorzsolták, de neki sikerült életben maradnia. 1945 tavaszán egy ladikon átkelve a zajló Dunán, megtalálta feleségét, gyermekeit.

A szovjet megszálláskor a rádió jogi osztályát vezette, ahonnan gyakran eljutott küldöttségekkel más európai városokba. Brüsszelben 1948-ban úgy határozott, hogy nem tér haza. Párizsban az UNESCO-nál jogi tanácsadói állásban dolgozott 6 évig. Ezzel indult el sikeres nemzetközi pályafutása. A hidegháború bizonytalansága és a szakmai fejlődés reménye arra készítette 1953-ban, hogy elfogadja Washingtonban az USA Copyright Office jogtanácsosi ajánlatát. Megszerezte a George Washington Egyetemen a Master of Law diplomát. A különféle tárgyalásokon sikeresen képviselte az USA érdekeit, ezt főnökei állampolgársággal méltányolták, de 9 évi amerikai tartózkodás meggyőzte: az európai mentalitás közelebb áll hozzá. A Bureaux internationaux réunis de la propriété intellectuelle (BIRPI) igazgatója, Bodenhausen meghívta Bogsch-ot helyettesének. 1963-ban családotól Genfben költözött. Új munkahelyén arra törekedett, hogy az addigi szűkebb keretben működő szervezetet az ENSZ-ben felépített rendszerhez igazítsa. A szerzői jogon kívül az iparjog, találmányok, védjegyek védelme és a tisztességtelen verseny elleni szabályok is hatáskörébe kerültek. Mindezt a világ minden államával szerződésekkkel kellett biztosítani, ami sok tárgyalással, személyes meggyőzéssel sikerült is. Az államok tagdíjat fizettek a védelemért és aktívan részt vettek a szervezet munkájában. A genfi székhelyű intézményt sikerült az ENSZ keretébe juttatni, s 1970-ben World Intellectual Property Organization (WIPO) néven a szellemi tulajdon világszervezete lett. 1973-ban a közgyűlés Bogsch Árpádot kétharmados többséggel választotta vezérigazgatójának.

A WIPO közben óriássá nőtt, háromszáz munkatársat alkalmazott, új épületre lett szüksége. 1969-ben Bogsch esztétikai igényei szerint tizenhárom-emeletes palota épült, amely

Genfben új stílust vezetett be. Az alumínium és kék üvegburkolat még ma is előkelően gigantikus hatást kelt a szemlélőben. A tágas, 174 ülőhelyes tanácsterem faburkolata fölött körbefutó domborművet Bokor Kornélia szobrászművész készítette Bartók Béla: A kék-szakállú herceg vára című operájának motívumaiból.

1997-ben már 140 tagállam ügyeit hétszáz munkatárs intézte. Az ENSZ egyik osztályaként működő szervezet az illetékek összegéből bőven juttatott a fejlődő országok támogatására is, főként a fiatalok képzésére. Mint vezérigazgató legfőbb céljául azt tűzte ki Bogsch, hogy a szervezet minél harmonikusabban épüljön be az ENSZ testületébe, mert így az új tagállamokkal jobb helyzetből tudott tárgyalni. Többször is járt mind az öt világrész államaiban. Úti élményei, amelyekről édesanyjának levelekben is beszámolt, életműek és élvezetesek.

Bogsch hitelesen és közérthetően mutatja be szakmai és társadalmi pályafutását. A szakirodalom számára értékes forrásként, vagy mint kézikönyv is ajánlható ez az életrajz.

Magánéletéről, családjáról igen visszafogottan, egy jogász pontos kifejezéseivel – szinte kívülállóra jellemző precíz stílusban – közvetlenül, de tárgyilagosan számol be. Pedig volt életében elég izgalmas, életveszélyes és sorsdöntő, meglepő fordulat. Ezekről és teljesítményéről is bölcs mosollyal így emlékezett vissza: „...nagyon hálás vagyok az isteni gondviselésnek, hogy ilyen hosszú és gazdag életem volt”. Második felesége évekig tartó önfeláldozó ápolása után, megbékélve hunyt el 2004-ben a kórházban. Genfben kétnyelvű búcsúztatását – kívánságára – a magyar himnusz fejezte be.

A könyv végén néhány, családjának írott úti beszámoló, a 2000. március 27-én a Budapesti Svájci Intézetben tartott előadás szövege és a Genfi Magyar Értesítőben 1996-ban megjelent, Czellár Judittal folytatott beszélgetése olvasható. A memoárt személyes és családi fényképek gazdagítják. Mellékletként a Bogsch család terebélyes ágait rajzolja az olvasó elé.

Bogsch Árpád: Szellem és jog, 2004.

A mű hozzáférhető a Magyar Szabadalmi Hivatal Iparjogvédelmi Szakkönyvtárában: Budapest, V. Garibaldi u. 2.

Irányi Béla

Kárpátaljai sorsmonográfia

Kárpátalja, e „maréknyi haza”, „töredék hazácska” elszakított – jellegzetes költői szimbólumsugallatokkal magát gyakran „vergődő” vagy „hontalan” szélként érzékeltető – magyarságának történelmi hányattatásairól, s a „kettős” (vagy többszörös) elnyomatás hosszú időszakáról, de a mindennek ellenére elfojthatatlan értékteremtés folyamatairól is az utóbbi bő évtizedben hitelesen szóló könyvek sokasága látott már napvilágot, és örvendetesen

egyre több köztük a szintézis-jellegű munka. S. Benedek András, Dupka György, Keresztyén Balázs, Penckófer János, Fedinec Csilla és mások művei után a művelődés- és irodalomtörténész Botlik Józsefnek, Kárpátalja kiváló társadalom- és nemzetiségtörténeti kutatójának könyve a legendás íróról, Kovács Vilmosról rajzol biografikus részletességű pályaképet – beleágyazva a korszak politikai, szociológiai, mentalitás- és kultúrtörténeti összefüggéseibe.

Az 1927-től 1977-ig mindössze ötven évet élt Kovács Vilmos (a hetvenes évek elejétől sokáig még a nevét sem lehetett leírni szülőföldjén) az első olyan kiemelkedő egyénisége volt a második világháború utáni kárpátaljai írói-értelmiségi nemzedékeknek, aki életútjának, munkásságának paradigmaticus erejével a mostoha sorskörülmények között is önmagára eszmélő kisebbségi magyar közösség különleges, erjesztő hatású alakjává: egyszerre szimbolikus jelentőségű reprezentánsává és karizmatikus szellemi vezérévé is válhatott – önmeghatározása szerint: „egy kis zárt közösség szószólójává”. Az ötvenes évek pusztító sivárságát megtörve először az ő lírikusi és prózaírói életművében szólaltak meg magas művészi színvonalon azok a sorsgondok és keserű léttapasztalatok, amelyek azután a hatvanas évek derekán, sok küzdelem árán és cenzúrázva kiadott (s nyomban betiltott) főművét – második kiadása M. Takács Lajos gondozásában a rendszerváltáskor jelent meg –, *Holnap is élünk* című regényét is telítik. A szociális igazságosságra való törekvés eredeti baloldali, szegénypárti eszmeisége felől érkező író hamar felismerte az alullévők társadalmi eszményeit elorzó és lejárató, embernyomorító diktatúra terrortermészetét, a kisebbségi kiszolgáltatottság mibenlétét, s a hatvanas évek egyetemes magyar irodalmának oknyomozó-számvető, erkölcsfaggató, társadalomkritikai szemléletű regényvonulatába illeszkedő művében éles alakrajzok és cselekménymozzanatok villanófényében tárta fel személyiség és közösség profán kálváriáját a szovjet lágerkommunizmus gyilkos tombolásában. Irodalmi alkotásba foglalta (Sarkadi Imre, Sánta Ferenc, vagy az erdélyi Sütő András, Kányádi Sándor, a felvidéki Dobos László és másokkal rokon szellemiséggel) a nemzeti megalázottság gyötrelmét, a fullasztó kilátástalanságot, s a csipetnyi reménnyel színezett élni akarás tragikus-katartikus közérzetét. A háború végén a megszálló szovjethatalom által halálos gyűjtőhelyekre, kényszermunka-táborokba bevagonírozva elhurcolt mintegy félszáz ezernyi és felerészben elpusztult magyar férfitársaság (és azok elárvult családjainak) pokoli megpróbáltatásaitól a nonkonformista-szókimondó és jóhiszeműen igazságkereső, szellemi szabadságvágygal teli művész-értelmiségi önfelépítő-önmegvalósító hadakozásain át a hatalmi bürokrácia aljas manipulációkkal és retorziókkal működtetett erőszak-mechanizmusáig számtalan vetülete mutatkozik meg azoknak a szinte az elviselhetlenségig fajuló kollektív élményköröknek, amelyek mintegy definiálják a kárpátaljai magyar sorsot, s amelyek metszően tiszta ábrázolásával ez a társadalmi-lélektani, önéletrajzi-önvallomásos (és sok tekintetben „kulcsregényszerű”) mű a kárpátaljai magyarság egészének autentikus sorsregényévé emelkedhetett.

„Festő hőse egy kisvárosi művészi szövetségben tisztázni szeretné a múltat, értelmesen berendezni a jelent és előkészíteni az értelmes jövőt. Első szembenézés ez a regény a

valóságos kárpátaljai állapotokkal” (*szögezi le Czine Mihály*); „Ez a regény a kárpátaljai magyarság több egzisztenciális és morális problémáját vetette föl, mint az egész addigi irodalom együttvéve” (*állítja Görömbei András*); benne „az egyén útja a közösség útja nélkül nem is létezik” (*írja Penckófer János*). Vagyis a bűntelen bűnhődés, az ártatlan áldozatiság brutálisan nyers konkrétságától az etikai eszmélet metafizikai szférájáig terjed ennek a megrendítő helyzetudatnak a horizontja, s ezekben a dimenziókban fonódik össze tényleges életvalóság, személyes és szerzői sors, fiktív-ábrázolt regénybeli világállapot és magának a műnek a hányattatása. A regényről rendezett (1965-ös) viták tüzeiben örökérvényűen hangoztatta az író: „Az irodalomnak kötelessége kimondani az igazat.” – A „szerencsétlen sorsú” (*Pomogáts Béla*) Kovács Vilmos pályájának stációiban tehát elválaszthatatlan egymástól élet és mű, s a küldetéses vállalkozás példaállító, lényegfelmutató minőségében szorosan összetartoznak a kisebbségi-önvédelmi megnyilatkozások és a művészi programformáló ambíciók – a képtelen, abszurd jelenségekkel drámaian megütköző irodalompolitikai csatározásoktól a fiatal nemzedéket (a hatalmi úton szétkergetett Együtt-csoportot és Forrás Stúdiót) szervező-irányító tevékenységig. A folytonos szóláskorlátozás ellen (vitairatokkal, kollektív nemzetiségi jogokat követelő beadványokkal is) tiltakozó attitűd szervesen terebélyesedik egy valóban demokratikus polgárjogi autonómiaharccá, bátor magatartáspéldává – miközben a prózáíró az egyetemes szorongást és a nyugtalan-zaklatott önreflexiót újszerű epikai eszközökkel kifejező korabeli modern világirodalmi kontextusokhoz tud ösztönösen-tudatosan kapcsolódni. A szülőföldről a mindenségig táguló tekintetű lírikus a konfesszionális-metaforikus, szenvedélyesen expresszív-látomásos költészettypus sajátos felfrissítését végzi, s mint autodidakta történettudós – élete utolsó éveiben kiteszítottan, „burzsoá nacionalizmussal” megbélyegezve, üldözötten, és mégis megfeszített kutatómunkával – magyar őstörténeti értekezéseiben szakembereket megszégyenítő invenciózus és perspektivikus felismerésekről ad számot, amelyek hosszú időre érvényes, megtermékenyítő szempontokat vezetnek be a magyarság eredetének sokoldalú megközelítéséhez. (Julianus barát és Kőrösi Csoma úttöréséhez foghatónak minősítette e hősi vállalkozást temetői nekrológiájában Balla Gyula.)

Mindez lenyűgöző emberközeli érzékletességgel tűnik elő Botlik József rendkívüli gazdagságú dokumentumanyagot mozgósító monográfiájából, amely precíz tudományos-filológiai megalapozottsága és egyedülálló információbősége mellett maga is olvasható halhatatlanul izgalmas életregényként. Mert a részletező politológiai, demográfiai, gazdaság-, sajtó-, intézmény-, iskola-, vallás-, sőt akár postatörténeti leírások is mind-mind abba az egységes koncepcióba tömörülnek, amely szerint a szerző a lehető leghitelesebben igyekszik hőse élettörténetének sorsfordító helyzeteit szinte percről percre való nyomon követéssel elénk eleveníteni, másrészt pedig atmoszferikus korrajzzal demonstrálni – persze mindvégig sine ira et studio – az örökös létveszélyben örlődő-porlódó magyarság egész legújabb kori történetének felháborítóan tragikus mivoltát. A méltatlanul szenvedő közösség és a belőle vétetett, érte felelősséget érző írástudó lelki összeforrottságában igazolni

mindazt, ami erkölcsileg felemelő, de azt is megvilágítani, ami mindezzel szemközt túrhettlenségében megváltoztatásra, revízióra szorul. Ezért is kerülhet sűrűsödési középpontba e vérbeli „sorsmonográfiában” a „sorsregény”, a *Holnap is élünk* gondolati üzenete, illetve keletkezés- és kiadástörténete, vagy gondolkodtathat el a méltó megbecsülésre talán azóta is váró életmű pontosan adatolt recepciótörténete.

De lebilincselően életes adalékok rengetege dúsítja a történelmi környezetrajz minden további elemét is. A Beregszász és Munkács között félúton fekvő Gát községnek (az író szülőfalujának) – s az egyéb falvaknak, városoknak – a településtörténeti jellemzése, a paraszti gazdálkodás szociografikus bemutatása, a hit- és szokásvilág vallástörténeti, néprajzi eszközökkel történő felidézése. S aztán a nagy fordulatok, kataklizmák számbavétele: Trianon, később a Magyarországhoz való 1938–39-es visszacsatolás, az újabb világháború, a hódító-gyarmatosító szovjet megszállás, a népirtó deportálások tragédiája, a kolhozosítás, a „kuláktalanítás”, az egyszerű vandál templomrombolásig, temetőgyalázásig is fajuló ateista vallásüldözés, az enyhülés, az „olvadás” reménységei a hatvanas évek elején (amikor Szolzsenyicin reveláló regénye, az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* megjelent, vagy amikor az ungvári egyetemen megindult a magyar szakos tanárképzés), azután a „visszarendződés”, s megint a fokozódó szorítások, az ukránosító-oroszosító magyarellenesség meg-megújuló rohamai (de a ruszinokat vagy a görög-katolikus vallást rendeletileg semmisnek ítéelő eljárások-intézkedések embertelenségei is), a magyarság folyamatos etnikai zsugorodása nagyobb helységekből, tömbmagyar tiszaháti, illetve szórványvidékeken, a kulturális önszerveződés heroikus kísérletei évtizedeken keresztül – és így tovább napjainkig.

Az ifjúkorában árvaságra jutott Kovács Vilmos édesapja is (tekintélyes építőmester, a helyi magyar kulturális önszerveződés tevékeny alakja volt, aki a református templomra egyedül tette fel a toronygombot) a sztálini koncentrációs táborok, a „málenkij robot” agyongyötört áldozata lett: a gulágokon szerzett betegségei vitték el röviddel hazatérhetése után. A ’44–’45-ös népirtó deportálások nem csak minden emberiséget, de minden törvényességet is nélkülöztek: Botlik József pontosan és szakszerűen állapítja meg, hogy „a lakosságot semmilyen esetben nem szabad deportálni, lakóhelyétől hosszabb időre elszállítani, és munkatáborokban dolgoztatni. A hágai egyezmény leszögezi: az a megszálló hatalom, amely ezt megteszi, hadi bűncselekményt követ el. A Kárpátalját megszálló Vörös Hadsereg az előbbi, nemzetközileg előírt kötelezettségeket teljesen megszegte, ezért a Szovjetunió háborús büntettet követett el a kárpátaljai magyarsággal szemben.” Ennek ellenére (vagy éppen ezért) minderről a kegyetlen dühből is fakadó, megfélemlítő célzatú bosszúhadjáratról négy évtizeden keresztül beszélni sem lehetett; s az ártatlan hadifogságot szenvedett tízezrek (akiknek egyetlen bűne magyarságuk volt) méltó rehabilitációja pedig azóta sem történt meg. Mint ahogy a mai napig sem revideálták a kollektív bűnösség rágalmozó vádját, vagy azokat a hivatalos, hamis magyarellenos propagandatéziseket, amelyek alapján Kárpátalját először (1945-ben egy bő esztendeig) külön szovjet

tagköztársasággá, majd utána az ukrán tagállam részévé annektálták. 1944 őszén fogalmazták meg azt a „Manifesztumot”, amely az „ősi ukrán föld” „újraegyesítését” – vagyis a „kárpatontúli” területek Szovjet-Ukrajnába való bekebelezését – hirdette. Arra hivatkozva, „hogy a Kijevi Rusz révén a mai Ukrajna századokkal előbb birtokolta a mai Kárpátalját, mint a honfoglaló magyarság”. Jóllehet a mai Kárpátalja sohasem tartozott a szláv őshazának tekintett Kijevi Ruszhoz, „sohasem volt része Ukrajnának, még határos sem volt azzal” – szögezi le Botlik József, elemézve a „telhetetlen birodalmi hódító területszerző akcióinak” politikai-ideológiai összetevőit. A „Manifesztumot” az önrendelkezéstől megfosztott magyarok közül is sokan aláírták, de kiderült: a hatóságok álnok módon becsapták őket; hiányzó orosz tudásukat kihasználva elhitették velük, hogy elhurcolt családtagjaik hazatérésére vonatkozó kérelmet írnak alá.

A kolonizációs, asszimilációs, genocid politika folyamatosan a színmagyar területek etnikai fellazítását végezte, a betelepítésektől kezdve a különféle törvénykezésekig, dekrétumokig. Az őshonos magyarság elnyomatása (Sütő Andrásnak az elszakított magyarság egészének helyzetére általánosan érvényes kifejezésével: a hungarocídium) így többszörössé vált; a totalitarizmus diktatúráján túl az internacionalizmus képmutató jelszava mögött meghúzódó szovjet-orosz birodalmi és ukrán sovinizta törekvéseket is el kellett szenvedni. Megrendítő, ahogyan Kovács Vilmos és társai, követői a magyar óvodák, iskolák, kiadványok ügyében megfogalmazott reménykedő petícióikban és identitásvédő memorandumukban a valódi marxizmusra, alkotmányosságra, a „népek barátságára”, a „lenini” nemzetiségi eszmékre hivatkozva olyan instanciákhoz fellebbeznek, amelyek szólamaikban nyíltan valóban nem hirdették a magyarság vagy bármely népcsoport szándékos elpusztítását. És megrendítő, ahogyan az államvédelmi erőszakszervezetek keltette fojtogató félelem légkörében konspiratív módon (a még nem nyilvános iratokat a KGB-s házkutatók elől olykor női fehérneműk között vagy tyúkólcserep alatt rejtegetve), minden veszéllyel dacolva tudtak támogatókat szerezni például az egyszerű falusiak körében is fellépésük nyomtatékosítására.

Kovács Vilmos szellemi örökségének irodalmi és nemzettörténelmi jelentősége ma már vitathatatlan, s ennek minden vetülete feltárul Botlik József könyvében. Mert – amint a szerző Gortvay Erzsébet szavait idézi –: „világosan látjuk már, hogy az ő irodalmi csatározásai indították el a kisebbségi polgárjogi küzdelmeket Kárpátalján”; s azt is, hogy bár „a változó, felgyorsuló idő maga alá temette azt a rendszert és társadalmat, amely annak idején kivetette magából Kovács Vilmost”, „azok, akik benne egykor a Kovács Vilmoséhoz hasonló esetekhez asszisztáltak, ma Pilátusként mossák kezeiket”.

Botlik József: A hűség csapdjában – Kovács Vilmos 1927–1977, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2003. Kárpátaljai Magyar Könyvek 114.

Bertha Zoltán

Teljességigény és felelősség

Szigeti Lajos Sándor: Verssor(s)ok

Tavasszal jelent meg Szigeti Lajos Sándor *Verssor(s)ok* kötete. Tanulmányában a szerző jó építészként konstruálja meg értelmezői világát, amelyben minden egyes téglának fontos szerepe van, s épp ezért nem fél visszatérni a már helyére tett kőhöz, fordítani, csiszolni rajta (lásd a sűrűn visszatérő ismétlődéseket), hogy annál tökéletesebben állja meg helyét az irodalomtörténész teljességre törekvő, az egészet megragadni kívánó szellemi alkímiájában.

A „teljességigényt” szimbolizálhatják a kötet elején felsorakozó mottók is: nem egyetlen gondolat, hanem tizenöt idézet. Ezek áttörnek a tér határain, kiterjesztik az idő korlátait, elmélkedvén létkérdésekről, általánosan és tematikus változatosságban, emberről, hitről, magyarságról, s magáról a vers, a költészet és az irodalom mibenlétéről. Így metonimikus módon fejezi ki a kötet egészét, olyan szerzőkről lévén szó, akik a későbbiekben hosszas elemzéseken keresztül, vagy csak utalásszerűen jelennek meg az egyes szövegekben.

Második tanulmányában a posztmodern dekonstrukcióról mint „szétparcellázódásról” és „széténeklésről” beszél, s ennek lehet kiváló szemléltetése maga a cím. A beiktatott zárójelkele ugyanis valósággal „szétparcellázzák” a szót. A „vers” a líra körébe tartozik, amely Szigeti „szűkebb pátriája”, de foglalalkozik prózai alkotásokkal, regényekkel is. Ezeknek ugyancsak rendkívül fontos eleme lesz a líraiság és személyesség, illetve a metaforikus jelleg. A cím eredetileg egy formatörténeti kötet elején állott volna, így azonban egy formánál és történetnél sokkal változatosabb, teljesebb kompozíciót jelöl: a „verssor” utal ugyanis a formára, s a forma zeneiségében, haláltánc-voltában katartikus honra talál például Baka István *Halál-boleró* című versében. A „verssorok” többes száma pedig a forma megvalósulásáról szólhat, a szerző által gondosan végigelemzett egységekről, az egyes versek szerkezetéről, ahogyan például a szonett mint forma megjelenik, továbbél, s egyben visszautal előzményére önnön hagyományába helyezkedvén vissza, a huszadik századi magyar költők (pl. Baka István vagy Bertók László) életművében. De a költeménynek nem csupán „sora”, de „sorsa” is van, ahogyan azt a szóba ékelt zárójel mutatja. A „sors” a vers végzete, annak megszületésétől kezdett életére, élettörténetére, tehát a költemény jövőjére mutat elsősorban, ám időisége a múlt felé is terjeszkedik. A versek részét alkotják egy hagyománynak, és kiemelkedő mestereik elveszített, „szétparcellázódott” évtizedeinkben visszafordulnak Adyhoz, József Attilához, idegen szerzőkhöz, szonettek esetében a szonettirodalom megszületéséhez, nagyjaihoz. Visszatérnek a hiedelmek, babonák, a hit és motívumok, szimbólumok ősi, misztikus és mitikus kronotoposzi forráshelyeire, amelyeket Szigeti szorgalmasan, sokszor sziszüphoszi elszántsággal próbál feltárni, megfejtetni, minél változatosabb alapokra helyezve ez által önálló gondolatait és elemzéseit (lásd a róza és az angyal szimbolikáját tárgyaló írásokat, illetve az infinitívusos magyar versek tematikus és történeti ismertetését). A hagyomány, a mítosz, az elődök azok, amelyek elve-

zetik például Baka István költői, grammatikai énjeit az álarcossághoz, az álarcosságban való önkifejezhetőség teljességének igényéhez, s ez nem a megmerevített maszk személytelenségéhez, hanem a maszk mögüli énkifejezés lehetőségeinek változatosságához, az én korlátjainak lerombolásához vezet. Az elődök, előképek, doppelgängerok, dvojnyikok (hasonmások) változatos hagyományba helyezkedést eredményeznek az egyes Baka-versek intertextualitásában, főleg, hogy szonettekről van szó, amelyeknek igencsak szoros kapcsolata van a tradícióval.

Olyan verseket is elemez Szigeti, amelyek nem inter-, hanem metatextualitásuk által válnak önmagukká, saját versszerűségük kifejezésévé. Példázza ezt a kötetben többször megemlített Lope de Vega-költemény, a *Szonett a szonetról* című. Olyan szövegekkel foglalkozik tehát, amelyek az énről értekeznek más, külső szerepeken keresztül, vagyis önmaguk verlényegéről beszélnek, s József Attila-költeményekről, valamint Márai *Szindbád hazamegy* című regényéről, amelyek a csendről és elhallgatásról, mint „*költői magatartásról*” szólnak, illetve hallgatnak. Ez az elhallgatás végül misztikus jelleget is magára ölt a Márai-regény elemzésében, ahol megteremtődik a múlt, a hagyomány és a jövő, a hallgatás összhangja: „*A múltból az „igazi hallgatás” órái üzennek felé, így már csak a lényegeset kell megfogalmazni, azt is csak egy belső, a beavatottnak érthető nyelven – a csend nyelvén*”. A múlt, tehát a bölcs mester, hallgatásra neveli a jövőt, tanítványait. A csönd pedig nem ürességet jelent, hanem tudást, és így, a teljességre való törekvést, „*az eszményi célt*”. Így szól József Attiláról: „*Az utolsó csöndversek csöndjében az érzéki világon túli valóságba, a teljességbe emelkedés valósul meg, a kései versek csöndje a teljes üresség és a tökéletes telítettség egyidejű állapotát mutatja*”. A költő tehát beszél, majd elhallgat, ahogy kell, mikor, mire van szükség, de mindenképpen teremt, létrehoz, ahogyan Szigeti kortársának, korán eltávozott barátjának, Körmendy Lajosnak írta egy „*Levélfélében*”: „*Ez utóbbi igaz, Kedves Lajos, de hát Jónás (és Babits) sem tudott „istenül”, mégis megkísérelték, s éppen ebben van a feladatjelleg, itt kezdődik a teremtés, a költészet!*”. Érthető ezek után, hogy miért fontos a sok-sok huszadik századi és kortárs tanulmány között aperszű alakjában megjelenő Kölcsey-esszé, mely egy, a teremtő emberre jellemző vonás, a küzdelem felmagasztalása, imperatívusz lehet a harmadik évezred (s egyáltalán a jövő) embere számára is.

A *Verssor(s)ok* tehát forma és funkció, tér és idő, hagyomány és történet kérdéseit feszegeti, valamilyen Szigeti Lajos Sándor-féle egyediségben és hittel, melynek alapján az egyes elemzések iskolai műfaji kategorizációja szinte lehetetlen: a tanulmányokat áthatja a személyesség, néha levél, esszé, talán ez a leginkább, az essay 'kísérlet' értelmében, amellyel a könyv első dolgozatának legelső mondata kezdődik. A sokszor aprólékos, formai vagy történeti (formatörténeti) elemzést személyes megjegyzések, a költőkhöz idézett szeretetteljes kiszólások teszik igazán mélyvé, az elemző általi átéltségben az olvasó számára is átélhetővé. Egyik legszebb példája ennek a sokrétűségnek és „*játékos*” színvilágnak az említett Körmendinek szóló „*levélféléből*”, a következő megjegyzés(féle): „*e ciklusban van némi istenkáromlás is, amit majd (ma már tudjuk) később visszavonsz. [...] De, tegyem hozzá, természetesen mindketten tudjuk és olvasóid is, hogy nem kell(ene) bíróság elé citáltatnod, sőt: játékosságodat, szívörömeidet osztod itt meg velünk*”. A Szigetire is

jellemző „teljességigény” semmiképp sem okoz bezáródást. Nyitott más véleményekre, s leginkább a fiatalok, a tanítványok gondolataira, még hogyha az ő világától el is térnek azok (lásd Nagy Gábor Baka-monográfiáját).

A teljesség igényének, mint ideának megvalósíthatósága természetesen nem csupán az embertől függ, hanem meghatározottságaitól, „determinált” voltától is, az Eszmélet negyedik darabjával szólva. Márpedig Szigeti Lajos Sándor is determinált saját kora által, s csak ennek szemszögéből adhat útravalót olvasói számára. Ezt meg is teszi, szintén a József Attila-költemény kapcsán: „József Attila *Eszméletét* idézve pedig azt mondhatjuk, hogy a modern költészet „eszmélete” – legáltalánosabb jelentésében – az isten nélkül maradottságra való ráeszmélés, ennek egész drámaiságában, az elhagyatottság pánikjától a világegyetemért való felelősség tragikus vagy harcos vállalásáig”. S talán nem véletlen, hogy eme gondolatmenettel zárja le *Verssor(s)ok* című kötetét, mely az általa sokat emlegetett írástudók, a művészet és egyáltalán, a teremtő élet felelősségvállalására figyelmeztet.

Széphalom Könyvműhely, 2005.

Suhajda Péter

Az „Ezüst Herceg” pályaképe

Nagy László halála után öt esztendővel, 1983-ban Tüskés Tibor író, kritikus tollából jelent meg az első, monografikus igényű könyv a költő életéről, pályájáról. Az elsőségnek sajátos varázsa mellett kockázatai is akadhatnak. Jól tudta ezt a Pécssett élő, hallatlanul termékeny író: „Amikor munkába fogtam, mintegy két évvel a költő halála után, tudtam, hogy nagy a felelősségem. A Nagy Lászlóról szóló első könyvben nem fordulhat elő életrajzi vagy irodalomtörténeti pontatlanság, henye fogalmazás, ellenőrizetlen adat, netán torzítás a költő befogadásának, kritikai méltatásának rajzában” – emlékezik Nagy László-könyvem története című írásában (Új Forrás, 2005/6. szám).

Tüskés Tibor nem tartozott a költő közvetlen baráti köréhez, 1948 őszén ugyan évfolyamtársak voltak a budapesti egyetem magyar szakán. De csak egy rövid ideig, Nagy László ugyanis a második félévben már szakot váltott, az 1949-i könyvnapra megjelent első verses kötete, a *Tűnj el, fájdalom*, majd állami ösztöndíjjal másfél évre Bulgáriába utazott. A későbbiekben is csak néhány alkalom adódott személyes találkozásra. Így a könyv kéziratát a pontosság kedvéért és véleményt kérve elküldte a költő családjának és közeli barátjának, az irodalomtörténész Kiss Ferencnek. Csak az özvegytől nem érkezett válasz. A már említett írásból megtudhatjuk, hogy Tüskés Tibor lejegyzetelte azt a telefonbeszélgetést, amelyben a kéziratról érdeklődött, s Szécsi Margit válaszaiból az derült ki, hogy szívesebben venné, ha olyan valaki írna Nagy Lászlóról, aki évtizedek óta ismerte (Czine Mihály, Kiss Ferenc), s nem adott képeket a könyvhöz.

Ezek után a Szépirodalmi Kiadó úgy oldotta meg a gordiuszi csomót, hogy megadta az özvegynek, ami az özvegyé és a szerzőnek, ami a szerzőé, önálló kötetként, és nem az „Arcok és vallomások” sorozatban jelentette meg a könyvet, ahova egyébként tervezte.

Azóta eltelt több mint két évtized s immár képekkel és egy újabb tanulmánnyal kiegészítve kezünkbe vehetjük a *Nagy László pályaképe* című könyvet. A mű magán viseli a hajdani híres és sikeres könyvsorozat célkitűzését; nevezetesen a XX. századi és a kortárs magyar irodalom jelentős alkotóinak bemutatása vallomásaikkal valamint az életüket, munkásságukat megjelenítő vizuális dokumentumok felhasználásával.

Tüskés Tibor végigjárta Nagy László életének helyszíneit, s igen érzékletesen számol be a szülőfaluról, Iszkáizról, a pápai diákevekről, megkereste Budapesten azokat az épületeket, amelyekben egyetemi éveiben lakott s két múzsa vonzásában élt, mígnem a költészetet választotta hivatásul, kifejezési eszközként a képzőművészettel szemben. Nagy László persze nem szakított véglegesen a rajzzal sem, grafikái *Szárny és piramis* címmel jelentek meg 1980-ban, s képszerkesztőként is dolgozott előbb a Kisdobosnál majd az Ésnél.

A könyv végigvezeti az olvasót Nagy László alkotói korszakain a Valóságban 1945-ben megjelent első versektől az utolsó, a *Jönnek a harangok értem* című kötetig. Külön is elemzi Tüskés Tibor a költő ars poéticáját leginkább kifejező, „a nemzetet át az emberiséghez szóló” költeményeit, a Búcsúzik a lovacska, A forró szél imádatát, a Mennyegzőt, A zöld Angyalt, a Himnusz minden időben-t, a Ki viszi át a Szerelmet, a Seb a cédruson-t, A vásárnap gyönyörét, az Ég és földet, a Tűz, a József Attila című verseket stb. – elsősorban a korabeli kritikák tükrében. S természetesen szól a műfordításokról is, Nagy László a bolgár és kelet-európai népköltészet mellett Burns, Dylan Thomas, Gongora, García Lorca, Botev, Vapcarov verseinek tolmácsolásával gazdagította a magyar műfordítás-irodalmat.

Tüskés Tibor az első kiadás megjelenése után is több tanulmányban foglalkozott a költő munkásságával. Ezek közül a Nagy László: Inkarnáció ezüstben című munkáját választotta a második kiadásba. Az „Inkarnáció ezüstben nem tartozik a költő „nagy” versei közé, inkább jellemző vers, kulcs-vers, szintézis vers, összegező jellegű vers: együtt van benne Nagy László poézisének sok fontos és jellemző gondolati és poétikai motívuma, olyan versformáló eleme, amely – korábban vagy később – számos más költeményében is fellelhető” – állapítja meg tanulmányában.

A könyv – jóllehet tárgyilagossága vitathatatlan – minden egyes során átsüt Tüskés Tibor szeretete, tisztelete „a fényes szelek” nemzedékének „Versben Bujdosó” költője iránt. Mintahogy nem lehet elfogulatlan az „Ezüst Herceggel” verseinek s a róla szóló könyv olvasója sem, aki még emlékszik arra a TV-interjúra, amelyben Kormos István, a költőtárs, barát kérdésére így fogalmazta meg üzenetét az utókor számára: „Ha lesz emberi arcuk egyáltalán, akkor csókolom őket. Emberi szellemük, ha lesz, tudatom velük, üzenem: csak ennyit tehettem értük.”

Idestova három évtizede már mindketten a „túlso partról” szemlélik, miként torzul emberi arcunk, szellemünk ideát, globalizálódó világunkban...

Tüskés Tibor: Nagy László pályaképe, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2006.

Tál Gizella

